

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞAH TAHMASB'IN DİNİ SİYASETİ
(1524-1576)**

DOKTORA TEZİ

Mehmet DAĞLAR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

NİSAN-2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞAH TAHMASB'IN DİNİ SİYASETİ
(1524-1576)

DOKTORA TEZİ

Mehmet DAĞLAR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Bu tez 27/ 04/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doc. Dr. Muhammed Bilal GECİK	Başarılı	B. Akil
Doc. Dr. Nurettin Hatunoğlu	Başarılı	OA
Yrd. Doç. Dr. Recep YARAN	Başarılı	Muyalın
Yrd. Doç. Dr. Hülya Çelik	Başarılı	Muyalın
Yrd. Doç. Dr. Şefiye Hatunoğlu	Başarılı	Şefiye

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmaya gerekli desteği vererek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK'e değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tezi hazırlama aşamasında konu ile ilgili farklı bakış açıları kazanmama yardımcı olan ve manevi desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Osmangazi Özgüdenli'ye, Farsça kaynakların okunmasında destek ve yardımlarını gördüğüm Seyyid Seccad Hüseyinî'ye ve eserin son halini büyük bir titizlikle okuyarak birçok hatama dikkat çeken Ertuğrul Ertekin'e şükranlarımı sunarım. Tez savunma jüri üyeleri Doç. Dr. Nurettin HATUNOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA, Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK ve Yrd. Doç. Dr. Şefaattin DENİZ de çalışmamın son haline gelmesine değerli katkılar yapmışlardır. Bu vesileyle tüm hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Son olarak bugünlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim rahmetli annem Bedriye ve babam Salih Dağlar'ı saygıyla anıyorum. Ayrıca her zaman yanımda olan ve çalışmalarımı sürekli teşvik eden eşim Melike'ye de teşekkür ederim.

Mehmet DAĞLAR

27.04. 2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
ŞAH TAHMASB'A KADAR SAFEVİ TARİHİ	12
BÖLÜM 1: ŞAH TAHMASB'IN ERKEN DÖNEMİ	19
1.1. Tahmasb'ın Şehzadeliği ve Tahta Çıkışı.....	19
1.2. Kızılbaş Emirlerin İktidar Mücadelesi	21
1.3. Tahmasb'ın Saltanatının Meşruiyeti	32
1.4. Tahmasb'ın İmamiyye Şiiliği'ne Geçişi: Büyük Tövbe	38
BÖLÜM 2: ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE İRAN'DA DİNİ HAYAT VE ŞİİLEŞTİRME POLİTİKALARI	52
2.1. Kızılbaş Geleneklerinin Yasaklanması	53
2.2. Sebbü's Sahabe	64
2.3. Aşura Matemi	67
2.4. Mukaddes Mekanların Himayesi	70
2.4.1. İmam Rıza Asitanesi	71
2.4.2. İmamzade Türbeleri	75
2.4.3. Şeyh Safi Asitanesi.....	78
2.4.4. Mescit ve Diğer Mübarek Mekânlar	79
2.5. Hayır Faaliyetleri	80
BÖLÜM 3: ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE DİNİ MAKAMLAR	83
3.1. Sadaret	83
3.2. Şeyhülislam	86
3.3. Müderrislik	88
3.4. Nikabet	92
3.5. Halife	98
3.6. Muhtesib	100
BÖLÜM 4: ŞAH TAHMASB'IN DİN ADAMLARI İLE İLİŞKİSİ	104
4.1. Tahmasb'ın Din Adamlarına Verdiği Önem	104

4.2. İran'a Göç Eden Din Adamları	109
4.2.1. Muhakkık-ı Kerekî	111
4.2.2. Nimetullah Hillî	116
4.2.3. İbrahim Katifî	117
4.2.4. Hüseyin B. Abdussamed Harisî	118
4.2.5. Mukaddes Erdebilî	119
4.2.6. Gıyaseddin Mansur Şirazî	119
4.2.7. Şeyh Abdul'al	121
4.3. Din Adamlarının Yaptıkları İlmi Tartışmalar	121
BÖLÜM 5: ŞAH TAHMASB'IN TEBAASINA YÖNELİK TUTUMU	130
5.1. Sünnîler	132
5.1.1. Babürlüler	137
5.1.2. Özbekler	140
5.1.3. Şirvanşahlar	148
5.1.4. Kürtler	150
5.2. Gayrimüslimler	151
5.3. Gulat-ı Şia	157
5.3.1. Noktevililer	161
5.3.2. Kalenderîler	163
5.3.3. İsmailîler	165
5.4. Diğer Şii Gruplar	167
BÖLÜM 6: ŞAH TAHMASB'IN TARİKATLARA KARŞI POLİTİKASI	169
6.1. Muş'aşalar	174
6.2. Nimetullahiler	175
6.3. Mar'aşiler	177
6.4. Nurbahşiyye	177
6.5. Nakşibendiyye	179
SONUÇ	181
KAYNAKÇA	190
EKLER	213
ÖZGEÇMİŞ	218

KISALTMALAR

TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
İA	: İslam Ansiklopedisi
C.	: Cilt
çev	: Çeviren
Haz	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi

Tezin Başlığı: Şah Tahmasb'ın Dinî Siyaseti (1524-1576)	
Tezin Yazarı: Mehmet DAĞLAR	Danışman: Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK
Kabul Tarihi: 27.04.2017	Sayfa Sayısı: 5(Ön kısım)+213 sayfa (tez)+ 5 Ekler
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Tarih
<p>Safevi hükümdarı Şah İsmail'in vefatının ardından Şah Tahmasb'ın tahta çıkışı ile birlikte devlete hâkim olan Kızılbaş kabilelerin başlattığı çatışmalar Tahmasb üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu yüzden Tahmasb Kızılbaş kabilelerin gücünü kırmak için onları birbirlerine karşı kışkırtmıştır. Kızılbaş kabilelerin siyasi gücünü kontrol altına aldıktan sonra tövbe edişi ile birlikte yeni bir siyaset izlemeye başlamıştır. Babasının başlattığı İran'ın Şiileştirilmesi sürecini hızlandırarak gerekli adımları atmıştır. Özellikle Şah İsmail döneminde İran'a davet edilen Şii Arap ulema bu konuda Tahmasb'ın destekçisi olmuştur.</p> <p>İran'ı Şiileştirme faaliyetleri Arap ulema aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Tahmasb'ın tövbesi ile Şiilikte mutaassıp bir vaziyet alması Şiiliği yaymadaki ısrarını göstermektedir. Bu doğrultuda İmamiyye Şiiliği'ne aykırı olan Şii ve Sünni tüm akımlar ortadan kaldırılarak İmamiyye Şiiliği İran'ın tamamına yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tahmasb'ın bu tür bir Şiiliği tercih etmesinin bir nedeni de Osmanlı Devleti'nin düşmanlığını üzerine çekmek istememesidir.</p> <p>Şah Tahmasb'ın hükümdarlık yaptığı 1524-1576 yılları arası dönemde Safevilerin hâkimiyet kurduğu İran coğrafyası Şiiliğin temellerinin sağlam bir şekilde atıldığı bir yer olmuştur. Bu durumun yaşanmasında Arap ulemanın etkisi büyüktür. Şiiliğin halk arasında yaygınlaştırılması için başta medreselerin açılması olmak üzere gerekli pek çok adım atılmıştır. Ayrıca, Tahmasb teşkil ettiği dini makamlara İran'a gelen ulemayı yerleştirerek Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: İran, Safeviler, Tahmasb, Şiilik, Şiileştirme	

Title of the Thesis: Shah Tahmasb's Religious Policy (1524-1576)	
Author: Mehmet DAĞLAR	Supervisor: Assoc.Prof. Muhammed Bilal ÇELİK
Date: 27.04.2017	Nu. of pages: 5(pretext)+213 pages (mainbody)+5 (appendices)
Department: History	Subfield: History
<p>After the death of the Safavid ruler Shah Ismail, the conflicts initiated by the Kizilbash tribes who were in control of the state together with the ascension of Shah Tahmasb had a great influence on Tahmasb. That is why, in order to dishearten them, Tahmasb provoked Kizilbash tribes against each other. After controlling the political power of the Kizilbash tribes, he began to pursue new politics with his repentance. Accelerating his father's initiative on the procees of Iran's Shi'ism, he began to take necessary steps for that purpose. Especially, the Shi'a Arab ulema, invited to Iran in the period of Shah Ismail, became the supporter of Tahmasb.</p> <p>The activities of Iran's Shi'ism were carried out through the Arab ulema. Tahmasb shows his insistence on spreading Shi'ism by taking a different position in Shiism with his repentance. In this direction, all Shia and Sunni streams, which were contrary to the Imamiyya, was abolished and the Imamiyya was tried to be placed in the whole of Iran. A reason for choosing this kind of Shi'ism is the interniton of Tahmasb on not to make an enemy of the Ottoman Sultan.</p> <p>In the period between 1524 and 1576, when Shah Tahmasb ruled, Iranian geography, which was dominated by the Safavids, became a place where the bases of Shi'ism were laid firmly. The Arab ulema had a great influence on that matter. Necessary steps like opening of madrasas were taken for the spread of Shi'ism among the people. Also, He facilitated the spread of Shiism by placing the ulema who came to Iran to the religious offices newly constituted.</p>	
Key Words: Iran, Safavids, Tahmasb, Shia, Shi'ism	

GİRİŞ

Tezin Konusu

Çalışmamızın konusu Safevi Devleti'nin ikinci hükümdarı Şah Tahmasb dönemi (1524-1576); dinî siyaset ve İsnâşeriyye Şiiliği'ne geçiş sürecinde gerçekleştirilen politikalar. Babası Şah İsmail'in (1501-1524) Safevi Devleti'ni kurması, İran'ın coğrafi sınırlarının belirlenmesi, İslam Dünyası'nda farklı bir mezhebe dayalı oluşumun temellerini atmıştır. Bu dönemde devletin sadece siyasi olarak değil aynı zamanda dinî olarak da şekillenmesi için çaba gösterilmiştir. Kızılbaşlara dayalı olarak kurulan devletin sürekliliğini sağlamak için Şah Tahmasb, babasının resmî mezhep olarak kabul ettiği İsnâşeriyye Şiası'na geçiş sürecini hızlandırmıştır.

Bu kapsamda tezin birinci bölümünde: Şah Tahmasb'ın şehzadeligi ve tahta çıkışı, hükümdarlığının ilk yıllarında Kızılbaş emirlerin iktidar mücadelesi; Tahmasb'ın Kızılbaş emirler karşısında otoritesini kurabilmesi için meşruiyetinin dayanağını oluşturan unsurlar ile İmamiyye Şiiliği'ne geçmek için yaşadığı dönüşüm ve tövbe edişi anlatılmıştır. Özellikle Arap Dünyası'ndan getirilen Şii âlimler, İran'da, Şiiliğin yaygınlaşmasını ve kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu dönemin incelenmesi Şah Tahmasb'ın dinî politikalarını aydınlatmamızı ve devletin nasıl tamamen Şii mezhebine dayalı bir dönüşüme uğradığını anlamamızı sağlayacaktır.

İkinci bölümde resmî mezhep olarak ilan edilen Şiiliğin, İran'da kurumsallaşması için atılan adımlar ele alınmaktadır. Burada Kızılbaş inanç sisteminin yasaklanmasının yanı sıra toplumsal kesimde Şiiliğin kalıcı olabilmesini sağlayacak olan sahabelere lanet etme geleneği; aşura matemlerinin saltanatın desteği ile düzenlenmesi; Şiiler için büyük bir öneme sahip olan mukaddes türbelerin korunması ve Tahmasb'ın otoritesini güçlendirilebilmesi için yaptığı hayır faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde dinî bürokrasiyi oluşturan kurumların Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren geçirdiği dönüşüm ve Tahmasb döneminde bu kurumların nasıl bir yapıya sahip olduğu, Şiiliğin yayılmasında oynadıkları rol, yaptıkları çalışmalar

kapsamlı olarak incelenmiştir. Bu bölümün ana konusu dinî kurumların Şiiliğin yayılmasına katkısıdır. Sadaret, Muhtesib, Şeyhülislam, Müderris, Nikabet ve Halife gibi kurumların gelişimi bu kısmın mevzularını ihtiva etmektedir.

Tezin dördüncü bölümünün konusu Şah Tahmasb'ın din adamları ile ilişkisidir. Bu bölümün ilk mevzusu İran'a gelen Arap ulemadır. Şiiliğin ilanından sonra ortaya çıkan en büyük ihtiyaç İran'da Şii ulemanın bulunmamasıdır. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için özellikle Arap coğrafyasından ulema İran'a davet edilerek devlet kademelerine yerleştirilmiş; böylece Şiiliğin yayılması için gerekli olan en önemli adım atılmıştır. Tahmasb'ın saltanatını temellendiren fakihler İran'ın Şiileşmesini sağlayan büyük kitleyi oluşturmuşlardır.

İran'a göç eden din adamlarının saltanat ile ilişkisi de bu kısımda anlatılan bir diğer önemli konudur. Bu din adamlarının yaptıkları ilmi tartışmalar ile Safevi saltanatının dinî açıdan meşruiyetini sağlamlaştırarak Şiiliğin zeminini güçlendirmesi bu bölümün temel konularından birini oluşturmaktadır. Dördüncü bölümün diğer bir konusu da İran'a gelen din adamlarının yaptıkları faaliyetleridir. Özellikle Muhakkık-ı Kerekî, İbrahim Katifî, Nimetullah Hillî, Gıyaseddin Mansur Şirazî gibi âlimlerin Safevi iktidarına bakışı ile dördüncü bölüm nihayete ermiştir.

Tezin beşinci bölümünde ise Şah Tahmasb devrinde bulunan dinî grupların genel yapısı verildikten sonra İsnâaşeriyye Şiası'na aykırı olan oluşumların nasıl ortadan kaldırıldığı ve bu yapıların yerine mutedil Şiiliğin hangi aşamalardan geçilerek benimsendiği anlatılmıştır. Özellikle Sünniliğin tamamen yok edilip yerine Şiiliğin yaygınlaştırılması, Sünnilere karşı baskıların yanı sıra aşırı Şii gruplara yönelik baskılar ve gayrimüslimlere karşı Tahmasb'ın tutumu da önemli mevzulardır. Tahmasb'ın rakip dinî oluşumlara karşı tutumu Şiiliğin ikamesini kolaylaştırmıştır. Şiileştirme politikaları doğrultusunda halkın teveccüh edeceği hiçbir oluşum bırakılmayarak İran'ın tamamına yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin altıncı ve son bölümünde İran'da Şiiliğin yayılışı hakkında verilen bilgilerin yanı sıra İran'da bulunan tarikatların durumu anlatılarak Şah Tahmasb'ın bu tarikatlara

karşı tutumu hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. Şiileştirme politikaları kapsamında Şii ve Sünni tarikatlar İmamiyye Şiiliği'ne aykırı oldukları gerekçesiyle baskı altında tutulmuştur. Bu tarikatların hangi süreçlerden geçerek İmamiyye Şiiliği'ne uygun bir şekilde dönüştürüldüğü tezimizin son bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın amacı, İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra 1524-1576 yıllarını kapsayan dönem içerisinde İran'da dinî alanda yaşanan değişim ve İsnâaşeriyye Şiiliği'nin yerleşmesini araştırmak ve konuyla ilgili ulaşılabilen bilgi ve bulguları ortaya koyabilmektir. Safevilerin ikinci hükümdarı Şah Tahmasb döneminin dinî siyasetinin doğru bir şekilde değerlendirilmesinde ve Safevi Devleti'ne ait olguların anlaşılmasında hiç şüphe yok ki mezkûr dönem içerisinde yaşanan gelişim ve değişimleri tarafsız ve ilmi metotlar ışığında ortaya koyabilmek önemli bir katkı sağlayacaktır.

Tarafımızca yapılan araştırma ve incelemelerde Safevileri anlatan birçok çalışmanın var olduğu ve bazı eserlerin yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde yüksek lisans ve doktora gibi birçok akademik düzeyde eserler de bulunmaktadır. Ancak Safevi Devleti'ni ele almış olan eserler içerisinde bu zamana kadar Şah Tahmasb döneminin dinî hayatının bağımsız bir çalışma olarak ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı 1524-1576 yılları arasında Safevilerin dinî yaşamının şekillenışı, dinî kurumların dönüşümü ve işleyişi, resmî mezhep olan Şiiliğin yayılışı gibi konuların incelendiği bu eserin Safevi tarihi için büyük bir fayda sağlayacağı ümit edilmektedir.

Çalışmamızın temel amaçlarından birisi de Şah Tahmasb dönemi öncesi var olan dinî hayatın nasıl bir değişim geçirdiğidir. Bu çalışmaya başlandığında çözülmesi gereken temel problemimiz şu idi: Safevilerin 1524 öncesi ile 1524 sonrası arasında dinî bakımdan farklar var mı ve İran'da Safevilerin kuruluşundan önce ve kuruluş yıllarındaki dinî hayatla söz konusu dönem arasında bir değişme ve gelişme oldu mu? Özellikle Safevilerin destekçisi olan Kızılbaş Kabilelerin İmamiyye Şiiliği'ne olan bakışları değişti mi? Bu açıdan Safevilerde mezkûr yıllar arasında dinî hayatın

incelenerek elde edilen sonuçların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede 1524 öncesi döneme göre geçekten dinî hayatta bir değişimin olup olmadığının ortaya çıkarılmasının, bu dönemi daha iyi bir şekilde anlamak açısından yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Bilindiği üzere Safevi Devleti'nin kuruluş sürecinde, başlangıçta Sünni bir çevre ve Sünni inanişaya uygun olan tasavvuf öğretisi içerisinde faaliyet yürüten Erdebil tekkesi ve onun müridlerinin etkisi büyüktür. Şeyh Cüneyd'in başında olduğu dönemde tekke siyaseten Şii bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Şii eğilimler, Şeyh Haydar'ın zamanında On İki İmamı temsil eden "on iki dilimli kızıl tac" ile sembolleşerek Anadolu'dan gelen Türkmen boylarının katılımıyla devletleşme sürecine girilmiştir. Babası öldürüldüğünde bir yaşında olan Şah İsmail ise annesi ve diğer kardeşleri ile birlikte 1490 yılına kadar İstahr kalesinde hapsedilir. Daha sonra babasının müridleri tarafından saklanarak Gilan bölgesine götürülerek etrafında toplanan Erdebil tekkesi mensuplarının yeni lideri olur.

İsmail 12 yaşına geldiğinde harekete geçerek Erdebil'i ziyaretten sonra Erzincan'a gider. Etrafına toplanan binlerce müridiyle babasının intikamını almak ve kendi saltanatını kurmak için Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ın üzerine yürüyerek onu yener. Daha sonra çöküş dönemine giren Akkoyunlu Devleti'ne yönelerek Elvend Bey'le yaptığı savaşı kazanır ve 1501 yılında Tebriz'de "Şahlık" tacını takar.

Şah İsmail zamanında, Şii-İmamiye'yi bir anlamda Safevilerin resmî mezhebi ilan etmiş; ezana "Eşhedu enne Aliyyen veliyyulllah" ifadesi eklenmiş, hutbede On İki İmam'ın adı okunmaya başlanmıştır. Daha sonra İran ve Azerbaycan bölgesi kılıç zoruyla Şiileştirilmiştir. Şah İsmail döneminde var olan inanç sistemi Kızılbaş Türkmenlerin dinî inanişları içerisinde sufi ve On İki İmam temelli Şii bir görünüş altında ruhun bedengöçü, tenasüh yani ruhun sürekli dolaşımı inanişlarına Ali'nin tanrısallığı görüşü karışmış; aşırı Şii inançlarında var olan senkretik bir yapı arzetmiştir.

Tanrısallığın insan kişiliğinde tecellisi ile ruhun göçü inanişına dayalı Müslümanlık dışı öğretilere bağlanmış Türkmenler içinde yetişen ve destekçileri özellikle bu çevreden

olan ilk Safevi liderleri bu inançtan oldukça etkili bir biçimde yararlanmışlardır. Bu tarz bir “örf dışı” inanç yapısıyla devam edemeyeceğini anlayan Şah İsmail, On İki İmam Şiliği'nin devlet dini haline getirilmesinde özellikle Irak ve Lübnan'dan getirilen âlimler önemli rol oynadılar. Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Tahmasb devletin kuruluşunda yer alan Kızılbaşları merkezi otoriteyi güçlendirmek adına Şii ulemanın da desteği ile mülhidlik iddiasıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Tahmasb babası ve dedelerinin aksine aşırı Şii fikirlerden uzak kalıp mutedil İsnâ-Aşeriyye'yi tercih etmiştir. Şeyh Ali b. Hüseyin el-Kerekî'ye memleket işlerinin önemli bir kısmını devreden Tahmasb, ülkenin dört bir yanına emirler göndererek İmamın naibi olması sebebiyle gerçek mülkün sahibinin o olduğunu ve bu yüzden onun emirlerine uyulmasını istemiştir. O Şah'tan aldığı güçle halk arasında yaygın olan tarikatları tasfiye etmeye başlamıştır.

Tahmasb'ın Kızılbaş kabilelerin iktidar mücadelesi içerisinde büyümesi dinî siyasetinin yönünü belirlediği için bu kabilelerin yaptığı savaşlar Şiileştirme politikalarını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Şah İsmail'in savaştan savaşa koşarak kurduğu devletin onun ölümünden sonra yıkılmanın eşiğine gelmesi zor bir süreci başlatmıştır. Rakip Kızılbaş kabileler birbiriyle mücadele ederken Tahmasb da gelecekte yapacağı işlerin temellerini atmaya başlamıştır. Tahmasb'ın tövbe edişi ile birlikte başlayan yeni süreçte nelerin yaşandığı araştırmamızın önemli konularındandır. Kızılbaşların inançlarının yerine yeni mezhebi ikame edecek kadroların oluşturulması İran'a göç eden din adamları sayesinde çözülmüştür. Din adamlarının yaptığı icraatlar, halk arasında Şiiliğin yayılması için yapılan faaliyetler tezimizin önemli konularından biridir.

Tahmasb'ın Şiileştirme politikalarını başlatması aynı zamanda devletin kurumsallaşmasını da sağlayacaktır. Şii Arap ulemanın İran'a gelmesiyle birçok kurum yeniden yapılandırılmış veya yeni kurumlar oluşturularak Şiiliğin yayılması kolaylaştırılmıştır.

Tezin Yöntemi

Çalışmamızın konusunun belirlenmesinin ardından öncelikle konuyla ilgili olan kaynakların tespit edilmesi amacıyla genel bir literatür ve kaynak taraması yapılmıştır. Müteakiben 1524 ile 1576 yılları arasındaki dönemi ele alan vekayinameler incelenmiştir. Çalışma sonucunda tespit edilen kaynakların tamamı bir araya getirilmiş ve kullanılacak malzemeler ile bilgiler tamamen düzenlendikten sonra fişlemeler kısmına geçilmiştir. Basılı eserlerin fişlemelerinin ardından vekayinameler taranmaya başlanmış ve bu vekayinamelerin konuyla ilgili kısımları detaylı bir şekilde irdelenmiştir. İran’da yapılan kaynak araştırması sonucunda temin edilen bu vekayinameler tezimizin temel araştırma alanlarının aydınlatılmasını sağlamıştır.

Çalışmanın konusu Tahmasb dönemi dinî siyaset olduğu için bu dönemi anlatan resmî tarihçilerin eserlerinde konuyla ilgili bilgilere ulaşabilmekteyiz. Safevi Devleti’nin resmî görevlilerinin bizzat şahit oldukları olayları anlattıkları bu eserler dinî siyaseti anlamamızı kolaylaştırmıştır. Bu vekayinameler kapsamlı bir şekilde taranarak gerekli bilgiler elde edilmiştir. Safevi dönemini anlatan bu vekayinameler, *Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi*, *Nekavetü’l-Asar*, *Hülasatü’t Tevarih*, *Cevahirü’l-Ahbar*, *Tekmiletü’l-Ahbar*, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi (Zeyl-i Habib’ü Siyer)*, *Ahsenü’t-Tevarih*, *Tarih-i Sultani*, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, *Tarih-i Elfi*, *Tezkiret’ül Mülük*, *Desturü’l Mülük*, *Cevahirü’l Ahbar* gibi eserlerdir. Ayrıca Şah Tahmasb’ın yaşadığı olayları anlattığı ve bizzat yazdığı *Tezkire* de önemli kaynaklar arasındadır. Bu anlamda mezkûr kaynakların ilgili kısımları taranarak, konularla ilgili tasnif yapılmıştır.

Tezimizin temel kaynaklarını oluşturan kaynaklara baktığımızda *Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi* adlı eser İskender Münşî tarafından yazılmıştır. Safevi sarayında Münşî olarak görev yapan İskender Bey bulunduğu konum itibarıyla önemli olayları bizzat görmüş ve eserine kaydetmiştir. Şah Abbas dönemi Safevi tarihini anlatan İskender Bey siyasi olayları ayrıntılarıyla anlatmasının yanı sıra Safevi Devleti’ne hizmet etmiş olan görevlilerin, âlimlerin ve seyyidlerin kısa biyografilerini vermesi nedeniyle tezimiz için önemli bir kaynaktır. 9 Mart 2011 tarihinde kaybettiğimiz değerli âlim İrec Afşar

tarafından iki cilt halinde neşredilen *Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi* adlı eserin Tahran baskısı tezimizde kullanılmıştır.

Muhammed b. Hidayetullah Afuşte-i Natanzî'nin *Nekavetü'l-Asar* adlı eseri ise 1599 yılına kadar geçen Safevi tarihini anlatmaktadır. İhsan İşraki tarafından neşredilen eser özellikle tezimizin Tahmasb'ın dinî mekânları himayesi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bir diğer Safevi Kroniği ise 16.yüzyıla ait *Hülasatü't Tevarih* adlı eserdir. Şah Muhammed Hüdabende devrinde Müstevfi-yi Memalik görevinde bulunan Kumî eserini 1591 yılında tamamlamıştır. Eser iki cilt halinde Tahran'da neşredilmiştir.

Budak Münşî Kazvinî'nin *Cevahirü'l-Ahbar* adlı eseri ise genel tarih tarzında yazılan bir eserdir. Kazvinî'nin Safevi sarayında Münşî olarak görev yapması eserin önemini ortaya koymaktadır. Bu eser Muhsin Behram Nejad tarafından Tahran'da 1378/2000 yılında neşredilmiştir. Abdülhüseyn Nevaî tarafından neşredilen Abdi Beg Şirazî'nin *Tekmiletü'l-Ahbar* eseri de yazarın tanık olduğu olayları anlatması bakımından önemli bir eserdir.

Tezimizin yazımında kullandığımız önemli bir kaynak eser de Hasan-ı Rumlu'nun *Ahsenü't Tevarih* adlı eseridir. Eserin birçok cildinin kayıp olmasına rağmen elde olan kısımları Abdülhüseyn Nevaî tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. Kronolojik sırayla olayların işlendiği eserin üslubu sadedir. *Tarih-i Sultanî (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)* adlı eser de Seyyid Hasan Esterabadî tarafından yazılmış Safevi vakayinamesidir. Safevi şahı Sultan Hüseyin'e sunulan eser Erdebil tekkesinin tarihinden başlayarak Şah Safi'nin saltanatının sonuna kadar olan olayları anlatmaktadır. Bu eser Tahran'da İhsan İşraki tarafından neşredilmiştir.

Emir Mahmud Handmir tarafından yazılan *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb* adlı eser ise Habibü's Siyer'in zeyli niteliğinde yazılmış bir vakayinamedir. Şah İsmail'den itibaren meydana gelen olaylar anlatılarak Tahmasb dönemine kadar geçen süre ayrıntılı bir şekilde işlenir. Hindistan hükümdarı Nizamşah'ın elçisi olarak İran'a gelen Hurşah b. Kubad el-Hüseynî'nin kaleme aldığı *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah* adlı eser komşu bir devletin elçisinin gözüyle yazılmış önemli bir eserdir. Bu eser de Tahmasb dönemi

hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine Hindistan Babürlü Devleti hükümdarı Celaleddin Ekber Şah'ın emriyle yazılan *Tarih-i Elfi* adlı eser de tezimizde kullandığımız yabancı bir devletin tarihçisinin bakışı ile kaleme alınmış bir eserdir. Kronolojik bir sıra ile Osmanlı, İran, Türkistan ve Hindistan'da yaşanan gelişmeler kaydedilmiştir. Safevi Devleti'nin teşkilat yapısı hakkında önemli bilgiler veren *Tezkiretü'l-Mülük* ise anonim bir eser olup resmî görevliler ve bürokrasinin işleyişini tasvir eden bir kitaptır. Mirza Refia'nın kaleme aldığı *Düstüru'l Mülük* adlı eser de Safevi Devlet teşkilatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Tezimizde Hicri takvimden Miladi takvime çevrilmesi gereken tarihlerde Türk Tarih Kurumu'nun tarih çevirme kılavuzundan (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>) yararlanılmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünden hemen sonra Safevi Devleti'nin kısa bir tarihi ele alınmış ve burada çoğunlukla konuyla alakalı olduğu değerlendirilen Kitap ve makalelerden faydalanılmıştır. Şeyh Safi tekkesinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile devletleşme sürecinin yanı sıra tekkenin Şiiliğe evriliş süreci bu kısımda anlatılan konulardandır. Dönemin olaylarına bizzat tanıklık eden kişilerin ağzından dinlenerek yazılan veya alınan resmî bir görev gereği olayları yaşayanların yazdıkları eserler olan vakayinameler tezimizin yazılmasında önemli bir katkıda bulunmuştur.

Elde edilen kaynaklar kullanılmadan önce diğer kaynaklarla karşılaştırılarak bu kaynaklardaki bilgilerin doğrulukları tespit edilmiştir. Bu anlamda kaynaklar arasında ortaya çıkması ve bilgi yanlışlığına sebep olabilecek muhtemel çelişkili ve yer yer yanlış olan bazı bilgilerin de titiz bir çalışmayla ortadan kaldırılmasına özen gösterilmiştir. Bu yolla devrin daha sağlıklı bir şekilde incelenmesi ve anlaşılabilir kılınması sağlanmıştır.

Yazım ile imla kurallarına büyük bir itina gösterilmiş ve genel olarak Türk Dil Kurumu (TDK)'nun yazım kaideleri temel alınmıştır. Böylece eser genelinde tek tip dilbilgisi kuralları kullanılarak bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

İran'a yapılan seyahat sonucu sağlanan Safevi Devleti'nin resmî vakayinameleri ile basılı eserlerin kullanımı sırasında uygun bir yöntem kullanımına özen gösterilmiştir.

Konuyla alakalı içeriklerin tespit edilmesi ile diğer kaynaklardaki bilgilerle örtüşecek veya bu kaynaklardaki boşlukları tamamlayacak şekilde bütün belge ve bulgular yazım aşamasında tekrar gözden geçirilmiştir. Özellikle yapılan karşılaştırmalar üzerinden, her belge ayrı ayrı değerlendirilmiş ve müteakiben de belgelerdeki bilgiler çalışmada kullanılacak seviyeye getirilmiştir.

Netice itibarıyla vakayinameler, kitaplar ve makalelerden sağlanan bilgiler tasnif edilerek sınıflandırılmış ve bu konular çerçevesinde, çalışmanın içeriği belirlenmiştir. Daha sonra tezin bölümleri oluşturularak yazım aşamasına geçilmiştir. Çalışmanın yazım aşaması tamamlandıktan sonra, tezde yer alan yazım ve mantık yanlışları ile ilave edilebilecek hususlara ilişkin bütün detaylar çalışmanın danışmanı Doç. Dr. M. Bilal Çelik tarafından detaylı bir şekilde kontrol edilmiş, hatalı olan yerler çıkarılmış ve eksik kalan taraflar tamamlanmıştır. Bu kontrol sürecinin ardından, düzeltmeler bitirilmiş ve çalışmaya son hali verilmiştir.

Tezin Önemi

Şah Tahmasb'ın iktidar olduğu 1524-1576 arasını kapsayan dönemde Safevi Devleti'nin kurumsallaşmasının sağlandığı, İmamiye Şiiliği'ne geçişin devlet politikası doğrultusunda yapıldığı dönem olarak bilinmektedir. İran coğrafyasında Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Türkmen devletlerinin siyasi çekişmelerinin sonrasında Akkoyunlularla mücadele ederek kendi devletlerini kuran Safevilerin hâkimiyeti başlamıştır.

Özellikle Şah Tahmasb'ın iktidarda olduğu elli iki yıllık süreç içerisinde siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve dinî alanda birçok düzenlemeler yapılmış, dinî bürokrasi güçlendirilmiştir. Bu anlamda İran'da Kızılbaşlıktan Şiiliğe doğru gidiş olan konumuz bağlamında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda mezkûr dönemdeki dinî durumun ortaya çıkarılmasının bilim dünyası için faydalı olacağı ve İran tarihi üzerinde çalışan kişilere de katkı sağlayacağı umut edilmektedir. Bu çalışmanın bilimsel bir tarih çalışması olarak yetersizliklerinin farkında olduğumu da belirtmek isterim. Bu alanda

çalışacak olanlar hatalarımın ve eksiklerimi anlayarak bu eksikliklerin giderilmesi için gerekli çalışmaları yapacaktır.

Tarihin ilk çağlarından itibaren önemli bir yerleşim ve kültür merkezlerinden birisi olan İran, her zaman bu önemini koruyarak birçok kavim için yerleşim yeri olmuştur. İslamın ilk dönemlerinde yapılan akınlarla tarihe karışan Sasani İmparatorluğu'ndan sonra Müslümanların egemenliğine girerek yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle bürokrasi de İslam devletlerine katkıda bulunan İran medeniyeti Orta Asya'ya komşu olması hasebiyle de Türk tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. İran coğrafyasında kurulan Gazneli, Büyük Selçuklu gibi Türk devletleri Türk kültürünün ve dilinin İran'da yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Safevi Devleti'nin Kızılbaş Türkmen kabilelerinin desteği ile kurulması İran'da mezhepsel olarak yeni bir dönemi başlatmıştır. Şah İsmail'in kurduğu devletin resmî mezhep olarak İmamiyye Şiiliği'ni benimsemesi İran'ın Sünni olan yapısını değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. İran'ın Safeviler döneminde yaşadığı dönüşümün kapsamlı bir şekilde anlatılması önemli bir eksiği tamamlayacaktır. Bundan dolayı bu kadar önemli bir mezhepsel dönüşümün eksik bırakılması İran ile ilgili bilimsel bir boşluk oluşturacaktır.

Bu nedenle Şiileşmeye başlayan İran'ın 1524 yılı sonrası döneminin tarihçiler tarafından yeterince incelenmemiş olması bu dönemin karanlıkta kalmasına sebep olmuştur. Bu çalışma mezkûr boşluğun doldurulmasını sağlayacak ve 1524-1576 arası dönemde İran'da dinî kurumların yapılandırılması, Şii Arap ulemanın yaptığı faaliyetler, rakip dinî oluşumlara karşı gerçekleştirilen politikalar, Safevilerin kuruluşunda önemli etkisi olan Kızılbaşların mezhepsel dönüşümü, İran'daki Sünnilerin gördükleri baskılar ve Tahmasb'ın dinî siyasetinin ayrıntılarıyla ortaya konulmasına katkı sunacaktır.

Ayrıca bu araştırma ile Tahmasb'ın yukarıda ifade edilen olgularla ilgili politikaları da irdelenmekte ve mezkûr politikaların İran'a nasıl yansıdığı da ortaya çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda, eserin Tahmasb devrinde İran'ın dinî durumunun aydınlatılması ve

bugün yaşanan olayların da daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi bakımından önemli bir eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

ŞAH TAHMASB'A KADAR SAFEVİ TARİHİ

Safevilerin kuruluşuna giden süreçte Erdebil tarikatının ortaya çıkışını incelemek İran'ın Şiileşmesinin hangi aşamalardan geçerek gerçekleştiğini anlamamızı sağlayacaktır. Safevi Devleti'nin adının kaynağı Erdebil'deki tarikatın temellerini atan Şeyh Safiyüddin İshak'a (ö.735/1334) dayanır. Şeyh Safi, müşidi olan Zahid-i Gilani'nin yanında 25 yıl kalarak onun hizmetinde bulundu. Mezhepler üstü bir tutuma sahip olan tarikatın ilk kurulduğu dönemde Sünnilik veya Şiiliğe karşı herhangi bir şekilde teveccüh göstermediği anlaşılmaktadır.¹

Safevi tarikatının belirli bir mezhebe bağlı kalmaması özellikle Moğol istilası sırasında muhtelif mezhep ve meşreplerden birçok insanı birleştirici rol oynaması Şeyh Safi'den sonra da tarikata olan ilginin devamını sağlamıştır.² Sümer'e göre Seyyidlik üzerinden meşruiyet arayan Safevilerin aslı Firuz Şah adlı bir Kürd'e dayanır. Şeyh Safiyüddin İshak'ın atası olan Firuz Şah Kürtlerin 10. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları sırasında Erdebil'e gelmiştir.³ Şeyh Safi öldükten sonra tarikatın başına geçen Şeyh Sadrettin döneminde İlhanlıların çöküşünün getirdiği siyasi ortamda müridlerini silahlandırarak koruma altına almaya çalıştığı görülmektedir.⁴

Tarikatın hangi dönemde Şiiliği benimsediği ve siyasi ihtiras içine düştüğü tartışma konusudur. Ancak Hoca Ali (1391-1429) döneminden itibaren Şiiliğe karşı temayül içine girildiğini görmekteyiz. Hz. Hüseyin'in şehadetinin yasını tuttuğu için sürekli siyah giyinen (siyah puş) Hoca Ali olarak da bilinen Safevi şeyhi 12 yıl boyunca Dizful ve nahiyelerinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Hoca Ali'nin müridlerinin Şiilik tasavvurunun aşırı boyutlarda olduğu, Hoca Ali'ye Tanrının bir yansıması olarak baktıkları ve O'nun sıfatlarını taşıdığı isnadında buldukları anlaşılmaktadır.⁵

¹ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)**, Çev: Ahmed Emin Dağ, İstanbul, 2001, s. 42; Mirza Abbaslı, "Safevilerin Kökenine Dair", *Bellekten*, XL/ 158, (Nisan 1976), Ankara, s. 301.

² Mirza Abbaslı, "Safeviler'in Kökenine Dair", s. 301.

³ Faruk Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1999, s.1-2.

⁴ Abbaslı, "Safeviler'in Kökenine Dair", s. 293.

⁵Hüseyin Mircaferi, "Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim", *Sufi Araştırmaları*, III/ 5, (2012), Çev: Sagip Atlı, s. 107-108; Roger Savory, "Safevi İrani", **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, C.I, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul, 1998, s. 401; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", *Türkler*, C.6, Ankara, 2002, s. 883

Hoca Ali şehid edilen imamların yasını tutmak için siyah elbiseler giyinirdi. Bu yüzden siyahpuş lakabıyla ünlüydü. İmamların matemini yaşaması bu dönemde Şiilik temayüllerinin bir göstergesidir.⁶ Abdalbaki Gölpınarlı'ya göre ise tarikatın Şiiliği benimsemesi ilk kez Şeyh Cüneyd döneminde olmuştur. Şeyh Cüneyd'in Suriye, Anadolu ve Azerbaycan'daki Şîf-Batınî boyları yanına çekmek için Şiiliği kabul ettiğini söylemiştir.⁷

Şeyh Cüneyd'in dünyevi iktidar hırsıyla hareket etmesi Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin teveccühünü kazanmasına sebebiyet vermiştir. Sürekli genişleme ve mürid toplama faaliyeti içerisinde bulunan tarikatın etrafında toplanan insanları siyasi bir hedefe yönlendirmeye başlamaları Şeyh Cüneyd zamanında daha yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Binlerce müridin etrafında birleştiği Şeyh Cüneyd'in durumundan endişe duyan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah şeyhten topraklarını terk etmesini isteyince 1449 yılında Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd, Osmanlı padişahı II. Murat'a (1421-1444) çeşitli hediyeler göndererek Kurtbeli'nde oturmak için izin istedi.⁸

Osmanlı padişahı tarafından teklifi kabul edilmeyince Karamanoğlu topraklarına giden Şeyh, Konya'da bulunan Sadreddin Konevî dergâhında konaklar. Dergâh'ın şeyhi Abdullatif ile yaptığı tartışmada Şeyh'e "*Ashaba mı bağlılık evladır, yoksa evlada mı?*" şeklinde bir soru sorar. Şeyh Abdullatif "*bu konuda ashaba bağlılık evladır, çünkü bu hususta ayet vardır.*" diye cevap verince Şeyh Cüneyd ona "*O ayetler nazil olduğunda sen orada mıydın?*" demiştir. Şeyh Abdullatif, Şeyh Cüneyd ile girdiği tartışmada onun kâfir olduğunu ve Kur'an'ı inkâr ettiğini anlatır. Bunun üzerine dikkatleri üzerine çeken Şeyh Cüneyd burayı da terk etmek zorunda kalarak Toros dağlarında bulunan Varsak Türklerine sığınmıştır. Buradan da İskenderun Körfezi'nde bulunan Cebel-i Arusta Haçlılardan kalma bir kaleye yerleşerek müridleri ile burada faaliyetlerini yürütmeye devam etti. Kendisini ziyarete gelerek müridi olmak isteyen kişiler olan Türkmenlerle

⁶ Mustafa Ekinci, "Safeviler Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü", **Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü**, Sakarya, 2010, s. 149.

⁷ Abdalbaki Gölpınarlı, Kızılbaş, İ.A, MEB, C.6, İstanbul, 1977, s. 789; Sayın Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 18, (2002), s. 61.

⁸ Walter Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyıl'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1948, s. 14-17.

işbirliğine girerek taraftarlarının sayısını arttırmıştır. Ancak zamanla bu bölgenin de hâkimleriyle uzlaşmayan Şeyh Cüneyd ve adamları Karadeniz taraflarına yönelmiştir.⁹

Şeyh Cüneyd etrafına topladığı müridlerini gazaya çıkararak gücünün ne kadar olduğunu öğrenmek istemiştir. Şeyhin faaliyet göstermek istediği coğrafya içerisinde bulunan iki rakip Türkmen devletinin varlığı işini kolaylaştırmıştır. Karakoyunlulara karşı Şeyh Cüneyd'in gücünden yararlanmak isteyen Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478), kız kardeşini Cüneyd'le evlendirerek sufileleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Akkoyunlular'ın damadı olarak saygınlığını arttıran şeyhin kazandığı siyasi destekle rahat bir nefes aldığı görülmektedir.¹⁰

Şeyh, Diyarbakır'da kaldığı yıllarda bölgede bulunan Türkmen kabileleri ile sürekli bağlantı kurarak mürid halkasını genişletmiştir. Bu yıllarda Avşar, Musullu, Döger, Harbendelü, İnallu, Karamanlu gibi türkmen aşiretlerinin desteğini sağlamayı başarmıştır.¹¹

Erdebil'de bulunan Şeyh Cafer ile tarikatın liderliği hususunda kavga içerisinde olan Şeyh Cüneyd gücünü pekiştirmek ve müridlerini gazaya yönlendirerek siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Şirvanşahlar üzerine çıkılan seferin başarılı olması Cüneyd'in Erdebil'de bulunan tarikatın postuna oturmasının da yolunu açacaktı. Şirvan hâkimi Halil Sultan "*mübarek bir din adamına karşı savaşmayı düşünmediğini*" söyleyince, yeğenin önünü kesmeyi düşünen Şeyh Cafer Erdebil'den Şirvanşah'a yazdığı mektupta yeğeni Şeyh Cüneyd'in Velayet sahibi olmadığını, ortadan kaldırılması gerektiğini söylemiştir.¹²

Şeyh Cüneyd Çerkesler üzerine akınlar yaparak gücünü arttırmaya çalışmıştır. Bu akınlar esnasında Şirvanşahlarla karşı karşıya gelmesi iki taraf arasında uzun yıllar sürecek düşmanlık tohumlarını ekmiştir. Şeyh Cüneyd 1459 senesinde etrafına topladığı müridleriyle Çerkesler üzerine gazaya çıkmıştır. Şirvanşahların topraklarında karşısında

⁹ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd** s. 18-19.

¹⁰ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 34.

¹¹ Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul, 2013, s. 27.

¹² Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 35.

savaşacak güç bulamayan Şeyh, Şirvanşahlar'a bağlı olan Çerkesler'e akında bulununca Şirvanşah tarafından Karasu vadisinde durdurulmuştur. İki ordu arasında yapılan savaşta Şeyh Cüneyd öldürülür (4 Mart 1460).¹³

Şeyh Cüneyd'in bu seferde başarısız olarak öldürülmesinden sonra yerine 1460 yılında oğlu Şeyh Haydar geçti. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'den doğan Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın Âlem Şah olarak da bilinen kızı Halime Begüm ile evlenerek Akkoyunlu desteğine sahip olmayı sürdürmüştür. Bu evlilikten İsmail, Ali ve İbrahim adlarında üç tane oğlu dünyaya gelmiştir.¹⁴ Hinz'e göre Şah İsmail'in annesi, Uzun Hasan'ın hanımı Trabzon Rum imparatoru Kalo İonnes'in Katerina adlı kızından doğmadır. Böylece Şah İsmail'in soyu Akkoyunlu Hanedanı'nın yanısıra bir de Trabzon Rum İmparatorluğu'na dayanmaktadır.¹⁵

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerini alan oğlu Şeyh Haydar da babasının yolunu takip ederek siyasi hedefler peşinde koşmaya devam etti. O da 1488 yılında Çerkesler üzerine çıktığı seferde öldürülünce Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey (1478-1490) saltanatı için tehlike arz eden İsmail, Ali ve İbrahim adlı yeğenlerini anneleri ile birlikte Fars'taki İstahr kalesine hapsetti.¹⁶

Akkoyunlu Sultanı Yakub'un ölümünden sonra tahta geçen Rüstem Bey kardeşi Baysungur'a karşı kullanabilmek için İsmail ve kardeşlerini Tebriz'e getirtti. Erdebil tekkesine bağlı müridlerden faydalanmak için İsmail ve kardeşlerine ihtiyacı vardı. 1498'de Akkoyunlu Rüstem Bey'in ölümü İran'ı yeniden siyasi bir kargaşaya sürükledi. Akkoyunlu ülkesi Murat Bey ve Elvend Bey arasında paylaşıldı. Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend'in, Irak-ı Arab, Fars ve diğer yerler Murat Bey'in eline geçti.¹⁷

Akkoyunlu şehzadeleri arasındaki taht kavgasında Safevi tarikatının müridlerinden yararlanmak isteyen Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Bey, Yakup Bey'in oğlu Baysungur

¹³ Zülfiye Velieva, Safevi Devleti Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 88.

¹⁴ Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 11-12.

¹⁵ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 29.

¹⁶ Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 14.

¹⁷ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **TDVİA**, C.38, İstanbul, 2010, s. 253-254.

Sultan Ali'den faydalanmak isterken müridlerinin gücünden çekinerek Sultan Ali'yi 1493 yılında öldürttü. Şeyh Safi'nin torunlarından geriye İsmail ve İbrahim kalmıştı. Müridlerin yardımlarıyla Erdebil'in Rumlu mahallesinde saklandılar. İsmail bu sıralarda altı yaşındaydı. Akkoyunlular Şeyh Haydar'ın oğullarını yakalamak için harekete geçtiler. Şamlu Lala Hüseyin Beğ ve Dulkadirli Dede Abdal Bey ve Anadolu'dan gelen Gök Ali adlı müridler şeyhin oğullarını 1493 yılında Gilan'a kaçırdılar. İsmail Gilan'da altı yıldan fazla kaldı. Bu sıralarda Anadolu ve Azerbaycan'dan gelerek İsmail'in etrafında toplanan Şeyh Safi tekkesine bağlı müridlerin sayısı gittikçe artmaktaydı.¹⁸

Akkoyunlu tahtını ele geçirme mücadelesi sürerken İbe Sultan, 1498 yılında Uzun Hasan'ın torunlarından Yusuf Bey'in oğlu Elvend'i Tebriz'de Akkoyunlu tahtına çıkardı. Bu mücadeleler devam ederken İsmail 12 yaşını bitirmişti. Siyasi durumun elverişli olmasından dolayı İsmail Hazar Denizi'nin batı hattında bulunan Deylem bölgesinden Tarum'a geldi. Burada gücünü arttırarak Erdebil tekkesine gönülden bağlı olan müridlerin bulunduğu Anadolu'ya yönelen İsmail Erzincan'a geldiğinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadir ve Varsak Türkmenleri kabileler halinde kendisine katıldılar. Yaklaşık yedi bin kişilik müridleriyle birlikte Şirvan üzerine yöneldi. Şirvan Şah Feruh Yesar, İsmail'in müridleriyle Şirvan üzerine yürüdüğünü haber alınca savunmaya çekildi. Gülistan kalesi yakınında Cebani denilen yerde yapılan savaşta Şirvan ordusu ağır bir yenilgiye uğradı.¹⁹

Bu zaferden sonra Şemahı'ya giren İsmail babası ve dedesinin intikamını almak için katliamlara girişti. Bakü kalesini kuşattığı sırada Akkoyunlu Elvend Bey'in saldırısına uğrayan İsmail ve müridleri Nahçıvan yakınlarında Şurur civarında karşı karşıya geldiler. Akkoyunlu Elvend Bey'in mağlup olması üzerine Tebriz'e giren İsmail On İki İmam adına hutbe okutarak Safevi Devleti'nin kuruluşunu ilan etti.²⁰

¹⁸ Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 14-15.

¹⁹ Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 17.

²⁰ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", **İ.A.**, MEB, C.11, İstanbul, 1979, s. 276; R. Savory, "The Consolidation of Safawid Persia", *Der Islam*, 41, Berlin, 1965, s. 71-72.

Böylece mezhepsel bakımından İslam dünyasının çoğunluğundan farklı bir yapı olmasına rağmen siyasi yönden İran coğrafyasında yeni bir devlet kurulmuştur. Bu durum batıda Osmanlı Devleti'ne, doğuda da Özbeklere siyasi rakip olacak olan Safevilerin önünü açmıştır.²¹

İsmail, Şirvan, Azerbaycan, Nahçıvan gibi yerleri ele geçirip Tebriz'de Safevi Devleti'ni kurduktan sonra Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'ı da almış; daha sonra da Diyarbekir'e ordu göndererek burayı ele geçirmiş, Fırat'dan Ceyhun'a kadar büyük bir toprak parçasının sahibi olmuştur. Ele geçirilen yerlerin halkının Sünni olması nedeniyle bu bölgelerde katliamlara girişmiştir.²²

1509'da Özbeklerin Horasan'a girmesi üzerine Şah İsmail yönünü bu tarafa çevirmiştir. Merv civarında yapılan savaşta Şibani Han mağlup edilerek gözdağı vermek amacıyla kafatası II. Bayezid'e gönderildi.²³

Şah İsmail'in yaptığı faaliyetler ve Sünni İslam'ın dışında bir devlet kurması Sünniliği temsil eden Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Anadolu'nun iç kısımlarında bulunan Kızılbaş Türkmenlerin yeni kurulan devlete teveccüh göstermesi Osmanlı açısından tehlike arz etmeye başlamıştır. Trabzon Sancakbeyi olduğu yıllardan itibaren Safevilerle mücadeleye girişen ve bu devletin Osmanlı'ya karşı bir tehdit unsuru olacağını farkederek Yavuz Selim, tahta çıkar çıkmaz İran'a sefer kararı almıştır. Safevilere karşı ticari ambargo başlatılarak İran ipeğinin batıya girişi yasaklanmıştır. Safevi ekonomisinin en önemli gelir kapısı olan ipek Erzurum üzerinden Fırat'ı takip ederek ya da Tebriz, Van, Bitlis, Diyarbekir ve Birecik yoluyla Halep'e varan yol aracılığıyla ihraç ediliyordu. Safevilerin kuruluşuna mezhepsel nedenlerle karşı çıkan Yavuz'un sefere çıkmak istemesinin bir nedeni de ekonomik gerekçelerdir. Şah İsmail'e mektup yazarak "Sünnet-i Seniyye" yi kabul ve tövbe etmesi halinde savaş yapmaya gerek olmadığını belirtmiştir. Ancak gerekli cevabı alamayan Yavuz, 20 Mart 1514'te harekete geçti.²⁴

²¹ Gulam Sarwar, **History of Shāh Isma'il Safawi**, Aligarh 1939, s. 38; Nesib Nesibli, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", **Türkler**, C.6, Ankara, 2002, s. 895.

²² İlyas Üzüm, "Kızılbaş", **TDVİA**, C.25, İstanbul, 2002, s. 549.

²³ Yazıcı, "Şah İsmail", s. 276.

²⁴ Feridun Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I: Bayezid (II), Yavuz, Kanuni**, İstanbul, 2011, s. 66-67.

Osmanlılarla Şah İsmail'in ordusu 23 Ağustos 1514'te Çaldıran ovasında karşılaştılar. Osmanlı ordusu top arabaları ve tüfekçileri ile avantajlı konumdaydı. Safevi ordusunun sol kanadında Ustacalu Türkmenlerinden Muhammed Han, sağ kolu ise Şamlu Durmuş Han yönetmekteydi. Savaşın gidişatını ateşli silah gücü ve disiplinli yaya askerine sahip Osmanlı belirledi. Savaşın galibi olan Osmanlı ordusu 6 Eylül 1514'te Tebriz'e girdi. Dokuz gün burada kalan Yavuz kendi adına hutbe okuttu. İlim ve sanat erbabından oluşan kişiler İstanbul'a gönderildi. Orduda yiyecek sıkıntısı ortaya çıkınca askerin baskısı yüzünden geri dönmüştür. Çaldıran Savaşı'ndan sonra devlet işlerinin yürütülmesini Kızılbaş emirlerin eline bırakan Şah İsmail kendisini devlet işlerinden soyutlamıştır.²⁵

Savaştan sonra Osmanlılara karşı yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Kızılbaş beylerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Şiraz hâkimi Dulkadirli Halil Sultan katledilerek yerine Çiçekli kabilesinden Ali Bey getirilmiştir. Savaş meydanında hayatını kaybeden emirlerin yerine yeni atamalar yapmıştır. Emirü'l -Ümeralık makamına Ustacalu Çayan Sultan, Nezaret-i Divan makamına Mirza Şah Hüseyin-i İsfahanî, Sadaret'e ise Cemaleddin Muhammed Esterabadî getirilmiştir.²⁶

Çaldıran savaşından sonra Safevi Devleti'nin doğu sınırlarında tekrar Özbek tehlikesi baş gösterdi. Özbekler 1515'te Horasan'a saldırdılar. Özbeklere karşı Div Sultan başarılı olunca bu bölgeye Tahmasb Mirza gönderilerek Safevi hâkimiyeti tesis edildi. 1521 yılında Özbek Ubeydullah Han Ceyhun'u geçerek Herat üzerine hareket etti. Ancak başarısız olarak geri döndü.²⁷

Şah İsmail'in vefatından sonra yerine geçen büyük oğlu Tahmasb babasından farklı bir siyaset izlemeye başlayarak Osmanlı Devleti ile karşılıklı bir savaşa girmekten kaçınmış, Şiiliğin yerleşmesini ve kurumsallaşmasını hedeflemiştir.

²⁵ Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları**, s. 71-72; Celâl-zâde Mustafa, **Selim-Nâme**, Haz: Ahmet Uğur, Mustaf Çuhadar, İstanbul, 1997, s. 554-557.

²⁶ Tufan Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul, 2013, s. 144.

²⁷ Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, s. 149-150.

BÖLÜM 1: ŞAH TAHMASB'IN ERKEN DÖNEMİ

1.1. Tahmasb'ın Şehzadeligi ve Tahta Çıkışı

Şah İsmail'in büyük oğlu olan Tahmasb Mirza, 26 Zilhicce 919 (22 Şubat 1514) tarihinde İsfahan yakınlarında Şahabad Köyü'nde dünyaya gelmiştir.²⁸ Annesi ise Kızılbaş Türkmen kabilelerinden Musullular'a mensup olan Taçlı Hanum'dur.²⁹ Tahmasb'ın künyesi "Ebu'l-Muzaffer Şah Tahmasb el-Hüseyni es-Safevi el-Musevi Bahadır Han"dır.³⁰

Şah İsmail, en büyük oğlu Tahmasb'ın adını, *Şehname*'den almıştır.³¹ Küçük yaşlardan itibaren şer'i ve örfi hukuk konularında ders alan Tahmasb ayrıca hattatlık ve nakkaşlık konularında da eğitim görmüştür.³²

Babasının hükümdarlık yıllarında iki yaşındayken Horasan Valisi olarak Simnan sınırından Amuderya Irmağı'na kadar olan bölgeye gönderilir. Musullu Emir Han da lalası olarak yanına verilmiştir.³³ Altı yıl burada kalan Tahmasb Mirza'nın yetiştirilmesi

²⁸ Abdullatif Kazvinî, **Safevi Tarihi**, Çev: Hamidreza Mohemmed Nejad, Ankara, 2011, s. 56; Tahmasb Mirza'nın doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Tahmasb, kendi yazdığı tezkiresinde doğum tarihini 26 Zilhicce 920 (11 Şubat 1515) tarihini vermiştir. Bkz. Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Tahran 1363, s. 2; Oktay Efendiyev, Anonim *Tarih-i Şah İsmail'e* dayanarak Şah Tahmasb'ın doğum tarihini 3 Mart 1513 şeklinde belirtmiştir. Bkz. Oktay Efendiyev, "Şah Tahmasb'ın Şahsiyetine Dair", **Türkler**, C.6, (2002), Ankara, s. 920; Parsadust ise 24 Zilhicce 919 (20 Şubat 1514) tarihini zikretmektedir, Bkz. Menuçehr Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, Şirket-i Sihami, çap-ı sevvom, Tahran, 1391, s. 23; *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*'da ise 26 Zilhicce 919 (22 Şubat 1514) Çarşamba olarak geçmektedir. Hurşah bin Kubad el-Hüseynî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, Neşr: Muhammed Rıza Nasırî, Tahran, 1379, s. 63; Hasan-ı Rumlu'ya göre ise 26 Zilhicce 919 (22 Şubat 1514)'dur. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, Cild-i Dövvom, Neşr: Abdülhüseyn Nevaî, Tahran, 1389, s. 1079.

²⁹ Faruk Sümer, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 101; Tufan Gündüz, *Âlem Ara-yı Abbasi*'ye dayanarak Tahmasb ve Behram Mirza'nın Musullu Türkmenlerinden bir beyin kızından doğduğunu Taçlı Hanum'un ise Musullu Türkmenlerinden Mihmad Bey'in kızı ve Elkas Mirza'nın annesi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, s.108 ve s. 132.

³⁰ Kazvinî, **Safevi Tarihi**, s. 56.

³¹ Şah İsmail'in, Tahmasb dışında oğulları Sam ve Behram ile kızları Mehin-Banu ve Ferengis'in isimlerini de Şehnameden almıştır. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlı'nın Kafkas Elleri Fethi**, Ankara, 1998, s. 124.

³² Budak Münşi-i Kazvinî, **Cevahirü'l Ahbar**, Neşr: Muhsin Behram Nejad, Tahran, 1990, s.144.

³³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, Çev: Cevat Çapan, Ardıç yay, Ankara 2004, s.190; Roger Savory, "Tahmasp", EI, Volume, X, Leiden, 2000, s. 108; Göçebe kültür ve dini anlayışının görüldüğü Safevi Devleti'nin ilk dönemlerinde Tahmasb'ın lalası'nın olması ve "dede" adı verilen kişilerin dini hayatlarında etkin rol oynaması yaygın bir durumdur. Bkz. Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 7.

için Nizameddin Ahmed-i Tabasî ve Şeyh Ebu Said-i İsfahanî görevlendirilmiştir. Bu iki âlimin yanında özellikle dinî eğitimini almaya başlayarak Kızılbaş beylerinden olan lalası Musullu Emir Han'dan da geleneksel eğitimini tamamlamıştır.³⁴

Tahmasb hattatlığa ve tasvir sanatına çok ilgiliydi. Bu yüzden devrin önemli sanatçıları olan hattatlardan Molla Ebdi Nişaburî, Şah Mahmud Nişaburî, Molla Rüstem, Ali Herevî, Ressamlardan ise Sultan Muhammed, Behzad, Mirek İsfahanî, Mir Müsevvir ve Dust Divane gibilerden dersler almıştır.³⁵

İki yaşındayken Horasan'a gönderilen Tahmasb, Özbek saldırılarından dolayı kıtlığın baş gösterdiği ve halkın perişan bir vaziyette olduğu dönemde buranın valiliğine getirilerek idari anlamda önemli tecrübe kazanmıştır. Tahmasb'ın yaşının küçük olmasına rağmen bu bölgeye gönderilmesi, Özbek saldırılarından bıkan halkın refahı ve emniyetinin teminini kolaylaştırmıştır. Şah İsmail, Tahmasb'ın Şiiliğe uygun bir şekilde yetiştirilmesi için de Horasan'a giderken Sadr Emir Gıyaseddin'i görevlendirilmiştir. Tahmasb'ın lalası olan, Kızılbaş Musullu Emir Han'ın gözetiminde büyümesi sadece Kızılbaş geleneklerini öğrenmesine ve Şah İsmail'in resmî mezhep olarak kabul ettiği On İki İmam Şiiliği'ne uzak olarak yetişmesine neden olacaktı. Bu nedenle önlem olarak Emir Gıyaseddin Tahmasb'ın yanına verilmiştir. Ayrıca Horasan âlimlerinden Kur'an-ı Kerim, Usûl ve Ahkâm-ı Şia'yı öğrendi.³⁶

Gıyaseddin Mahmud'un haksız yere Musullu Emir Han tarafından öldürülmesi üzerine Tahmasb ile lalası Emir Han başkente geri çağırılmıştır.³⁷ Emir Han'ın yaptığı hatalı davranışlar sebebiyle Şah İsmail'in emriyle Herat imaretinden azledilmesi üzerine mecburen Tahmasb da Emir Han ile birlikte geri dönmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Tahmasb'ın yerine Sam Mirza, Şamlu Durmuş Han ile birlikte Herat valisi olarak gönderildi. Kazvin hâkimi Şamlu Zeynel Han da Esterabad'a atanmıştı. Şamlu kabilesinden bu iki emirin ittifak kurarak Herat'a yönelmesi Emir Han'ı kaygılandırdı. Bulduğu konumu kaybetmek istemiyordu. Ancak iki emirin gelmesi üzerine şehri

³⁴ Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb", **Vekayinüvis Makaleler**, İstanbul, 1994, s. 297; Huseynî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 90.

³⁵ Oktay Efendiyev, "Şah Tahmasb'ın Şahsiyetine Dair", **Türkler**, C.6, Ankara, 2002, s. 923.

³⁶ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 608.

³⁷ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s.24-25.

teslim etmek zorunda kalan Emir Han, Tahmasb Mirza'yı yanına alarak Azerbaycan taraflarında bulunan Şah İsmail'in yanına ulaştı. Şah İsmail, Tahmasb'a şefkat göstermesine rağmen lalası Emir Han'a karşı hiddetliydi. Gözden düşen Musullu Emir Han, Tahmasb Mirza'nın lalalığından azl edildi. (H.927/1520-1521)³⁸

Horasan valiliğinden alındıktan sonra babasının gözetiminde kalan Tahmasb, Şah İsmail'in ölümü üzerine ümera, ayan ve askerlerin ittifakı ile 19 Recep 930 (23 Mayıs 1524) yılında tahta çıktı. Saltanatının ilk yıllarında Firuzkuh havalisinde bazı emirlerin isyanıyla karşılaştı. Bu fitneyi önlemek için Simnan ve Firuzkuh hâkimi, Demirî Sultan Şamlu'yu muhaliflerin üzerine göndererek düzeni tesis etti.³⁹

Babası Şah İsmail'in vefat etmesiyle henüz çocuk yaşta olan Tahmasb'ın hükümdarlığı Şah İsmail'in güçlkle kurduğu düzenin etrafında yer alan Kızılbaş emirler tarafından da onaylanmıştır.⁴⁰ Ancak Kızılbaş emirler kabile asabiyeti ile hareket ederek zaman içerisinde tutumlarını değiştirmişlerdir. Bu nedenle Tahmasb saltanatının ilk yıllarını otoritesini tesis etmeye harcamış, sonraki yıllarda geliştireceği dinî siyasetinin temellerini bu dönemde yaşanan olayları gözlemleyerek şekillendirmiştir. Kızılbaş kabilelerin devlet üzerinde kurdukları hâkimiyet Tahmasb'ın bu kitlelere yönelik düşmanlığını arttırarak dinî ve politik olarak tasfiyelerine zemin hazırlamıştır.

1.2. Kızılbaş Emirlerin Hâkimiyet Mücadelesi

Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurarken dayanak noktası olan Kızılbaş kabileler ilahi güçlerle donanmış olduğuna inandıkları Şah'a karşı desteklerini esirgmeden onun gücünün temellerini oluşturdular. Kızılbaş kabilelerin askerî desteğinin yanısıra Mürşid-i Kamil olan Şah'a bağlılık, oluşturulan sistemin işleyişinin ana unsuruydu.⁴¹

Şeyh Safi dergâhına olan teveccühleri çok uzun yıllardır var olan Kızılbaş kabileler, Safevi Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Anadolu'dan İran'a yönelerek kitleleler halinde

³⁸ Huseynî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s.75-76.

³⁹ Huseynî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 84-86; Tufan Gündüz, "Tahmasb", TDVİA, C.39, İstanbul, 2010, s. 413.

⁴⁰ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul, 2013, s. 156.

⁴¹ Roger Savory, *Iran Under the Safawids*, Newyork, 1980, s. 2-15

Şah İsmail'in hurucuna katılmışlar ve devletin kuruluşunda yer almışlardır. Bu kabileler İran'a Anadolu'dan gelerek yerleşmişler ve zaman içerisinde devlet kurabilecek güce ulaşmışlardır. Bu kabileler Şamlu, Musullu, Rumlu, Ustacalu, Dulkadir, Tekelü, Hınıslu, Kaçar, Afşar, Baharlu, Varsaklu gibi göçebe Türkmen kabileleridir.⁴²

Bu kabilelerden Ustacalu, Rumlu, Şamlu, Kaçar, Afşar, Hınıslu, Karamanlu gibi konar-göçerler İran'ın muhtelif yerlerine yerleştirilmişlerdir. Tahmasb'ın tahta geçmesinin ilk yıllarında etkin rol oynayan; askeri ve siyasi yetkileri olan özellikle Rumlu, Ustacalu ve Tekelü kabileleri birbirleriyle olan mücadeleleri ile Kızılbaş kabilelere yönelik tasfiye sürecini başlatmıştır. Kızılbaş kabilelerin Tahmasb dönemindeki çıkar çatışmaları doğrultusunda hareket etmesi sebebiyle güçleri zamanla azalmaya başlamıştır. Kızılbaş emirlerin sayısı Tahmasb dönemi sonlarında 114 emir olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.⁴³

Babası Şah İsmail'in ölümüyle tahta geçen Tahmasb, hükümdarlığının ilk dönemlerinde devletin kuruluşunda yer alan Kızılbaş kabilelerinin iktidar mücadeleleri arasında kalmıştır. Tahmasb'ın yaşının küçük olmasının getirdiği tecrübesizliğinden yararlanan Kızılbaşlar iktidar üzerinde söz sahibi olabilmek ve kendi kabilelerinin devletin imkânlarından daha fazla yararlanmasını sağlayabilmek için savaşa tutuşmuşlardır.

Devlet görevlerini ele geçirme ve verimli topraklara sahip olma isteği Kızılbaş emirlerin iktidar hırsını arttırmıştır. Tahmasb, ilk olarak kabile emirlerinin güçlerini azaltmak için emrinde bulunan birliklerin harekete geçmesini sağlamıştır. Özellikle Şah İsmail zamanından beri var olan, sadece kölelerden oluşan, Kızılbaşlardan ayrı bir güç oluşturmaya çalışmıştır. Şah'ın yakın koruması olarak görev yapan bu birliklere "*Mülâzım-ı Şah*" denilmektedir. Bu birlikleri organize etmesine rağmen Tahmasb bu kabilelere karşı koyacak otoriteyi hemen sağlayamamış meydana gelen çatışmaların ortasında kalarak ileride gerçekleştireceği faaliyetlerin ve devlete zarar vermeye

⁴² Zülfiye Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 34; Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Anonim, **Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşıyye)**, Trem: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, İstanbul, 2015.

⁴³ Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 57; Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 35.

başlayan Kızılbaşların ortadan kaldırılmasının yollarını aramaya başlamıştır.⁴⁴ Tahmasb'ın küçük yaşta hükümdar olması Kızılbaş kabilesi Ustacalular'ı önemli görevlerde olmaları hasebiyle harekete geçirmiştir. Şah İsmail'in en güvendiği kabile olan Ustacalular Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Kirman'da ikamet etmekteydiler.⁴⁵

Şah İsmail'in ölmeden önce devletin tüm bürokrasisinin Emirü'l-Ümera⁴⁶ görevinde bulunan Rumlu Div Sultan'a itaat emri vermesi Ustacalu kabilesinin tepkisine neden olmuştur. Tahmasb da tahta geçer geçmez Ustacaluların tepkisini önlemek için Ustacalu Köpek Sultan diye bilinen Mustafa Sultan'ı, Rumlu Div Sultan'ın makamına ortak ederek iki güçlü kabile arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ancak bu durum Div Sultan'ın tepkisini çekmiştir.⁴⁷

Div Sultan ve Köpek Sultan'ın Tahmasb'ın küçük yaşta olmasından dolayı iktidara ortak olmaları bir fitnenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak devlete sadık olan kişiler Şah'ın etrafında toplanmışlardır.⁴⁸

Tahmasb, İran'ın yerli ailelerinden olan, bürokrasiden anlayan, Fars kökenli kişileri de devletin diğer önemli kademelerine getirmiştir. Kadı Cihan-ı Kazvinî'ye, Mirza Şah Hüseyin'in yerine vezirlik makamı, sadaret'e ise Mir Cemaluddin-i Esterabadî ile Mir Kıvamuddin Nakib-i İsfahanî getirilmiştir. Kızılbaş aristokrasiden ise Tekelü Çuha Sultan'a İsfahan'ın yönetimi verilmiştir. Tahmasb, otoritesini tam olarak kuracak güçte olmadığı için ağırlıklı olarak Fars kökenli kişileri önemli makamlara getirerek Kızılbaşların gücünü kırmaya çalışmıştır.⁴⁹

⁴⁴ Williem Floor, **Safavid Government Institutions**, California 2001, s. 133-134; Oktay Efendiye, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, Bakü, 2007, s. 72.

⁴⁵ Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s. 57.

⁴⁶ Safeviler'de Kızılbaş emirlerin elinde bulunan bu makam ile askeri işler yürütülürdü. Sipehsalar olarak da bilinen Emirü'l Ümera, Sasaniler ve Selçuklularda da var olan bir kurumdu. Rumlu Div Sultan vekil ve Sipehsalar-ı İran makamını elinde tutuyordu. Bkz. Willem Floor, **Safavid Government Institutions**, s. 17-18.

⁴⁷ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 19.

⁴⁸ Emir Mahmud Handmir, **İran Der Ruzgar-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi (Zeyl-i Habibü's Siyer)**, 1390, Tahran, s. 193-194.

⁴⁹ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 19; Kadı Ahmed Tetevî-Asaf Han Kazvinî, **Tarih-i Elfi**, Neşr: Seyyid Al-i Davud, Tahran, 1378, s. 403.

Şah İsmail'in kurduğu düzene fazla müdahalede bulunamayan Tahmasb 931 (1524/1525) yılında Tebriz'de kışlamış, yazı da Sehend'de geçirmiştir. Şah Tahmasb, devlet kademesinde Kızılbaş kabileler arasındaki rekabete müdahale edemeyecek yaştıydı. Div Sultan, gücünü başkasıyla paylaşmak istemediği için Köpek Sultan'ın Emirü'l-Ümeralığa ortak edilmesine karşı İsfahan hâkimi Çuha Sultan başta olmak üzere Tekelülerden destek alarak Ustacaluların karşısında yer almaya başladı. 1526 yılında rakiperini bertaraf etmek için harekete geçen Rumlu Div Sultan, Tekelü emirlerinden Meşhed Valisi Burun Sultan, Hemedan Valisi Karaca Sultan ve Şiraz Valisi Dulkadirli Ali Sultan'ı yanına çekerek Ustacalulara karşı bir hareket tertiplemiştir.⁵⁰

Tekelü emirlerinin desteğini alan Div Sultan, Ustacalu kabilesini ortadan kaldırmak için harekete geçerek Özbek saldırısının olduğu Horasan'a gitme bahanesiyle başkentten ayrıldı. Köpek Sultan da karşı harekete girerek onları karşılamak üzere Germrud'a bağlı Türkmenkendi tarafına yöneldi. Ordu-yı Hümayun ise Tebriz dışında Çerendab sahrasında hazır bekliyordu.⁵¹

Köpek Sultan, kendisine karşı bir komplo içerisinde olan emirleri Türkmenkendi'de karşılayarak birlikte Çerendab'a, Şah'ın huzuruna giderek eteğini öptüler. Köpek Sultan diğer emirlere “*Biz padişahın kullarıyız ve Dergâh'ın muhibleriyiz birbirimizle kavga edemeyiz.*” demiştir. Köpek Sultan'ın bu tavrı Kızılbaşların savaş içerisinde olmalarına rağmen Şah'a olan bağlılıklarını göstermektedir.⁵²

Kızılbaş kabile reislerinden Tekelü Çuha Sultan'ın da Şah'a yazdığı şiirde de Şah'a olan bağlılıklarının emaresini görmek mümkündür. Bu şiirde Şah'ın yaptıklarının sorgulanmaz olduğunu onun emrinden çıkanın Allah'a karşı suç işlediği ima edilmiştir:

Rıza-yı Hoda ez rızayet şevd

Zehi devlet ez can fedayet şevd

⁵⁰ Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu**, s. 60.

⁵¹ Şirazi, **Tekmiletü'l Ahbar**, Neşr: Abdü'lhüseyn Nevai, Tahran, 1369, s. 61; Şerefhan-ı Bitlisî, **Şerefname**, Çev: Osman Aslanoğlu, İstanbul, 2014, s. 155.

⁵² Kadı Ahmed el-Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, Cild-i Evvel, Neşr: İhsan İşraki, Tahran, 1383, s. 160.

Türkçesi:

Senin razı olduğundan Allah razıdır
Fedayilerin varken devlete ne hacet.⁵³

Kızılbaş kabileleri arasında başlayan fitneyi ortadan kaldırmak için devlet ümerası harekete geçmiştir. Ustacalu Kabilesi'nin Hacı Fakilü Obası'ndan Karınca Bey ve Kaçar kabilesi'nden Narin Bey ihtilaf çıkardıkları için Div Sultan'ın emriyle öldürülmüştür. Kadı Cihan vezirlikten azledilip Lori Kalesi'ne hapsedilmiştir. Onun yerine vezirlik ve sahib-divanlık makamına Div Sultan'ın adamlarından biri olan Mir Caferi Savecî getirilmiştir. Devlet kadrolarına kendi adamlarını yerleştiren Div Sultan'ın devlet işlerindeki ağırlığı daha da artmıştır. Buna karşılık, Köpek Sultan Şah nezdinde girişimlerde bulunmak için Taçlı Hanum'ın nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Ancak Şah'ın Ustacaluların karşısında olduğunu ve kendisine karşı tertiplenen fitne ve fesadı öğrenen Köpek Sultan Gürcistan ile savaşma bahanesiyle Şah'ın yanından uzaklaştı.⁵⁴

Kızılbaş kabileler arasında ortaya çıkan fitne 14 Şaban 932 (26 Mayıs 1526) tarihinde Ustacalu kabilesini Rumlu ve Tekelü ittifakı ile Heştadcoft (Seksencik) mevkiinde karşı karşıya getirmiştir. Hemedan'dan gelen Tekelü Karaca Sultan, Ustacalular tarafından katledilmiştir. Tekelü Burun Sultan da aynı akibete uğramıştır. Ancak Tekelü ve Rumluların gayretleri sonucu Ustacalular hezimete uğrayarak Ebher'e kaçtılar. Buradan da Tarum'a doğru giderek Biyepes hâkimi Muzaffer Sultan'ın yanına sığındılar. Ustacalu Abdullah Han ve Lori kalesindeki hapisten kaçarak kurtulan Kadı Cihan, Kazvin'e gelerek Rumlu-Tekelü ittifakına karşı muhalefete giriştiler.⁵⁵

Ustacaluların başlattığı isyana Kirman Hâkimi Ustacalu Ahmet Sultan da katılarak destek verdi. Daha sonra Kadı Cihan Gilan'a; Ahmet Sultan'la Abdullah Han Rey'e gittiler. Bir kez daha iki rakip grup Hezervil'de savaştılar. Ustacalular ve Gilanlılar büyük bir yenilgi aldılar. Öyle ki başlarından Kazvin'de Minare (Kelle-Minar)

⁵³ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 200.

⁵⁴ Bitlisî, *Şerefname*, s. 156; Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 37.

⁵⁵ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 62.

yaptılar.⁵⁶ Ustacalu Köpek Sultan'ın bertaraf edilmesiyle Tekelü Çuha Sultan Emirü'l-Ümeralık makamında, Div Sultan'a ortak oldu. Div Sultan "*Melikü'l-Ümera*"; Çuha Sultan ise "*Rüknü's-Saltana*"(saltanatın dayanağı) olarak adlandırıldı.⁵⁷

Rumlu-Tekelü ittifakının güçlerini arttırmasıyla Ustacalu kabilesinin itibarı daha da azalmaya başladı. Buna karşılık Ustacalu Köpek Sultan, iktidarı ele geçiren rakip kabilelere karşı tekrar harekete geçmeye karar verdi.⁵⁸ Bu sıralarda Özbekler, Herat'ı muhasara ettiler. Ustacalu ümerası da Gilan'da bulunuyordu. Halhal yolundan Erdebil'e gittiler. Rumlu Kabilesinden Badıncan Bey, buranın hâkimiydi. Ustacalularla Rumlular arasında tekrar savaş başladı. Rumlular bu savaşta yenildiler. Badıncan Bey, Köpek Sultan'ın Tavacısı Ahmet Ağa tarafından öldürüldü. Div Sultan ve Çuha Sultan Rumlular'ın merkezi olan Çukursa'ad'da ordusu ile birlikte bulunmaktaydı. Badıncan Bey'in mağlubiyetini işitince Özbek saldırısına karşı Horasan'a gitmekten vazgeçerek Azerbaycan'a yönelip Arpaçay'da tekrar Ustacalularla karşılaştılar. Ramazan 933 (Haziran 1527) yılında Arpaçay'da yaşanan çatışmada Köpek Sultan ve Eşikağası Derviş Bey ile Karamanlu Mahmut Bey yakalanarak öldürüldüler.⁵⁹ Köpek Sultan'ın adamları Menteşe Sultan ile Ustacalu kabilesine mensup kişiler Gilan'a sığındılar.⁶⁰

Tahmasb Ustacaluların güçlenmesini istemediği için Rumlu-Tekelü ittifakına destek vererek özel mülazımlarını göndermiş ve Ustacalulara karşı savaşta yer almıştır.⁶¹ Kızılbaş kabileler arasındaki iktidar mücadelesi İran'da toplumsal huzursuzluk yaratarak olumsuz bir ortama neden olmuştur. Horasan ve Esterabad'da iktaları bulunan emirler topraklarını terk ederek göç etmişlerdir. Nişabur Hâkimi Çereke Sultan, İsfereyin Hâkimi Pir Kulu Sultan, Esterabad Hâkimi Zeynel Han, Damğan ve Bistam Tiyuldarı⁶² Üleş Sultan topraklarını bırakıp Rey'e yerleşmişlerdir.⁶³

⁵⁶ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 63.

⁵⁷ Oktay Efendiye, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, Bakü, 2007, s. 73.

⁵⁸ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 62.

⁵⁹ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 63.

⁶⁰ Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi I. Şah Tahmasb hâkimiyetinin sonuna kadar / 1576), **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 213.

⁶¹ Efendiye, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s.74.

⁶² Göçebe boyların Safevi Devleti'ne yardım etmiş olan emirlerine tiyul dağıtıyordu. Safevi Devleti ırsen geçen sıyurgal toprakları sınırlayarak, kendi yakın adamlarına ve komutanlara tiyula dönüştürdü. Tiyul sahibi olan tiyuldar devlete hizmet ediyor ve ona bağışlanan toprağın gelirinin bir kısmını kendisi için ayırırdı. Bkz. Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 325.

Rumlu-Tekelü ittifakı oluşturan Kızılbaşlar, Ustacalarını tekrar mağlup ettikten sonra Güzeldere'ye yöneldiler. Burada Çuha Sultan, iktidarı elinde toplayabilmek için Tahmasb'ı kışkırtmaya başladı. Şah Tahmasb'a, Div Sultan huzuruna gelince bir ok darbesiyle onu yaralamasını daha sonra diğer adamların da onu ok ve hançerle öldürmelerini söyledi. Div Sultan içeri girince tertipledikleri planı uygulamaya koydular. 933 (1526/27) yılında Div Sultan öldürüldü. Ustacalarının ortadan kaldırılması esnasında birlikte hareket eden Kızılbaş kabileleri iktidar mücadelesinde bu kez birbirlerine yönelmişlerdi. Rumlu Süleyman Bey'e, Sultan unvanı verilerek Div Sultan'ın ordusu, Rey hükümeti ile birlikte ona bırakıldı. Böylece Tekelü Çuha Sultan tek başına Emirü'l-Ümera makamına oturdu. Bu sene içinde Tekelü Ahi Sultan ve Şamlu Demiri Sultan, Bistam'da Özbek Ubeydullah Han'la savaşırken öldürüldüler. Ahi Sultan'ın yerine Çuha Sultan'ın dostu ve müşaviri olan Tekelü Şerefeddin oğlu Muhammed Sultan getirildi.⁶⁴

Div Sultan'ın öldürülmesi ile Çuha Sultan devlet işlerini üstlenmeye başladı. Tekelü Kabilesi'ne mensup akrabalarına önemli görevler verdi.⁶⁵ Çuha Sultan'ın, Div Sultan'ı bertaraf etmesiyle Tekelü taifesinden birçok kişi "Han" ve "Sultan" rütbeleri aldılar devrin şairi Tekelü taifesinin itibarı artırmasını bir beyitle şöyle ifade etmiştir:

Zi erkân-ı devlet be dergâh-ı şah
Be gayri ez tekelü nemi daşt rah

Türkçesi:

Şahın dergâhında erkân-ı devletden
Tekelülerden başka kimse yol bulamadı⁶⁶

⁶³ Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s.75.

⁶⁴ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s.64; Bitlisî, **Şerefname**, s.158; Hans R. Roemer, "Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", Çev: Harun Yıldız, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi**, 38, (2006), s. 81-92.

⁶⁵ Roger Savory, "The Principal Offices Of The Safawid State During The Reign of Tahmasb I (1524-1576)", **Studies On The History Of Safawid Iran**, London, 1987, s. 69.

⁶⁶ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 93.

Bu sıralarda Esterebad Hâkimi Şamlu Zeynel Han ve Sebzevar Hâkimi Çekirge Sultan ile Save Tiyuldarı Afşar Mustafa Sultan Özbek Zeyneş Bahadır ile Firuzkuh'da savaştılar. Her üç bey de öldürülünce Çuha Sultan harekete geçti. Zeyneş Han'ı Damğan'da kuşattı ve kısa sürede kaleyi fethetti. Zeyneş Bahadır öldürülerek kellesi Şah'a gönderildi. Çuha Sultan'ın Özbeklere karşı başarısı Tahmasb nezdinde itibarını arttırmıştır. Tekelü kabilesinin güçlenmesi diğer kabileleri de harekete geçirmiş, Kelhur Hâkimi Musullu Zülfikar bin Ali Bey (Nohud Sultan) ve Emir Han'ın ordusu ve makamı kendisine verilen İbrahim Han, Irak-ı Arab'a yöneldiler. Mahideşt'te konaklayan Musullu Nohud Sultan, amcası Mercümelek Sultan ve amcazadelerini öldürerek Irak-ı Arab'ı tamamen zapt etmiştir.⁶⁷

Kızılbaş kabilelerin iktidar mücadelesi Safeviler'in doğuda bulunan en önemli rakibi Özbekleri harekete geçirmiştir.10 Muharrem H. 935'de (24 Eylül 1528) Özbeklerle Şah'ın ordusu Cam civarında karşı karşıya geldiler. Ubeydullah Han(1533-1539) tek başına Safevi Ordusu'na karşı koyamayacağını anladığı için Merv'e giderek Özbek sultanlarına haber gönderdi. Taşkent'ten Barak Han, Semerkand'tan Köçküncü Han, Ebu Said Sultan ve Pulad Sultan, Canibek Han'ın oğulları Belh'ten Küskün Kara Sultan'ın askerleriyle birlikte Merv'e geldiler. Ubeydullah Han'a katıldılar. Özbekler, Kızılbaş Ordusu karşısında ilk başlarda zorlansalar da Çuha Sultan, Tekelü Muhammed Sultan, Kaçar Yakup Sultan ve diğer bazı Kızılbaş ümera, Özbek Ordusu karşısında yenilerek savaş alanından kaçarak uzaklaştılar. Ancak Şah Tahmasb ve yakın korucuları kaçmayarak Özbek Ubeydullah Han'a yöneldiler. Şahın adamları Ubeydullah Han'ı omzundan yaraladılar ancak onu tanımadıkları için Ubeydullah Han kaçmayı başardı. Ubeydullah Han'ın yenilgi haberi Küçüm Han ve Canibek Han'a ulaştı. Çuha Sultan ordunun birdenbire hücumunu görünce geri dönerek Tahmasb'ın etrafında toplandılar. Ubeydullah Han'ın ise akibeti belli değildi. Sabah olduğunda Ubeyd'in kaçtığını öğrenince katliama girişip Horasan'ı, Özbeklerin "*necis vücudundan*" Nişabur'a kadar temizlediler. Cam Savaşı'nın kazanılması, Tahmasb'ın Kızılbaş kabileler üzerinde otoritesini kurabilmesi için önemli bir etki yaptı. Ancak yeterli güce ulaşamadığı için Kızılbaş ümeranın iktidar mücadelesi devam etmiştir.⁶⁸

⁶⁷ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 64.

⁶⁸ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 65; Tetevî, *Tarih-i Elfi*, s. 447-448.

H. 936 (1529/1530) yılında Ustacaluların kalan bakiyeleri Gilan'da bulunuyordu. Bedir Han, Menteşe Sultan ve Hamza Sultan, Çuha Sultan'ın yanına gelerek ona iltifatlarda bulundular. Çuha Sultan da onlara çeşitli makamlar ve mükâfatlar verdi. Mir Kıvamüddin Hüseyin vefat edince de yerine Deştekin seyyidlerinden Mir Gıyaseddin Mansur-u Şirazi Sadaret'e getirildi.⁶⁹

Kızılbaş emirlerin mücadelesi devam ederken Sam Mirza ve Hüseyin Han, Herat'a geçerek Sistan yoluyla Fars'a ilerlediler. Behram Mirza da Herat hükümetine tayin edilmişti. Çuha Sultan'ın mülazımlarından olan Tekelü Gazi Bey'e emirlik rütbesi verilerek Gazi Han unvanıyla Behram Mirza'nın lalağına getirildi. Gazi Han, Yezd üzerinden İsfahan'a gelerek Müçtehidü'z Zaman Şeyh Ali bin Abdu'lali'ye katıldı. Sam Mirza ve Hüseyin Han Şiraz'a gitmişlerdi. Çuha Sultan'la Hüseyin Han arasında elçiler gidip gelerek irtibat kurdular. Hüseyin Han, Sam Mirza'yı merkeze getirmeye karar verdi. Böylece Şah'ın inayetine mazhar olacaktı. Yaylak-ı Kendüman'a geldiler Çuha Sultan ve diğer emirler onları karşılayarak Şah'ın huzuruna getirdiler.⁷⁰

Şamlu Hüseyin Han'ın başkente gelmesi ile birlikte dengeler değişmeye başladı. Tahmasb üzerinde büyük bir güç sahibi olan Tekelü Çuha Sultan'ın gücünü başkasıyla paylaşmaya niyeti yoktu. Hüseyin Han'ı kendisine rakip olarak gören Çuha Sultan bir ziyafet tertipleyerek Şamluları ortadan kaldırmak istemiştir. Tekelü emirlerinden Kuduz Sultan ve Mir Cafer Saveci'yi Hüseyin Han'ı davet etmesi için gönderdi. Ancak Hüseyin Han kendisine karşı ortaya çıkan fitneyi öğrenmişti. 3 Zilkade 937 (18 Haziran 1531) Pazartesi seher vakti devlethaneye gelen Şamlu Hüseyin Han Çuha Sultan'ı aramaya başladı. Çuha Sultan Tahmasb'a sığınarak Şamlu korucularını bir süreliğine engelledi.⁷¹

Sam Mirza devlethanenin geniş alanına geldiğinde adamlarıyla birlikte hükümdara saygıda bulundu. Tahmasb kardeşinin saltanat düşüncesine kapıldığını düşünüyordu. Şah, Şamlularla Tekelülerin savaş halinde olması esnasında Şamluların yanında yer aldı. Çuha Sultan'ın Tahmasb'ın otoritesinin aleyhine güçlenmesi üzerine Tahmasb

⁶⁹ Şirazi, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 66.

⁷⁰ Şirazi, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 67.

⁷¹ Şirazi, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 68-69.

Tekelülere karşı tavır almaya başladı. Bu kabileye itibar etmemeye başlayan Şah, rakip kabileler olan Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Dulkadirli ve Afşarlıları Tekelülere karşı kullandı. Tekelülerin katledilmesi emrini verdi. Birçok Tekelü emiri katledildi. Bir kısmı da Bağdat'a kaçtı. Şamlu Hüseyin Han, Çuha Sultan'ı takip ederek Şah'ın çadırında yakaladı. Birbirleriyle kavgaya tutuştular. (an du gomrah ba yekdiger mucadele numudend) Dulkadirli korucuları Keşik'te bulunuyordu. Şamlularla müttefik oldular. Dulkadirli kabilesinden bir korucu Çuha Sultan'ı yakalayıp katletti. Bu çatışmalar esnasında Şah Tahmasb'ın da tacına ok isabet etmiştir. Çuha Sultan'ın öldürülmesi Tekelü kabilesinin isyan etmesine yol açmıştır.⁷²

Tekelü Çuha Sultan'ın katledilmesi üzerine Tekelüler yerine oğlu Kubad'ı getirdiler. Kubad'ın makamına da Çuha Sultan'ın küçük oğlu Ali Bey getirilerek her ikisine de Sultan unvanı verildi. Bu gelişme üzerine Şamlu, Ustacalu, Dulkadirli ve Afşar emirleri beklemeye başladılar. Çuha Sultan gibi oğulları da devlet üzerinde hâkimiyet kurmak isteyince 1531 yılında Şah Tahmasb Tekelü kabilesini ortadan kaldırmak için harekete geçti. Tekelülere karşı diğer Kızılbaş kabileleri de tepki göstermekteydi. Bağdat taraflarına karşı yola koyulan Tekelü kabilesi mensupları takip edilerek katledildiler. Muteber Tekelü emirleri dâhil birçok kişi öldürüldü. Şah'ın gazabından kurtulanlar Bağdat hâkimi Tekelü Şerefeddin oğlu Muhammed Han'a sığındılar. "Afet-i Tekelü" denilen Tekelü kabilesinin ortadan kaldırılması olayı ile Tahmasb otoritesini daha da güçlendirmiştir.⁷³

Devlet kademesindeki Tekelü üstünlüğü bu kez Şamlu Kabilesi'ne intikal etti. Şamlu Hüseyin Han (1530-1533) Çuha Sultan'ın yerine getirildi. Ustacalu Abdullah Han da kendisine ortak yapıldı. Hüseyin Han Çuha Sultan'ın tasfiyesinden sonra kendi kabilesini önemli vazifelere getirerek Şah'ın devlet işlerine karışmasını engelledi. Bu mücadeleler içerisinde büyüyen Tahmasb otoritesinin Kızılbaş kabileler arasında paylaşılmasından rahatsızlık duymaya başlamış, özellikle Şamlu Hüseyin Han'ın gücünün artmasından endişe etmiştir. Bu endişesinde haklı çıkan Tahmasb'ın Hüseyin Han'a karşı tutumu sertleşmeye başlamıştır. Hüseyin Han'ın 1533'te öldürülmesinden önce Tahmasb'ı zehirlemek için harekete geçerek Başdan Kara adlı biri korucuyu

⁷² Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1198-1199.

⁷³ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 70.

Şah'ın yemeğine zehir koymaya göndermiştir. Bu olay Tahmasb'ın tepkisini arttırarak Şamlular'a karşı koymaya karar vermiştir. Tahmasb, başarılı olması durumunda Sam Mirza'yı kendisinin yerine geçirmek isteyen Hüseyin Han'ı yanına çağırarak öldürtmüştür. Bu olaydan sonra Şamlu kabilesini gözetim altında tutmak için kardeşi Behram Mirza'nın emrine vermiştir.⁷⁴

Hüseyin Han'ın ölümüyle Kızılbaş kabilelerin on yıllık üstünlüğü sona ermiş Şamlu ayanları devlet işlerinden uzaklaştırılmıştır. Kadı Cihan-ı Kazvinî vekillige getirilerek merkezi otorite güçlendirilmek istenmiştir.⁷⁵

Tahmasb tezkiresinde Kızılbaş emirleri arasındaki savaşta Ustacaluların yenilgiye uğraması ve Köpek Sultan'ın öldürülmesinden sonra 25 Temmuz 1527'de hakiki anlamda Padişah olduğunu yazmasına rağmen 1530-34 yılları arasındaki Şamlu kabilesinin devlet üzerindeki hâkimiyetinin kırılması ve Tahmasb'ın Hüseyin Han'ı idam ettirmesi ile Kızılbaş kabilelere karşı otoritesini sağladığı görülmektedir.⁷⁶

Şah Tahmasb'ın ilk on yıllık hükümdarlığında Kızılbaş emirler özellikle Emirü'l-Ümera makamında bulunanlar önemli yetkilere sahiptir. Tahmasb'ın otoritesini tesis etmeye başlamasıyla 1533'ten sonra Emirü'l-Ümera'nın gücü azalmaya başlamıştır. Savory'e göre merkezi hükümette artık Emirü'l-Ümera adı duyulmamıştır. Bu makamın yerine 1533/4'te Kızılbaş güçlerinin komutanı olarak atanan Afşar Sevindik Beg 1562 yılında ölene kadar bu makamda kalmıştır. Tahmasb'ın Ustacalu, Tekelü, Şamlu gibi kabilelerin yerine Afşarlardan birini korucubaşı yapması kabileler arası güç dengesini kurmaya ve bu kabileleri birbirine karşı kullanarak otoritesini arttırmaya çalıştığını göstermektedir. Kızılbaşlar arasında yaşanan çatışmalar Şah'ın saltanatı boyunca yapacağı icraatlarının yönünü çizmesine olanak sağlamıştır.⁷⁷

⁷⁴ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 44.

⁷⁵ Efendiyev, **Azerbaycan Safaviler Devleti**, s. 78; Savory, **Iran Under The Safawids**, s. 70-71.

⁷⁶ Şah Tahmasb-ı Safevî, **Tezkire-i Tahmasb**, s. 9; Roger Savory, "Safevi İrani", **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, C.I, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul, 1998, s. 407.

⁷⁷ Roger Savory, "The Office of Sipahsalar (Commander-in Chief) in The Safavid State", **Proceeding of The Second European Conference of Iranian Studies**, Edited by Bert G. Fragner, Roma, 1995, s. 597-598.

1.3. Tahmasb'ın Saltanatının Meşruiyeti

Şah İsmail'in Tebriz'de tahta çıkışı ve Şia'yı resmî mezheb olarak ilan etmesiyle dinî ve siyasi otorite tamamen tek elde toplanmış oluyordu. Gaib imamın temsilcisi olarak görülen ve müridleri tarafından sorgusuz bir şekilde itaat edilen Şah, İmam Musa Kazım'ın soyundan geldiği iddiasıyla tartışmasız bir otoriteye sahipti.⁷⁸

Şah İsmail rüyasında İmam Ali bin Ebu Talib'i gördüğünü söyleyerek Şiiliğin ilan edilmesi gerektiğini ondan emir aldığını böylece resmî mezheb olarak İmamiyye Şiiliği'ni ilan etmesi gerektiğini iddia etmiştir. Şah İsmail yüzyıllardır bekleyiş içerisinde olan Şiilerin artık bu anlayıştan kurtulup Safevi Devleti'nin etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşunda yer alan Kızılbaşlar ise Tanrı'nın insan şeklinde tecellisi ve ruh göçü gibi inanışları bünyelerinde toplamışlar ancak Safevilerin propagandaları sonucu On İki İmam Şiiliği'ne meyletmişlerdir.⁷⁹

Şah Tahmasb'ın tahta çıkışı ve Kızılbaş kabileler üzerinde hâkimiyetini kurması ile saltanatını güçlendirecek ve siyasi güç odakları üzerinde etkisini sürdürecektir unvanlara ihtiyaç duymuştur. Tahmasb, babası Şah İsmail'in Tanrı'nın insan şeklinde tecellisi olduğu iddialarını kabul etmeyerek Kızılbaş kabilelerin çatışmaları esnasında mesiyane davranışlarından vazgeçip Şii İslam'a uygun davranmaya başlamıştır.⁸⁰

Tahmasb'a verilen unvanlar Kızılbaşların Şah'a olan bakışlarını yansıttığı gibi kurulan otoritenin de ne kadar sağlam olduğunun kanıtıdır. Tahmasb'a verilen Ayine-i hâtrâftâb⁸¹ (güneşin aynası), Nevvâb-ı kâmyâb-ı melâyik sıfat (melek yüzlü)⁸², Hazret-i Şâh-din perver⁸³ (dini seven), Hazret-i Şah-ı âli nejad⁸⁴ (yüce soylu), Hazret-i Şah-ı

⁷⁸ Roger Savory, "The Safavid Administrative System", **The Cambridge History Of Iran**, Volume 6, Edited By Peter Jackson, Newyork, 1986, s. 351.

⁷⁹ İrene Melikoff, "Bektaşî-Alevilerde Ali'nin Tanrılaştırılması", **Tarihten Teolojiye Hz. Ali**, Ed: A.Yaşar Ocak, s. 95; İrene Melikoff, "Kızılbaşlık Problemi", **Uyur İdik Uyardılar**, Çev: Turan Alptekin, İstanbul, 2009, s. 52-68; İ.Melikof, "Alevliğin Temelleri", **Uyur İdik Uyardılar**, s. 41.

⁸⁰ Kathryn Babayan, "Mirroring The Safavi Past: Shah Tahmasb's Break With His Messiah Father", **Mystics, Monarchs and Messiahs, Cultural Landscapes of Early Modern Iran**, USA, 2002, s. 297-299.

⁸¹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 263.

⁸² Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 406.

⁸³ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 176

⁸⁴ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 186.

adil⁸⁵, Hazret-i Şah-ı Kişvergir⁸⁶ (ülkeler fetheden), Şah Hilafet Penah (Hilafetin sığınağı)⁸⁷, Pâdişah-ı pâk itikâd (temiz inançlı)⁸⁸, Nevvâb-ı kâmyâb (mehdinin Naibi)⁸⁹, Şah-ı cem câh⁹⁰, Pâdişah-ı mürşid⁹¹, Gulam-ı Emirü'l-Müminin (Hz. Ali'nin kölesi)⁹², Padişah-ı Hüseyin-i neseb (Hüseyin soylu padişah)⁹³, Şah-ı Gufranpenâh⁹⁴, Ebü'l-Beka Şah Tahmasb⁹⁵, Şâh-ı din penâh (dinin sığınağı)⁹⁶ Safevi hanedanı için de Hanedan-ı Velayet ve Keramet⁹⁷, gibi unvanlar onun Kızılbaşlar nezdinde hem seyyid olduğu hem de Kızılbaşların mürşidi olduğuna atıflarda bulunarak meşruiyetini sağlamasını kolaylaştırmıştır. Kızılbaş geleneklerinin hâkim olduğu bir dönemde tahta çıkan Tahmasb'ın saltanatının temelini oluşturan anlayış hükümdarların, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olması, anlayışıdır. Tahmasb'ın Zilullah-ı fi'l-arz ve diğer unvanlarının yanı sıra aynı zamanda Kızılbaş Kabilelerin Mürşid-i Kâmil olarak tanınması otoritesini sağlamıştır. Kızılbaşların inanç yapılarında var olan en önemli unsur mürşid ve talip ilişkisidir. Mürşid; Hz. Ali'ye neseb olarak ulaşan seyyidlerdir. Talipler ise seyyidlere bağlı olan ve onların rehberliğine, yol göstericiliğine ihtiyacı olan kimselerdir.⁹⁸

Kızılbaşlar'ın rehberi olan Şeyh Safi buyruğunda⁹⁹ tarikata giriş yolunun esaslarının Tahmasb zamanında yazıldığı anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Bu buyruklarda Mürşid-i Kâmil'in

⁸⁵ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi nizamşah**, s. 194.

⁸⁶ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi nizamşah**, s. 107.

⁸⁷ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi nizamşah**, s. 108.

⁸⁸ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 179.

⁸⁹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 318.

⁹⁰ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 156.

⁹¹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 210.

⁹² Kazvinî, **Cevahirü'l Ahbar**, s. 143.

⁹³ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 273.

⁹⁴ Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 154

⁹⁵ Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 154.

⁹⁶ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1346.

⁹⁷ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi**, Cild-i Evvel, Neşr: İrec Afşar, Tahran, 1387, s. 96.

⁹⁸ Ahmet Taşğın, "Şah İsmail Erkânı: Alevi Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci", **Safeviler ve Şah İsmail**, Ed. Ahmet Taşğın-Ali Yaman-Namiq Musalı, İstanbul, 2014, s.18.

⁹⁹ Kızılbaşların dini metinlerine Buyruk denilmektedir. Adap ve erkân öğreten bu eserler Şah Tahmasb zamanında Safevi müridleri olan Kızılbaşlar için hazırlanmış eserlerdir. Buyruklarda yolun erkânının açıkça Tahmasb zamanında ortaya konduğu ifade edilmektedir. Bu buyruklarda Tarikat özellikleri ile birlikte devletin resmi politikasına uygun olarak Caferilik mezhebi de işlenmiştir. Bkz. Doğan Kaplan, Buyruklara Göre Kızılbaşlık, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2008, s. 188-199; Şah İsmail'e atfedilen bir şiirde Mürşid-i Kâmil'in Kızılbaşlar için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır: Mürşidin nefesi hak nefesidir/Mürşid sözü tutmayan asidir/Mürşid rızası hak rızasıdır/Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam; Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 2014, s. 115.

yapması gerekenler şu şekilde sıralanmıştır: Talibin her türlü müşkülünü çözmeli, onu terbiye edip hakka erİştirmelidir. Ancak Mürşid'in talibine rehberlik edebilmesi için şeriat ile amel edip hakikatte kâmil olması gerekmektedir.¹⁰¹

Mürşid-i Kâmil olan Şah'ın emirlerine itaat etmek, mürşidin rızasını kazanmak ve onun hilafına bir fiilde bulunmamak inancın en düşük mertebesiydi. Bu inancın sonucu olarak şahların keramet sahibi olduğu müridler arasında yaygın bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰²

On ikinci İmam Mehdi'nin gaybeti¹⁰³ döneminde halkı yanlış yoldan hak mezhep olan İsnâaşeriyye mezhebine göre yönetecek olan bir kişinin soyunun Hz. Ali'ye ulaşması gerekmektedir. İktidarı elinde tutan kişinin Hz. Ali'ye ulaşacak olan nesebi bağılılığı ile saltanatı dinî olarak meşruiyet kazanmış olacaktır. Dolayısıyla Şiilerin yöneticisi olan

¹⁰⁰Doğan Kaplan, **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, s. 60; Ayrıca bu buyruklarda Kızılbaş erkânın'ı koyan kişi olarak Tahmasb'dan bahsedilerek ve hakkında övgü dolu bir şiir yazılmıştır:

Zat-ı pâk-ı Mustafa'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Hem Aliyye'l-Murteza'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Şah Hasan vechinde enversin sen ey zât-ı kadim
Şah Hüseyin-i Kerbela'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Ya Ali Zeynelabasin fazl-ı rabbü'l-âlemin
Bakır-ı Hak rehnümasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Cafer-i Sadık tarikı senden almışdır zuhur
Musa-i Kazım'a rızasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Ol imam-ı heştumin Şah-ı Horasan nakdisin
Maden-i cudi sehasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Ol imam-ı Şah Takî'nin bir güzide mazharı
Ya Ali sen la feta'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Ayn-ı zatısın Nakî'nin kıblegâh-ı mü'minân
Ayet-i şems-i duha'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Ahsen-i takvim sensin askeri sahib-liva
Cavidanısın bakasın şah Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Mehdiyi sahib zamansın Hadi-yi ins u melek
Hatmi cümle evliyasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Nam eyle el-has behram Ya Muhammed Mehdi sen
Hiç fark-ı âl-i abâsın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Bu Bisati bendeye Hakk sensin ey hak rehnüma
Kudret-i sırrı Hüda'sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah; Doğan Kaplan, **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, s. 63.

¹⁰¹ Doğan Kaplan, **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, s. 60.

¹⁰² Hüseyin Mir Caferi, "Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufî Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim", s. 111.

¹⁰³ İmamiyye Şiasına göre On İkinci İmam Mehdi, Bağdat'ın kuzeyindeki Samarra'da gaybete çekilmiştir. Gaybet Allah tarafından imamın hayati tehlikesi nedeniyle gerçekleştirilmiştir. Bkz. Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, İstanbul, 2000, s. 33; Muhammed Mehdi'nin gaybete çekilmesinden itibaren çağın imamı olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden Sahip el-zaman olarak adlandırılır. Kıyametten önce zuhur edip zulümle dolan dünyay'a adaleti hâkim kılacaktır; Bkz. Farhad Daftary, **Muhali İslamın 1400 Yılı: İsmaililer Tarih ve Kuram**, Çev: Ercüment Özkaya, Ankara, 2001, s. 129.

Tahmasb'ın emirlerine karşı gelmek masum imamlara ve dolayısıyla Allah'ın hükümlerine karşı gelmek anlamına gelir. Onun hükümdarlığını kabul etmeyen “mürted”¹⁰⁴ konumuna gelmiş olur. Ancak Şah İsmail'in ölümünden sonra Kızılbaş kabilelerin müşidleri olan Tahmasb'a karşı çıkmaları ve onun otoritesinin sarsılması sonucu Müşid-i Kamil anlayışının da yavaş yavaş ortadan kalkmasına zemin hazırlamış; bu unvanın yerine İmamiyye Şiiliği'ne daha uygun hitaplar kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁵

Şah Tahmasb'ın otoritesinin artmasına paralel olarak ‘Müşid-i Kâmil’ unvanının yerine ‘Nevvab-ı Kâmyab’ unvanını kullandığını görüyoruz. “İmam-ı Zaman'ın Naibi” anlamına gelen bu unvan ile Kızılbaşları dinî ve siyasi olarak tasfiye etmeye karar veren Tahmasb, İmam'ın temsilcisi olarak artık bütün Şiilerin tartışılmaz rehberi olmuştur. Şii ulemanın henüz tam anlamıyla İran'a yerleşmediği, dinî kurumsallaşmanın başlamadığı Kızılbaşların tasfiyesi sürecinde Tahmasb İmamın naibi unvanını kullanarak otorite kurmaya çalışmıştır. Zahirin ve batının hakikatini varlığında birleştiren, dünya ve insan üzerinde gaybi etkisi olan, ruhlara, kalplere nüfuz eden İmam ile rüya yoluyla irtibata geçerek ondan aldığı ilhamlarla kendisine yol gösterdiğine inanan Tahmasb, müridleri nezdinde daha etkili bir konuma yükselmiş ve saltanatının boyutlarını Gaib İmam'la bağdaştırmıştır.¹⁰⁶

Dinî olarak meşruiyetini güçlendirmeye çalışan Tahmasb, rüya yoluyla Gaib İmam'la irtibat kurduğunu söylemiştir. Savaşlarında İmam'dan yardım aldığı ve gaybi desteklerle icraatlarını gerçekleştirdiği kanaati halka arasında da yaygınlık kazanmıştır. Örneğin Özbeklerle yapılan Cam Savaşı sırasında İmam Rıza'nın türbesinde uyuyan bir adam rüyasında İmam Rıza'yı bir yere giderken görür ona nereye gittiğini sorar o da Özbeklere karşı savaşan Tahmasb'ın yardımına gittiğini söyler.¹⁰⁷

¹⁰⁴ İslamdan yüz çevirerek veya dini bir akideyi red ederek Allahın gazabına uğrayacağına inanılan kimseler için kullanılan tabirdir. Bkz. Heffening, “Mürted”, **İ.A.**, C. 8, MEB, İstanbul, 1979, s. 812.

¹⁰⁵ Seyyid Haşim Akaçeri, **Mukaddeme-i Ber Münasebat-ı Din u Devlet Der İran Asr-ı Safevi**, Tahran, 1389, s. 102-108.

¹⁰⁶ Abdülhüseyin Zerrinkub, **Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu**, Çev: Nurcan Altun, İstanbul, 2014, s.108-123; Ayrıca İmamiyye Şiiliğinde imamlara atfedilen nitelikler hakkında Bkz: Murtaza Mutahhari, **Altı Makale**, Çev: M. Said Okumuş, İstanbul 1992, s. 165; Allame Tabatabaî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia**, Çev: Kadir Akaras, İstanbul 2009, s. 171-217.

¹⁰⁷ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.183.

Nesebini On İki İmam'a¹⁰⁸ bağlayarak meşruiyetini sağlamlaştıran Tahmasb Osmanlı'ya karşı savaşında da bu iddiayı kullanmıştır. Kanuni'ye yazdığı şiirde Safeviler'in Hz. Ali Devleti ile özdeş olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Şah-ı Merdan devletinde geydügüm narencidür
Nara karşı durmazam zira beni nar incüdür
Şah Tahmasam Cihanda Şah be Şah nesli Ali
Yarile yar olmuşam sanma beni yar incüdür¹⁰⁹

Kanuni ise Tahmasb'a yazdığı cevapta onu mürted olmakla suçlayarak, kendisini de İslam sancağının bayraktarı saymıştır:

Al-i Osman Devleti'nde geydügüm turuncıdır
Mürted-i din olanun yir yider nār incüdür.
Şah Süleyman cihanda âl-i Osman neslim
Sancağ-ı İslam benümdür küfrü iman incidür.¹¹⁰

Babasının ölümüyle tahta çıkan Tahmasb aşırı Şii fikirlerden (Gulat-ı Şia) vazgeçerek devletin mutedil İsnaaşeriye'ye göre teşkil edilmesini saltanatının geleceği açısından daha uygun görmüştür. Şah İsmail'in döneminde İran'a davet edilen Şii Arap ulema ile başlayan süreç Tahmasb'la devam etmiştir. Safeviler dönemi'nde Şiiilerin iktidara karşı tutumu ve Safevi saltanatına karşı nasıl bir tavır içinde bulunmaları gerektiği Safevi öncesi iktidara gelen Şii devletlerden farklıdır. Safevi Devleti'nin temel meşruiyet kaynağı olan seyyidlik iddiası Şiiilerin bu devlete olan tutumlarını derinden etkilemiştir. Şiiiler'e göre İmam-ı Zaman'ın olmadığı, rehberlik etmediği hükümet gasıbdır ve meşru

¹⁰⁸ Cabir bin Abdullah'ın rivayetine göre Peygamber şöyle demiştir: “Gerçekten de vasilerim ve müslümanların benden sonraki İmamlar o ikidir; onların ilki Ali'dir; sonra Hasan, Hüseyin, sonra Hüseyin oğlu Ali, sonra Bakır diye tanınan ve Ali'nin oğlu Muhammed'tir. Sonra Muhammed'in oğlu Cafer, sonra Cafer'in oğlu Musa, sonra Musa'nın Ali, sonra Ali'nin oğlu Hasan sonra da kaimdir ki adı benim adımdır. Künyesi benim künyem. Allah yeryüzünün doğularını, batılarını, onun iki eliyle açar; öyle bir kişidir ki o dostlarından gizlenir. Onun imamlığını ancak kalbi Allah tarafından sınanmış kişi kabul ve tasdik eder”. Bkz. Abdulkaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiiilik**, İstanbul, 1979, s. 534.

¹⁰⁹ Beyhan Kesik, “Kanuni'nin Şah Tahmasb'ın Gazeline Cevabı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, (Mart 2015), s. 206.

¹¹⁰ Beyhan Kesik, “Kanuni'nin Şah Tahmasb'ın Gazeline Cevabı”, s. 208

değildir. Ancak nesep olarak İmam Musa Kazım'a dayandığını iddia eden Şah Tahmasb'ın saltanatı meşruluk kazanmıştır.¹¹¹

Safevilerle birlikte önlerinde geniş bir olanak oluşan fakihler, Şahların yakınında yer alarak özellikle Tahmasb döneminde; Safevileri, İmamlar'ın olmadığı dönemde “meşru devlet” pozisyonuna getirmiştir. Gaza ve cihat anlayışını devam ettiren ve bunu Kızılbaşların devlete bağlılığını sağlayan bir kaynak olarak gören Tahmasb, cihat sancağı etrafında topladığı Müslümanların rehberi ve Mürşid-i Kâmilidir. Ayrıca, Kızılbaş kabilelerin sürekli bir dinamizm içinde bulunan yapılarını sultana eklemlenmenin en iyi yolu onların kâfire karşı cihata yönlendirilmesidir. Şah Tahmasb, tahta çıktığında ona tabii olanlar, “*Hanedanının, Muhammed'in silsilesine bağlı olduğuna ve Ali Mürteza'nın velayetiyle göğüslerinin dolu*” olduğuna inanmışlardır.¹¹²

Kızılbaşların koşulsuz bağlılığını miras alarak ‘Mürşid-i Kâmil unvanına’ sahip olan Tahmasb, seyyid oldukları vurgusunu güçlendirerek meşruiyetini arttırmaya çalışmıştır. Safevi tarikatıyla ilgili olan “*Safvetu's Safa*” adlı eserin Sünnilikle ilgili kısımlarının kaldırılması emrini vererek hak mezhep olan İmamiyye Şiiliği'ne uygun hale getirilmesi emrini vermiştir.¹¹³ Soy olarak İmamlara bağlılık Tahmasb'ın mühründe de ifadesini bulmuştur. “Bende-i Şah-ı Velayet Tahmasb” şeklinde oluşturduğu mührü saltanatının dayanağının göstergesidir.¹¹⁴

Saltanatın resmî tarihçilerinin eserlerinde, Sahibü'l-Asr'ın (Mehdi) naibi olarak gösterilmeye çalışılarak Tahmasb'ın otoritesi pekiştirilmeye çalışılmıştır. Mehdi'nin ortaya çıkmasından önce dünyada görevini ifa eden bir hükümdar olarak anlatılan Tahmasb Seyyidliği'nin de etkisiyle kutsal sayılmıştır. Tahmasb'ın sarayı ise kutsallığının etkisiyle meleklerin sürekli uğradığı bir mekân olarak tasvir edilmiştir.

¹¹¹ Ali Şeriatî, **Şia**, Çev: Hicabi Kırlangıç, Ankara, 2013, s. 43; Seyyidlik şerefine ulaşanlar, velayet ve hidayet menkıbeleri, dünyevi ve uhrevi saltanat sahibi olmakla anılmış ve vasıflandırılmışlardır. Bu yüce tabakanın seyyid soyu İmam Musa hazretlerine, velayet silsilesi yüce dedeleri Ali b. Ebi Talib'e ulaşır; Kazvinî, **Safevi Tarihi**, s. 19; Zillullah-i fi'l -arz, sahibü'l Kur'an, nasır-ı sahibü-z zaman, hazret-i şah-ı zillullah-ı fi'l arz abu'l muzaffer Şah Tahmasb bin İsmail, Bkz. Şirazi, **Tekmiletü'l Ahbar**, s.60

¹¹² Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.156.

¹¹³ Doğan Kaplan, **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, s. 28.

¹¹⁴ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.158; Şah Tahmasb tezkiresinde kendinden şöyle bahsetmiştir: Şanı yüce Allah'ın zayıf kulu, Peygamber hazretlerinin nahif ümmeti, vasilerin efendisinin ve evladının ihlâslı kölesi Tahmasb bin İsmail bin Hayderi es-Safevi el-Musevi el Hüseyinî, Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, s. 2.

Meleklerin geldiği sarayı; muhtaçların kiblesi, duacıların Kâbe'si olarak gösterilmiştir.¹¹⁵ Mehdi'nin geri döneceğine inanan Tahmasb'ın görevi, taraftarları olan Şiiilerin sayısının artmasına destek olmaktan ibarettir. Bu durum Tahmasb'ın yüceliğine ve kutsallığına inanan kitleler için büyük bir motivasyon kaynağı olmuştur.¹¹⁶

1.4.Tahmasb'ın İmamiyye Şiiliği'ne Geçişi: Büyük Tövbe

Şah Tahmasb'ın inanç yapısını belirleyen ana unsur devletin temellerini inançsal açıdan Sünnilik karşıtı bir konuma getirerek Şiileşmesini sağlamaktı. Osmanlı ve Özbeklerin Sünnilik adına hareket etmelerine karşılık Şiiliği düstur edinerek düşmanlarına engel olmaya çalışan Tahmasb, Kızılbaşların aşırı inanç ve davranışlarının dönüştürülmesini sağlayarak rakip siyasi oluşumlara karşı devletin sağlam bir temele oturtulmasını istemiştir. Bu nedenle Şah'ın davranışlarını şekillendiren düşüncenin kaynağını Şiilik oluşturur. Safevi Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Şiiliği resmî mezhep ilan edilmesiyle toplumsal hayatta Şiileştirme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Tahmasb'ın tahta geçişi ile birlikte bu süreç hızlanarak devam etmiş, Şii Arap Ulemanın İran'a gelişi de toplumun derinlerine nüfuz edecek olan yöntemlerin geliştirilmesini sağlamıştır. Şehzadeliği döneminden itibaren On İki İmam Şiiliği'ne uygun bir eğitim alan Tahmasb, ilk gençlik yıllarına kadar şarap içme gibi bazı davranışlarda bulunmasına rağmen Seyyid Mir Hadi'nin elinden tövbe edişi ile birlikte inanç dünyasında değişikliğe giderek daha dindar bir karaktere bürünmüştür. İslam'ın haram saydığı fiilleri yasaklayan ve bütün devlet erkânına bu yasaklara uymaları yönünde emirler veren Tahmasb'ın kendi yazdığı tezkiresinde Şii mezhebine ne kadar bağlı olduğunu göstergeleri mevcuttur. Şiiler için masum kabul edilen İmamları başta Hz. Ali olmak üzere sık sık rüyasında gören Tahmasb onlarla rüya yoluyla bağlantı halinde olduğunu iddia ederek toplum nezdinde kabul görmeye çalışmıştır. İmam mehdinin velayetine ve

¹¹⁵ Ulrike El-Khamis, “Şiiliğin Şampiyonu olarak Hüsrev Perviz? Edinburgh Kraliyet Müzesindeki Erken Dönem Safevi Minyatür Tasvirine Yakından Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev: Hayrunnisa Çakmakçı, 29, (2010), s. 300.

¹¹⁶ El-Khamis, “Şiiliğin Şampiyonu olarak Hüsrev Perviz?”, s. 302.

Kur'an'ın imamın velayetini ispatlayan ayetlere inanması Şiilik hakkında önemli bilgilere sahip olduğunu gösterir.¹¹⁷

Şah İsmail'in sarayını 1524'te ziyaret eden Portekizli bir seyyah, Nevruz kutlamaları sırasında 10 yaşındaki Tahmasb Mirza'nın babası kadar içki içtiğini görmüştür.¹¹⁸ Kızılbaş örf ve gelenekleri içerisinde büyüyen Tahmasb'ın günlük yaşamında içki tüketimi yaygın görülen bir davranıştır. Ancak Şah İsmail'in vefatından sonra Kızılbaş kabilelerin çatışmaları ile büyümesi ve Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ordusuna mağlup olan Safevilerin savaş sırasında sarhoş olmasının yenilgiye sebep olduğunu söylemesi Tahmasb'ın Kızılbaş adetlerinden olan şarap içmek ve diğer yasak fiillerden tövbe ettiğini ilan etmesine yol açmıştır.¹¹⁹

Devlet üzerinde hâkimiyet kuramayan ve yaşanan sıkıntıların sorumlusu olarak Kızılbaşları gören Tahmasb onların içki içme gibi adetlerini yasaklayarak kendisine yeni bir yol seçmiştir. Kızılbaşların yaptığı İslam'a aykırı davranışların devletin kötü gidişinin sorumlusu olduğunu söyleyen Tahmasb bu fiilleri yasaklayarak ve kendisi de tövbe ederek dinî siyasetini belirlemeye çalışmıştır. Yapacağı icraatları rüya yoluyla bağlantı kurduğu ulvî şahısların emri doğrultusunda gerçekleştirdiğini söylemiştir. Tövbe edişini tezkiresinde şu şekilde anlatır: “*Ben Herat'tan ayrılıp Meşhed-i Mukaddese, Hz. İmam Rıza (a.s.)'ya gittim. Bu sırada Medine Pişnemazı Mir Seyyid Muhammed ve Risaletin sığınağı olan Muhammed (s.a.v)'i rüyamda gördüm. Bana şöyle dedi: “Yasak şeyleri bırak ki sana fütihat nasip olacak” Sabahleyin, Vezir Ahmed Beg ve hazır bulunan bazı beglere bu rüyayı açıkladım. Bazıları dediler ki yasak şeylerden tövbe edelim ancak şarap gibi bazılarından vazgeçilemez. Saltanatın zaruretlerindedir. Herkes bu konuda bir şeyler söyledi. Sonunda ben dedim ki bu gece bu niyetle yatacağım hangi şekilde görünürse öyle amel edeceğim. Risaletin sığınağı; salih rüyayı, salih mümin görür ve müjdelerden ümit kesme buyurmuştur. Aynı gece rüyamda pencerenin dışında Hz.İmam Rıza'nın ayağının dibinde Mir Hadi Muhtesib'in*

¹¹⁷ Rüya yoluyla insanlar üzerinde meşruiyet sağlama arayışının Osmanlı Devleti'ndeki örnekleri için Bkz: Gürsoy Akça-Yunus İnce, **Klasik Osmanlı Çağında Tarih, Meşruiyet ve Rüya**, Konya, 2015; Özgen Felek, **Kitabü'l Menamat: Sultan Üçüncü Murat'ın Rüya Mektupları**, İstanbul, 2014.

¹¹⁸ Ulrike El-Khamis, “Şiiliğin Şampiyonu olarak Hüsrev Perviz? Edinburgh Kraliyet Müzesindeki Erken Dönem Safevi Minyatür Tasvirine Yakından Bir bakış”, s. 299

¹¹⁹ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 30.

seyyidliğin sığınağı olan elini tutarak şaraptan, zinadan ve bütün yasak fiillerden tövbe ettim. Sabah bu rüyayı cemaate anlattım. Allah (c.c) kudret ve tevfiğiyle rüyada gördüğüm şekliyle aynı yerde Seyyid hazır bulundu ve onun elini tutarak bütün kötülüklerden tövbe ettim. Allaha hamdolsun bu saadetin müyesser olduğu tarihten beri bütün memleketimde fisk u fücür bertaraf oldu.”¹²⁰ Tahmasb’ın tövbe edişini devrin bir şairi şu şekilde anlatmıştır:

Adil olan Şah Tahmasb ülkenin Sultanı
Din ordusunun tamamını tövbe üzerine and içirdi
O tövbe ettirme tarihi nasuh tövbesi oldu
Bu ilahi bir sırdır bunu inkâr etme.¹²¹

Tahmasb yayınladığı bir fermanında da saltanatının temellerini şeriata bağladığını şöyle açıklamıştır: *“Ezeli ve ebedi devletin güneşinin doğmasından beri, mübarek zafer sancağının tecessümü Tanrı’nın takdirinin ve yaşam kaynağı olan kutsal kitabın bereketi olmaksızın ortaya çıkmazdı. Peygamberin yüce şeriatının yüceltilmesi cahilliği ve zulmü ortadan kaldıracaktır.*”¹²²

Tahmasb’ın tövbe edişi Safevi Devleti için bir dönüm noktasıdır. Kızılbaşların gali (aşırı) inançlarının tasfiye edilmesi de tövbe edişiyle bağlantılıdır. Bu tövbeden sonra macunhaneler, genelevler, afyon içilen yerler, hatta güvercin oynatılan mekânların hepsi kapatılmıştır. Bu tarz mekânlardan elde edilen vergiler yaklaşık 12.000 tümen tutuyordu. Bu vergilerin alınması kaldırılmıştır. Ayrıca sakal kesme, tambur çalma ve diğer müzik aletlerinin çalınması yasaklanarak bu işlerle uğraşanlara ceza verilmiştir.¹²³

Tövbe edişi ile İslami kurallara da uymaya başlayan Tahmasb Kumî’ye göre Müslümanların hayrı ve selameti için çalışmaya başlamış ve Perşembe günlerini oruçla

¹²⁰ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, s. 30; Tahmasb’ın tövbe edişi geleneksel Kızılbaş Buyruklarında geçen Dört Kapı-Kırk makamdan İkinci kapı olan ‘tarikat’ın esaslarından birincisi mürşit’den ele alıp tövbe etme ile bağlantılıdır. Bkz. İlyas Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İstanbul, 2012, s. 162.

¹²¹ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 106.

¹²² Said Amir Arjomand, “Two Decrees of Shah Tahmasb Concerning Statecraft and The Authority of Shaykh Ali-al Karaki”, **Authority and Political Culture in Shiism**, Ed. S.Amir Arjomand, Newyork 1988, s. 252.

¹²³ Şirazi, **Tekmiletü’l Ahbar**, s. 15.

geçirmeye gayret etmiştir.¹²⁴ Şah'ın dergâhında bulunan Hekim Kemaleddin Hüseyin Şirazî şarap içmenin sıhhat açısından faydalı olacağını ve bu açıdan caiz olduğunu sağlık için içilirse dinî olarak bir sakıncasının bulunmadığını söyleyerek şarabın yasaklanmasını engellemeye çalışmıştır. Ancak Şah Tahmasb bu kişiye teveccüh göstermeyerek yanında bulundurmamıştır.¹²⁵

H.962 (1554-1555) yılında tövbesini bozan Tahmasb, kendisini karşılamak için dansöz kadınlar istemiştir. Ancak bir yıl sonra tekrar tövbe ederek bu kez bunu bir esasnameyle tüm emirlere ve ülkenin ileri gelenlerine duyurmuştur. Tahmasb, ikinci tövbesine daha sıkı bir şekilde bağlı kalmış şer'î kurallara uyulmasının zorunluluğunu çıkardığı bir Esasname ile ilan etmiştir. Bu Esasnamenin bazı maddelerinde; âlimlere saygı göstermenin zorunluluğu, deri yüzmenin kaldırılması, halkın terbiyeye önem vermesi, buğdayın uzun süre bekletilip satılmamasının sultanın gazabına uğrayacağı; fiyatların düşük tutulması ve karaborsa yapılmaması, belirli yerler hariç zurnanın çalınmaması ve üretimi yapılmaması aksi takdirde suç sayılması, zaruret olmadıkça kadınların ata binmemesi veya mümkünse eğersiz bir ata binmesi ve yularını kendisinin tutmaması, şehrin bir yerinde öksüz ve yetimlerin himaye edilmesi, süt emenlere ise sütanne bulunması ve iyi yerlerde korunmaları ve bu yetimlerin velayet ve nübüvvet hanedanının yani Safevilerin yadigârı olarak korunmalarını emretmiştir.¹²⁶

Tahmasb, tövbe edişi ile bağlantılı olarak Şiiliğe daha sıkı bağlanarak aşırı dindar bir yapıya bürünmüştür. Tahmasb döneminde kadınların sosyal hayatta fazla görünmedikleri ve geleneksel kıyafetleri olan “Çador” giymenin bu dönemde yaygınlaştığı bilinmektedir.¹²⁷ Şah Tahmasb'ın 64 yaşında olduğu yıllarda İran'a gelen Vincenzo D'Allesandri adlı seyyah kadınların kolay kolay evden çıkmadığını söyleyerek Mustafa Mirza'nın annesini gördüğünü saraydan çıkarken yüzünü siyah bir örtü ile kapattığını anlatmıştır.¹²⁸

¹²⁴ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 365.

¹²⁵ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 168.

¹²⁶ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s.107-108.

¹²⁷ Mihnaz-Şayestefer-Muhammed Hezayi-Şehin Abdulkerimi, “Ber resi Caygah-ı İçtimai-i Zenan ve Kudekan der Devre-i Şah Tahmasb-ı Safevi (930-983) Ber Esas-i Tatbik-i Nigerehay-i nush-i Şahname-i Tahmasbi ve hefteveng-i Cami”, *Zen-i der Ferheng ve Hüneri*, Devre-i 6, Şomere-i 2, (Tabistan 1393), s. 192.

¹²⁸ Tufan Gündüz, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, İstanbul, 2012, s. 224.

Tahmasb, ikinci tövbesinden sonra Şii şeriatının yayılması için daha sıkı davranmıştır. 500 tümen değerinde afyon ve diğer şaraplarla yıkanmış olan macunların suya atılmasını emretmiştir. Şii mezhebince kutsal kabul edilen 14 masumun hayrı için Seyyidlere para dağıtılmasını emretmiştir. Ayrıca, Meşhed, Sebzivar, Kum, Kaşan, Yezd, Tebriz ve Erdebil’de bulunan yetimlerin ihtiyacı olan giyecek ve yiyeceklerin temin edilmesini ve onlara kadın ve erkek öğretmenler tahsis edilerek terbiye edilmeleri ve büyüyünce de evlendirilmelerine yardım edilmesini istemiştir. Mutedil Şiiliğin yayılmasına büyük önem gösteren Tahmasb çıkardığı fermanlarla herkesin Şiiliğe uygun davranmasını emretmiştir.¹²⁹

Şah Tahmasb 977 (1569-1570)’de yayımladığı fermanla yöneticileri uyararak şöyle demiştir: “*Bütün ülkede fiske u fucra içinde olanların ve gayri meşru davranışta bulunanların hak ettikleri şekilde cezalandırılmalılar ki bu diğerlerine ibret ve tenbih olsun.*”¹³⁰

Şah Tahmasb saltanatı süresince Şiiliğin yayılması için yaptığı gayretler ve Şiiliğe ne kadar bağlı olduğu dönemin sanat eserlerine de yansımıştır. Örneğin; Tahmasb’ın *Şahnamesinde* tasvir edilen Şii gemisinde Tahmasb Hz.Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ile birlikte yer almıştır.¹³¹

Yapacağı savaşlarda veya bir işte nasıl davranması gerektiğini rüya yoluyla öğrenen Tahmasb özellikle masum imamlara tevessül ederek icraatlarını gerçekleştirmiştir.¹³² 1528’de Özbeklerle yapılan Cam Savaşı’nda Özbeklerin durumunu öğrenmek için Hz. Ali’yi rüyasında görerek ondan haber aldığını şu şekilde anlatmıştır: “*O gece Özbeklerin durumunun ne olduğunu bilmiyorduk. Ağam ve efendim, Hazret-i Emirü’l-Müminin ve İmamü’l-Müttakin, dinin önderi ve esedullah-ı galip Ali bin Ebu Talib’i (a.s.) rüyamda*

¹²⁹ Seyyid Hasan Esterabadî, **Tarih-i Sultani: Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi**, Neşr: İhsan İşraki, Tahran, 1358, s. 81.

¹³⁰ Klaus Michael Röhrborn, **Nizam-i Eyalet-i Devre-i Safevviyye**, Trc: Keykavus Cihandarî, Tahran, s.106

¹³¹ Mihnaz Şayester, “Safevi ve Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde Dini Değerler”, *Misbah*, 2010/1, s. 183.

¹³² Bağdat’ın fethi’nin masum imamların yardımıyla gerçekleştiği hakkında Bkz. Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 60

gördüm. Yüzüme doğru gülümseyerek dedi ki: 'Elhamdülillah sana güzel bir fetih müyesser oldu'. Sabah olduğunda Özbeklerin yenilerek kaçtığı öğrendim."¹³³

Şah Tahmasb, Hz. Emirül Mümin'i rüyasında görürse ve o rüyada ne buyurursa hemen olacağını bütün işlerini bu rüyalara göre düzenleyeceğini söylemiştir. Özbeklerle savaşının nasıl seyreleceğini ve sonuçlanacağını da rüyasında Hz. Ali'yi görerek ona sorduğunu tezkiresinde şöyle anlatmıştır. *"Herat'tan 3 menzil uzaklaştığımızda birkaç gün hastalanıp yattım. Rüyamda Hz.Emirül Mü'minin, Kazvin'deydi, Hazretin arkasında yirmi beş yaşlarında siyah sakallı bir genç onun arkasında durmuştu Ben o hazretin huzuruna gidip hürmetle yeri öpüp iki dizimin üzerine oturdum ve sordum " Ey Hazret kurbanın olayım o tarafa gidiyorum. Acaba benimle Özbekler arasında savaş olur mu olmaz mı? Emirü'l-Mü'minin buyurdu: ' Ey Tahmasb, şimdiye kadar senin hangi önemli meselen savaşla düzeldi ki bundan sonra da düzelsin' dedi. Tekrar sordum. 'Kurbanın olayım söyle, suyun öbür tarafında durumumuz nasıl olacak? Cevap buyurdu ki: 'Suyun öte tarafında hiçbir şey yok. Her ne varsa bu tarafta Üçüncü mertebede tekrar sordum. Aynı şekilde cevap verdiler. Ondan sonra Hz. Ali (a.s.) beni öne çağırdı ve şöyle buyurdu: ' Sana üç şey emrediyorum. Birincisi; Alkami Nehri aklından çıkmasın; ikincisi Semerkand'ın fethinden sonra benim kümbetimi sen ya da evlatlarından biri aynı İmam Rıza'nın kümbeti gibi yapsınlar; üçüncüsü de Hazreti Şah babamın pervanecisi olan Fethi Beg'i işaret ederek, 'Onu kutsal Asitanemin mütevellisi yap o bizdendir.' Sabahleyin uyanıp mutlu bir şekilde sabah namazından sonra onu ve arkadaşları toplayarak rüyayı anlattım ve dedim ki: "Bizimle, Özbekler arasında suyun bu tarafında savaş olacak."*¹³⁴

Osmanlı ulemasının Şiiler için çıkardığı fetvalara da tezkiresinde cevap verip kendilerinin de Müslüman olduklarını İslam'ın emrettiği temel düsturları yerine getirdiklerini söyleyerek kendilerine karşı açılan seferlerin Müslümanlar arasında fitneye sebep olduğunu şöyle anlatmıştır: *"Rum uleması ve şeyhleri hep beraber fetva vermişler ki kan, mal ve ehl-i ayali bütün doğu askerinin ve Müslüman ve Ermeni ve Yahudi olanların helâldir. Onlarla savaşmak gazadır."* Dedim ki: *"Bu fetva çok güzel biz ki namaz, oruç, hac, zekât ve dinî bütün zaruretlerini biliyoruz ve yerine getiriyoruz.*

¹³³ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, s. 12.

¹³⁴ Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, s. 22-23.

Onlar bizi kâfir sayıyorlar. Âlemlerin Rabbi bizimle onlar arasında hüküm buyursun.”¹³⁵

Tahmasb’ın Seyyid olmasından dolayı Osmanlıların Safevi Devleti’ne saldırmasının meşru olmadığını hatta böyle bir davranışın Osmanlıların helakine neden olacağını Çukursaad Hâkimi Şah Kulu Sultan İskender Paşa’ya yazdığı mektupta şöyle anlatmıştır: “*Peygamberlerin Efendisi Hz.Muhammed Mustafa’nın (sav) evladına neden böyle edepsizlik yapıyorsun. Bu hanedana düşmanlık eden herkes cezasını gördü. Sende ne belalara düşeceğini göreceksin*” dedi. “*Ancak gurur ve kibir içinde olan İskender Paşa işi bizim seyyidliğimizi inkâra kadar götürdü. Bunun üzerine onun kulağını çekmek zaruri oldu.*”¹³⁶

Safevi ordusuna saldıran Osmanlıların masum imamların yardımıyla kar ve yağmur altında kalarak helak olduğunu ve cezalarını çektiklerine inanılmıştır¹³⁷ Osmanlı ordusuyla karşılaşan Safevi ordusu “Ya Ali” sözünü söyleyerek masum imamların gaybi yardımına mazhar olup Osmanlı askerleri kar yağışı ile helak olmuştur.¹³⁸ Osmanlı ordusunun Safevilerle savaştığı için helak olduğunu devrin şairlerinden biri şu şekilde anlatmıştır:

Reftem çu be sultaniye an teraf-ı çemen
Didem du hezar mörde bi gur u kefen
Goftem ki bikoşt inhema osmani ra
Bad-ı seher ez meyane ber hast ki men¹³⁹

Türkçesi:

Sultaniye taraflarına gittim
İki bin kefensiz ve mezarlız ölü gördüm
Sordum kim öldürdü bu Osmanlıları
Seher yeli şöyle dedi: Ben.

¹³⁵ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, s. 67

¹³⁶ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, s. 65.

¹³⁷ Seyyid Hasan Esterabadî, *Tarih-i Sultanî*, s. 63.

¹³⁸ Esterabadî, *Tarih-i Sultanî*, s. 63.

¹³⁹ İskender Beg-i Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 68.

Tahmasb'ın On İki İmam Şiiliği hususunda mutaassıp davranışı ve Tezkiresi'nde Kur'an-ı Kerim'den ayetlere yer vermesi onun sıkı bir Şii mezhebi eğitiminden geçtiğini kanıtlar. Musiki ile uğraşanların elinin kesilmesi, mutriplerin sürgün edilmesi, şairlerin kendisini övmesini yasaklaması, İmamların hayrına adaklar adaması, resim çizmeyi yasaklaması, fihhi kitaplar okuması, şahzadelerin Şiiliği öğrenmelerini emretmesi, Kızılbaşların Caferi fikhını öğrenmeleri için emirler vermesi onun Şiiliğe verdiği önemi ve bu konuda ne kadar hassas olduğunun göstergeleridir.¹⁴⁰

Şiilerin sıklıkla kullandığı nezir (adak) dağıtma uygulamasını kullanması onun adı geçen mezhebe bağlılığını gösterir. On Dört Masum¹⁴¹ için nezir olarak belirli miktarda para ayıran Tahmasb seyyidlere ve fakirlere dağıtılmasını emretmiştir. Şii memleketlerde özellikle Meşhed-i Mukaddes-i Mualla'da, Sebzevar, Esterabad, Kum, Kaşan, Yezd, Tebriz, Erdebil gibi yerlerde 40 çocuğun yetiştirilmesi ve Şiiliğe göre terbiye edilmesini emrederek halk arasında Şiiliğin yayılmasına gayret göstermiştir.¹⁴² Genelev ve kumarhanelerden alınan 12 bin tümen vergiyi defterden sildirecek kaldırmıştır.¹⁴³

H. 963 (1555-1556) yılında yayımladığı fermanla gayri meşru işleri yasaklayarak. 500 tümenlik afyon ve şarapla yıkanmış macunların suya atılmasını emretmiştir.¹⁴⁴ Her sene 14 masumun mevlütlerinde Meşhed, Kum, Sebzevar, Kazvin ve Esterabad seyyidlerine para gönderirdi. Ayrıca dindar ve salih kimselere altın verilerek Medine'ye ve imamların mezarlarının bulunduğu yerlere gönderir oradaki seyyidlere ve salih kimselere dağıtılmasını sağlardı. Ancak bu yardımların Şah'a bağlı olanlara verilmesi şarttı. Tahmasb bu davranışıyla din adamları üzerinde denetim sağlamaya çalışmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 95.

¹⁴¹ On Dört Masum kavramı Şiilikte Hz. Peygamberi, Kızı Fatımayı ve On İki İmam'ı kapsarken Alevilikte bu kavramla İmamların bulûğa ermeden vefat eden çocukları kastedilir. Bkz. **İlyas Üzüm, Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İstanbul, 2012, s. 156.

¹⁴² Münşî, **Tarih-i Âlem Aray-i Abbasi**, s. 123.

¹⁴³ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 13.

¹⁴⁴ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 679.

¹⁴⁵ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 95-98.

Tövbe edişinden sonra dinî işlere daha çok riayet etmeye başlayan Tahmasb halkın şer'i meselelerinin görülmesi için fakihlere emir vermiştir. Ülke çapında tüm kötü fiilleri yasaklayarak bunlar "*Lanetname*" adlı bir belgeye yazdırılmıştır.¹⁴⁶

Tövbesinden sonra halka karşı daha merhametli davranmaya çalışmış halk üzerindeki ağır vergileri azaltmıştır. İmam Mehdi'yi rüyasında gördüğünü söyleyen Tahmasb, İmam'ın kendisine bazı konularda işaretlerde bulunduğunu seyyidlere ulemaya anlattı, rüyanın şerhinden sonra Memalik-i Mahruse'de tüm tamga vergisinin kaldırılmasını sevabının da Eimme-i Masumin'in ruhlarına bağışlanmasını emretti.¹⁴⁷ Bunun üzerine dindar ve şeriatperver olarak bilinen Tahmasb, halk üzerinde büyük bir yük olan tamga vergisini de kaldırmıştır. Yaklaşık 30 bin tümene tekabül eden tamga vergisi 972 (1564-1565) senesinde tamamen kaldırılmıştır.¹⁴⁸

Ticaret ve sanat ehlerinden alınan tamga vergisi, İslam hukukunda yeri olmadığından dolayı, din adamları ile hükümdarlar arasında zaman zaman çatışmalara yol açıyordu. Timurlu döneminde, Mirza Abdullatif de Uluğ Beğ'e karşı taht kavgasında halkı memnun ederek kendisine destek olmaları için tamgayı Müslümanlar üzerinden kaldırdığını ilan ettirmişti. Çünkü Şer'i olmamasından ötürü alınmakta olan bu verginin kaldırılmasıyla sevab kazandığına inanan hükümdarlar halkın desteğini arkalarına almaya gayret göstermişlerdir.¹⁴⁹

Kızılbaşlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Şah Tahmasb adeta kutsal bir varlık muamelesi görmüş, ona karşı koyanların cezalandırılacağına inanılmıştır. 961 (1553-1554) senesindeki Gürcistan Seferi sırasında Gürcü kâfirlere karşı savaşıyan Kızılbaş gaziler ve Tahmasb'ın kulağına gaibten Fetih Süresi'nin 1. Ayeti olan "*İnna fettahna leke fethen mübina*" (*Biz sana dosdoğru apaçık bir fetih ihsan ettik*) sesi gelmiş ve bu olaydan sonra da zafer müjdesi Tahmasb'a ulaşmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Kazvinî, *Cevahirü'l Ahbar*, s.145.

¹⁴⁷ Kumî, *Hülasat'üt Tevarih*, , s.349.

¹⁴⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1442. Nişan nemaned zi temga/Be gayri ez an dağî/Ki der devrane-i temgaci/Ez gam-ı temga est. Bkz. Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1442.

¹⁴⁹ İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, Ankara, 1994, s. 191.

¹⁵⁰ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1376. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Fetih Süresi, 48/1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 510

Şah'ın gaibten haber aldığı ve imamların derecesinde yüce bir dinî seviyede olduğu inancı halkın ve Kızılbaş emirlerin şaha olan bağlılığını sağlamıştır. Şehzade Bayezid'in, İran'a sığındığı sırada Tahmasb'ı öldürmek için bir hazırlık içinde olduğu ve Şah'ın kadehine zehir döküldüğünü Tahmasb'ın gaybten gelen bir haberle bu durumdan haberdar olduğu söylenmiştir. Ancak gerçek durumun böyle olmadığı bu haberi Şah'a aslen Şii olan Bayezid'in adamlarından Arap Muhammed Trabzonî'den öğrendiği anlaşılmıştır.¹⁵¹

Tahmasb'ın kardeşi olan Sam Mirza isyanından sonra da İmam Rıza'yı rüyasında gördüğünü iddia eden Tahmasb rüyasında Sam Mirza'nın İmam'ın yanında olduğunu ve İmam Tahmasb'a onunla kavgaya girişmemesini söylemiştir. İmam, Sam Mirza'nın zaten Tahmasb'tan önce öleceğini ve onun saltanata ulaşamayacağını söyleyince Tahmasb, Sam Mirza'yı affetmiştir. Şah'ın affına mahzar olan Sam Mirza Erdebil'e giderek hayatının geri kalanını ibadetle geçirmekle meşgul olmuştur. Bazı vakitlerde de ticaretle meşgul olan Sam Mirza bir gün Meşhed'de Kur'an okumakla meşgul olurken Tevbe Süresi'nin 34. ayeti olan "*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele*"¹⁵² ayetine rastlamış ve bu ayetten çok etkilenmiştir. Adamlarını çağırarak ticaretten artan paranın ne kadar olduğunu sormuş yaklaşık 300 tümen kaldığı söylenince o paranın fakirlere dağıtılmasını emretmiştir.¹⁵³

Şiiliğe mutaassıp derecede bağlı olan Tahmasb, Osmanlı Devleti ile olan mücadelesinde meydan savaşından kaçınma strateji üzerinden bir politika izlemiştir. Bu politika doğrultusunda hareket eden Tahmasb, Kanuni'nin Batı yönündeki seferlerinde Kızılbaş emirlerin fırsat bulmuşken Osmanlı'ya saldırmayı teklif etmesini kabul etmeyerek Sultan'ın Frenkle gazaya gittiğini, kâfirlerle mücadele ettiğini biz onlara saldırırsak bu küffara yardım olur diyerek kabul etmemiştir.¹⁵⁴ Bunun üzerine Kızılbaş emirler Tahmasb'a şöyle dediler "*Kanuni Frenk'e gitti biz de Sivas'a giderek oraları yağmalayalım. Kim bizimle gelirse götürelim gelmeyenleri katledelim Tahmasb şu*

¹⁵¹ Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet*, s. 101.

¹⁵² *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Tevbe Suresi, 34/9, s. 191.

¹⁵³ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 552.

¹⁵⁴ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 74.

*cevabı vermiştir: ‘Hazreti hünkâr Frenk’e gaza için gitti biz eğer onun ülkesine gidersek işimiz ilerlemeyecektir. O bizim çocuğumuzu, kardeşimizi öldürmüş olsa bile kâfire gazaya gittiği için oraya gidip dini dünyaya satamayız.’*¹⁵⁵

Şah Tahmasb’ın Şiileştirme politikaları devlet kademesinde etkisini göstermiş Osmanlı ve Özbeklerle yapılan mücadelelerde Hz. Ali ve diğer imamlardan medet umarak savaşmışlardır. Bu savaşlarda Kızılbaşların “Ya Ali” diyerek savaşması bunun göstergesidir. Yine Han Ahmet’le yapılan savaşta “Haydar-ı Kerrar”ın (Hz. Ali) yardımıyla Kızılbaşların galip geldiğine inanılmıştır.¹⁵⁶

Tahmasb’ın saltanatı kuvvetlendirme ritüelleri kapsamında halkın, Şah’a olan teveccühü sürmüştür. Şah’ın yanına giderek ondan şifa talebinde bulunma, adak adama, muratlarına eren kişilerin Şah’a hediye göndermesi ve dualarına icabet edilsin diye Kazvin’deki devlethanenin kapısını öpme gibi uygulamalar Tahmasb’ın şahsında Safevi Hanedanı’nı mukaddes imamların temsilcisi olarak gördüklerinin kanıtıdır.¹⁵⁷

1539 yılında İran’a ulaşan Venedik elçisi Membré; Anadolu’dan gelerek Tahmasb’a olan sevgilerini gösteren Türkmenleri şu şekilde anlatmıştır: “*Erzincan’dan Türkmen Ali adında biri 800 ev ile Şah’a gelmiştir. Şah’ın etrafında Allah Allah diye bağırıyorlardı. Şah onları kabule başladı. Her içeri giren onun ayağını öpüyordu. Adana’dan gelen bir adam getirdiği hediyelere karşılık bir mendil almak istemiş. Mendili alan Türk, ellerini havaya kaldırarak Allaha hamdetti. Sonra başına koyup ‘Şah, Şah’ dedi. Çok memnun olarak ayrıldı. Bunun teberrük olduğunu söylediler. Türk’ün babası evde yatarken rüyasında Şahı görmüş, iyileşmesi için o mendili istemiş.*”¹⁵⁸

Şah’ın halk tarafından gördüğü sevgiye şahit olan bir seyyah bu durumu şu sözlerle anlatmıştır: “*Şah’a İran halkının sevgi ve saygı beslemesi çok fazladır. Hatta onu Şah olarak görmüyorlar sadece tanrı gibi tapıyorlar. Çünkü o en büyük sevgi ve saygı*

¹⁵⁵ Şah Tahmasb-ı Safevî, **Tezkire**, s. 20.

¹⁵⁶ Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 79-83.

¹⁵⁷ Akçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 93.

¹⁵⁸ Michele Membré, “Relazione di Persia”, Haz: Mahmut Şakiroğlu, **Belleten**, XXXVI/ 141, (Ocak 1972), s. 112.

*kaynağı olan Ali'nin sülalesindedir. Hastalığa yakalanmış veya bir zorluğa düşmüş kişiler, Tanrı'dan daha çok Şah'ın duasından yardım isterler. Şah'ın yolunda adak adayıp, dilek dilerler halkın bir kısmı ise onun sarayının eşiğini öpmek için gelir. Şah'dan kumaş veya şal alabilenler talihli ailelerdir. Şah'ın ellerini yıkadığı suyu ateşli hastalıklardan koruyucu sayarlar. Ona 'sen canlı ve hazır dinsicin' diyorlar. Halkın pek çoğu şahın sadece nübüvvet ruhuna sahip olmadığını ölüleri diriltmek ve bunun gibi başka mucizelerinin olduğunu ileri sürerler: 'tıpkı en büyük İmam olan Ali'nin on bir çocuğu olduğu gibi yüce Tanrı Şah'a da on bir çocuk ihsan etmiştir.'*¹⁵⁹

Masum İmam'ın yardımcısı olarak görülen Tahmasb'a karşı çıkmak ve onun otoritesini sarsıcı davranışlara girişmek Kızılbaş inancında Mürşid-i Kamil olan Şah'a karşı gelmek olduğu için "mürted" ilan edilmelerine neden olurdu. Han Ahmed Gilanî de Tahmasb'a karşı isyan edince mürted ilan edilmiştir. Ayrıca Sistan Hâkimi Mahmut Sistanî, Ahmet Sultan tarafından topraklarından çıkmaya zorlanınca Mahmut Sistanî; O'na şöyle demiştir: "*Senin yüz bin askerin beni buradan çıkarmaya yetmezdi. Şah'ın mübarek yaratılışından dolayı feragat ediyorum ve bütün her şeyi size bırakıyorum. Bu mirastan mürşidimizin rızasından dolayı vazgeçiyoruz.*"¹⁶⁰

Acımasız kişiliği ile de bilinen Tahmasb, saltanatının ilk yıllarında Kızılbaşlara karşı otoritesini kuramadığından dolayı sert bir yapıya bürünmüştür. Kızılbaşların iktidar nücadelesinden sonraki yıllarda hükümranlığı boyunca devlet erkânına karşı sert bir şekilde davranmıştır. 8 Muharrem 943 (27 Haziran 1536)'da Hekim Molla Rükneddin devlet işlerine müdahil olarak Sadr Emir Muizeddin'in Şahzade Sultanum Hanum ile evlenme isteğinin olduğunu Münşi Muhammed Bey'e söyledi. Şah Tahmasb bu dedikoduyu yayan Muhammed Bey'i azlettikten sonra yakarak cezalandırdı. Tahmasb bu tür davranışlarıyla Kızılbaşların savaşlarından sonra otoritesini sağlayıcı uygulamalara girişerek devlet adamlarına gözdağı vermeye çalışmıştır.¹⁶¹

Şah İsmail'in ölümünden sonra devletin kurumsallaşması ve istikrarın sağlanabilmesinin tek şartı Tahmasb'ın kendisinden önceki şeyhlerde var olan otoriteyi

¹⁵⁹ Tufan Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, İstanbul, 2012, s. 231.

¹⁶⁰ Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet*, s. 92.

¹⁶¹ Kumî, *Hülasetü't Tevarih*, s. 263.

kurabilmesi idi. Devletin birliği ancak bu şekilde devam edebilirdi. Resmî mezhep ilan edilmiş olmasına rağmen İmamiyye Şiiliği'nin İmamet nazariyesinin Tahmasb'a atfedilemeyeceği aşikâr dı. Çünkü İmam'da aranan masumluk şartı, Tahmasb'da mevcut değildi.¹⁶²

Şehzadeyken aldığı dinî eğitim, Tahmasb'ın İmamiyye Şiiliği'ni iyi öğrenmesini sağlamıştı. Bu yüzden imamet nazariyesini kullanarak iktidarı güçlendirmesinin mümkün olmadığını anlamasıyla seyyidlik iddialarını savunarak itibarını ve konumunu sağlamlaştırmaya çalışmaya başladı. Tahmasb, “*Safvetü's Safa*”da dedelerinin Sünni olduğunu anlatan bölümlerin çıkarılmasının emrini verdi. Mir Ebulfeth Hüseyin tarafından yapılan tahrifat sonucu Sünnilikle ilgili kısımlar ayıklandı. Böylece Safevi tarikatının ilk dönemlerinden itibaren Şii olduğu kanıtlanmış oluyordu. İmamın gaybeti döneminde nameşru sayılan iktidar aygıtı seyyidlik iddiaları üzerinden meşru bir pozisyona getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, Safevi şeyhleri için kullanılan Mürşid-i Kâmil kavramının yerine Şah Tahmasb'a verilen “Nevvab-ı Kâmyab” unvanı geleneksel tarikat liderliğinin başka bir aşamaya geldiğini gösterir. Onaltıncı asra kadar süren ve Şiiler üzerinde egemen olan “*Batıl*” yönetimlerin yerine artık seyyidlik iddiasıyla ortaya çıkan ve soylarını İmam Musa Kazım'a dayandıran Safeviler, Kızılbaşlar üzerinde meşruiyetini kolayca sağlamıştır. Parsadust'a göre Tahmasb atalarının Sünni olduğunu bilmesine rağmen takiye yaparak bu durumu gizlemeye çalışmıştır.¹⁶³

İsmet inancının kendisi için imkânsız olduğunu fark eden Tahmasb, Şiilik'te mutaassıb olarak görünmek ve tövbe etmek suretiyle devletin batıllığını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Aldığı eğitim sayesinde Şiiliğin ahkâmını iyi bildiği için tövbe etmenin ne kadar önemli olduğunu farkındadır. Hz. Ali bu konuyla ilgili *Nehcü'l-Belâğa*'da liderler için söylediği şu sözler Tahmasb için yol gösterici olmuştur: “*Kendisini*

¹⁶² Ahmet El Kâtip, **Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe**, Çev: Mehmet Yolcu, Ankara, 2005, s. 424; Şiilik, bir peygamberden diğerine sonra da İslam peygamberinden imamlara aktarıla gelmiş olan bir “ilk nur” un var olduğuna inanır. Bu nur peygamberleri ve imamları günaha karşı korur, yanılmaktan uzak tutar ve onlara ilahi sırların bilgisini verir. Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, **Tasavvufi Makaleler**, Çev: Sadık Kılıç, İstanbul 2002, s.124; İmamın, şer'i ahkâmı uygulamak, adaleti sağlamak, emr-i maruf nehy-i münker için ilahi bilgi ile donatılmış masum ve en üstün niteliklere sahip olması zorunludur. Bkz. Metin Bozan, **İmamiyyenin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul 2009, s. 58.

¹⁶³ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 867.

insanların önderi ve yol göstericisi olarak kabul edenler ilk önce kendilerini düzeltmelidirler. Önce nefislerini hesaba çekip ıslah etmelidirler.” Şehzadeliği sırasında aldığı Şiiliğin usulü hakkındaki eğitim Tahmasb’ın Kızılbaşlar üzerinde hâkimiyet sağlamasının ve İran’ı Şiileştirerek mezhep birliği oluşturmasının yegâne yolunun tövbe ederek dindar bir kişiliğe sahip olması gerektiğini fark etmesini sağlamıştır. Böylece Tahmasb Şiileştirme politikalarını gerçekleştirmek için tövbe ederek daha dindar bir kişiliğe bürünmüştür.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Murtaza Mutahhari, **Hız. Hüseyi’nin Emr-i Maruf ve Nehy-i Münkeri**, çev: Hasan Almaz, İstanbul, 2008, s. 32.

BÖLÜM 2: ŞAH TAHMASB DÖNEMİ İRAN'DA DİNÎ HAYAT VE ŞİİLEŞTİRME POLİTİKALARI

16. asrın başlarında İran'da kurulan Safevi Devleti, İslam dünyasının Sünni çoğunluğa dayalı siyasi yapısında İslam tarihinde ilk kez İmamiyye Şiiliği'ni resmî mezhep olarak kabul etmiştir. İran'da oluşturulan siyasi birliğin mezhepsel olarak da bütünleşmesini tamamlamak adına Şah İsmail tarafından başlatılan Şiileştirme politikası yerine geçen oğlu Tahmasb tarafından da devam ettirilmiştir. Toplumunu bir arada tutacak esas unsurun Şiilik olduğuna inanan Tahmasb taasupkar düzeyde bu mezhebi uygulamaya koymuştur. Tahmasb, Şah İsmail'in zor ve baskıya dayalı Şiileştirme politikasını devam ettirmesinin yanı sıra farklı yöntemler kullanarak Şiiliği İran'ın tamamında hâkim kılmayı şiar edinmiştir. Bu durum Halk arasında Şiiliği yaymak için çeşitli yöntemlerin kullanılmasının zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce savaştığı/göçebe Kızılbaşlara yapılan propaganda anlayışı devletin kuruluşundan sonra farklılık göstermeye başlamıştır. Devletin kuruluşundan sonra Şiileştirilmeye çalışılan Kızılbaşların yanı sıra İran'ın yerli şehirli nüfusu da bu politikadan etkilenmiştir. Uzun yıllar tasavvufi tarikatların etkisinde kalan İran halkı Ehl-i Beyt sevgisine yakın olduğu için Safevi Devleti'nin kullandığı metotların bu duruma uygun olması gerekmektedir. İran'ın Sünni halkına uygulanan metotların zor ve baskı dayalı olmasına rağmen Şii kültüre aşina olan halkın tedrici olarak Şiileşmesi etkili yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştır. İnsanları toplu halde Şiileştirmek için korkutma ve baskının yeterli olmayacağı anlaşılmış bu yüzden Şiiliğin yerleşebilmesi için başka türlü yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur.¹⁶⁵

Safevilerin güçlü siyasi rakipler olan Osmanlı ve Özbekler'e karşı Şiiliğe dayalı bir dış politika benimsemesinin sonucu olarak özellikle sınır bölgelerine yapılan akınlarda Sünnilere karşı acımasız davranılmıştır. Ancak İran'ın iç bölgelerinde yaşayan Sünni halka yönelik farklı yöntemler benimsenmiştir. Sünniliğin bir suç veya günah bir fiil gibi algılanması için psikolojik bir ortam yaratılarak halkın Şiiliğe geçişi hızlandırılmaya çalışılmıştır. İran'daki Sünni halkı etkileyebilecek olan aşura

¹⁶⁵ Mehmet Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, (2014), s. 22.

matemlerinin bizzat şah tarafından uygulanması, türbe ziyaretlerinin yaygınlaştırılması, Şiiler için mübarek sayılan gün ve gecelerin yaygınlaştırılması ve halka yönelik gerçekleştirilen hayır faaliyetleri gibi uygulamalar Sünnilerin Şiiliğe geçişini hızlandırmıştır. Ancak Özbek ve Osmanlı sınırlarına yakın yerlerde Şiiliğin asıl merkezlerinden uzak halk ise kendi inançlarını sürdürmeye devam etmiştir. Safevilerin kuruluşu İran’da Büveyhiler döneminden beri devam eden bazı ritüellerin tekrar canlılık kazanmasını sağlamıştır. Aşura mateminin yaygınlaştırılması dışında sahabelere lanet etme gibi bazı uygulamalar Sünnilerin toplumdaki dışlanmasına neden olmuş karşılıklı nefret hareketlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Şiiliğin toplumsal olarak dışı vurumu olan gelenekler Şiilerin karakter ve anlayışlarını yansıtmıştır. Zaman içerisinde yaygınlaştırılan uygulamalar İran’da Şiiliğin şekillenmesini kolaylaştırmıştır. Sünnilerle ilişkileri de derinden etkileyen ritüeller toplumsal hayatta bir kırılmanın başlangıcı olarak mevcut durumun Şiilik lehine dönmesini hızlandırmıştır. Şiiliğin yayılmasını kolaylaştıran etkenlerin en önemlileri Kербela anmalarının yaygınlaştırılması, İmamzade türbelerinin ziyaret edilmesi halk arasında gündün güne Sünniliğin yerini Şiiliğe bırakmasını sağlamıştır.¹⁶⁶

2.1. Kızılbaş Geleneklerinin Yasaklanması

Safevi Devleti’ni kuran Türkmen kabilelere genel olarak Kızılbaş ismi verilmiştir. Erdebil’de bulunan Şeyh Safiyüddin tekkesine bağlı müridlerin başlarına taktıkları 12 dilimli kırmızı renkli başlığın kullanılması zaman içerisinde “Kızılbaş” kelimesinin yaygınlaşmasını Şeyh Safi dergâhına gönül verenlerin ortak adı olarak kullanılmasını sağlamıştır.¹⁶⁷

Kızılbaş tabiri onuncu asırdan itibaren İslam’ı kabule başlayan konar-göçer Türkmenlerin eski geleneklerinin İslam ile bağdaştırılarak yeni bir inanç sisteminin ortaya çıkarılmasının adıdır.¹⁶⁸ Bu adın yaygınlaşmasının sebebi Şeyh Haydar döneminde tekkenin müridlerine ayırt edici bir özellik olarak “Tac-ı Haydari” denilen on iki dilimli kırmızı renkli bir başlığın hazırlanmasıdır. On iki dilimli başlık Şiiler için

¹⁶⁶ Hossein Nasr, “Religion in Persia”, *Iranian Studies*, 7/1-2, (1974), s. 274.

¹⁶⁷ Tufan Gündüz, **Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler**, İstanbul 2015, s. 107.

¹⁶⁸ İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, s. 546.

kutsak sayılan On İki İmam'ı temsil etmektedir. Bu başlığın yaygınlaşması Erdebil dergâhına bağlı müridlerin Kızılbaş olarak nitelendirilmesini sağlamıştır.¹⁶⁹ Temelde On İki İmam inancının etkileri görülmekle birlikte tecelli (tanrının insan suretinde görünmesi), tenasüh (ruhun göçü) gibi inançları da bünyesinde bulunduran Kızılbaş Türkmenler Şeyh Haydar döneminden itibaren siyasi bir hedef etrafında birleşmeye başlayarak On İki İmam Şiiliği'nin etkisi altına girmişlerdir.¹⁷⁰

İmamiyye Şiiliği'nin etkisine girmelerine rağmen aşırı (gulat) inançları da bünyesinde toplayan ve Şeyh Safi dergâhına mensup olan Kızılbaş kitleler özellikle Hz. Ali'nin hakkı olan İmamet'i gasb ettiklerine inandıkları ilk halifelere duydukları düşmanlık, göçebe yaşam tarzına uygun olan dinî inanışlarındaki serbestlik ve Hz. Ali ile diğer imamlara karşı besledikleri aşırı sevgi ile gulat akidesine yakın olmuşlardır.¹⁷¹

Kızılbaş kabilelerin bağlı olduğu Erdebil tekkesinin mezhepler üstü birleştirici mezhep anlayışının yerini zaman içerisinde Şii-Bâtını bir hal anlayışa bırakması şeyhlerin siyasi ihtiras içerisine girmelerinin bir sonucudur. Siyasi bir nitelik kazanan tekkenin büyüyen güçlenebilmesinin tek çaresi etrafına toplanabilecek ve koşulsuz bir itaati sağlayabilecekleri insan topluluklarıdır. Bu insanların Erdebil'e duydukları aşırı sevgi Safevilerin işlerini kolaylaştırmıştır. Özellikle Anadolu'da bulunan Göçebe Türkmenlerin yüzyıllardır korudukları kültürel ve dinî karakterlerinin İslam öncesi gelenekleri de barındıran bir durum arz etmesi Safevi şeyhlerine bağlanmalarını sağlamıştır.¹⁷²

II. Bayezid döneminden itibaren Anadolu'da hareket halinde olan Sünni İslam anlayışından uzak konar-göçer türkmen kitlelerin Erdebil'e gösterdikleri teveccüh Osmanlı Devleti'nin bu tarikat'a karşı bazı önlemler alınmasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nin batını zümrelere bakışı ve Şeyh Bedreddin isyanında ortaya çıkan tehlikeli durum Kızılbaş ve Rafizî nitelendirmesinin boyutunu genişlemesine neden olmuş Safevi

¹⁶⁹ Mustafa Ekinçi, "Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler üzerindeki Etkisi, s. 157.

¹⁷⁰ Irené Melikoff, "Kızılbaş Problemi", **Uyur İdik Uyardılar**, s. 52-55.

¹⁷¹ Resul Caferiyan, "Safevilerin Kuruluşunda Dini Islah ve İtidal- Gali Tasavvufi Şiilikten Fıkhi Şiiliğe Geçiş-", **Safeviler ve Şah İsmail**, Ed: Ahmet Taşğın, İstanbul 2014, s. 92.

¹⁷² Jean Louis Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, s. 205-219; Bkz. A.Yaşar Ocak, **Aleviliğin İslam öncesi Temelleri**, İstanbul, 2000.

Devleti'nin kuruluşuyla da dinî ve siyasi anlamda rakip bir devlet olarak Osmanlı'nın karşısında olmuştur.¹⁷³

Safevi Devleti'nin kuruluşu ve On İki İmam Şiiliği'nin resmî mezhep ilan edilişi bu tepkiyi şiddetlendirmiş ve Yavuz sultan Selim'in tahta geçişi ile birlikte iki devlet karşı karşıya gelmiştir. Anadolu'da bulunan Kızılbaş zümrelerin Safevilerin destekçisi olmaları Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü için tehlike arz eden bir durumdur. Bu yüzden Osmanlı'nın Kızılbaşlara yönelik tutumları sertleşerek sürekli takib altında tutulmalarına neden olmuştur. Safevilerin ortaya çıkışı ile birlikte zaman içerisinde mezhepsel ayırım üzerinden karşılıklı düşmanlık yaşanmıştır. Fırak-ı dalle (sapkın mezhep) olarak addedilen Safevi Şiiliği sapkın mezhep sayılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹⁷⁴

Safevileri sapkın olarak gören anlayışın bir örneğini Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Kızılbaşlar aleyhine risale yazan Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvani'de (ö.1540) görmekteyiz. Şirvani'ye göre Kızılbaşların, Şah İsmail'in ölümünden sonra ruhunun oğlu Tahmasb'a tenasüh yoluyla geçmiş olduğuna ve Safevi dava'sının temsilcisinin artık Tahmasb olduğuna inanmaları Safevilerin sapkın olduklarına ve küfür içinde olduklarına en büyük kanıttır. Şirvani, haram ve helale riayet etmediklerine inandığı Kızılbaşların içki, zina gibi haramları işlemekte serbest davrandıklarını söylemiş hatta daha da aşırıya giderek Tahmasb'a ensest ilişki gibi ağır bir suçlamada da bulunmuştur.¹⁷⁵

Osmanlılar, Safevilere karşı yapılan savaşları dinî olarak temellendirerek onlara karşı çıkılan seferleri gaza ve cihat olarak görmüşler, dinden çıkan sapkınların ortadan kaldırılması için fırsat bilmişlerdir. İbrahim Paşa'nın İran üzerine çıktığı seferde Tebriz'de ele geçirdikleri kişilerden Kızılbaş tacını çıkarmaları istenmiştir. Tebriz'de yakalanan Mevlana Sanî adlı bir şair'den Kızılbaş tacını çıkarması istenmiş o da bunu

¹⁷³ Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul, 2010, s. 123.

¹⁷⁴ Hüseyin Yılmaz, "İran'dan Sünni Kaçışı ve Osmanlı Devleti'nde Safevi Karşıtı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin B. Abdullah el-Şirvaninin Mesihyanik Çağrısı", **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar (Sempozyum Bildirileri)**, Ed: Ömer Mahir Alper, İstanbul, 2016, s. 300.

¹⁷⁵ Hüseyin Yılmaz, "İran'dan Sünni Kaçışı", s. 301-303.

kabul etmeyerek bir dergâha sığınmıştır. Dergâh'ta “Allahım tacımı başımdan almadan önce benim canımı al. Çünkü benim acı çekmeye gücüm yok.” demiştir.¹⁷⁶

Safeviler'e karşı Osmanlı Devleti'nin tutumu aldığı fetvalarla dinî anlamda da onları bertaraf etme çabasının göstergesidir. Osmanlı'nın Kızılbaşlara bakışını vekayinamelerde geçen ifadeler çok güzel yansıtmaktadır. Örneğin; Kızılbaşlar için kullanılan ifadelerden biri şöyledir: “*Ol sapkınlar topluluğu baş ve buğunun fesatlık ve yaramazlığı, dinsizlik ve zındıklık gösterileri öyle bir dereceye varmıştı ki, ol ayıpların kaynağı Şia topluluğunun bağına paralel, ad ve sanlarını varlık dünyasından gidermek işini üstlenmek akıl ve din kuralları gereği boynumuza borç olmuştur, hayvanları andıran bu denli aşağılık insanların boyunlarını halkasına alup sapkınlık yoluna koymakla İran diyarını viran ve Peygamberin sünnetini ol iman sahiplerinin durağı olan ülkeden iz bırakmamacasına silip süpürdü, batıl töreleriyle ol toprakları kirletip pisletti, ol ayağı uğurlu Padişah (Selim) Rum diyarında yerleşmiş bulunan Alevi Tavşanlarını araştırıp adları defter olunup..*”¹⁷⁷

Osmanlı Devleti sürekli kullandığı “Kızılbaş”, “Mürted”, “Rafizî” gibi tanımlamalarla düşmanlaştırdığı Safevilere karşı savaş açabilmek için Kemalpaşa-zade, Ebusuud Efendi, Ali b. Abdulkerim, Sunguri Hasan b.Ömer, Sarugörez gibi âlimlerden fetvalar almıştır. Osmanlı Devleti'nin Safevileri suçlamalarının nedenleri şunlardır:

1. Hz. Ebu Bekir, Hz.Ömer ve Hz. Osman'a Sebbederler.
2. Şeriat ve Şeriat ehlini tahkir ederler.
3. Müçtehid imamlara küfredelerler.
4. Şah'ın helal saydığını helal, haram saydığını haram sayarlar.
5. İçki, zina, afyon kullanımı yaygınlaşmış durumdadır.
6. Mut'a nikâhını caiz görürler.
7. Cumayı haram kılarlar.
8. Namazı cemaatle kılmazlar.
9. İlk üç halifeyi meşru saymazlar.
10. Şah'a secde edip, sevap umarlar.

¹⁷⁶ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 239.

¹⁷⁷ Hoca Saadettin, **Tacü't Tevarih**, C.4, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1979, s. 169-176.

11. Hz. Aişe'ye iftira ederler.¹⁷⁸

Kızılbaşlar için Osmanlı ulemasının çıkardığı hüküm, mürtedlerin hükmüne tabi tutulmuştur. Bu yüzden erkeklerin öldürülmesi vacip sayılmış kadın ve çocuklarının esir alınması dinî açıdan sevap kabul edilmiştir. Kemalpaşazade'nin fetvasında da Kızılbaşların şer ehli oldukları ve Şah'a yapılan secdenin kâfir olduklarına kanıt olduğu söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Safeviler üzerine açtığı savaşlar bu fetvalara dayanarak alınmaktaydı. Özellikle Çaldıran yenilgisinden sonra Mürşid-i Kamil olan Şah'ın otoritesinin sarsılması da Tahmasb'ın Kızılbaşlara bakışını derinden etkilemiştir.¹⁷⁹

Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine geçen Şah Tahmasb'ın yaşının küçük olmasından dolayı Kızılbaş kabilelerin iktidar çatışmalarına tanık olması da bu kabileler üzerinde otorite kurma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Merkezileşme ve kurumsallaşmaya duyulan ihtiyaç ve Osmanlı tehdidi engellemek için Şah Tahmasb Kızılbaş kabileler üzerinde hâkimiyet sağlamayı ve mutedil İsnâşeriyye'yi yaygınlaştırmaya başlayarak Kızılbaş kabilelerin geleneklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Şah İsmail'in ölümünün ardından tahta çıkan Tahmasb babasının siyasi olarak birleştirdiği İran coğrafyasını mezhepsel olarak da birleştirmeyi ve babasının başlattığı İran'ı Şiileştirme politikasını tamamlamaya karar vermiştir. Kızılbaşların sürekli bir dinamizm içinde olan ve yeni isyanlara yol açabilecek bir inanç yapısına sahip olmaları Tahmasb'ın yerleşik bir devlet sistemine dönüşen Erdebil tarikatına daha uygun olabilecek Şiiliği yaygınlaştırmasına yol açtı. Böylece siyasi olarak bütünlük kazanan İran mezhepsel olarak da sükûnete kavuşacaktı.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Fetvalarla ilgili değerlendirmeler için Bkz. Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, s. 178-186.

¹⁷⁹ R. Savory, "Safawids", **EI**, C.8, Leiden, 1995, s. 768; Osmanlı Devleti'nin Amasya anlaşması öncesinde Safevileri sapkın ve dinsiz olarak görmesine rağmen daha sonra Safevilerin benimsediği mutedil olan İsnâşeriyye Şiiliğini önceye nazaran kabullenmiş gibi görünmesi hakkında Bkz. Kaya Şahin, **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası**, Çev: Ahmet Tunç Şen, İstanbul, 2014, s. 141-143.

¹⁸⁰ Jean Louis Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, s.205; Mazlum Uyar, **Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul 2004, s. 125.

Kızılbaş kabilelerin inanç yapıları siyasi otorite karşısında, özellikle İmamiyye Şiiliği üzerine inşa edilen devlet anlayışına karşı tehlike arz etmiştir. Sürekli göç halinde olan ve yerleşik hayatın gerektirdiği fihhi kurallardan habersiz olan Kızılbaşların medrese İslam'ına inanmalarını sağlayacak en iyi yolun Caferilik mezhebi olduğu anlaşılmıştır.¹⁸¹

Osmanlı tehdidine maruz kalan Kızılbaşların durumu Safeviler'in İsnâaşeriyye Şiiliği'ni benimsemeleri ile farklı bir boyut kazanmıştır. Devletin kurucu unsurları olan Kızılbaşların yönetici zümrenin benimsediği inançtan farklılık arz etmesi yeni bir yapılanmayı gerekli kılmıştır. Yönetilen zümrelerin dinî inançları ile yönetenlerin inançları arasındaki farklar Safevi Devleti'nin kuruluşuyla gün yüzüne çıkmıştır. Bu sosyolojik ayrımı Karamustafa şu şekilde açıklamıştır: “*Modernlik öncesi İslam tarihinde bir yanda kültürel seçkinlerin yüksek, kural belirleyen ve resmî dinleriyle diğer yanda cahil yığınların alçak, kural karşıtı ve amiyane dinleri arasında su geçirmez bir ayrılık vardı*”.¹⁸²

Kızılbaş kültürü, bu ayrımın en açık örneğini oluşturur. Bu durum mutedil ve kitabi din anlayışına aykırı olduğu gibi iktidarın merkezileşmesine de aykırılık arz etmekteydi. Yüksek devlet kültürü iktidarını sağlamlaştırdıkça Kızılbaşların benimsedikleri amiyane inançlarla çelişmeye başladı.¹⁸³

İslam dinine inanan ancak eski geleneklerini değiştirmeyen İslam'ın günlük ibadetlerine riayet etmeyen fihhi kurallardan habersiz topluluklar olan Kızılbaşların Şiileşmesini sağlayacak olan tek yol onların fıkıh ve akaid kitaplarını okumalarını teşvik etmektir.¹⁸⁴ Ancak Çelenk'e göre İmamiyye Şiiliği Kızılbaşlara Sünnilik kadar uzak bir anlayıştı. Bu yüzden Kızılbaşlar geleneksel inançlarını sürdürebilmek için çaba göstermişlerdir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Mustafa Ekinci, Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, s.35; Resul Ay, “ Bizans'tan Osmanlı'ya Anadolu'da Heteredoks İnanışlar: 'Öteki 'Dindarlığın Ortak Doğası Üzerine (650-1600)”, *Otam*, 31/, (Bahar, 2012), s.25.

¹⁸² Ahmet Karamustafa, **Tanrının Kuraltanımları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul, 2015, s. 15.

¹⁸³ Mehmet Çelenk, **16-17. Yüzyıllarda İnan'da Şiiliğın Seyri**, Bursa, 2013, s. 102.

¹⁸⁴ Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, s. 35.

¹⁸⁵ Mehmet Çelenk, **16.ve 17. Yüzyıllarda İnan'da Şiiliğın Seyri**, s. 185.

Kızılbaş kabileler arasında yaşanan iktidar kavgasında Mürşid-i Kâmil olan Şah'ın otoritesinin zarar görmesi Kızılbaşların mezhepsel olarak da dönüştürülmesi zorunluluğunu hızlandırmıştır. Kızılbaş kabilelerin bağlı olduğu Erdebil tarikatının siyasi bir devlete dönüşmesi dinî yönden bağlı olmanın yerini siyasi iktidardan ve güçten faydalanmaya bırakmıştır. Kabilesel öncelikler ve yükselme hırsı çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan çatışmaları bizzat görerek bir daha yaşanmaması için tedbirler almaya başlayan Tahmasb Kızılbaş kabileleri birbirlerine karşı kullanmış devlet kademesinde yaptığı atamalarla merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak siyasi tasfiyenin yanı sıra resmî mezhep olan On İki İmam Şiiliği'ne aşırı gelen Kızılbaş inançları da kaldırılmaya başlanmıştır. Şah Tahmasb ilk tövbe edişi olan H.939 (1532/33) yılından itibaren yeni bir mezheb siyaseti izlemeye başlamıştır. Tövbe edişi ile Kızılbaşların tüm faaliyetlerini düşmanlaştıran Tahmasb İsnâaşeriyye Şiiliği'ne sıkı bir şekilde bağlanmış, bütün siyasetini bunun üzerine inşa etmiştir.¹⁸⁶

Kızılbaşları Şiileştirmenin en iyi yolu kabilelerin emirlerinin denetim altına alınmasından geçmektedir. Kızılbaşları mutedil İsnâaşeriyye mezhebine dâhil etmeyi düşünen Tahmasb bu emirlerin Caferi fikhını kitapları okumaları için emir vermiştir. Ayrıca Kızılbaşlar eski geleneklerinden vazgeçmeleri için baskı altında tutularak isnaaşeriyye mezhebine uygun hareket etmeleri emredilmiştir. Eski geleneklerini sürdürerek İslam şeriatına aykırı davranan, günah işleyen bazı emirler cezalandırılmıştır. Örneğin; Şah Kulu adındaki Kızılbaş korucuların komutanı şarap içmeyi sürdürdüğü için katledilmiştir. Yine şeriata aykırı davrandığı gerekçesiyle Şuşter Hâkimi Afşar Mehdi Kulu Sultan öldürülmüştür. Mehdi Kulu Sultan'ın öldürülmesinde Şah Tahmasb'ın otorisine aykırı hareket etmesinin yanı sıra şarap içmeyi sürdürmesi ve Tahmasb'ın yasakladığı saz çalma geleneğine karşı çıkması etkindir. Bu durum Kızılbaşların geleneklerine ne kadar bağlı olduklarının da kanıtıdır. 21 Zilhicce 946'da (28 Nisan 1540) yılında Mehdi Kulu Sultan'ın kardeşi onun üzerine gönderilerek ortadan kaldırmış ve başını Şah'a yollamıştır.¹⁸⁷

Tahmasb, Safevi ümerasından İsnâaşeriyye Şiiliği'ne uygun olmayan davranışlarda bulunanları cezalandırmıştır. Örneğin; oğlunun nişanlısı olan aynı zamanda kendisinin

¹⁸⁶ Seyyid Haşim Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet*, s.89.

¹⁸⁷ Kumî, *Hülasetü't Tevarih*, s.225; Bitlisî, *Şerefname*, s.16; Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s.517.

de öz yeğeni ile evlenen ve İslamın temel emirlerinden olan oruç, namaz gibi ibadetleri terk eden Keçur ve Rüstemdar hâkimi olan Melik Sultan Mahmut'un üzerine ordu gönderilerek cezalandırılmıştır.¹⁸⁸

Tahmasb tövbe edişinden sonra Emr-i marufa büyük önem vererek ülke çapında bütün kötü fiilleri yasaklatmıştır. Buna rağmen Kızılbaş emirlerden bazılarının yasak işlere devam ettikleri görülmektedir. Bunlardan sohbet Yasavul'u Kasım Bey ve Şekeroğlu lakaplı bir Kızılbaş kötü fiillerinden dolayı öldürüldüler. Ayrıca vezir Sa'deddin İneyetullah Huzani ise Baslık Bey'in oğlu İsa'ya ahlaksız teklifte bulunduğu gerekçesiyle hayalarından asılıp daha sonra da yakılarak öldürülmüştür. (942-1535/1536)¹⁸⁹ Kızılbaşların günlük hayatlarında sıklıkla kullandıkları şarap içmeye devam eden Hacı Şahkulu, Türkmen Enukoğlu, Eşikağası Mahmud Bey ile birlikte boyunlarına bir sürahi şarap takılarak asılmaları emredilmiştir.¹⁹⁰

Kızılbaş kabilelerin geleneklerini İslam dinine uygun bulmayan Tahmasb bazı adetlerini değiştirmeleri için de onlara baskı yapmıştır. Örneğin; sakallarını keserek sadece bıyık bırakan Kızılbaşların bu geleneği terketmeleri için ferman yayımlamıştır. Kızılbaşların Gulat fırkalardan sayılarak onların temel İslami kaideleri öğrenmeleri için baskı yapılması Tahmasb'ın yaşamında tövbe edişinden sonra Arap ulemanın etkisine girmesinden sonra başlamıştır. İslam dinine aykırı olan her türlü fiili yasaklamasının yanı sıra Şiilikle bağdaştırılmayan Kızılbaş külahı takmak da ulema tarafından hoş karşılanmadığı için Kızılbaşlar tarafından terkedilmeye başlanmıştır.¹⁹¹

Osmanlı Devleti'nin rafizilikle suçladığı ve İran'a yapılan seferlerin temel sebebi saydığı bazı uygulamaların Tahmasb tarafından ortadan kaldırılmaya çalışıldığı ve Safevilerin İslam'a uygun yaşadıklarını özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı ispat etmeye çalıştığını görüyoruz. Tahmasb, Kanuni'nin İran'a açtığı seferleri savaş meydanında engelleyemediği için Kızılbaşların Şer'i hükümlere uymaya başladığını ve eski aşırı

¹⁸⁸ Akaçeri, **Din u Devlet Asr-ı Safevi**, s. 98.

¹⁸⁹ Babak Javanshir, **İran'daki Türk Boyları ve Boy mensubu Kişiler (Safevi Dönemi I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/ 1576)**, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 314.

¹⁹⁰ Bitlisi, **Şerefname**, s.164.

¹⁹¹ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 846-847.

tutumlarını terk ettiklerini Kanuni'ye yazarak Osmanlı'nın Safevilere olan bakışını değiştirmeye çalışmıştır. Kanuni'ye yazdığı mektupta İslam dinine riayet ettiklerini şöyle anlatmıştır. “*Namaz, Hac, Cihad, Humus gibi şer'i ibadetlere uymaya başladılar. Ayrıca şarap, zina, livata yasaklandı. Ehl-i iman ve İslam'ın kanları ve malları helal görülmemektedir.*”¹⁹²

Göçebe halk inançlarını bünyesinde bulunduran Kızılbaşlar, namaz, oruç gibi İslam dininin farz saydığı ibadetleri yerine getirmiyorlardı. Saz çalarak semah dönme ve şarap içme gibi geleneklerini devam ettirmekteydiler. Tahmasb Kızılbaş kabilelerin bu adetlerini de yasaklayarak İsnâaşeriyye Şiiliği'ne uymalarını emretmiştir. Bu emir ile birlikte Şii âlimler, Kızılbaşlar arasında mescide gelerek namaz kılmanın yaygınlaştırılması için çalışmaya başladılar. Ancak Kızılbaşların bazıları kendi hankahlarında eski geleneklerini yapmaya devam etmişler, özellikle geleneksel cem törenleri önemini korumaya devam etmiştir.¹⁹³

İmami ulemanın devletin kurumsallaşmasıyla birlikte hoş görmediği ve İsnâaşeriyye Şiiliği'ne aykırı bulduğu bir diğer Kızılbaş geleneği de Ebu Müslimnamelerin okunmasıdır. Ebu Müslimnameler Selçuklulardan beri İran'da var olan Ehl-i Beyt sevgisinin halka arasında yaygınlaşmasına bir örnektir. Emevilerin zulmüne karşı Hz.Hüseyin'in intikamını almak için harekete geçen Ebu Müslim'in hikâyesi destanlaştırılmıştır.¹⁹⁴

Ebu Müslim'in kahramanlığını sözlü bir biçimde anlatan bu hikâye Safevi İran'ında yaygın bir şekilde yaşamaktaydı. Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra onun gaybete çekildiği ve daha sonra geri dönerek dünyada adaleti hâkim kılacağı şeklinde inançlar halk arasında yayılmaya başlamıştır. İran'da gulat (aşırı) akımlar arasında Ebu Müslimin hatırası her zaman canlı tutulmuştur. Ebu Müslimin Abbasilerin iktidarı ele geçirişindeki rolü ve kahramanlığı hikâyelerle canlı tutulmuştur.¹⁹⁵ Abbasi yanlısı

¹⁹² Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 818; Kanuni dönemi Osmanlı-Safevi savaşları için Bkz. Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, İstanbul, 2006.

¹⁹³ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 851-852

¹⁹⁴ Jean Calmard, “Popular Literature Under The Safavids”, Ed: Andrew Nevman, s.316.

¹⁹⁵ K. Babayan, “Abu Müslim: Victim of The Wanning of The Qızılbaş”, **Mystics, Monarchs and Messiahs, Cultural Lanscapes of Early Modern Iran**, Cambridge, 2002, s. 122.

hikâyeler olan Ebumüslimnameler göçebe türkmen kabilelerinin kullandığı On İki İmam'a duyulan sevginin belirtisidir.¹⁹⁶

Yüzyıllardır devam ederek halk arasında yaygınlaşan ve Ehl-i Beyt sevgisinin bir yansıması olan Ebu Müslimnameler Safeviler tarafından davalarının propaganda aracı olarak kullanmıştır. Safevi şeyhlerinin aşırı Şii inançlar taşımaya başladığı Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar dönemlerinden itibaren Ebu Müslimnameler yaygın olarak kullanılmıştır. Şeyh Cüneyd döneminde Kıssa-Hanlar¹⁹⁷ Ebu Müslim nameyi okuyarak halkın coşkusu canlı tutmuşlardır.¹⁹⁸

Şah Tahmasb'ın tahta geçtiği ilk yıllarda Kızılbaş hâkimiyetinin devam etmesi Tahmasb'ın bu kabilelerin geleneklerine müdahale etmesini geciktirmiştir. Bu dönemde Ebu Müslim'in türbesinin tamir ettirilmesi Tahmasb'ın istediği icraatları tam olarak yapacak gücünün olmadığı kanıtıdır. Ancak Şii-İmamî ulemanın devlette gücünün artmasına paralel olarak Ebu Müslimnameler yasaklanmıştır. Devletin mutedil Şiiliğe geçişini sağlamaya çalışan ulemadan Muhakık-ı Kerekî İmam Caferi-Sadık'a atfedilen bir hadise dayanarak Kıssahanlık, Ravzahanilik¹⁹⁹ gibi geleneksel halk hikâyelerini ve Ebu Müslimnameleri bir fetva ile yasaklamıştır. Kerekî yayımladığı fetva ile herkesin bu metinleri lanetlemesini ve bunlardan uzak durmasını emretmiştir. Kerekî'nin Ebu Müslimnameleri yasaklamasının gerekçesi gulat (aşırı) inançların yayıcısı oldukları anlayışıdır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Claude Cohen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul, 2008, s. 219.

¹⁹⁷ İran edebiyatında da köklü bir geçmişe sahip olan kıssahanlar, daha çok İslamiyet'ten önceki İran kültür ve tarihinde mevcut efsanevî olayların yer aldığı kıssaları, bilhassa şahname'deki hikâyeleri ezbere naklettiklerinden şahnamehan olarak da adlandırılmışlardır. Bunlara ayrıca meddah tarzında hikâye anlattıkları için "Nakkal" denir. Kerbela olaylarını anlatanlara "Ruzehan" (yasçı) bir perde önünde Ehli beyt'in başından geçen acıklı olayları nakledenlere "Perdedari" adı verilmiştir. Bkz. İbrahim Altunel, "Kıssahan", C.25, **TDVİA**, Ankara, 2002, s. 502.

¹⁹⁸ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 844.

¹⁹⁹ Ravzahani, şehid edilen imamlar hakkında Muharrem ayında dramatik bir şekilde hikâyeler okunmasına denir. Bir veya birkaç kişi olabilen ravzahaniler ağıtlar yakarak imamların hayatlarını anlatırdı; Abazar Cheraghi, "İran'da Kerbela-Taziye ve Mersiye", **Çeşitli Yönleri ile Kerbela**, C. III, Ed: Âlim Yıldız, Sivas 2010, s. 237.

²⁰⁰ Kathryn Babayan, "Sufis, Dervishes and Mullas: The Controversy Over Spritual and Temporal Dominion in Seventeenth Century Iran" **Safavid Persia**, Edited by Charles Melville, London, 2004, s. 121-125; Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 88.

Calmard'a göre Ebu Müslim'in Abbasi hilafetinin başlamasında oynadığı tarihi rol ve Abbasilerin Şii imamlara yaptıkları zulümden dolayı Kerekî Ebu Müslim namelerin okunmasını ve yaygınlaşması engellemiştir. Bu hikâyeleri okuyanlar da lanetlenerek İснаaşeriyye Şiiliği'ne aykırı davrandığı gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Bu tarz metinlerin yerine ulemanın da onayı alınarak Ehl-i Beyt sevgisini ön plana çıkaran imamların hayat hikâyeleri halk arasında yaygınlaştırılmıştır.²⁰¹

On İki İmam Şiiliği'nin devlet dini haline getirilmesini sağlayan Arap ulema halk arasında yaygın olan ve aşırı fikirlere sahip olan Ebu Müslimname gibi metinlerin yasaklanmasından sonra bunun yerine Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in faziletlerini anlatan "Fezail-i Ehl-i Beyt" adlı türü risalelerin yaygınlaştırılmasını istemiştir. Böylece İmamlar bir destan kahramanı olmaktan çıkarılarak gerçek hüviyetlerine kavuşturulmaya çalışılmıştır.²⁰² Örneğin Şair Hayreti yazdığı "Kitab-ı Mu'cizat" adlı eserde On İki İmam'ı methederek Şiiliğin yayılmasına katkıda bulunmuştur.²⁰³

Şah Tahmasb'ın Kızılbaşlara yönelik yaptırımlarda bulunmasıyla başlayan Şiileştirme politikaları sonucu Anadolu ve İran coğrafyasında göçebe olarak yaşayan Kızılbaş kabilelerin Erdebil tekkesiyle de irtibatları zayıflamaya başlamıştır. Ancak Kızılbaşların dinî metinleri olan Buyrukların Tahmasb döneminde yaygın olarak kullanılması inançlarından taviz vermediklerinin bir göstergesidir. Şah Tahmasb döneminde kaleme alınmış olan bir Kızılbaş Buyruğu'nda Tahmasb'a yönelik övücü ifadelerin kullanılması Şah'ın Şiileştirme politikalarına rağmen Kızılbaşlar nezdinde Mürşid-i Kâmil olma özelliğini koruduğunu görmekteyiz. Bu buyruklarda "*Padişah-ı Cihan ve Mürşid-i Zamanü't Tarik-i hazıran ve'l-gaiban*" olarak bahsedilen Tahmasb'dan Mürşid olduğunu anlatan bir hikâyeye nakledilmiştir. Bu hikâyeye göre Kızılbaşların cem ayini sırasında halifelerin Mürşidlerine lokma dağıtımını ile ilgili bir sıkıntının yaşanması

²⁰¹ Calmard, "Popular Literature Under The Safavids" s. 316-329.

²⁰² Jean Calmard, "Shii Rituals and Power, The Consolidation of Safavid Shiism Folklore and Popular Religion", **Safavid Persia: The History and Politics of an İslamic Society**, Ed: Charles Melville, London, 2004, s.140; Şii eğilimli halk edebiyatının bir örneği olan ve Safevilerin bir propaganda aracı olarak kullandığı Ebümüslimnameler için Bkz: Irené Mélikoff, **Türk-İran Geleneği içinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim**, Çev: Armağan Sarı, Ankara, 2012; Emevi karşıtlığının simgesi haline gelen ve Arap olmayan Müslümanlar arasında kahramanlaştırılarak hayatı destanlaştırılan Ebümüslimnameler için Bkz. Nurettin Albayrak, Ebümüslim Destanı, **TDVİA**, C.10, İstanbul, 1994, s. 195-196; Hakkı Dursun Yıldız, Ebu Müslim-i Horasanî, **TDVİA**, C.10, İstanbul, 1994, s. 197-199

²⁰³ Colin P. Mitchell, **The Sword and The Pen Diplomacy in Early safavid Iran (1501-1555)**, (Phd) Canada, 2002, s. 256.

sırasında Tahmasb'a bildirilmiş o da halifelere bu sorunun şu şekilde çözülmesini emretmiştir. Kırk kişinin bulunduğu bir ceme kırk elma getirilirse elmalar bu kişiler arasında aynı miktarda dağıtılsa herkesin kısmeti ortaya çıkar buyurmuştur.²⁰⁴

2.2. Sebü's Sahabe

Hz Peygamber'in vefatından sonra onun yerine Hz. Ali'nin İmam/Halife olması gerektiğini söyleyen Şiiler, ilk üç halife'nin bu hakkı zorla ele geçirdiklerine inanmışlardır. Bu durum zaman içerisinde ilk halifeler'e (Ebubekir, Ömer, Osman) karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Şiiler, Ehlibeyt taraftarlığının sürdürücüsü olduklarını iddia ederek Ehl-i Beyt düşmanları olarak gördükleri halifelere karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Hz.Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesiyle de Emevi hanedanına yönelik bir düşmanlığın beslenmesi ve Emevilerin hutbelerde Hz. Ali'ye karşı lanet okutmaları Şiiler arasında Sebbü's sahabe geleneğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁰⁵

Şii Büveyhilerin Abbasi halifeliği üzerinde kurduğu tahakküm ile ilk kez rahat bir ortama kavuşan Şiiler devletin verdiği destekle bazı ritüellerin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu dönemde Ehlibeyt düşmanları olarak algılanan bazı sahabelere lanet etme geleneği Şiiliğin canlı tutulması sağlayacak ve kitlelere bilinç sağlamanın en iyi yöntemi olarak yaygınlaşmaya başlayacaktır. Bu gelenek Safevilerin kuruluşuna kadar devam etmiş mezhepsel düşmanlıkların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte On İki İmam Şiiliği'nin resmî mezhep oluşu yapılan baskı politikaları ile toplumsal tabana yayılmaya çalışılmıştır. Nüfusun ekseriyetinin Sünni olduğu İran coğrafyasına On İki İmam Şiiliği'ni yaymanın önemli bir yolu da Sünniler için kutsal olan sahabelere lanet etme uygulamasının başlatılmasıdır. Safevilerden önce Büveyhiler döneminde de var olan bu uygulama ile özellikle Muaviye, Osman, Ebubekir, Ömer gibi sahabelere çarşı-pazar ve hutbelerde

²⁰⁴ Ayfer Karakaya-Stump, "Alevi Dede Ailelerine Ait *Buyruk* Mecmuaları", **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2015, s. 77.

²⁰⁵ Rosemary Stanfiel-Johnson, "Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities During The Reign of Tahmasb I", *Iranian Studies*, Volume 27, Number 1-4, (1994), s. 122-128

lanet etme geleneği canlandırılarak halk üzerinde korku yoluyla Şiilik kabul ettirilmeye çalışılmıştır.²⁰⁶

Siyasi ve dinî temellerini Sünni karşıtlığı üzerinden kuran Safevi Devleti Peygamberin vefatından sonra kimin halife olacağı konusunda Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin hakkı olan halifeligi onun elinden hak etmedikleri halde aldıklarına inanmışlardır. Bu anlayış Hz. Ali'yi sevme, onu dost edinme anlamına gelen Tevella ve onun düşmanlarını sevmeme onların yolundan gitmeme gibi anlamlara sahip olan Teberra kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁰⁷

Şah İsmail döneminde sokaklarda dolaşarak Sünnilere zorla sahabeye beddua etmeleri için baskı yapan Teberriyanların varlığını görüyoruz. Bu durum Tahmasb döneminde de devam ederek Teberriyanlar, Ehl-i Sünnet'den kimsenin İran'da kalmaması için teşkilat haline getirilmişlerdir. Teberriyanlar Şah'ın Sünni halka karşı kullandığı bir yapı olarak mezhep politikasının yürütücüleri olmuştur. Resmî mezhep olan Şiiliğin düşmanlarına karşı kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁸

Halk arasında dolaşarak zorla sahabelere beddua etmelerini isteyen Teberriyanlar Sünnileri tehdit ve korkutmayla kendi mezheplerine aykırı gelecek olan bir davranışta bulunmaları için onlara baskı yapmıştır. Şah Tahmasb döneminde İran'da 400 kişilik Teberriyan topluluğu görev yapıyordu. Teberriyanların bir diğer görevi de yüksek sesle Hz. Ali'ye ve diğer İmamlar'a methiyeler söylemekti.²⁰⁹

²⁰⁶ Tebriz'in ele geçirilmesinden sonra On İki İmam Şiiliği'ni resmî mezhep olarak ilanına Kızılbaş ümera halkın çoğunluğunun Sünni olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. Ancak Şah İsmail Allah'ın ve masum imamların yardımıyla gerekirse kimseyi sağ bırakmayarak bunu gerçekleştireceğini söyledi. Gece rüyasında Hz. Ali'yi gördüğünü iddia ederek hutbede On İki İmam adına hutbe okutturdu. Böylece On İki İmam Şiası resmî mezhep olarak kabul edildi. Bkz. Resul Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din, Ferheng ve Siyaset**, Cild-i Evvel, Çap-ı süvrem, Kum, 1391, s. 22-24; Şah İsmail'in emriyle ezana "eşhedü enne aliye veliyullah ve hayya ala hayril amel" dâhil edildi. Çarşı ve pazarlarda teberriyanlar ilk üç halifeye lanet okuyarak yüksek sesle "*biş bad kem mebad*" yani fazla olsun eksik olmasın derlerdi. Ancak bu kelimenin Bağdat'da Türkçe "beş"; kelimesine karşılık geldiğini ve Ebubekir, Ömer, Osman, Muaviye ve Yezid' atıfta bulunduğu da söylenmiştir. Bkz: Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din, Ferheng ve Siyaset**, s. 32-34.

²⁰⁷ Metin Bozan, **İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul, 2009, s. 47-48; Ayrıca Şii litaretürde Tevella kelimesinin kullanılması hakkında geniş bilgi için Bkz. Murtaza Mutahhari, **Altı Makale**, Çev: M.Said Okumuş, İstanbul, 1992, s. 150-177.

²⁰⁸ Rosemary Stanfield, "Sunni Survival", s. 125-130.

²⁰⁹ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 81.

Cennetle müjdelenen sahabeler anlamına gelen Aşer-i Mübeşşere ve diğer sahabelere lanet etmek Şii olmanın bir ölçüsü kabul edilerek halka bu konuda baskı yapılmış, bunu kabul etmeyenler caize-i nakdi ödemeye mecbur edilmiştir.²¹⁰

Tahmasb, Teberriyanları Şiiliğin halk arasında yayılması için bir araç olarak kullanmıştır. Aslında Şiiliğin aşırı (gulat) bir uygulaması olan bu anlayışı yaygınlaştırarak mezhep politikasının ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Kızılbaş kabileleri dinî olarak dönüştürmek ve onları mutedil bir Şiiliği benimsemeleri için çaba gösteren Tahmasb, teberra ve tevella anlayışını Kızılbaş geleneğine uygun bir şekilde kullanmayı saltanatı için gerekli görmüştür.²¹¹

Sünnilerin toplumsal hayattan dışlanması için Teberriyanlar önemli görevler üstlenmiştir. Sünni halkı sürekli tehdit ve taciz ederek onların asıl inançlarını gizlemelerine veya zorunlu olarak Şiileşmelerine yol açmışlardır. Sünni camilerinde Aşere-i Mübeşşere'ye ve (Hz. Ali hariç) ve ilk üç halifeye beddua edilmesi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.²¹²

1539'da İran'a gelerek Şah Tahmasb'ı ziyaret eden Venedik elçisi Membré, Sahabelere Teberra etme geleneğine şahit olarak gözlemlerini anlatmıştır. Membré, Şah'ın otağında iki kişinin “ *sed hezar la'nat bar Ömer, Osman ve Ebubekir*” (Ömer, Osman ve Ebubekir'e yüzbin kere lanet olsun) şeklinde bağırdığını söylemektedir.²¹³

Tahmasb'ın sahabelere lanet etme geleneğini Şiiliğin yayılmasında önemli bir etken olarak kullandığı ve bu uygulamayı yaygınlaştırdığı görülmektedir. Devlet adamlarından bazılarının bu uygulamanın Osmanlı ile olan münasebete zarar verdiğini söylemeleri Tahmasb'a etki etmemiştir. H.943 (1536/37) yılında Münşî görevinde bulunan bir kişi, sahabeye lanet etmeyi terk edip bu uygulamanın tamamen yasaklanmasını önerince Şah Tahmasb sinirlenerek derhal o adamın öldürülmesini

²¹⁰ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 856.

²¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, “Kızılbaş”, **İ.A.**, C.6, MEB, İstanbul, 1977, s. 791.

²¹² Rosemary Stanfiel-Johnson, “The Tabarra'iyân and Early Safavids,” *Iranian Studies*, Volume: 37, Number I, (March 2004), s. 56-64.

²¹³ Membré Michele, *Mission to The Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, Translated with Introduction and Notes by A.H. Morton, London, 1993. s. 20

emretmiştir. Şahın bu konuda sert davranmasına Tebriz'e bağlı Uskuye seyyidlerinin (Sâdat-ı Türk) etkisi görülmektedir. Şah üzerinde bu olaydan sonra etkilerini artırarak yüksek mevkilere getirilmişlerdir.²¹⁴

Şah Tahmasb döneminde Osmanlı Devleti ile süren savaşlarda Ehl-i Sünnet ulemasının Şiiler aleyhine verdiği fetvaların nedenlerinden en önemlilerinden biri Teberra etme meselesidir. 1555'te imzalanan Amasya antlaşması için gelen İran elçisine Kanuni, antlaşmanın yapılabilmesi için İran'da ilk üç halifeyi ve Hz.Aişe'yi lanetlenmesi ve bunun merasim şeklinde yapılması anlamına gelen tebarrailiğin yasaklanmasına dair Safevi elçisinin verdiği teminatın gerçekleşmesinin beklendiğini, karşı taraftan bir saldırı olmadıkça Osmanlı'nın İran'a savaş açmayacağı söylemiştir.²¹⁵

Tahmasb, Amasya anlaşmasından sonra Kanuni'ye yazdığı mektupta İran'daki gayr-i meşru yerlerin kapatıldığını ve erbab-ı fiskın ortadan kaldırıldığını yazarak anlaşmanın korunması için İslam'a uygun hareket ettiklerini kanıtlamaya çalışmıştır.²¹⁶

2.3. Aşura Matemi

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Ehl-i Beyt'ten 72 kişi ile birlikte şehit edilmesini anmak ve yaşanan acıyı taze tutmak İmamiyye Şiası'nın önemli uygulamalarındandır. Azadari²¹⁷ ve Taziye adı verilen bu törenler halkın Ehl-i Beyt'e bağlılığının göstergesi olarak Şiiliğin nesilden nesile taşınmasını sağlamıştır. Aşura gününde yapılan matem törenleri ilk olarak Büveyhilerin merkezi olan Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Deylem bölgesinde görülmüştür.²¹⁸

²¹⁴ Kumi, **Hülasetü't Tevarih**, s. 263.

²¹⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", **TDVİA**, C.3, İstanbul, 1991, s. 4; Amasya anlaşmasından önce Tahmasb Kanuni'ye yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanmıştır: "*sen din bayraklarını dalgalandıran, İslam sınırlarının ve Müslümanların koruyucususun.*". Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Ankara, 1999, s. 235.

²¹⁶ Ali Ekber Diyanet, İlk Osmanlı-İran anlaşması(1555 Amasya Musalahası), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Basılmamış Doktora Tezi), 1971. s. 10-11.

²¹⁷ Azadari; Muharrem ayında yas tutanların bu yaslarını dışa dönük bir şekilde göğüslerini dövme veya zincirleme törenlerine denir Abazar Cheraghi, "İran'da Kerbela-Taziye ve Mersiye", **Çeşitli Yönleriyle Kerbela**, C. III, s. 237.

²¹⁸ Metin Bozkuş, **Büveyhiler ve Şiilik**, Sivas 2003, s. 100

Emeviler döneminde Hz.Hüseyin'in şehid edilişi bir bayram gibi kutlanarak yeni elbiseler giymek, süslenmek gelenek haline gelmesine rağmen Şiiler arasında matem havasının yaşandığı görülmüştür.²¹⁹

Emevi karşıtlığı üzerinden şekillenen ve güçlenen Şiilik, Hz.Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesiyle bir mezhep olarak önemli bir döneme girmiştir. Bu olay Şiilik üzerinde Hz. Ali ve Hz.Hasan'ın şehid edilmelerinden daha etkili olarak mezhepleşme sürecini hızlandırmıştır.²²⁰

Büveyhilerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra Muizzüdevle (945-967) döneminde Muharrem ayının ilk on günü Kerbela şehitlerini anmak için resmî bir anma olarak kabul edilmiştir. Muizzüdevle'nin emriyle Bağdad'da çarşının kapatılması, halkın siyahlar giyerek ve kendilerine eziyet ederek yas tutması başlatılmıştır.²²¹

İran'da uygulanmaya başlanan ve zaman içerisinde Şiilerin vazgeçilmez ritüelleri arasına giren Aşura matemlerinin Safevilerin iktidara gelmesinden önce de halk arasında mevcut olduğu görülmüştür. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesini içselleştirerek canlı tutan İran'ın Sünni halkı da matemlerde bulunurdu. Sünnilik'te taasubuyla meşhur olan Hemedan şehri dâhil İran'da yas tutma geleneği yaygındı.²²²

Sünni veya Şii İran halkı Ehl-i Beyt'e duyduğu bağlılığı bu anma törenlerinde göstermiştir. Seyyid Hüseyin Nasr İran'da yapılan aşura matemini törenlerini "*Ruhun ferahlaması*" olarak adlandırır.²²³ Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurduğu dönemde Kum, Rey, Sebzevar gibi yerlerde gam ve matem havası yaşatılmaktaydı.²²⁴

²¹⁹ Bozkuş, **Büveyhiler ve Şiilik**, s. 122.

²²⁰ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, İstanbul, 2011, s. 70-73.

²²¹ Fatih Topaloğlu, "Şia'da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi", **Çeşitli Yönleriyle Kerbela**, C.1, Ed: Âlim Yıldız, Sivas 2010, s. 504-505; Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, İstanbul, 2014, s. 22.

²²² Alessandro Bausani, "Selçuklu Döneminde Din, Trc: Ali Ertuğrul, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/(2007), s. 454.

²²³ Seyyid Hüseyin Nasr, **Makaleler I**, Çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul, 1995, s. 161.

²²⁴ Aşgar Feruği, "Karkerdi Merasim-i Sugevari Aşura der Resm-i Şodeni Mezheb-i Şii Der Zeman-ı Safeviyye", *Ulum-u Kur'an ve Hadis*, Zemistan, 81, (1382) s. 64.

Şah İsmail'in H.909 (1503/04) senesinde Şiraz'da Şeyh Muhammed bin Yahya adlı bir âlimle yaptığı görüşme esnasında onun siyah bir elbise giydiğine şahit olmuştur. Şeyh Hz.İmam Hüseyin'in taziyesi için böyle giyindiğini söyleyince Şah da Kerbela'da katledilen İmam Hüseyin için taziyelerin canlandırılmasını istemiştir. Şah İsmail'in Kerbela için yas tutulmasını başka birisinden öğrenmesi İsnaaşeriyye Şiiliği'nin bazı uygulamalarını tam olarak bilmediğini gösterir. Şah'ın bu durumdan haberdar olmasından sonra aşuranın yaygınlaştırılması gerekli görülerek İran'da Şiilik için önemli bir ortam hâirlanmışır.²²⁵

Şah Tahmasb döneminde ise Hz. Hüseyin için yas tutma geleneğinin mevcut olduğunu Membré'nin gözlemlerinden öğreniyoruz. Membré, Tebriz'de 1540 yılında İmam Hüseyinin şehadetini anmak için herkesin siyah giysiler giyindiğini, camilerde İmam Hüseyin için mersiyeler okunduğunu ve bu anmaya aşura denildiğini yazmıştır. Şah Tahmasb'ın da yas tuttuğu için 10 gün evinden dışarı çıkmadığını belirtmiştir.1 Mayıs'tan başlayıp 10 Mayıs'a kadar süren törenleri izleyen Venedik Elçisi Membré, genç bir adamın kendini çıplak bir şekilde toprağa gömdüğünü, vücuduna toprak atıldığını anlatır.²²⁶

Tahmasb da aşura törenlerinin düzenlenmesini bizzat denetleyerek halk arasında yayılmasına destek olmuştur. Şiileştirme politikaları için bu törenlerin kullanılmasını gerekli görerek titizlikle yapılması için emir vermiştir.²²⁷

Membré'nin gözlemleri Şah Tahmasb'ın Hz.Hüseyin'in şehid edilmesini toplumda yas törenleriyle anmaya gayret gösterdiğini ve bunu Şiiliğin yayılması için kullandığını göstermektedir. Ayrıca Tahmasb'ın emriyle Kerbela matemini anlatan mersiyeler yazılarak halk arasında yaygınlaştırılmışır. Tahmasb'dan aldığı destekle Muhteşem Kaşanî adlı şair "Davazdeh Bent" adlı eserinde Kerbela olayını anlatarak halkın bu acıyı canlı tutmalarını sağlamıştır.²²⁸ Ayrıca halk arasında Kerbela'nın acısını yaşayabilmek için zincirlerle göğsünü dövme başını yumruklama şeklinde yapılan gösteriler Tahmasb

²²⁵ Asğar Feruğî, "Kar Kerdi Merasim-i Sugevari Aşura, s.70.

²²⁶ Membré, **Mission to The Lord Sophy of Persia (1539-1542)**, s. 43.

²²⁷ Andrew J. Newman, **Rebirth of a Persian Empire**, Newyork, 2009, s. 36.

²²⁸ Jean Calmard, "Popular Literature Under The Safavids", Ed: Andrew Newman, s. 330,

döneminden itibaren yaygınlaşmaya başlayarak Şiiliğin en önemli ritüellerinden olmuştur.²²⁹

2.4. Mukaddes Mekânların Himayesi

Kızılbaşların sosyal ve dinî olarak dönüştürülmesi ve Şii ulemanın hâkimiyetine dayalı mutedil İsnâaşeriyye Şiası'na geçilmesi kararını alan Tahmasb bunu uygulayabilecek ritüellere ihtiyaç duymuştur. Kızılbaşların bu duruma karşı çıkabilmelerini engellemek ve İran'da aşırı görüşlerden uzak kurumsal Şiiliği yerleştirmek için Şiiliğin temellerinin güçlü olmasını sağlayacak adımlar atılmasını istemiştir. Tahmasb resmî Şiiliği yerleştirmek ve Şiiliğe aykırı olabilecek olan Sünnilik, Sufilik, Gulat gibi akımları ortadan kaldırmanın yolunun Şiiler için masum kabul edilen İmamların ve onların soyundan gelen kişilerin etrafında şekillenen Şiiliğin gelişmesini başlatılmasıyla mümkün olacağını anlamıştır.²³⁰

Peygamberin, “Masum İmamların” ve onların soyundan gelen kişilerin mezarlarının ziyaret edilmesi Şiilikte dinî bir vecibe gibi algılanmıştır. Şia, ahiretin hatırlatılmasının yanı sıra mübarek kişinin ulviliğinin yâd edilmesini sağladığı için bu gibi mekânların ziyaretini teşvik etmiştir.²³¹

Tahmasb'ın Şiiliği İran'a yerleştirmesindeki kararlı tutumunda Şii İmamlara olan saygının etkisi büyüktür. Şiilerin dinî hayatını kuşatan ve sosyal hayatlarının temelini oluşturan tutum ve davranışları, İmamların yaşamlarının ve onların manevi durumlarının takip edilmesi ve içselleştirilmesinden oluşmuştur. Şii dindarlığında Hz.Muhammed ve Masum İmamlar'ın davranışlarının taklidi büyük yer tutar. Bu yüzden Şiilerde On İki İmam ve onların soyundan gelen İmamzadelerin türbelerini ziyaret, dinî hayatlarının ayrılmaz bir parçasını oluşturur.²³²

²²⁹ Jean Calmard, “Shii Rituals and Power: The Consolidation of Safavid Shiism Folklore and Popular Religion”, *Safavid Persia*, Ed: Charles Melville, London, 2004, s. 143.

²³⁰ Ira Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, C.1, İstanbul, 2013, Çev: Yasin Aktay, s. 406-407.

²³¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s. 554.

²³² Seyyid Hüseyin Nasr, *Makaleler I*, s. 125,

2.4.1. İmam Rıza Asitanesi

Şah Tahmasb'ın İran coğrafyasında bulunan Şiilerin mukaddes kabul ettiği Meşhed'de bulunan İmam Rıza'nın türbesi, İmamzadelerin türbeleri ve diğer mukaddes mekânların ihyasını dinî ve siyasi yönden önemli bir uygulama olarak görmüştür. İran'ın birçok şehrinde seyyidlerin, fazıl ve âlimlerin, İmamzadelerin ve diğer mübarek kişilerin mezarlarının bulunması Şiiliğin yayılışını kolaylaştırıcı bir etkide bulunacağı düşünüldükçe bu tür mekânların korunmasına önem verilmiştir. Safevi öncesinde de var olan bu tür yerler Şiiliğin halk arasında yayılmasının temellerini atmıştır. İmam Ali er-Rıza'nın Meşhed'te bulunan türbesi Safevi öncesi dönemden beri İran'da Sünni halkın da saygı gösterdiği ve sık sık ziyaret ettiği ziyaretgâhlardan biridir. İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed şehri Şiilerin sürekli uğradıkları bir ziyaretgâha dönüştürülmüştür. Şii âleminde “mübarek mezar” olarak görülen İmam Ali er-Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed şehri Meşhed-i Mukaddes olarak adlandırılmıştır.²³³

Safeviler döneminden itibaren bu şehre “*Belde-i Tayyibe*”²³⁴, “*Meşhed-i Mukaddes*”²³⁵, “*Meşhed-i Mukaddes-i Mualla*”²³⁶ isimleri verilmiş İmam Rıza türbesi ise “*Makam-ı âlî ve Kâbe-i sanî*”²³⁷ şeklinde nitelenerek Müslümanların kutsal mekânı olan Kâbe ile özdeşleştirilmiştir. Safeviler döneminde Şiiler için kutsallığı aynı şekilde devam etmiştir. Safevilerin kuruluşuyla birlikte Meşhed ve Kum gibi şehirler özel olarak ilgilenilen yerler olmuştur. Bu şehirlerdeki mukaddes mekânların korunması ve halkın buraları ziyaret etmeye teşvik edilmesi Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Meşhed şehrine daha fazla önem verilerek Özbek saldırılarına karşı surları tahkim edilmiştir.²³⁸

Cam Savaşı sırasında dağılan ordusunu toparlamak için çaba gösteren Tahmasb Meşhed'e gitmiş ve İmam Rıza'nın türbesinde ağlayarak Özbeklere karşı zafer

²³³ M.Streck, “Meşhed”, *İ.A*, Meb, C.8, 1979, s. 146-147. Ayrıca Bkz. Hamid Algar, “İran”-Kültür ve Medeniyet-, *TDVİA*, C.22, İstanbul, 2000, s. 410; İlhanlılar döneminden beri yaygın olarak Meşhed-i Ali bin Musa er-Rıza, Meşhed-i Rıza, Meşhed-i Mukaddes şeklinde anılmıştır. Bkz: Mustafa Öz, “Meşhed”, *TDVİA*, C.29, Ankara, 2004, s. 363.

²³⁴ Muhammed Muhsin Müstevfi, *Zübtetü't Tevarih*, Tahran 1375, s. 65.

²³⁵ Müstevfi, *Zübtetü't Tevarih*, s. 61.

²³⁶ Müstevfi, *Zübtetü't Tevarih*, s. 80; ; Mirza Refia, *Desturü'l Mülük*, Neşr: Muhammed İsmail Marçinkufski, Trem: Ali Kürdabadi, Tahran, 1385, s.177.

²³⁷ Kumi, *Hülasatü't Tevarih*, s. 307.

²³⁸ Sterck, “Meşhed”, s. 147.

kazanmak için dua etmiştir. İmam Rıza'dan şefaet talep ederek dağılan ordusunu toparlamıştır.²³⁹

Tahmasb, kardeşi Elkas Mirza'nın isyan etmesinden önce aralarında hiçbir fikir ayrılığı olmadığı zamanlarda onun hayatının bereketli olması ve sağlığı için dua edilmesi amacıyla 250 tümen'in Şiiler için kutsal kabul edilen Meşhed şehrinde seyyidlere ve salih kimselere dağıtılmasını emretmiştir.²⁴⁰

Kızılbaşlar da İmam Rıza türbesine sıklıkla ziyarete giderlerdi. Bu durum Kızılbaş askerlerinin Şiileşmeye başladıklarını göstermektedir. Tahmasb'ın tövbe edişinden sonra Kızılbaşların geleneklerinin yasaklanmasını emretmesiyle İsnaaşeriyye Şiiliği'ni benimsemeye başlayan Kızılbaş emirler hanedan'a hizmet etmenin devlet içerisinde yükselmelerine yetmeyeceğini anladıklarından Şiiliğe uygun olan davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Horasan bölgesine Özbek saldırılarının başlaması üzerine Tekelü Çuha Sultan, Ulama Sultan ve Dulkadirli Mahmut Han Damğan kalesine giderek Özbek Zeyneş Bahadır'ı öldürüp Damgan Kalesi'ni fethettikten sonra kalenin zaferini İmam Rıza türbesini ziyaret ederek tamamlamışlardır.²⁴¹ Bu ziyaretten sonra devrin bir şairi İmam Rıza türbesini ziyaret etmeyi Kâbe'yi tavaf etmekten daha sevab olduğunu söyleyen şu beyiti yazmıştır:²⁴²

Heftad hec-i nafi

Yek tevaf-ı merkedeş

Bihter zi haled

Ravza-i pakeş hezar bar

Türkçesi:

Bir kere türbesini ziyaret

Yetmiş nafi hacdan güzeldir

Temiz ravzasını

Bin kere ziyaret etmek

²³⁹ Natanzî, *Nekavetül Asar*, s. 13.

²⁴⁰ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 160.

²⁴¹ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 178.

²⁴² Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 179.

Meşhed şehrine büyük önem veren Tahmasb bu şehrin intizamına, halkın din ve dünya mutluluğu için çaba gösterilmesine önem vermiştir. Meşhed’de ibadetlerin düzenlenmesi, zulmün defedilmesi, mazlumların korunması ve Müslümanların hukukunun korunmasına çalışılması, şer’i ahkâmın ve emirlerin icrası, yasak fiillerin yapılmasının takip edilmesi Şeyhülislam Emir Esedullah’ın ve İmam Rıza asitanesinin mütevellisinin uhdesine verilmiştir.²⁴³ Ayrıca şehrin surları güçlendirilerek Özbek saldırılarına karşı korunmasına özen gösterilmiştir.²⁴⁴

Meşhed şehrinin ahvalinin gözetilmesi ve soruşturulması görevi de orada bulunan Tiyuldar, Daruga²⁴⁵, Kelanter²⁴⁶ ve Kethüdarına verilerek bütün Horasan’ın Simnan sınırından Herat’a ve Sicistan’a kadar olan bölgeye ihtimam gösterilmesi emri verilmiştir.²⁴⁷

Mübarek mekânların korunması ve yaşatılması için seyyidlerin uhdesinde bulunan Tevliyet makamını oluşturan Tahmasb bu mekânların bakımına ve korunmasına özen göstermiştir. Teşkil edilen Tevliyet makamı Sünnet-i ve Vacibi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tevliyet-i Sünneti İmam Rıza Asitanesi’nin suyurgalları, hizmetçileri, müdderisleri ve seyyidlerin vazifeleri ile uğraşır ve vakfa ait olan bütün emlak ve eserlerin abad edilmesi ile uğraşır. Tevliyet-i Vacibi ise oluşturulan vakfın sorumlusuydu.²⁴⁸ Meşhed, Kum, Rey ve Erdebil’de bulunan muhterem ve mübarek kişilerden kalan mekânların korunup güçlendirilmesi için teşkil edilen vakıfların

²⁴³ Kumî, **Hülasetü’t Tevarih**, s. 380-381.

²⁴⁴ Muhammed b. Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, **Nekavetü’l Asar**, Neşr: İhsan İşraki, Tahran, 1373, s. 13.

²⁴⁵ Başlangıçta yeni zaptedilen şehirlere atanan Daruğalar hem askeri hem sivil işlerden sorumlu olarak Moğollar ve Moğolların halefi olan devletlerin idari teşkilatlarında bulunmaktadır. Daruğalar, mahalli orduyu düzenlemek, vergileri toplamak, nüfus işlerine bakmak gibi görevleri uhdesinde bulundurmıştır. İran’da kurulan Akkoyunlu ve Safevi Devlet bürokrasisinde de yaygın olarak görülmüştür. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, “Daruga”, **TDVİA**, C.8, 1993, s. 505.

²⁴⁶ Kelanter; İran coğrafyasında kurulan devletlerde asayiş ve adaletin sağlanmasından sorumlu olan kişiler için kullanılmaktadır. Bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür) 1438-1467, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s. 256.

²⁴⁷ Kumî, **Hülasetü’t Tevarih**, s. 380-381.

²⁴⁸ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 149; ; Refia, **Desturü’l Mülük**, s. 176.

sorumlusu olan Tevliyet makamına da sadece seyyidlerin uhdesine verilerek mübarek mekânlar koruma altına alınmıştır.²⁴⁹

Tevliyet makamına getirilen kişilerin Şiilikte taassupkar düzeyde olmaları Meşhed'e ve İmam Rıza Asitanesi'ne verilen önemi gösterdiği gibi Meşhed şehrinin Şiiliğin yayılmasında ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. Mesela, Mir Mahmut Encuyî Şirazi'nin oğlu Mir Ebu'l-Vali mutaasıb Şiiliği ile meşhur bir âlimdi. Ebu'l-Vali, İmam Rıza asitanesinin Tevliyeti makamına getirilmiş ancak şehrin hâkimi Dulkadirli Şahveli Sultan ile aralarında anlaşmazlık çıkınca bu görevinden alınarak Erdebil'de bulunan Şeyh Safi asitanesine vaziflendirilmiştir. Şiilikte mutaasıp bir âlim ile Kızılbaş emiri olan Dulkadirli Şahveli Sultan'ın aralarında ne şekilde bir anlaşmazlık çıktığı tam olarak tespit edilememesine rağmen Mir Ebu'l-Vali'nin İsnaaşeriyye Şiiliği'ni yaymadaki ısrarı bir anlaşmazlığa sebep olmuş olabilir.²⁵⁰

Meşhed-i Mukaddes'e çok önem veren Tahmasb en yüksek dinî otorite olan Sadr makamında bulunan Mir Seyyid Ali Şuşterî'yi bazı zamanlar İmam Rıza asitanesine görevlendirmiştir.²⁵¹ Ayrıca, Meşhed, Kum, Rey, Erdebil'de bulunan muhterem ve mübareklerden kalan hatıraları korumak ve güçlendirmek için teşkil edilen mallar bir vakıfta toplanarak bu yerlerin bakımına harcanmıştır.²⁵²

Begaü'l-Hayr denilen (hankah, tekke ve türbelerin tamamı) yerlerin ziyareti ve korunması Şiilik dışı olan kişilerin de bertaraf edilmesini kolaylaştırmıştır. Cebel-i Amil'den İran'a göç eden Şeyh Bahaeddin Mahmud Horasan Şeyhülislamı olduğu dönemde şeriata yayılmasıyla uğraşmış aynı zamanda Bekaü'l-Hayr'ın korunmasıyla da görevlendirilmiştir.²⁵³ Özbeklerle yapılan Cam Savaşı'ndan zaferle dönen Tahmasb, Masum İmamların yardımıyla savaşı kazandığını iddia ederek Meşhed'de bulunan

²⁴⁹ Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 118.

²⁵⁰ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 148.

²⁵¹ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 149.

²⁵² Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 118.

²⁵³ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi* s. 106

İmam Rıza'nın türbesinin kubbesine 63 men²⁵⁴ altın 17 men demiri harcayarak süs ve yenilenmesi için emir vermiştir.²⁵⁵

Şah Tahmasb'ın benim emini'm dediği Emir Ebu Turab'ın anlattığına göre Şah her sene kutsal yerlere, mübarek mezarlara, İmamların ve imamzadelerin mezarlarına hediyeler gönderir ve seksen bin tümen bağışlardı. İmam Rıza'nın Meşhed'deki türbesinin bakımından ve temizlenmesinden sorumlu hizmetkârlar için günlük beş tümen ayrılırdı. Bu beş tümen ile hizmetkârların sabah ve akşam olmak üzere en güzel yemekleri sağlanırdı. Türbeye gelen seyyidlere, âlimlere ve ziyaretçilere yemekler verilirdi. Tahmasb saltanatının süresi boyunca bu tür hizmetlere devam etmiştir.²⁵⁶

İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed şehrinin yönetimine de büyük önem veren Tahmasb, kusurlu işlerde bulunan ve Meşhed'i yönetmeye layık olmayan Rumlu Hasan Sultan'ı Meşhed hâkimliğinden azl ederek yerine İbrahim Mirza'yı atamış, yanına da İmam Rıza'nın asitanesinin mütevellisi olarak Emir Esedullah'ı göndermiştir.²⁵⁷

İmam Rıza asitanesinin bulunduğu Meşhed şehri Şiiliğin canlı tutulmasında önemli bir rol oynadığı gibi Şiiler için kutsal kabul edilen İmamzadelerin mekânlarına da Şah tarafından gerekli ihtimam gösterilmiştir. Dizful, Şuşter, Huzistan taraflarında bulunan ordu bu vilayetleri hâkimiyet altına alarak Kum'da kışladığında burada Şah'ın emriyle Sahibü'l-Zaman'ın (İmam Mehdi) hayrına çeşitli hayır işlerinin yapılmasına ve mescitler inşa edilmesine başlanarak Kum, Rey, Savucbulak ve diğer Irak-ı Acem'de bulunan İmamzadelerin mezarlarının tamir ve bakımı sağlanmıştır.²⁵⁸

2.4.2. İmamzade Türbeleri

İran'da Safevilerin kurulmasından önce var olan imam ve imamzade türbelerinin ziyaret edilmesi anlayışı Safeviler döneminde de imamların kabirleri Şiilerin geleneksel ziyaret

²⁵⁴ XVI. Yüzyıldan itibaren İran'da 3 kiloluk 1 Tebriz menn'inin kullanıldığını görmekteyiz; Walther Hinz, **İslam'da Ölçü Sistemleri**, Çev: Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 22.

²⁵⁵ Natanzî, **Nekavetü'l Asar**, s. 14-15.

²⁵⁶ Natanzî, **Nekavetü'l Asar**, s. 15.

²⁵⁷ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi**, s. 118.

²⁵⁸ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 92.

yerleri olmaya devam etmiştir. İmamlara atfedilen masumiyet²⁵⁹ ve Ehl-i Beyt sevgisi Şiiler açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Şah Tahmasb döneminde Şiilerin toplumsal olarak var olmalarında mukaddes kabul edilen imam, imamzade gibi mübarek kişilerin türbelerinin korunmasının büyük payı vardır. İmamların soyundan gelen kişilerin Hicaz ve Irak'tan Emevilerin zulümleri dolayısıyla İran'a doğru göç etmelerine neden olmuştur. İmamzadelerin ilk yerleştikleri şehirler Kum, Ave ve Kaşan gibi yerlerdir. İmam Rıza'nın şehid edilmesinden sonra da birçok imamzade'nin İran'ın farklı şehirlerine yayılarak orada vefat etmeleri imamzade türbelerinin sayısını çoğaltmıştır. Büveyhiler ve Fatimilerde olduğu gibi Safevilerde de imamzade türbelerinin sayısının artması halk arasında Ehl-i Beyt'e gösterilen sevginin ifadesidir. İmam ve imamzade türbelerinin ziyaret edilmesinin müstehab kabul edilmesi Şiiliğin İran'da yerleşmesini kolaylaştırmıştır.²⁶⁰

Şah Tahmasb, Şiilerin kutsal ve masum olarak gördüğü On İki İmam'a derin bir saygı göstererek onların soyundan gelen İmamzadelerin mezarlarının bakımına da gayret etmiştir. Özellikle İmamzade Abdulazim'in Rey'de bulunan mezarını sık sık ziyaret ederek türbe'nin genişletilmesi ve bakımı için emir vermiştir.²⁶¹

Mübarek türbeler olağanüstü durumlarda da halkın ve devlet adamlarının teveccühünü görmüştür. 7 Muharrem H.952 (1545/46) yılında Sultaniye tarafına hareket ettiğinde taun (veba) olduğunda Tahmasb taundan korunmak ve üzerlerine gelebilecek belalardan uzaklaşmak için ordusuyla birlikte İmamzade Abdulazim'in Asitane'sine sığınmıştır.²⁶²

“Asitane-i mukaddese-i İmamzade Abdulazim” olarak bilinen mübarek yere Rey halkı

²⁵⁹ Hz. Peygamberden gelen deliller ve vasiyetle Hz. Ali'nin İmametinin sabit olduğunu, bir mani bulunmadığı takdirde imametini Ali'den sonra evlatlarınca yürütüleceğini, imamların büyük ve küçük günahlardan masum olduklarını kabul edenlerdir. Bkz. Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, İstanbul, 2011, s. 64

²⁶⁰ Mustafa Öz, “İmamzade”, **TDVİA**, C.22, İstanbul, 2000, s. 209-210.

²⁶¹ İmamzade Abdulazim, 9. İmam Muhammed Taki ile oğlu Ali Naki'nin taraftarıydı. Abbasi Halifesi Mütevekkil'in, İmam Naki ve yakınlarının Medine'den çıkmalarını ve Samarra'ya gitmelerini istememesi üzerine Abdulazim, Ali Naki ile Samerraya gitmiştir. Burada da Abbasilerin baskılarına maruz kalınca İran'a giderek Rey'de ilimle uğraşmaya devam etti. Rey'de seyyid ve İmam Naki'nin yakını olarak ün kazandı. 864 senesinde Rey'de vefat edince burada defnedilmiştir. Bu tarihten itibaren mezarı Şiiler tarafından imamzade olarak ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bkz. Mustafa Öz, “Şah Abdulazim”, **TDVİA**, C.38, İstanbul, 2010, s. 250; Ayrıca Bkz. J. Calmard, “Shah Abd-al Azim al-Hasani”, **EI**, C.9, Leiden, 1997; Tahmasb'ın İmamzade Abdulazim'in türbesini tavaf etmesi ile ilgili Bkz. **Hülasatü't Tevarih**, s. 313.

²⁶² Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 81.

sıkıntılı zamanlarında giderek İmamiyye Şiiliği'nin önemli uygulamalarından birini yerine getirmiştir.²⁶³

İmamzade Abdulazim'in türbesini sık sık ziyaret eden Tahmasb türbenin onarılması emrini vererek 1537'de bir eyvan inşa ettirmiş 1543 yılında da türbenin tahnidinin uç kısmına hırsızlardan korumak için sağlam bir korkuluk yaptırılmıştır.²⁶⁴ Şiiler açısından kutsal sayılan İmamzade türbeleri İran'da bulunan Sünniler için de önemli ziyaretgâhlar arasında yer almıştır. Şiilerin geleneksel olarak devam ettirdiği kutsal türbelere gömülme geleneği Sünnilerin de İran'da uyguladığı yöntemlerdendir. Mübarek mekânların yakınlarına gömülme isteği hem hanedana mensup kişiler için hem de sıradan halk için sık rastlanılan bir durum olmuştur. Şii halkın yanısıra Sünniler de mübarek türbelere karşı muhabbet beslemişlerdir. Bu durum Sünni-Şii geçişgenliğini göstermesi açısından da önemli olduğu gibi zaman içerisinde Şiileşmeyi de kolaylaştırmıştır. Safevilerin düşmanlık beslediği Nakşibendîlerin dahi İmamzade türbelerine karşı bir teveccüh içinde olduğu görülmüştür. Mesela, Nakşibendî şeyhi Mevlana Hâkim Kazvinî vefat edince Kazvin'de bulunan İmamzade Şahzade Hüseyin'in türbesinin yakınına gömülmüştür. Bir diğer Sünni âlim Mevlana Kadı Mirak Kazvinî de ölünce Şahzade Hüseyin'in türbesi civarına gömülmüştür.²⁶⁵ Mevlana Nizameddin adlı âlim de vefat edince Meşhed'te İmam Rıza'nın türbesinin yakınlarına gömülmüştür.²⁶⁶

İran'da bulunan bir diğer İmamzade türbesi de İmam Bakır'ın evlatlarından olan Sultan Ali'nin Türbesidir. Tahmasb döneminde halkın teveccüh gösterdiği bu türbe'ye devrin önemli âlimlerinden Mir Muhsin Rızavi vefat edince gömülmüştür.²⁶⁷

²⁶³ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 273.

²⁶⁴ J. Calmard, "Shii Rituals and Power", s. 191.

²⁶⁵ Algar Hamid, "Naqshbandis and Safawids", **Safawid Iran and Her Neighbors**, Ed. Michel Mazzoui, Universty of Utah Press, 2003, s. 22.

²⁶⁶ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 450.

²⁶⁷ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 161.

2.4.3. Şeyh Safi Asitanesi

Tahmasb, Erdebil şehrinin kutsallığının Şiiler arasında korunmasına gayret göstermiş ve orada türbeleri bulunan Safevi şeyhlerine olan bağlılığını sürdürerek sürekli ziyaretlerde bulunmuştur. Kızılbaş emirlerin mücadelesi esnasında Tebriz'e hareket eden Şah Tahmasb, rüyasında Hz. Ali'yi rüyasında görmüş ve kendisine “*Ey oğul, Asitaneyi tavafa gel, meşayihi tavaf et, on iki nezir mumu getir ve ondan sonra nereye istersen git*” demiştir. Bunun üzerine Erdebil'i ziyaret eden Tahmasb on iki mum ve diğer adaklarla birlikte meşayihi tavaf edip namaz kılmış ve Şeyh Haydar'ın asitanesinin yanında bulunan evinde yatmıştır. Aynı gece bu kez Şeyh Safiyüddin'i rüyasında görmüştür.²⁶⁸

Tahmasb, H.932 (1525/1526) senesinde Erdebil valisine bir ferman göndererek Erdebil şehrinin fisk u fücur ve zulümden korunmasına riayet edilmesini emretmiş ve benkhane, macunhane, bozahan'e ve genelevlerin kapatılmasını emretmiştir. Erdebil diyarının Müstevfilerinden Erdebil halkından alınan bu tür yerlerin vergilerinin defterden silinmesini istemiştir.²⁶⁹

Tahmasb, Şeyh Safi asitanesine yeni bir yapı inşa ettirilerek Darü'l-Hadis bölümü eklettirmiştir.²⁷⁰ 1537 yılında türbenin etrafında bulunan ev ve dükkânları satın alan Tahmasb, Darü'l-Hadis'in karşısına Cennetsaray adlı geniş bir mekân inşa ettirmiş sufilerin burada rahatça zikir ve ibadetle meşgul olmalarını sağlamıştır.²⁷¹ Tahmasb, H.930 (1524) yılında ilk saltanat yıllarında yayımladığı ferman ile Erdebil şehrinin Beka-i müteberrikesinin korunmasını ve Şer'i kanunlara riayet edilmesini, Emr-i maruf ve Nehy-i münkere özen gösterilmesini emretmiştir.²⁷²

²⁶⁸ Şah Tahmasb-ı Safevî, **Tezkire**, s. 37-38

²⁶⁹ Cabir Anasiri, “Ferman-ı Şah Tahmasb be Valiy-i Darü'l İrşad-ı Erdebil ve Merdum-i an Şehr, *Mecelle-i Vahid*, Şomare-i Nühem, Sal-ı Pencum, s. 848.

²⁷⁰ Kishwar Rizvi, “Sites of Pilgrimage and Objects of Devotion”, **Shah Abbas The Remaking of İran**, Ed: Shelia R. Canby, s. 101.

²⁷¹ Ayşegül Damla Güleçyüz, “Safevi Hanedanının Temsiliyet alanı olarak Şeyh Safi Türbesi”, *Toplumsal Tarih*, 220, (Nisan 2012), s. 28.

²⁷² Klaus Michael Röhrborn, **Nizam-i Eyalet-i Devre-i Safeviyye**, Trc: Keykavus Cihandarî, Tahrân, Tarihsî, s. 107.

2.4.4. Mescit ve Diğer Mübarek Mekânlar

Başkent'in Kazvin'e taşınması da Şiileştirme politikaları ile ilgilidir. Tahmasb, H.951 (1544/45) yılında başkent yapılmasından önce burada Saadetabad adlı bir bahçenin yapılması emir vererek bu bölgeye daha sonra İmam Ca'fer-i Sadık'ın anısını yaşatmak için Ca'ferabad adını vermiştir.²⁷³

Tahmasb'ın kız kardeşleri ve hanımları da Şeyh Safi tekkesinin bakımı ve korunması ve Erdebil yakınlarındaki Kelhoran köyünde bulunan Safiyüddin'in babası Şeyh Emin el-din'in türbesine hediyeler gönderir ve zaman zaman ziyaret ederlerdi.²⁷⁴ Tahmasb, İmam Rıza'nın kızkardeşi Hz. Masume'nin²⁷⁵ Kum'da bulunan türbesine de 1563 yılında 6 tane hafız görevlendirerek Kuran-ı Kerim okutulmasını emretmiş, gerekli ihtimamın gösterilmesini istemiştir.²⁷⁶

İmam ve imamzade türbelerinin yanı sıra mescidlerin de himayesine önem veren Tahmasb 1559'da Kirman'daki Caminin süslenmesini ve tamirini emretmiştir. Ayrıca Sebzar'da bulunan camiinin de tamirini istemiştir. Tahmasb döneminde yaptırılan camilerde ona karşı olan ilgiyi görmek mümkündür. 1543'te Kutbeddin İsfahanî adlı bir kişinin yaptırdığı caminin kitabesinde şöyle yazılmıştır: “*Bu Caminin inşası en adil ve yüce olan Allah'ın yeryüzündeki halifesi Tahmasb El Hüseyini döneminde tamamlanmıştır*”. Yine aynı yıl İsfahan'da Şeyh Muhammed Safi tarafından yaptırılan Zülfikar camisinin kitabesinde de “*Adil Sultan olan Şah Tahmasb zamanında yapılmıştır*”, şeklinde yazılmıştır.²⁷⁷ Tahmasb Tebriz'de yaptırdığı mescide de “Mescid-i Sahib-i Zaman” adını vererek imamlara olan sevgisini göstermiştir.²⁷⁸

²⁷³ Babak Javanshir, **İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler**, s. 241-242.

²⁷⁴ Anasırı, “Ferman-ı Şah Tahmasb, s. 847.

²⁷⁵ Hz.Masume'nin Türbesi için kullanılan “Ravza-i Mukaddese-i Mutahhare-i Seyyidet'il Nisa fi âlemin” ifadesi için Bkz. Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 290.

²⁷⁶ Kishwar Rizvi, “Sites of Pilgrimage and Objects of Devotion”, s. 109

²⁷⁷ Andrew J. Newman, **Rebirth of a Persian Empire**, Newyork, 2009, s. 30-36.

²⁷⁸ Muhammed Muhsin Müstevfi, **Zübdetü't Tevarih**, Tahran 1375. s. 81.

2.5. Hayır Faaliyetleri

Kızılbaş kabilelerin iktidar savaşları arasında büyüyerek otoritesini kurmaya çalışan Tahmasb tövbe edişi ile birlikte yeni bir politika izlemeye başlayarak devletin tüm kurumlarında Şiiliğin tesis edilmesini emretmiştir. Tövbe edişi ile birlikte Şiileştirme politikaları doğrultusunda siyasi hayatında da dindar kişiliğinin etkisini hissettirmeye başlamıştır. Tahmasb, yapacağı hayır faaliyetlerinin Şiiliğin yayılmasını kolaylaştıracağına farkında olduğundan halkın ihtiyaçları ile ilgilenmeye başlamış otoritesini güçlendirebilmek ve sürdürebilmek için dindarlığını bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. İran'da Şiiliğin yayılması için büyük gayret gösteren Tahmasb, halkın dirlik ve düzeninin sağlanmasıyla bunun gerçekleşeceğini anlayarak yöneticiliğe getirdiği kişilerin görevleri sırasında yaptığı işleri denetlemek, halkın şikâyetlerini dinlemek ve rapor etmek için ayrı görevliler göndermiştir. Hayır faaliyetlerinin başlatılması iktidar mekanizmasının genişlemesini ve İsnâaşeriyye Şiiliği'nin toplumsal tabakaya yayılmasını kolaylaştırmıştır.²⁷⁹

Tahmasb, Hanedan mensubu Mirzaların eyaletlere gönderilip yönetim tecrübesi kazanmaları sağlanırken onların yanlarına tecrübeli bir kişiyi de görevlendirerek halkın dirlik ve düzenine riayet edilmesini sağlamıştır. Mesela; Behram Mirza'nın Horasan valiliği sırasında Hoca Emir Bey'i de "*Vezaret-i Horasan*" makamına getirerek Horasan halkının şikâyetlerini kaydetmesi için görevlendirilmiştir.²⁸⁰

Şiileştirme politikaları doğrultusunda toplumsal hayatta hürmet gösterilen Seyidlere yardım ederek halkın gözünde Ehl-i Beyt'in hürmetkârı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Mübarek günlerde on dört masumun hayrı için seyyidlere para dağıtarak onların refahını yükseltmeye gayret göstermiştir. Kimsesiz ve yetimlere de yardım eden Tahmasb, Meşhed, Sebzivar, Kum, Kaşan, Yezd, Tebriz ve Erdebil gibi yerlerde yetimlerin ihtiyacı olan giyecek ve yiyecekler dağıtılması için emir vermiştir.²⁸¹

²⁷⁹ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 678.

²⁸⁰ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 679.

²⁸¹ Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 81.

Şah Tahmasb'ın yanı sıra Safevi Hanedanı'na mensup olan diğer kişilerin de hayır faaliyetlerinde bulunduğunu görüyoruz. Şah İsmail'in eşlerinden olan Taçlu Begüm'ün de hayır faaliyetlerinde bulunduğunu görüyoruz. Taçlu Begüm'ün hayratları arasında Hüseyinabad'ın Ebulgarabad köyü ve Verameyn adlı yerler bulunmaktadır. Ayrıca Medine-i Müşerrefe'de vakıf kurarak kutsal topraklara yardımda bulunmuştur. Şiiler için çok önemli mekânlardan olan İmam Rıza'nın kız kardeşi Hz. Masume'nin türbesine 1000 tümen değerinde emlak bağışlamış ve Erdebildeki Şah İsmail türbesine de bağışlarda bulunmuştur. Safevi ailesine mensup kişilerin Şiiler için kutsal sayılan yerler dışında Medine gibi Müslümanlar için önemli olan mekânlar için de hayır faaliyetlerinde bulunmaları aşırı geleneklerini terketmeye başladıklarını göstermektedir.²⁸²

Tahmasb'ın kızlarından olan Banu Hürrem de hayır sahibi bir kişi olmaya gayret etmiştir. Kendi emlakinden ve arazilerinden 2 bin tümeni 14 masumun hayrı için vakf ettirerek başına da bir müteveli tayin etmiştir.²⁸³ Şah'ın kız kardeşi Sultanum Hanum ise 14 masum için kurduğu vakfa Esterabad seyyidlerinden Mir Kilan Esterabadî'yi atamıştır.²⁸⁴

Şah Tahmasb, sürekli Özbek tehdidi altında bulunan ve iki devlet arasında kalarak zulüm gören Horasan bölgesine özel ilgi göstermiştir. Horasan'ın büyük beldelerinde insafli ve dürüst insanları mali işlerde görevlendirerek insanlara zulüm eden yöneticileri cezalandırmıştır. Tahmasb, özellikle işçilere ve emekçilere yardım edilmesini emretmiştir. Musullu Emir Han dönemindeki köyleri, tarım arazilerini, işlevsiz kalan yerleri, ekilmemiş toprakları işletmeye açtırarak elde edilen gelirden ihtiyaç sahiplerine paylaşmıştır. Vergiler düşürülerek ihtiyaç sahibi olan esnafa yardım edilmiş, zenginlerden alınan vergiler ise arttırılmıştır. Âlimlerin, şairlerin, seyyidlerin nesebine ve konumuna göre in'am ve ikramlarda bulunulmuştur.²⁸⁵

²⁸² Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 290.

²⁸³ Esterabadî, **Tarihi-Sultani**, s. 54.

²⁸⁴ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 150.

²⁸⁵ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 167.

Ramazan ayında medreseler, tekkeler araştırılıp et alacak parası olmayanlar tespit edilerek onlara bir aydan fazla yetecek kadar para verilmiştir. Kış mevsiminde giyecek giysisi olmayanlar bulunarak çeşitli giysiler bağışlanmıştır. Aynı zamanda Tahmasb, hastalara gereken ilaçları kendi özel eczanesinden göndermiştir. Haftada en az iki kere görevlendirilen dindar bir kişiyi Herat'ın etrafına göndererek yerli veya yabancı herhangi biri vefat etmişse onu guslederek kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınmasını sağlamıştır. Şeriat çerçevesinde görevlendirilen kişiler ihtiyaç sahibi kişileri tespit ederek yardım yapılmıştır. Yapılan hayırlar neticesinde Herat'ın mamur olması sağlanmış, nüfus çoğalmış ve güvenlik artırılmıştır.²⁸⁶

Devlet kademelerinde görev alan kişilerin de hayır faaliyetlerinde buldukları görüyoruz. Şamlu Durmuş Han'ın veziri Hoca Habibullah Savecî ramazan aylarında fakirlere, muhtaçlara ihsanlarda bulunurdu. Hastalar ona talepte bulunarak ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Hoca Savecî mülazımlarından birini tayin ederek her gün etrafı dolaşarak ölen bir fakir varsa kefen temin edilmesini sağlardı.²⁸⁷

Kızılbaş emirler de Şiiler için kutsal sayılan gecelerde hayır faaliyetlerinde bulunurlardı. Sufiyan halife 12 men helva ve bal, 12 koyun ve 2 bin dinarı fakirler için harcardı.²⁸⁸ Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza ve Ağzıvar Han'ın Herat hükümetine getirilmesiyle Ağzıvar Han seyyidlere, mevalilere ve “*Evsatun nas ve Edani*”ye ihtimam ve merhamet göstererek Şiiliğin bu bölgeye yerleşmesine gayret edilmiştir.²⁸⁹ Sünniliğin hâkim olduğu bölgelerde Şiiliğin yayılmasına itina gösteren Tahmasb Şiilerin yoğun olduğu yerlerde de kalıcı olması maksadıyla özellikle köylülerden alınan davar vergisi gibi vergilerin hafifletilmesini emretmiştir.²⁹⁰

²⁸⁶ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 168.

²⁸⁷ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1154,

²⁸⁸ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1244.

²⁸⁹ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 12.

²⁹⁰ Münş, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 123,

BÖLÜM 3: ŞAH TAHMASB DÖNEMİNDE DİNÎ MAKAMLAR

3.1. Sadaret

Safevi Devleti'nin kuruluşuyla birlikte teşkil edilen Sadr makamı İran'da daha önce kurulan devletlerde de mevcut olan dinî işlerin yürütülmesinden sorumlu bir makamdır. Resmî mezhep ilan edilen Şiiliğin İran'da tam anlamıyla yerleştirilebilmesinin amaçlanması dinî kurumlara duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Yeni mezhebi topluma yayacak araçlara ve kurumlara duyulan ihtiyaç aynı zamanda devletin devamını sağlayacak olan görevlilerin atanması durumunu da ortaya çıkarmıştır. Farsça'da en yüksek dinî otoriteyi ifade etmek için kullanılan Sadr makamının görevi Şah İsmail'in zuhuruna kadar vakıfların denetimi ile gelirlerinin öğrencilere dağıtılmasından ibaretti. Bu makam idari görevlerde kullanılan Sadaret makamı ile karıştırılmamalıdır. Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni tesis etmesi ile birlikte Sadr'ın görevlerinde değişikliğe gidilmiştir. Devletin kuruluş yıllarında Kızılbaş kabileler ile Fars bürokrasisi arasında kurulmak istenen dengeyi sağlama görevi Sadr'ın uhdesine verilmiştir.²⁹¹

Safevi Devleti'nin kurumsallaşmasıyla birlikte "Sadru's sudur" makamı resmî mezhep ilan edilen Şiiliğe göre oluşturulan kurumların yapılanması ve işleyişinden sorumlu hale getirilmiştir.²⁹² İran'da Şiiliğin yayılmasının ve dinî kurumların işleyişinin sağlanmasının sorumlusu olarak Sadr'ın yetki alanı genişletirilmiştir.²⁹³

Sadr, vakıf görevlileri, Rişsefid (aksakallılar) âlimler ve müderrisiler, Şeyhülislam, Pişnemaz, Kadı, Mütevelli, Hatipler, Müezzinler, Hafız, Mezarlık görevlileri ve Müstevfilerin tayininden sorumlu hale getirilmiştir. Ayrıca Bekau'l-Hayr (türbe vb mekânlar) görevlileri de Sadr'ın sorumluluğuna verilmiştir.²⁹⁴

²⁹¹ C.P. Turner, "Sadr 'In the Safawid Period' ", **Encylopadia of Islam**, Leiden, 1995, s. 750. Douglas E. Streusand, **Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler**, Çev. Bahar Fırat, İstanbul, 2013, s. 178.

²⁹² Vecih Kevseranî, **Fakih Sultan**, s. 166.

²⁹³ Savory, "Safevi İrani", s. 406.

²⁹⁴ Anonim, **Tezkiretül Mülük**, neşr: Seyyid Muhammed Debirsiyaki, Tahran, 1378, s. 2; Mirza Refia, **Desturü'l Mülük**, s.173.

1516 yılında Tahmasb'ın şehzadeligi döneminde Horasan'a gönderildiği esnada Emir Gıyaseddin onunla birlikte Sadr olarak gönderilerek “Şeriatın bütün işlerinde tek ve müstakil hâkimiyet” ile görevlendirilmiştir. Ayrıca Şehzade Tahmasb'ın özel Sadr'ı olarak görev yapması Sadr makamına verilen önemi göstermektedir.²⁹⁵

Devletin kuruluş yıllarında sadece şer'i işleri uhdesinde bulunduran Sadr'ın Tahmasb döneminde vazife alanının değiştiğini görüyoruz. Bazı şehirlerde şer'i işlerin yanında hükümet-i örfi denilen siyasi işlerde de sorumluluk sahibi olduklarını görüyoruz. Tahmasb, Sadr'ın yetkisini dinî alanla sorumlu tutmayarak onlara verdiği yetkilerle Şiileştirme programını hızlandırmıştır.²⁹⁶

Kızılbaş kabilelerin devlet üzerinde hâkim olduğu dönemde Sadr'ın gücünün az olduğu görülmektedir. Tahmasb'ın otoritesinin güçlenmesine paralel olarak Sadr makamına tayinlerde saltanata bağlılık esas alınmıştır.²⁹⁷ Dinî otoritenin başı olmakla birlikte siyasi iktidardan aldığı güce göre yetki alanı belirlenen Sadr'ın atamalarında Kerekî'ye kadar Şah'ın vekili konumunda bulunan Vekil-i Nefs-i Nefisi Hümayun söz sahibiydi. Ancak Tahmasb Kerekî'yi bizzat Şeyhülislam makamına getirerek hem otoritesini sağlamlaştırmış hem de Şiiliğin yayılması için önemli bir destek elde etmiştir. Böylece Kerekî Sadr atamalarında etkili olmaya başlamıştır.²⁹⁸

Şiiliğin yayıcısı olan Sadr'ın orduyla savaşa katılarak dualarla manevi destek sağladıkları bazen de bizzat savaşa katıldıkları görülmektedir. Örneğin; Sadr Mir Şemseddin Esedullah, Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'ya karşı Dizful'un savunmasına katılarak orduya destek vermiştir.²⁹⁹

Kerekî'nin güçlenmesi ve saltanatın en önemli destekçisi olması müçtehidlerin güçlenmelerini sağlayarak sadr atamalarında söz sahibi olmalarına neden olmuştur.³⁰⁰

²⁹⁵ Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, s. 320.

²⁹⁶ Caferiyan, *Safeviyye Der Arsa-yı Din*, s. 648

²⁹⁷ Savory, “Safevi İrani”, s. 410

²⁹⁸ Emin Kırkıl, “Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, s. 178-181.

²⁹⁹ Kırkıl, “Şah İsmail Dönemi İktidar Mücadelelerinde İki Dinsel Kurum”, s. 182.

³⁰⁰ Roger Savory, “The Principal Offices of The Safawid State During The Reign of Tahmasb I (1524-1579)”, *Studies on The History Of Safawdis Iran*, London, 1987, s. 81.

Tahmasb, 1528-29 yılında Emir Nimetullah Hillî'yi Emir Kıvamüddin Hüseyin ile birlikte sadaret makamına getirmiştir. Ancak bir yıl sonra Emir Nimetullah Hillî ile birlikte Gıyaseddin Mansur Şirazî Sadr tayin edilmiştir. Saltanat'a tam olarak bağlı olan ve Tahmasb'ın en büyük destekçisi olan Kerekî'ye karşı çıkararak onunla tartışan ve Kerekî'nin içtihadına uymayı kabul etmeyen Gıyaseddin Mansur-ı Şirazî fıkihtan anlamayan biri olduğu iddia edilerek Sadr makamından azl edilmiş ve onun yerine 1532 yılında takva ve zühdü ile tanınan Emir Muizzeddin Muhammed Nakib-i İsfahanî getirilmiştir.³⁰¹

Kerekî'nin talebelerinden olan İsfahanî'nin göreve başlamasına kadar Kerekî'nin Sadaret makamına vekâlet emesi dinî makamlara atamalarda Kerekî'nin elinde bulunan yetkiyi göstermesi bakımından önemlidir.³⁰²

Şirazî'nin Kerekî'yle tartışarak müçtehidlik iddiasında bulunmasına karşılık Tahmasb bu tartışmalarda Kerekî'nin tarafını tutmuş ve hakkı gözettiği için böyle bir davranışta bulunduğunu ve onun içtihadında sabit kaldığını belirtmiştir.³⁰³

1536 yılında ise Emir Muizzeddin Muhammed de Sadr makamından uzaklaştırılarak Emir Şemseddin Esedullah Mar'aşi bu göreve getirilmiştir. Mar'aşi seyyidlerinden olan Emir Şemseddin Tahmasb'ın Safevi saltanatı haricinde hâkimiyet iddialarını bertaraf etme politikasının sonucu olarak Sadr makamına getirilmiş böylece saltanata bağlı hale getirilmiştir.³⁰⁴

Tahmasb otoritesini tam olarak kuramadığı dönemde Kerekî'nin isteğiyle Emir Mazulledin'i bu makama getirerek Şiiliği yayma görevini onun uhdesine vermiştir. Şirehane, kumarhane, bozahane gibi yerleri Mazulledin'in isteği ile kapatan Tahmasb ulema eksikliğinin hissedildiği dönemde Sadr makamını güçlendirerek Ulema'ya olan ihtiyacı kapatmaya çalışmıştır.³⁰⁵ Ancak Arap ulemanın gelişile birlikte Müçtehidlik

³⁰¹ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 67-72.

³⁰² Cengiz, Kallek, "Şia Kamu Maliyesi Litaretürü", *Divan*, 2, (2001), s. 27.

³⁰³ Şah Tahmasb-Safevî, **Tezkire**, s.14.

³⁰⁴ Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s. 304.

³⁰⁵ Meryem Mir Ahmedî, **Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi**, Tahran, 1369. s. 67.

makamı güçlenmeye başlayınca Sadr makamı da dinî mevkilerini kaybetmeye başlamıştır.³⁰⁶

Sadr makamının gücünün azalması Tahmasb'ın seyyidlere verdiği önemle doğru orantılıdır. Tahmasb'ın otoritesinin arttığı 1540'lı yıllardan itibaren Tebriz, Mazenderan ve Esterabad'dan gelen seyyidler devlet kademesinde yükselmeye başladılar. Ayrıca Kerekî'nin gölgesinde kalan Sadrlar zaman içerisinde önemini kaybetmeye başlamıştır.³⁰⁷

Sadr makamını ikiye bölerek gücünü dağıtan Tahmasb 970 (1562/1563) yılında Sadaret makamını coğrafyaya göre taksim etmiştir. Sadaret-i Irak, Fars ve Huzistan Mir Yusuf Esterabadi'ye; Sadaret-i Şirvan ve Horasan ve Azerbaycan ise Mir Seyyid Ali'ye verilmiştir.³⁰⁸

3.2. Şeyhülislam

İran'da Büyük Selçuklu Devleti zamanından itibaren kullanılan Şeyhülislam unvanı Nizamülmülk'ün vezirliği zamanında “Şehrin Reisi” olarak da adlandırılmıştır.³⁰⁹ Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra Tahmasb döneminde tekrar kullanılmaya başlanmış olan Şeyhülislam makamı hiyerarşik olarak Sadr'ın altında olmasına rağmen bu makama gelen kişilerin saltanatla ilişkisine göre durumu şekillenmiştir. Şeyhülislamlar ilk başlarda Kadılık vazifesinden cuma namazının kılınmasına kadar çeşitli görevleri uhdesinde bulundururdu. Ancak Arap ulemanın İran'a göç etmesiyle birlikte düşük rütbeli dinî unvanlar ülkenin her tarafına dağıtılmaya başlanmıştır. Devletin kuruluş döneminde Sadr makamının Şeyhülislamdan daha yüksek dereceye sahip olmasına rağmen Tahmasb'ın başa geçmesi ve Kerekî'ye verilen Şeyhülislam unvanı ile birlikte bu makamın devlet kademesinde Sadr makamının üstüne çıkmaya başladığını görmekteyiz.³¹⁰

³⁰⁶ Savory, “Safevi İrani”, s. 410

³⁰⁷ Colin P. Mitchel, **The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion And Reticence**, London 2012, s. 107; A.F. Haider, **The Administrative Structure of The Safavid Empire**, Patna, 2000, s. 62.

³⁰⁸ Kumî, **Hülasatüt Tevarih**, s. 683.

³⁰⁹ Esra Yakut, **Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul, 2005, s. 24.

³¹⁰ Cemil Hakyemez, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı**, İstanbul, 2014, s. 35.

Kerekî'nin sahip olduğu yetkiler sayesinde Şeyhülislam'ın konumu sağlamlaştırarak ülke çapında Şiiliğin yayıcısı ve halkın temel dinî işlerini yürüten kişi olması sağlanmıştır. Şer'i ve örfi yetkileri elinde bulunduran Şeyhülislam, Tahmasb döneminde emr-i maruf nehyi ani'l-münker ile de uğraşarak cuma namazının ikamesi konusunda da büyük çaba sarf etmiştir.³¹¹

Tahmasb döneminde Sadr ile Şeyhülislam arasında yaşanan yetki karmaşası görev dağılımları sırasında da görülmüştür. Sadr ile Şeyhülislam makamlarının bazı durumlarda birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Sadr-ı Horasan makamında bulunan Gıyaseddin Mahmud aynı zamanda Herat Şeyhülislamı şeklinde zikredilmiştir.³¹²

Şeyhülislam makamına sahip olan kişilerin asıl görevlerinin yanında başka işleri de uhdelerinde buldukları görülmüştür. Cebel-i Amil'in önemli âlimlerinden olan fıkıh tefsir, hadis, gibi ilimleri öğrendikten sonra dönemin meşhur âlimi Şehid-i Sani'nin sohbetinde bulunan Şeyh Bahaeddin Mahmud, İran'a göç ederek Şah'ın ilgisine mazhar olmuş ilmi tartışmalara katılmıştır. Şah'ın saygı gösterdiği ve dinî bürokraside görevlendirdiği Şeyh Bahaeddin Şeyhülislam unvanı ile Horasan hükümetine gönderilmiş aynı zamanda Horasan'ın Nikabeti görevine de getirilmiştir. Şeyh Bahaeddin, bu görevindeyken şeriatın yayılması ve Bekau'l-Hayr'ın korunması vaziflerini de üstlenmiştir.³¹³

Toplumsal hayatta önemli görevler üstlenen Şeyhülislamlar şer'i işlerin yanı sıra örfi konularda da görevlendirilirdi. Şer'i meselelerde muteber bir âlim olan Şeyh Ali Münşar aynı zamanda örfi konularda da yetki sahibi bir âlimdi. Şah'ın teveccühüne mazhar olarak Şeyhülislam vazifesiyle İsfahan'a gönderilerek orada din ve dünya işlerinin düzenlenmesi için görevlendirilmiştir.³¹⁴

³¹¹ Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, İstanbul, 2000, s. 146.

³¹² Röhrbon, **Nizam-ı Eyalet-i Devre-i Safevi**, s.109.

³¹³ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s.156.

³¹⁴ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 154.

Şeyhülislam görevinin yanında İsfahan'ın vekâletine getirilen Şeyh Münşar İran'a gelmeden önce Hindistan'a giderek oradan İmamiyye Şiiliği ile ilgili dört bin cilt eseri İran'a getirmiştir.³¹⁵ İran'ın büyük şehirlerine Şeyhülislam tayin eden Tahmasb yayınladığı bir fermanla Meşhed şehrine meşru olmayan işleri önlemek için Sadr tayin etmiştir. Aynı fermanla atanan Halife Esedullah İsfahani'ye Şeyhülislam unvanını da vererek şer'i işlere riayet edilmesi ve emr-i maruf için uğraşması emrini vermiştir.³¹⁶

3.3. Müdderislik

Peygamberin vefatından sonra onun yerine geçecek olan en uygun kişinin Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların hakkı olduğunu savunan Şiiilerin İslam tarihi boyunca iktidar odaklarına karşı muhalefet ve gizlilik içerisindeki tavırları takibat altına alınmalarına neden olmuştur. Sürekli baskı altında bulunmalarının neticesinde ilmi faaliyetlerini bazı dönemler dışında rahat bir şekilde yerine getirememişlerdir. Büveyhilerin (935-1055) ortaya çıkışı ile birlikte oluşan rahat ortamı değerlendiren Şii âlimler İmamiyye mezhebinin eser telifini hızlandırmışlardır. Bu dönemde yetişen el Kuleynî (ö. 940) İmamiyye Şiası'nın Ehl-i Sünnetten ve diğer Şii firkalardan farkını belirleyerek ilmi eserler yazmıştır.³¹⁷ Yine bu dönemde yaşayan Muhammed b. Ali b. Babaveyh (ö.991) Büveyhilerin desteği ile Şia'nın en temel hadis kaynağı "*Men la yehduruhu' Fakih*" adlı eserini yazmıştır.³¹⁸

Genel olarak siyasi destekden mahrum olan Şii âlimler ilmi araştırmalara büyük önem vererek Şii toplumun dinî ihtiyaçlarına katkıda bulunmuşlardır. İslami ilimlerin öğretilmesi ve toplumda yaygınlaştırılması âlimlerin en önemli vazifelerinden olmuştur.³¹⁹

İsnaaşeriyye Şiiliği'nde toplumun dinî ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan medreseler özellikle Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap başta olmak üzere hicretin ilk

³¹⁵ Akaçeri, *Münesabat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 169.

³¹⁶ Caferiyan, *Safeviyye Der Arsa-yı Din*, s. 246.

³¹⁷ Kevseranî, *Fakih ve Sultan*, s. 13

³¹⁸ Kevseranî, *Fakih ve Sultan*, s. 14.

³¹⁹ Allame Tabatabaî, *İslam'da Şia*, s. 38.

asırlarından itibaren varlığını sürdürmüştür. Bu medreseler Moğol istilası ile zarar görmesine rağmen özellikle Şii-Arap coğrafyasında yaşamaya devam etmiştir.³²⁰

Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar devlet desteğinden mahrum olarak devam ettirilen ilmi çalışmalar genellikle Şii nüfusun yoğun olduğu Necef, Kerbela, Hille, Cebel-i Amil gibi yerlerde sürdürülmüştür. Safevilerin resmî mezhep olarak kabul ettiği İmamiyye Şiası'nın İran'da ilmi temellerinin olmayışı, siyasi otoriteyi bu tür çalışmalar yapabilecek ulemanın İran'a davet etmesine neden olmuştur. İmami ulema İran'a göç ederek kurdukları medreselerle resmî mezhep'in siyasi destekle yayılış sürecini başlatmıştır. Halkın toplumsal hayatının Şiiliğe göre biçimlendirilmesini sağlayarak bir daha değiştirilmemek üzere yayılmasını kolaylaştırmışlardır.³²¹

Devletin kurumsallaşması ve sistemin işleyişi için gerekli olan yapının kurulabilmesi için eğitime önem verilmesi gerekmektedir. Fıkıh temelli olmayan ve göçebe geleneklerini yansıtan dinî yapı bu duruma engel oluşturuyordu. Fıkhi gelenekten yoksun göçebe yaşama uygun olan dinî hayatın ihtiyaçlarıyla yerleşik hayata ait olan gereksinimlerin farklı olması da Safevi İran'ında medreselere ihtiyaçı ortaya çıkarmıştır. Safevi Devlet teşkilatını anlatan eserlerde bu görevliye rastlanmamasına rağmen Şiileştirme siyasetinde önemli bir görevli olduğu için bu bölümde anlatılmıştır.³²²

Şah İsmail'in Safevilerin kurduğu yıllarda İmamiye Şiiliği'nin yayılması için gerekli olan âlim ve kaynak eserlerden mahrum oluşu önemli bir ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. İran'ın Destek bölgesinde bulunan bazı Sünni âlimlerin Şia'yı tanıttıkları ve yayacak bilgiden yoksun oluşu medreselerin kurulmasını ve Şiiliğin yayılması için gerekli olan âlimlerin yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır.³²³

Safevilerin kurulduğu dönemde İran'da mevcut olan sadece Mutahhar Hillî'nin "*Kavaidü'l-Ahkâm*" adlı eseridir. Bu eksiklik Şiileştirmede kullanılacak olan eserlerin üretilmesini ve medrese havzalarının oluşturularak ilerde ortaya çıkabilecek din adamı

³²⁰ Hanifi Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, İstanbul 2010, s. 258.

³²¹ Jean Calmard, "Shii Rituals and Power II", s. 140

³²² Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul, 2010, s. 28-29.

³²³ Caferiyan, **Safeviyye Der Arsa-yı Din**, s. 130.

ihtiyacını karşılamayı gerektirmiştir.³²⁴ Özellikle Şii fikhının geliştirilmesi ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması için Arap ulemanın İran'a gelmesi ve medreselerin yaygınlaşması İran'da Şiiliğin ilk metinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sünnilik karşıtı politikayı destekleyen ve sürdüren bu âlimler Sünniliğe reddiye olarak birçok eser kaleme almışlardır.³²⁵

İran'a yerleşen âlimler Şii halk kültürünün de ayrılmaz bir parçası olan dua ve ziyaretlerin yayıcısı olarak da önemli bir işlev gördüler. Halk arasında Şii kültürünün hâkim olmasını sağlayacak ziyaretlerde okunan eserlerin yazılmasını da üstlenerek büyük bir boşluğun doldurulmasını da sağlamışlardır.³²⁶ Mesela; Ali b. Halil Kerekî fiki meselelerle ilgili risalesini H. 966'de (1558/1559) Tahmasb'ın fermanıyla yazmıştır.³²⁷ Muhakkık-ı Kerekî'nin öğrencilerinden olan Molla Ali Zuvareî Tahmasb'ın emriyle Arapça'dan Farsça'ya Şiilikle ilgili tercümelemler yapmıştır. "*İhticacü'l-Tabersi*" ve "*İ'tikadat-ı Saduk*" gibi eserleri Farsça'ya çevirmiştir.³²⁸ Mir Ebu'l-Feth Hüseyinî Kazvinî ise "*Ayatü'l-Ahkâm*" adlı tefsiri Tahmasb'ın adına yazmıştır. Safevilerle ilgili İbn-i Bezzaz'ın "*Safvetü'l-Safa*" adlı eserinde Sünnilerle ilgili kısımlarlarını temizleyerek Tahmasb'ın isteği doğrultusunda Safevilerin Şiiliğini ispat etmeye çalışmıştır.³²⁹

Şah'ın emri ile Şiileştirme çalışmalarında bulunan Harisî adlı âlim "*Tuhfe-i Ehl-i İman fi Kible-i Irak-ı Acem ve Horasan*", "*Şerh-i Erbain Hadis der Ahlak*", "*El Risaletü'l-Tahmasbiye*", "*El Akaidü'l-Tahmasbiye*", "*El Akaidül Hüseyniye*", "*Risale-i fi Ayinetü'l-Selatü't Cum'a*", "*Şerh-i Kavaid*" gibi eserleri yazarak ilmi çalışmalarda bulunan boşluğu tamamlamaya çalışmıştır.³³⁰

Safevilerin kuruluşundan önce İran'da hüküm süren Timurlular döneminde de var olan medreseler devlet adamlarının katkılarıyla ayakta kalmıştır. Timurlu hükümdarlarından

³²⁴ Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, s. 139.

³²⁵ Tufan Gündüz, "Safeviler", **TDVİA**, C.35, İstanbul, 2008, s. 457.

³²⁶ Ahmet el-Kâtip, **Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık: Sünnilik-Şiilik**, İstanbul, 2015, s. 226.

³²⁷ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 166

³²⁸ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 167.

³²⁹ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 167.

³³⁰ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet**, s. 156.

Uluğ Bey'in ilmi çalışmalara önem vermesinden dolayı İran'da birçok medrese açılmıştır.³³¹

Timurluların İran'da Sünniliği ihya etme politikası doğrultusunda medreselerin eğitimi de Sünniliğe göre düzenlenmiştir. Safevilerin İran'a hâkim olmasıyla birlikte başlatılan Şiileştirme hareketi neticesinde medreselerde atanmada öncelik Şiiliği yayacak âlimlere verilmiştir. Tahmasb döneminde de aynı şekilde devam ettirilen bu politika ile devletin kurumsallaşmasını sağlayacak Şii fikhının öğretilmesine özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda ilim adamlarını destekleyen Tahmasb, İran'ın birçok yerinde medreselerin yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmış, medreselere maddi destekler vererek ilmi çalışmaların yapılmasını ve Şiiliği yayacak öğrencilerin yetiştirilmesini sağlamıştır. Tahmasb döneminde kurulan medreselerde ilim adamlarına öncülük eden kişilerin Seyyidler olduğu görülmüştür. İsfahan Seyyidlerinden Mir Mahmud İsfahanî, İsfahan'da talebe yetiştirmekle meşgul olarak toplumun ihtiyacı olan dinî ilimlerin yaygınlaşmasından sorumlu tutulmuştur.³³²

İran'ın çeşitli yerlerinde kurulan medreselerde öğrencilerin yetiştirilmesi sağlanarak Şiiliğin gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Esterabad müdderisi olan Seyyid Mir Fahreddin Semakî Tahmasb'ın desteği ile öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur.³³³ Şulastan seyyidlerinden olan Mir Mahmut Şulastanî ise devrin önemli müçtehidlerinden Gıyaseddin Mansur'dan ilim öğrenerek ders havzaları oluşturmaya başlamıştır.³³⁴ Hemedan'da da Mirza İbrahim Hemedanî oluşturduğu havza ile öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur.³³⁵

İmamiye mezhebinin yayılmasına özen gösteren Tahmasb, medreselerde Ehl-i Sünnet'e mensup âlimlerin uzaklaştırılmasını emretmiştir. Şiraz'da medreselerde öğrenci yetiştiren Mevlana Mirza Cihan Şirazî Sünni olduğu gerekçesiyle bu görevinden uzaklaştırılmıştır.³³⁶

³³¹ Musa Şamil Yüksel, **Timurlularda Din-Devlet İlişkisi**, Ankara, 2009, s. 211.

³³² Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 147.

³³³ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 146.

³³⁴ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 148.

³³⁵ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 149.

³³⁶ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 155.

Lübbü't Tevarih adı eserin yazarı olan Sünnî âlim Yahya Abdülatif Kazvinî ise 1552 yılında Sünnilere rehberlik ettiği gerekçesiyle İsfahan'da Şah'ın emriyle hapsedilmiştir. 1555 yılında 77 yaşında iken Şah'ın emriyle öldürülmüştür.³³⁷

Medreselerin yanısıra Şiiliğin yayılması için çocukların eğitimine de önem veren Tahmasb kız çocuklarının eğitimleri için Meşhed, Sebzevar, Esterabad, Kum, Kaşan gibi yerlerde eğitim merkezleri kurdu muştur. Özellikle çocukların Şiiliği öğrenmeleri için medreselerin kuruluşuna ve yaygınlaşmasına önem verilmiştir. Medreselerde Peygamberin ve İmamların hayatlarının çocuklar tarafından öğrenilmesine özen gösterilmiştir. Hanedan üyesi çocuklar ile Kızılbaş emirlerin çocuklarına da Kuran-ı Kerim ve diğer dinî konularda dersler verilerek Şiiliğin yayılması sağlanmıştır.³³⁸

3.4. Nikabet

İslam tarihinde Hz. Hasan neslinden gelenlere şerif, Hz.Hüseyin soyundan gelenlere ise seyyid denilmiştir. Seyyidlere hürmet etmenin Hz. Peygambere karşı hürmet etmek gibi algılandığı için seyyidler toplumsal hayatta önemli bir mevki elde etmişlerdir. Seyyidlere gösterilen ayrıcalıklardan yararlanmak için sahte şerecerelerle seyyid olduklarını iddia eden kişilerin önüne geçmek amacıyla gerçek seyyidlerin durumlarını kayıt eden ve onlara gerekli yardımları ulaştıran kurumlar oluşturulmuştur.³³⁹ Ayrıca sahte seyyidlere (müteseyyid) engel olarak seyyidlerin toplum nezdindeki saygınlıklarını korumayı amaçlayan Nakiblik kurumu İslam devletlerinde varlığını korumuştur.³⁴⁰

Emevilerin Hz. Ali'ye karşı duydukları açık düşmanlık ve onun soyundan gelenlere karşı tutumları neticesinde halkın Ehl-i Beyt'e yönelik olan hürmetleri seyyidlik (siyadet) kurumunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Emevilerin yıkılıp Abbasi

³³⁷ Arayancan, **Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi**, s. 22.

³³⁸ Mihnaz Şayester-Mahmud Hezayi, "Ber resi Caygahi İctimai Zenan ve Kudekan der Devre-i Tahmasb", s. 193.

³³⁹ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", **TDVİA**, C.10, İstanbul, 1994, s. 500.

³⁴⁰ Mustafa S.Küçükbaşçı, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, (2009), s. 102.

Halifeliğinin Ehl-i Beyt taraftarlarının destekleriyle iktidara gelmelerine rağmen Şii karşıtı bir politika izlemeleri seyyidlere olan bağlılığı arttırarak bu dönemde Şiiler varlıklarını Nakiblerin etrafında toplanarak ve İmamların mezarlarını ziyaret ederek yaşamışlardır.³⁴¹ Seyyidlerin işlerini gören, şecerelerle kayıt altında tutan Nakibü'l-Eşraflık kurumu Abbasiler döneminde kurumsallaşmıştır.³⁴²

İran topraklarının İslam'ın gelişinden itibaren Hz. Peygamberin soyundan gelenlere ev sahipliği yapması Ehl-i Beyt'e bağlılığı arttırarak İran toplumunda seyyidlere saygı duyulmasını sağlamıştır. Seyyidler şehirlerde ayanlar arasında yer alarak hürmet görmüşlerdir.³⁴³

Safeviler, İran'da iktidarı ele geçirmeleri ile birlikte halkın Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgiden yararlanarak neseplerini İmam Musa Kazım'a nispet ettirerek meşruiyetlerini sağlamıştır. Özellikle rakip devletler olan Sünni Osmanlılara ve Özbeklere karşı seyyid oldukları sık sık gündeme getirilerek üstünlük sağlamaya çalışılmıştır. Tahmasb ortaya atılan nesep iddiaları ile birlikte seyyidlere ilgi ve hürmet göstermeye başlamış herkesin onlara saygı göstermelerini istemiştir. Seyyidler, Tahmasb'ın iktidarını sağlamlaştırmasından sonra onun nezdinde yüksek bir mevki elde ederek önemli görevlere getirilmişlerdir.³⁴⁴

Tahmasb, evlilik yoluyla da seyyidlerle kurulan bağ sayesinde saltanatını sağlamlaştırılmıştır. Kızılbaş kabilelerin gücünün kırılması ile birlikte toplumsal hayatta Peygamber torunlarıyla kurulacak olan ilişkiler sayesinde Safevilerin halk arasında daha çabuk kabul görmesi ve Şiiliğin yerleşmesi sağlandığı gibi evlilik yoluyla seyyidlerin de siyasi nüfuz kazanmaları sağlanmıştır. Siyasi güç elde etmenin en güzel yolu evliliklerle yapılabilirdi. H.962 (1554/1555) yılında Yezd seyyidlerinden Şah Nimetullah Yezdi'nin kızı Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza ile evlendirilmiştir. H.968 (1560/1561) yılında da

³⁴¹ M.Saffet Sarıkaya, **Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)**, İstanbul 2012 s.124.

³⁴² A.Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din, 14-17.Yüzyıllar", **Yeniçağ Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, Osmanlı Dönemi, Makaleler-Araştırmalar**, 2012, 2.Baskı, İstanbul, ss-84-146; Mustafa S. Küçükbaşçı, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, 2009, s.102, (ss.87-129).

³⁴³ Manz, **Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din**, s.216.

³⁴⁴ Akaçeri, **Münesebat-ı Din u Devlet**, s.111.

Hatice Sultan, Meşhed ayan ve seyyidlerinden Ebu Talib'in oğlu Mirza Ebulkasım ile evlendirilmiştir.³⁴⁵

Tahmasb'ın seyyidlere olan ilgisini İran'a gelen seyyahlar da gözlemlemiştir. Venedik'den gelen Membré'nin 1540 yılında Tebriz'de Şah'ı ziyareti sırasında Şah'ın otağının yanında Sam Mirza ve Behram Mirza'nın çadırları olduğunu onların yanında da Uskuye Seyyidlerinin çadırlarını gördüğünü anlatır. Venedikli seyyahın gözlemleri Uskuye Seyyidlerinin Tahmasb nezdinde gördükleri itibarın kanıtıdır.³⁴⁶

Devlet kademesinde seyyidlere özel ihtimam gösteren onlara önemli görevler vererek siyasi olarak nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin İran üzerine gerçekleştirdiği seferlerden sonra Rüstem Paşa ile Osmalıların sulha razı olup olmadığını öğrenmek için Irak-ı Acem seyyidlerinden “*Şemsü'l-Felek Devvar*” adıyla meşhur olan Seyyid Mehdi'nin oğlu Mir Şemseddin Ali el-Hüseynî Osmanlı'ya barış elçisi olarak gönderilmiştir.³⁴⁷

Mir Takieddin Muhammed İsfahanî Sadaret'ten azledilince yerine Esterebad seyyidlerinden Emir Muhammed Yusuf ve Seyyid Ali Mar'aşî Sadaret makamına ortak edildiler.³⁴⁸ Ayrıca Mir Kıvamüddin Hüseyin vefat edince yerine Deştek seyyidlerinden Mir Gıyaseddin Mensur-u Şirazî Sadaret makamına getirilmiştir.³⁴⁹

İran'da yaşayan önemli seyyidlerden biri de Mir Abdulazim-i Babelkanî idi. İmam Rıza Asitanesinin Hadimbaşı olarak görev yapıyordu. Mir Abdulazim, Elkas Mirza'nın isyanından sonra onun af dilemesi sırasında Şah tarafından Elkas'ın yanına gönderilerek arabuluculuk yapmıştır.³⁵⁰

³⁴⁵ Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet*, s.125.

³⁴⁶ Membré, *Mission to The Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, s. 20; Tahmasb'ın Uskuye seyyidlerine başlattığı Sıyurgallarla ilgili olarak Bkz. Kazım Paydaş, “Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, *Bilig*, 39, (Güz /2006), s.210; Tebriz'deki Uskuye Seyyidleri Şahın yanında önemli dereceye sahiplerdi. Mir Sadreddin Mahmud, Emir Nizameddin Ahmed, Emir Kamerreddin ve Emir Ebu'l Hamid adlarında dört kardeşlerdi. Bkz. Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s.143.

³⁴⁷ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 106.

³⁴⁸ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 121.

³⁴⁹ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 66.

³⁵⁰ Şirazî, *Tekmiletü'l Ahbar*, s. 102.

Devlet görevlerine getirilen seyyidlerin şecerelerine bakılarak sahte seyyid olmamalarına özen gösterilmiştir. Kızılbaş emirlerin iktidar mücadeleleri esnasında tehdit unsuru olan Kadı Cihan yakalanarak Lar kalesine hapsedilince onun yerine “*nesebi sahih seyyid*”lerden Mir Cafer Savecî getirilmiştir. Aslında Kadı Cihan’ın seyyidliğinin tartışmalı hale getirilmesi Tahmasb’ın aleyhine olan tutumundan kaynaklanmıştır.³⁵¹

Seyyidlerin saltanatın dayanağı olması onların güç sahibi olmalarını ve toplumdaki itibarlarını arttırmıştır. Ancak, Şah İsmail zamanında isyan eden Nurbahşi seyyidlerinin tekrar iktidar hırsına sahip olduklarını anlayan Tahmasb H.944 (1537/1538) yılında Sadr makamındaki Kıvamüddin Nurbahşi’yi katlettirmiştir.³⁵² Şah Kıvamüddin Nurbahşi fitne içinde olduğu iddia edilerek Tebriz’in Encuk kalesine gönderilip burada işkence ile öldürülmüştür (H.948/1541-1542).³⁵³

Şer’i hükümlerin çıkarılması, Müderris, Kadı, Şeyhülislam, Hafızlar, Mezarlık hizmetlileri, medrese ve mescidlerin bakıcıları, Müstevfi ve gasılhanların tayini gibi işleri uhdesinde bulunduran Sadr makamına Tahmasb’ın genellikle seyyidleri getirmesi Şiiğin seyyidlerin aracılığıyla ülke çapında yayılmasını ve saltanatın temellerini sağlamlaştırmıştır.³⁵⁴

Şahın yakınlarında bulunan seyyidlerden bazıları Dergâh-ı Muallâ’da bulunarak izzet ve ihtiram görürlerdi. Fıkıh, Tefsir, Hadis gibi konularda ilim sahibi olan aynı zamanda hukuk konusunda yetkin bir âlim olan İsfahan seyyidlerinden Şah İnyatullah İsfahanî de Dergâh-ı Muallâ’da Kazaskerlik görevinde bulunmaktaydı. Aynı zamanda İsfahan nakibi olarak görev yapmaktaydı.³⁵⁵ Ayrıca Esterabad seyyidlerinden Mir Habibullah Bermeki ve Mir Gıyaseddin Şemsekî ve Mir Hüseyin adlı kişilerin Dergâh-ı Mualla’da

³⁵¹ Kumî, **Hülasat’üt Tevarih**, s. 160

³⁵² Akaçeri, **Münesebat-ı Din u Devlet Asr-ı Devlet**, s. 116.

³⁵³ Rumlu, **Ahsenü’t Tevarih**, s. 1284.

³⁵⁴ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 645; Mir Cemaleddin Esterabadî, Mir Kıvamüddin Hüseyinî, Emir Nimetullah Hillî, Emir Gıyaseddin Mensur-ı Şirazî, Mir Mazulleddin İsfahanî, Emir Esedullah Mar’aşî, Şah Takiyeddin Mahmut İsfahanî, Emir Mahmut Yusuf Esterabadî, Mir Esedullah Mar’aşî’nin oğlu Mir Seyyid Ali, Emir Gıyaseddin Mahmut gibi Seyyidler Tahmasb döneminde Sadaret makamına getirildiler. Bkz. Akaçeri, **Münesebat-ı Din u Devlet Asr-ı Devlet**, s. 122.

³⁵⁵ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 149.

“Mülazımat-ı Eşref” sıfatıyla görevlendirilip korucuların sülüküne girdiklerini görüyoruz.³⁵⁶

Şah Tahmasb Dönemi’nde seyyidler sadece dinî makamlara getirilmezdi. Aynı zamanda seyyidlerin idari makamalarda da değerlendirildiğini görüyoruz. Bu dönemde Yezd, Kaşan, Şiraz, Serahs, Zorabad gibi şehirlerin nahiyelerinde idari görevler almışlardır.³⁵⁷ Dönemin önemli hadis âlimlerinden olan Mar’aşi seyyidlerinden Mir Al’a el-Nebi Dergâh-ı Mualla’da Kadıaskerlik görevinin yanısıra Gilan’ın fethinin ardından bu vilayetin Sadaretin’e gönderilmiştir. Ayrıca Şehzadelerin dinî eğitimiyle meşgul olarak Şii akideleri öğrenmelerini sağlayan Esterabad seyyidlerinden Mir Muhammed Mu’min Esterabadî adlı seyyid Tahmasb’ın teveccühüne mazhar olmuştur.³⁵⁸

Şahın özel ihtimam ve saygı gösterdiği seyyidlerden biri de Arap diyarından gelerek Sebzar’a yerleşen Seyyid Mir Şemseddin Ali’dir. Horasan’da birçok arazi ve emlakın yanı sıra yüklü miktarda paraya da tasarruf ederdi. Aynı zamanda “Nakibü’l-Nükebay-ı İran” unvanına sahip olan Seyyid Ali Horasan vilayetinden sorumluydu. Özbek Ubeydullah Han’ın Horasan’a geldiği sırada Şah tarafından Mir Şemseddin’e yüksek rütbeyle “Hanlık” lakabı da verilerek önceki görevlerinin üzerine bir de Kalantar ve “vilayetin büyüğü” mansıb’ı eklenmiştir.³⁵⁹

Siyadet-i sahih neseb olan Emir Hüseyin Kerbelâî orduy-ı hümayunda bulunarak manevi destek sağlamış daha sonra da Şah’ın emriyle Herat’a giderek orada hizmette bulunmaya devam etmiştir.³⁶⁰

Tahmasb döneminin önemli âlimlerinden birisi de Mirza Abdubakidir. Zencan’da vefat etmiş cenazesi Şah’ın emriyle Kazvin’e getirilmiştir Yaptığı hizmetlere karşılık naaşı Kerbelâ’ya taşınmış ancak Bağdad yakınlarında veba olmasından dolayı

³⁵⁶ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 152.

³⁵⁷ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 824.

³⁵⁸ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 146.

³⁵⁹ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 152.

³⁶⁰ Kumî, **Hülasatü’t Tevarih**, s. 286.

götürülemediği. Daha sonra Meşhed'e getirilerek İmam Rıza Asitanesine gömülmüştür.³⁶¹

Seyyidlerin refahını arttırmaya çalışan Tahmasb, onların toplum içerisinde ayrıcalıklı bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Humusun³⁶² seyidlere taksim edilmesini sağlamıştır. Hz. Ömer'in seyidlere humus vermeyi kaldırdığını söyleyerek kendisinin seyidlere humus verilmesi uygulamasını başlattığını söyleyerek Ehl-i Beyt'in refahı için uğraşan ve onların koruyucusu olan bir hükümdar olduğunu göstermeye gayret etmiştir.³⁶³

Humusun seyidlere dağıtılmasına özen gösteren Tahmasb, Şii fakihlerin bu konuda gösterdikleri tavra uygun hareket etmiştir. Şii fakihler Humus olarak vermesi gereken bir miktarı vermeyen bir kişinin Ehl-i Beyt'e zulmettiğini ve onların hakkını gasbedenlerden farksız olduğunu söylemişlerdir. Bu konuya özen göstermeyenlerin manevi olarak cezalandırılacağı düşüncesi yaygınlaştığı için Tahmasb bu konuda dikkatli davranmaya çalışmıştır.³⁶⁴

Devlet kademesinde önemli vazifelere getirilen seyidlerin ihtilafli konularda arabuluculuk yaparak Safeviler'e hizmet etmişlerdir. Celaleddin Ekber Şah'ın Deken civarını hâkimiyet altına almak istemesi üzerine ona muhalefet edecek güçleri olmayan Deken padişahları bir çare bulamayınca Erdestan kasabasının zengin ve şerefli seyidlerinden olan Emir Kemaleddin Hüseyin Deken bölgesine giderek oranın hâkimleriyle istişare etti. Yapılan görüşmeler neticesinde Ekber Şah'a mektup yazılması

³⁶¹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih** s. 366.

³⁶² Sözlükte beşte bir anlamına gelen Humus kelimesi, ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına alınan beşte birlik oranı ifade eder. Şii Fıkında Sünni fıkına göre daha ayrıntılı ele alınmıştır. Bkz. H. Yunus Apaydın, "Humus", **TDVİA**, C.18, İstanbul, 1998, s. 365; İmamîye Şiiliğinde Humus Hz. Peygamber ve yakınlarına, Zekâta bedel olarak verilmek üzere farz edildiğine ve onların hakkı olduğuna inanılan paydır. Allah, mal ve beden sadakaları olan zekât ve fitreyi onlara haram saymıştır. Buna karşılık onlara Humus ayrılmıştır. Altı kısma ayrılan Humus'un üç kısmı Allah, Resulüne ve Ehl-i Beytine aittir. Bkz. E. Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Ankara, 1996, s. 171-172; "Şunu biliniz ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz herhangi bir şey beşte biri Allah ve Peygambere, Peygamberin akrabalarına yetimlere, miskinlere, düşkünlere, yolculara mahsustur, Eğer İman etmiş iseniz buna riayet ediniz", Bkz. **Kur'an-ı Kerim**, Enfal/41, Ayrıca Bkz. "Sana enfalden soruyorlar deki: Enfal Allah'a ve Peygambere aittir. O halde siz-gerçek-müminlerseniz Allah'tan korkun, çekişmeyi bırakın, Allah'a ve Resulün'e itaat edin", **Kur'an-ı Kerim**, Enfal /8/1.

³⁶³ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 824.

³⁶⁴ H. Yunus Apaydın, "Humus", **TDVİA**, İstanbul, 1993, s. 369.

gerektiğinden bahsedildi. Neticede Ekber Şah'a yazılan mektupta şöyle denilmiştir. “*Bu memleket ilelebet itaati vacib olan Şah-ı din Penah-ı Tahmasb'ın emri altındadır ve öyle kalacaktır. Onu sözü olmadan harket edemeyiz.*” Mektubu alan Ekber Şah Deken padişahlara bir elçi ve hediyeler göndererek özür dilemiş ve bu durumun Tahmasb'a iletilmemesini rica etmiştir. Seyyid Kemaleddin sayesinde Deken'in Ekber Şah tarafından baskı altına alınması önlenmesini haber alan Şah Tahmasb Seyyid'e Mustafa Han lakabını vererek onun rütbesini Deken emirlerinin üstüne çıkarmıştır.³⁶⁵

Elkas Mirza'nın isyan edip Osmanlı Devleti'ne sığınması ve onlardan aldığı destekle İran'a saldırması üzerine İsfahan civarında seyyidlerin Nakib'i olan Takiyeddin Mahmud'un orduya yardımcı olarak halkla birlikte Elkas'a karşı mücadele ettiğini görüyoruz.³⁶⁶

Seyyidlere büyük önem veren Şah Tahmasb H.952 (1545/1546) yılında Mazenderan taraflarında Sari valisi Aka Mahmud'un Seyyid Abdülkerim oğlu Mirşah adlı seyyidi hile ile katl ettiğini öğrenince o bölgeye yönelerek seyyidin intikamını almak istemiştir. Aka Mahmud Şah'ın kendisini afetmesi için elçilerini hediyelerle Dergâh-ı Muallây'a gönderdi. Şah onun 3 bin tümen resm-i ceraim ödemesi isteyerek seyyidin katline karşılık aldığı parayı Hazine-i Amire'ye nakletmiştir. Tahmasb, saltanatının sonlarına doğru da seyyidlere önemli görevler vermiştir. Vezaret-i Divan-ı Ala görevini Hoca Cemaladdin Ali Tebrizî ile Seyyid Hasan Farahanî'ye vererek onlara 500 tebrizi tümen maaş bağlamıştır.³⁶⁷

3.5. Halife

Safevi tarikatı davasının yayıcısı olan özellikle Anadolu'daki Aleviler arasında tarikatın müridlerinin Erdebil ile bağlantısını sağlayan Halifeler, Şah'ın temsilcileri olarak atanırlardı. Kızılbaşların Mürşid-i Kamil'i olan Şah'ın yardımcıları olarak Şeyh Safi hankahına hizmet ederlerdi.³⁶⁸ Halifeler Şeyh Safi zamanından itibaren Erdebil

³⁶⁵ Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 17-18.

³⁶⁶ Kumî, *Hülasetü't Tevarih*, s. 334.

³⁶⁷ Hüseyinî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, s. 153.

³⁶⁸ R.Savory, “The Office of Khalifat Al-Khulafa Under The Safawids”, *Journal of The American Orient Society*, 85, Newhaven, 1965, s. 497.

Tekkesi'nde hizmet ederek Safevi propagandasının yürütücüsü olmuşlardır. Şeyh Safi tekkesinde cuma gecelerinde dervişlerin ve sufilerin tevhidhanedeki zikirlerinde bulunan Halifeler ekmek ve helva dağıtılmasıyla meşgul olmalarının yanı sıra emr-i maruf ve nehy-i münker ile de işgal ederek Safevi dav'asının yürütücüsü olmuşlardır.³⁶⁹

Halifeler, Anadolu'da çeşitli bölgelerde yaşayan Kızılbaş kabilelerin dinî önderleridir. Erdebil'de tarikatın usul ve erkânını öğrenerek aldıkları emirleri yaymak için görevlendirilmişlerdir. Türkmen kabileler arasında propaganda faaliyeti yürüterek “nezir” adı verilen vergileri toplayarak İran'a göndermek ve Erdebil tekkesine taraftar toplamak yaptıkları faaliyetler arasındaydı. Osmanlı Devleti bu Halifelerin faaliyetlerini sıkı bir biçimde kontrol edince İran'a giderek bir topluluk oluşturmuşlar ve başlarındaki kişiye de “Halifetü'l-Hülefa” adı verilmiştir. İlk Halifetü'l-Hülefa Taliş Hadim Beğ idi. Aynı zamanda Bağdad valisi olan Hadim Bey Çaldıran savaşında öldürülmüştür.³⁷⁰

Şah Tahmasb'ın İran'ı Şiileştirme politikası doğrultusunda Halifelerin de görevlerinde değişikliğe gidilerek Erdebil davasının temsilcileri olmalarının yanı sıra mutedil Şiiliğin yayıcısı konumuna gelmişlerdir. Tahmasb'ın emr-i maruf ve nehy-i münker için çıkardığı fermanla Halifelere hitap etmesi Halifelerin Safevi propagandasının yanında şehirlerde emr-i maruf görevlerinin de olduğunu göstermektedir. Fermanında Kuhguliye ve Şiraz taraflarındaki Mevlana Raziyyeddin Mahmud'a gönderdiği emirle mübarek gecelerde dinî merasimlerin düzenlenmesi, insanların namaz kılmaya teşvik edilmesi, Emr-i maruf nehyi ani'l-münker, mescid, medrese, tekke ve mübarek kişilerin kabirlerinin genişletilmesi, bakım ve onarılmasını emretmiştir.³⁷¹

Caferiyan'a göre Tahmasb, fakihlerin görev dağılımının tam olarak belirlenmediği ve bu konuda bir görev boşluğu olduğu için Halifelere şeriatın yayılması, halkın din

³⁶⁹ Anonim, **Tezkiretü'l Mülük**, Neşr: Seyyid Muhammed Debirsiyaki, Tahran, 1378, s. 18.

³⁷⁰ R.M. Savory, Savory, Roger, “The Safavid Administrative System”, **The Cambridge History of Iran**, Volume 6, Edited By Peter Jackson, Newyork 1986, s. 358

³⁷¹ Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din**, s. 366-367.

işlerinin sağlanması, özellikle Şiiliğin yayılışı için emir vermiştir.³⁷² Ayrıca, Erdekan Halifelerine ve Kuhguliye'deki Tüccar, Vüzera, Kalentar, Tiyuldar ve Daruğalar'a gönderilen emirde şeriatın yayılışı konusunda emirlerine itaat edilmesini ve aralıksız bir şekilde çalışılmasını emretmiştir. Mübarek "Meşhed-i Rızaviye" şehrinin hâkiminin şer'i yasaklara uymadığı ve günah işlerin kaldırılmasına ihtimam göstermediğini işitince oranın hâkimini görevden almıştır.³⁷³

Tahmasb döneminde özellikle emr-i maruf gibi konularda Şeyhülislam'ın görevlerinin artmasıyla birlikte Halifelerin yetkilerinde azalma görülmüştür.³⁷⁴ Halifetü'l-Hülefa'nın Tahmasb döneminin sonlarında etkisinin azalmaya başladığı görülmektedir. Ancak Rumlu Hüseyin Kulu Halife'nin bu makama gelmesiyle tekrar etkisi artmaya başlamıştır. Efendiyev'e göre Hüseyin Kulu Halife bağımsızlık işareti olan "tabıl ve bayrak sahibi" olmasa da büyük nüfuzu olan bir şahsiyetti.³⁷⁵

Naib-i Mürşid-i Kâmil olarak Tahmasb dönemi boyunca gücünü koruyan Halifelerin Kızılbaş kabilelerin gücünün kırılmasına paralel olarak eski etkilerini yitirmelerine rağmen İskender Münşi'ye göre 3 Şamlu, 1 Türkman, 4 Zülkadr, 3 Kaçar, 1 Çağatay, 1 Kürd olmak üzere 13 Halifetü'l-Hülefa Tahmasb dönemi boyunca görev yapmaya devam etmiştir.³⁷⁶

3.6. Muhtesib

İslam devletlerinde yaygın olarak görülen İhtisab Kurumu, toplumsal hayatın İslam dinine uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlayan; insanların doğru yola yönlendirilmesi ve huzurun tesisi için gerekli işleri yerine getiren bir kurumdur. Genellikle Halifelerin tayin ettiği Muhtesib adlı görevli bu kurumun işleyişini

³⁷² Resul Caferiyan, "Emr-i Maruf nehyi ez Münker Der Devre-i Safeviyye", *Keyhan-ı Endişe*, Şomare, 82, Behmen ve Esfend , (1377), s. 67; Hüseyin Mir Caferi-Mecid Haşimi Erdekani, "Ferman-ı Şah Tahmasb-ı Safevi Be Mevlana Razieddin Mahmud", s. 99; Ayrıca Bkz. **Tezkiretü'l Mülük**, s. 48

³⁷³ Mir Caferi-Erdekani, "Ferman-ı Şah Tahmasb-ı Safevi Be Mevlana Razieddin Mahmud", s. 99-100.

³⁷⁴ Resul Caferiyan, **Din u Devlet Asr-ı Safevi**, s. 245-246.

³⁷⁵ Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s. 310.

³⁷⁶ Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s. 310; Halifelerin Kızılbaş topluluklarla olan ilişkisinin Çaldıran Savaşı sonrası olan seyrine dair Bkz. Ayfer Karakaya Stump, "Kızılbaş Hareketinin Oluşumu ve Anadolu'daki Kızılbaş/Alevi Topluluklarının Safevilerle İlişkileri", **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık**, s. 79-112.

sağlayarak ölçü ve tartıların kontrolü ve ticaretle hile yapan kişilerin cezalandırılması gibi görevlerinin yanında Müslümanların Cuma namazına riayet etmeleri için de uğraşarak Cuma namazının kılınması için gerekli olan kırk kişiye ulaşabilmesini sağladı.³⁷⁷ Şeriat hükümlerine riayet edilmesi ve genel ahlak kurallarına uyulması, içki içilmemesi, yasaklanan müzik aletlerinin çalınmaması, şer’i hükümlere aykırı oyunların ve eğlencelerin engellenmesi Muhtesib’in vazifelerindendi.³⁷⁸

Muhtesibin Bu görevlerinin bulunması Şeyhülislam ve Kadılarla birlikte çalıştığını göstermektedir. Safevilerde Muhtesib-i Memalik görevinde bulunan kişi “tahta külah” gibi cezalar vererek halka kötü bir fiilde bulunmamaları için ibret almalarını sağladı.³⁷⁹

Muhtesib’in toplumsal hayatı düzenleyen çeşitli görevleri uhdesinde bulundurması İslam’ın önemli dusturlarından olan emr-i maruf ile bağlantılıdır. Kur’an-ı Kerim’de siyasi gücü elinde bulunduranların “emr-i ma’ruf ve nehy-i ani’l-münker”e uyacaklarından bahsedilmiş ve İslami yönetim anlayışının temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. Bu yüzden Şii siyaset felsefesi emr-i marufa büyük önem vermiştir.³⁸⁰ Bu anlayış Şiiilerde Sünnilere kıyasla ahlaki bir anlayıştan çıkarak siyasi olarak toplumu dönüştürücü bir araç vazifesi görmüştür.³⁸¹

İmamiyye Şiası’nda dinin esaslarından birisini emr-i maruf anlayışı oluşturur. Bunu terkeden topluluk, Allah tarafından cezalandırılır. Bu yüzden emr-i maruf’a uymak her Müslüman’a farzdır. Müslümanların bu emri yerine getirmemeleri durumunda İmam iyiliği emredip ve kötülüğü yasaklamak için harekete geçer.³⁸² İmamiyye Şiasının yanı

³⁷⁷ R.Levy, “Muhtesib”, İ.A, MEB, C.8, İstanbul, 1979, s. 532; Beatrice Forbes Manz, **Timurlu İran’da İktidar, Siyaset ve Din**, Çev: Dilek Şendil, İstanbul, 2013, s. 254; Aydın Usta, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Samaniler Devleti (874-1005)**, İstanbul, 2007, s. 381.

³⁷⁸ R.Levy, “Muhtesib”, s. 532; W.Barthold-F.Köprülü, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 2014, s. 193; Güney İran’da hüküm süren Muzafferiler (1314-1393) Hanedanı’nın kurucusu Mübarizeddin Muhammed şeriatı sıkı bir şekilde uygulayıp dini emirlere uymayanlara ağır cezalar vermesi ile meşhur olduğu için kendisine Muhtesib ünvanı verilmiştir. Bkz. V.V. Barthold, **“İslam’da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Çev: İlyas Kamalov, İstanbul 2012, s. 79.

³⁷⁹ Refia, **Desturü’l-Mülük**, s. 237.

³⁸⁰ Sizden, Hayra çağırın iyiliği (marufu) emredip ve kötülükten (münkerden) meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Bkz. **Kur’an-ı Kerim ve Açıklmalı Meali**, Al-i İmrân Suresi, 3/104, s. 62.

³⁸¹ Şeriatı, **Şia**, s. 41; Şahrüh Ahavi, **İran’da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri**, Çev: Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1990, s. 41.

³⁸² Ethem Ruhi Fırlı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, 1996, Ankara, s. 172.

sıra Aleviliğin inanç esaslarından Dört kapı-Kırk makamın mürşit tarafından bilinmesi ve bunu taliplerine öğretmesi gereklidir. Bu öğretinin ‘ilk kapı’sı olan Şeriat’ın makamlarından birisi ise emr-i maruf nehy-i münkerdir.³⁸³

Şiiliğin kollarından biri olan Zeydiye’ye göre de emr-i marufu uygulamak Ehl-i Beyt’e mahsus bir iştir. Muhtemelen bu düşünceyi bilen Tahmasb, emr-i marufa riayet etmenin Ehl-i Beyt ile olan bağımlı kuvvetlendireceğine inanmıştır.³⁸⁴ Bu yüzden Şah Tahmasb hükümranlığının ilk döneminde İslam devletlerinde görülen görevlerinin yanında İhtisab kurumunun “emr-i maruf ve nehy-i münker” den de sorumlu tutmuştur. Toplumsal hayatta iyiliğin emri ve kötülüklerin yasaklanmasını sağlamaya çalışan Tahmasb, Muhtesib’in görevlerine Şiiliğin temel düsturu olan bu görevi de ekleyerek İmam’ın gaybetinde onun yetkilerini kulanmaya başlamıştır. 20 yaşındayken Seyyid Mir Hadi’nin elinden tövbe alan ve bütün günahlardan, zina, şarap, gibi gayri meşru şeyleri bıraktığını ilan eden Tahmasb, Seyyid Mir Hadi’ye Muhtesiblik görevini tevdi etmesiyle emr-i maruf ve nehy-i münker görevini de ona vermiştir. Aynı zamanda Tahmasb’ın Mir Hadi’den el alıp tövbe etmesi Kızılbaşların geleneksel inançlarından olan dör kapı, kırk makam anlayışına da uygunluk arzemiştir.³⁸⁵

Tahmasb’ın emr-i maruf’a verdiği önem toplumsal hayatta saygınlığı olan seyyidlerden de bu konuda yararlanması fırsatını sağlamıştır. Mesela, Esterabad seyyidlerinden Mir Seyyid Ali, Dergâh-ı Mualla’da Hitabet görevinin yanında aynı zamanda bazen Muhtesib-i Memalik görevini de üstlenmiştir.³⁸⁶ Tebriz Kalantarı görevinde bulunan Seyyid Abdü’l-Hüseyn Muhtesib, Seyyid Mir Cafer’in ölümünden sonra onun yerine Muhtesib-i Memalik görevine getirilmiştir.³⁸⁷

³⁸³ İlyas Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel boyutlarıyla Alevilik**, s. 161-162.

³⁸⁴ Zeydi düşüncesinin siyasete yansımaları ile ilgili Bkz. Muharrem Akoğlu, “Büveyhilerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine”, *Bilimname*, XVII /2, (2009), s.133, İmamiyye Şiiliğinin dördüncü İmamı Zeynel Abidin bin Hüseyin’in şehit edilen oğlu Zeyd’i takip edenlere Zeydiyye denilir. Zeyd, H.121 yılında Emevi hükümdarı Hişam bin Abdülmelik’e karşı bir kıyam başlatarak harekete geçmiştir. Zeydiyyeye mensup olanlara göre Ehl-i Beyt imamlarının beşincisi Zeynelabidindir. İlk iki halifeyi kabul eden Zeydiye’ye göre bilgin, yiğit, cömert ve zahid olan ve Hz. Fatmanın soyundan gelen bir kişi imam olabilir. Bkz. Allame Tabatabai, **İslam’da Şia**, s. 71-72.

³⁸⁵ Caferiyan, **Safeviyye Der Arsay-ı Din**, s. 365; Şah Tahmasb-ı Safevi, **Tezkire**, s. 30; Kızılbaşların ibadet anlayışları için Bkz. İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, TDVİA, s. 553-555.

³⁸⁶ Münşî, **Tarih-i Âlem Aray-ı Abbasi**, s. 150.

³⁸⁷ Münşî, **Tarih-i Âlem Aray-ı Abbasi**, s. 150.

Safevilerde pazarların denetlenmesi, ticaretin doğru yapılıp yapılmadığı gibi işleri bulunan Muhtesibin bir diğer görevi ise ibret-i âlem için suçlu kişilere “tahta külah”³⁸⁸ takılmasına riayet etmektir. Bu uygulama toplum içerisinde tören şeklinde yapılarak suçlular halkın gözünde küçük düşürülürdü.³⁸⁹

Muhtesib’in görevinde bulunan emr-i maruf ve nehyi münker için belirli miktar para ayırarak devletin resmî bir vazifesi haline getirmiştir. Ehl-i Beyt’in hayatını ve faziletlerini anlatarak halk arasında Şiiliğin yayılmasını sağlayan Kıssahanlar da mutaassıb ulemanın tepkisini çekmeden önce Tahmasb’ın emriyle emr-i maruf için gayret göstermiştir.³⁹⁰

Safevilerin rakibi olan Özbeklerin Muhtesibleri ise Herat’ın işgali sırasında Şiilerden bazı kimselerin sahabeye lanet ettikleri gerekçesiyle kadıya götürülmesine yardım etmişlerdir. Özbeklere “muhtesiban-ı nahak” (yalancı muhtesibler)’in yardım ederek Kadı’nın ölüm emrini verdiği kişileri çarşıya götürüp katlettikleri görülmüştür.³⁹¹

³⁸⁸Tahta Külah giydirme cezası 17.yüzyılda İran’a gelen Chardin’in gözlemleriyle şu şekilde açıklanabilir: “Ölçülerde sahtekârlık yapan esnaf için uygulanan bir çeşit cezadır. Bu cezaya göre, suçlunun boynuna onu saracak biçimde büyük bir tahta geçiriyorlardı. Bu tahtayı suçlunun omuzlarında oturtturarak, tahtanın önüne zil takılıyordu. Sonra da suçlunun kafasına ucuz ve uzun bir şapka geçirip, kendi mahallesinde dolaştırıyorlardı. Sokaktaki insanlar bağırarak, onunla dalga geçiyor, onu azarlıyorlardı.” Bkz. Veliyeva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 338.

³⁸⁹ Efendiyev, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, s. 312;

³⁹⁰ Münşi, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 123.

³⁹¹ Kumî, **Hülasatü’t Tevarih**, s. 193.

BÖLÜM 4: ŞAH TAHMASB'IN DİN ADAMLARI İLE İLİŞKİSİ

4.1. Tahmasb'ın Din Adamlarına Verdiği Önem

Safevi Devleti'nin kurulduğu İran coğrafyasında din ve siyaset ilişkilerine bakıldığında eski çağlardan itibaren sürekli bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Din adamları, sultanların ve düzenin koruyucusu olarak iktidarla sıcak bir ilişki içerisine girmiştir.³⁹² Ahameniler döneminde saltanatın hükümdara verilen bir Tanrı lütfu olduğu inancı gereği siyasi otorite meşruiyetini dinî yönden tamamlamıştır. Şahların Ahuramazda tarafından görevlendirildiği inancı sonucu Tanrının yeryüzündeki gölgesi (Zillullah) olması anlayışı doğmuştur.³⁹³

Şah İsmail'in İmam Mehdi'nin gaybeti döneminde siyasi otoriteyi kurabilmek için devam ettirdiği bu anlayış kitleleri peşinden sürükleyebilmesi için kendisine önemli bir destek sağlamıştır. Göçebe kabilelere dayalı olarak kurulan Safevi Devleti'nin merkezileşmeye duyduğu ihtiyaç sonucu bir bürokratik yapının inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Devletin resmî mezhebi olan Şiiliği topluma ulaştıracak, devletin otoritesini gösterecek ve toplumsal dönüşümü sağlayacak olan bürokratik kadroları oluşturan ulema bu konuda önemli vazifeler üstlenmiştir. Safevi Devleti'nde ulema, saltanat ile toplum arasındaki bağın kurucusu ve devletin meşrulaştırıcısı olma görevini yerine getirecek yegâne unsur olmuştur. Safevi Devleti'nin meşruluğuna gölge düşürecek veya halk arasında saltanatının otoritesini sekteye uğratacak olan ulema ise tasfiye edilmiştir. Tasfiye edilen ulemanın sadece Safevilerin düşmanı olan Sünnilerden olmaması Şii ulemanın da yeri geldiğinde gözden çıkarılabilmesi devletin merkezileşirken saltanata sadık kişileri yanına aldığı kanıtıdır.³⁹⁴

Safevi Devleti'nin kurumsallaşması esnasında en önemli destekçisi olan Şii ulema devletin sadık hizmetkârları olmuşlardır. Devletin sağladığı tüm imkânlardan yararlanan Şii ulema özellikle hanedan ile kurulan evlilik yoluyla da toplum nezdinde saygınlığını arttırarak İmamiyye Şiiliği'nin yayılışını hızlandırmıştır. Devlet desteğini sağlayan

³⁹² Kevseranî, **Fakih ve Sultan**, s.146.

³⁹³ Tufan Gündüz, "Şah", **TDVİA**, C.38, İstanbul 2010, s. 249.

³⁹⁴ Ira Lapidus, **İslam Toplamları Tarihi**, s.725.

ulema saltanata tehdit oluşturacak aşırı Şii fikirleri ve Sünnilik adına her şeyi ortadan kaldırarak müşerri Şiiliğin yerleştirilmesini sağlamıştır.³⁹⁵

Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce kurulan Şii devletler, Şii siyasi fıkımın oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Siyasi desteği arkasına alan âlimler Şiilerin otoriteye bakışını şekillendirmek için ilmi çalışmalarda bulunmuşlardır. İmam Mehdi'nin gaybeti döneminde ümmete imamlık yapacak, onları dinî ve siyasi olarak yönlendirecek olan kişinin kim olacağı konusu Şii âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Şeyh Müfid'e (947-1023) göre insanların günlük işlerini yürüten yöneticiler Sultanu'z Zaman'dır. Sultanu'l-İslam ise nas ile tayin edilmiş olan imamdır.³⁹⁶

İmam'ın yokluğunda Şer'i işleri uhdesine alan Şii fakihlerin Safeviler döneminde iktidara karşı tutumu, Şiilerin Safevi saltanatına karşı nasıl bir tavır içinde bulunmaları gerektiği Safevi öncesi iktidara gelen Şii devletlerden farklıdır. Safevi Devleti'nin temel meşruiyet kaynağı olan seyyidlik iddiası Şiilerin bu devlete olan tutumlarını derinden etkilemiştir. Siyasi hâkimiyetin Şiiliğin yayılışına katkıda bulunacağına inanan ulema, devlet kademesinde yer almayı fırsat bilmiştir. Bu durum İmamiyye Şiası'nın güçlenmesini sağlayacak bir araçtır. Bu yüzden Safevi saltanatının başlaması Şiiler için yeni bir iktidar alanı açmıştır. Çünkü bu döneme kadar İmamların olmadığı siyasi otoriteyle sürekli uzlaşma içinde olmak zorunda olan ulemaya Safevilerin kuruluşu ile birlikte neseb olarak İmamlar'a dayanan bir devlette görev alma fırsatı doğmuştur. Büveyhiler döneminden itibaren iktidarla sıkı ilişki içerisinde olan İmami ulema ilmi çalışmalar yapabilmek ve Şiiliğin yayılmasını sağlayabilmek için geniş alanlar elde etmesine rağmen tam olarak gerekli desteği sağlayamamıştır. Bu durumun oluşmasının temel sebebi Şiilerin sürekli muhalefet içerisinde bulunmasıdır.³⁹⁷

İmam'ın gaybeti döneminde meşruiyetini Gaib İmam'ın yetkilendirmesinden almayan siyasi otoritenin temelsiz kalması, Gaib İmam'ın naibi olan fakihlere mevcut siyasi otoriteye meşruiyet verme veya meşruiyetine engel olma gibi bir fonksiyon yüklemiştir.

³⁹⁵ Mazlum Uyar, "Safeviler Döneminde Devlet Ricali-Ulema Münasebetleri (1501-1722)", *Türkiye Günlüğü*, 63, (Kasım-Aralık 2000), s. 68.

³⁹⁶ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, s. 33.

³⁹⁷ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, s. 266.

Safevilerin iktidara gelmesiyle İmam'ın gaybeti döneminde halkın işlerinin nasıl yürütüleceği dinî ve dünyevi rehberliğin kimin elinde bulunacağı konusu tekrar gündeme gelmiştir. Safevilere bu meşruiyeti sağlayacak olan âlimler İran coğrafyasında bulunmadığı için Arap âlimler bu işlevi görmüşlerdir. Şah Tahmasb'ın nesebini İmam Musa Kazım'a dayandırıp otoritesini sağlamlaştırma çabalarına rağmen fakihler ile ilişkisi ve onlara verdiği önem İmamiyye Şiiliği'nde siyasi gücü elinde bulunduran cair (zalim) sultanla imam'ın varisi konumundaki fakihin karşılıklı olarak birbirlerini desteklemelerinin önünü açmıştır.³⁹⁸

Arap ulemanın Safevilere verdikleri destek onların bu devleti zorba bir devlet olarak görmediklerini de kanıtlar niteliktedir. Gaybet döneminde her türlü siyasi otoritenin gayri meşru sayılmış olmasına rağmen Safevilerin iktidarı ile kurulan yakın ilişki Şii ulemaya farklı bir konum kazandırmıştır. Şiilikte Peygamberin ve İmamların varisi olarak görülen ulemanın bu yetkiyi taşımalarının tek şartı sultanlarla olan ilişkisi ile ilgilidir. Hz. Muhammed'in bu konu hakkında rivayeti şöyledir: “*Âlimler sultanlarla oturup kalkmadıkları müddetçe Resullerin Allah kulları üzerindeki elçileridir. Sultanlarla oturup kalktıklarında ve dünyaya bulaştıklarında Resuller'e ihanette bulunmuşlardır, onlardan kaçınınız.*”³⁹⁹

Bu durumda İran'a gelen Arap ulemanın Şiiliği resmî mezhep ilan eden Safevi Devleti'ni gayri meşru olarak görmediği veya onların seyyidlik iddialarına inandıkları ortaya çıkar. Çünkü dünyevi iktidar arzusuna sahip olan ulemanın konumu söz konusu hadisle irtibatlandırılmaz. Ancak geleneksel Şii siyaset felsefesi ile hareket eden Şii ulemeden bazılarının Safevilerin Şii olmalarına rağmen kurulan devletin gasıp olma

³⁹⁸ İrfan Abdulhamid Fettah, **İmamiyye Şiisi'nde Velayet-i Fakih Teorisi, Araştırma: Tahlil, Tenkit**, Çev: Seyid Bahçivan, Konya, 2012, s. 23-34; Vecih Kevseranî, **Fakih ve Sultan: Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev: Ramazan Yıldırım, İstanbul, 2006, s. 162; İlmi ve ameli şartları haiz olan fakih, sadece islam ümmetini idare etme hususunda masum imamın naibi değildir. Bunun yanında ilahi hidayetten yararlanarak islam ülkesinin siyasetine hâkim olan ilkeleri ve uyulması gereken kanunları da belirlemesi lazımdır. Naib (fakih) ile masum imam arasındaki tek fark şudur: masum imamın bütün ilimleri, ilahi masumiyet sayesinde delillerden istinbat etme (içtihat) yoluyla değil, ilmi huzuri ve şuhud yoluyla olduğu için yakini ve kesindir. Ama naibin bütün bildikleri içtihat yoluylaadır. Bkz. Cevad Amulî, “İslam'da Yöneticilik Üzerine Notlar”, *Ehl-i Beyt Dergisi*, 5/19, (Temmuz-Eylül 1998), s. 127-128.

³⁹⁹ Kevseranî, **Fakih ve Sultan**, s. 172.

durumunu değiştirmediği iddiasında bulunmaları Safevi Devleti'ne bakışlarını şekillendirmiştir.⁴⁰⁰

İmamın gaybeti döneminde iktidarı ellerinde tutan sultanlarla ilişki içerisinde olan ulemanın durumu hakkında İmam Cafer-i Sadık'tan rivayet edilen bir hadis ise ulemaya farklı bir rol kazandırılmıştır. Aralarında borç veya miras yüzünden anlaşmazlık olup sultanın kadısına başvuran iki kişinin durumunun ne olacağı sorulunca İmam Cafer şöyle buyurmuştur: *“İster hak ister batıl olsun kim onların yargısına başvurursa kuşkusuz tağutun yargısına başvurmuş olur. Tağutun hükmüyle alınmış bir şey de kesin bir hak dahi olsa haramdır. Çünkü onu tağutun hükmü ile almıştır. Hâlbuki Allah tağut'a karşı çıkılmasını emretmiştir. Ne yapmalıyız sorusuna “Bizim hadislerimizi nakleden, hükümlerimizi bilen birine bakmalı ve hakem olarak ona razı olmalıdırlar. Şüphesiz ben onu size hâkim olarak belirledim”* demiştir.⁴⁰¹

Cafer-i Sadık'tan nakledilen bu hadis İmamiyye ulemasının iktidara karşı olan tutumu için bir ölçü olmuştur. İmam Cafer'in bu hükmünü çok iyi bilen Arap ulema genel olarak Safevi Devleti'ne meşru devlet statüsü vermekten kaçınmış sadece devletin imkânlarından faydalanarak Şiiliğin yayılması için önlerine gelen fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır. İsnâaşeriyye Şiiliği'nde din adamlarının konumunun güçlü olmasının temelleri Şii siyaset düşüncesinde yatmaktadır. Hukuki ve siyasi tüm yetkilerin İmam'ın yetkisine dâhil olduğunu benimseyen İsnâaşeriyye Şiiliği'ne göre on birinci İmam Hasan el-Askerî'nin vefatından on ikinci İmam'ın (Mehdi) büyük gaybetine kadar Süfera-yı Erbaa denilen dört vekil, toplumun önderliğini üstlenerek İmamlara tabii olan halkın herhangi bir kargaşa yaşamamasını sağlamıştır. İmam Hasan'ın oğlu Muhammed b. Hasan'ın yaşanan kısa süreli gaybeti döneminde Şiilerin çeşitli işlerini İmam ile irtibat kurarak halletmeye çalışmışlardır. Toplumun temel meselelerinden olan zekât ve humus gibi şer'i vergileri İmam adına kullanarak geleneksel düzenin işleyişini sağlamışlardır. İmam'ın yaşadığına inanılan bu evrede

⁴⁰⁰ Hamid Algar, “20. Yüzyıl İran'ında Ulema'nın Muhalif Rolü” **Modern Çağda Ulema**, Ed: Ebubekir A. Bagader, Çev: Mürşit Kırılı, İstanbul, 1991, s. 276.

⁴⁰¹ Muhammed bin Yakub El-Kuleynî, **Usul-u Kâfi**, C.1, Çev: Abdullah Turan-S. Seccat Karakuş, İstanbul, s. 203.

İmam'a Niyabet⁴⁰² ederek işleri yürüten ulema, İmam'ın vefatı ile başka bir durumla karşılaşmıştır.⁴⁰³

Dört vekilden sonuncusu Semarrî'nin de vefatıyla birlikte halkın işlerinde onlara yol gösterecek kimsenin kalmaması üzerine ilimde ilerlemiş olan fakihler halka yardımcı olmaya başladılar. Böylece küçük gaybet döneminde Niyabet-i Hassa (İmam'ın özel temsilcisi olma) durumu Niyabet-i Amme (İmam'ın genel temsilcisi olma) durumuna dönüşerek ulemanın yetki alma halini genişlemeye başlamıştır.⁴⁰⁴

İmam'ın Gaybeti döneminde hiçbir otorite kabul edilmediği için iktidarı ele geçiren sultanlara cair (zalim) olarak bakan Şii ulema toplumsal düzenin korunması konusunu tartışmaya başlamış siyasi gücü elinde bulunduran cair sultanlarla olan ilişkilerin nasıl olacağını belirlemeye çalışmıştır.⁴⁰⁵

On üçüncü yüzyılda Allame Hillî, İmam'ın yokluğunda Niyabet-i Amme kavramını ortaya atarak fakihlerin şer'i işlerinin yanında siyasi konular hakkında da görüş belirtmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Gaybet döneminde ulemanın yetkilerinin artırılması gerektiğini savunan Safevi öncesi âlimlerden Muhakkık Hillî'ye (ö.1277) göre ise ulemanın hukuki yetkileri siyasi iktidardan daha fazla olmalıdır. Safevi dönemi âlimlerinden Kerekî ise miras ve alacak verecek davalarında hükümdar ve onun kadısının vereceği kararların geçerli olmadığını iddia etmiş ancak kendilerinden hadis rivayet edilen helal ve harama dikkat eden Şii ahkâmını bilen bir kişiye başvurmanın daha doğru olacağını söylemiştir.⁴⁰⁶

Şah Tahmasb dönemine kadar gelen âlimler arasındaki tartışmalarda Şii siyaset düşüncesi şekillenmiştir. Tahmasb, bu tartışmalar neticesinde ulemanın Şiilik için önemini kavrayarak iktidarını sağlamlaştırmanın yolunun onlarla kuracağı olumlu

⁴⁰² Niyabet, gaybet döneminde âlimin halk karşısında somut ve ağır bir sorumluluk üstlenmesine denir. Niyabet, imamın yolunu ve nübüvvet hareketini devam ettirebilmek için ilmin üstlendiği sorumluluk demektir. Bkz. Ali Şeriati, **Şia**, s. 203.

⁴⁰³ Mustafa Öz, "Niyabet", **TDVİA**, C. 33, İstanbul, 2007, s. 164.

⁴⁰⁴ Mazlum Uyar, "Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi", *Dini Araştırmalar*, 2/5, (Eylül-Aralık 1999), s. 299-315

⁴⁰⁵ Uyar, "Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi", s. 301.

⁴⁰⁶ Öz, "Niyabet", s. 164.

ilişkiye bağlı olduğunu anlamıştır. Şiiiler arasında ulemaya verilen önemi bildiği için hem Şiiiliğin yayılmasını kolaylaştırmak hem de yapacağı icraatlarda ulemanın desteğini sağlayarak gaybet döneminde ortaya çıkan iktidar boşluğunu masum imamların temsilcileri olan ulemanın eliyle kurmak istemiştir. Manevi hayatın Şii âlimlerle desteklenmesinin yanı sıra siyasi rakiplere karşı da ulemanın gücünden faydalanmak Tahmasb'ın işini kolaylaştırmıştır. İran'ın tamamında Şiiiliğin yerleşmesini sağlayacak olan en önemli güç olan Şii ulemadan Sünni Özbeklere karşı yapılan savaşlarda manevi destek de alınarak her alanda ulemanın gücünden yararlanılmıştır. Şii âlimlerin siyasi otoritenin meşruluğunu sorgulamaları ve ona göre tavır belirlemeleri siyasi gücü elinde tutan hükümdarları cair (zorba) olarak nitelendirmelerine neden olmuştur. Safevilerin saltanatı ellerine geçirmeleri ve bunu sürdürebilmelerinin yegâne yolu Şii âlimlerin kendilerine verecekleri desteğe bağlıdır. İran'a gelen ulemanın çoğu Safevi saltanatına cair olarak bakmayarak önemli bir destek vermiştir. İmamın gaybeti döneminde ulemanın ortaya çıkan otoriteyle işbirliği yapmasının tek koşulu olan emr-i marufun uygulanarak şeriata riayet edilmesi olarak belirlendiği için Şii taassubuyla hareket eden Tahmasb, ulemayı vakıflarla destekleyerek onlara her türlü imkânı sağlamıştır.⁴⁰⁷

4.2. İran'a Göç Eden Din Adamları

Şah İsmail'in On İki İmam Şiiiliği'ni imparatorluğunun resmî mezhebi olarak kabul etmesi ile birlikte Kızılbaşlık taraftarlarının aşırılıklarını yola getirmenin yanı sıra toplumda yeni kurulan devletin meşruiyeti de sağlanmaya çalışılmıştır. Halkın sorunlarını çözecek mercii olan İmamiyye Şiası, cami ve medreselerde öğretilen devletin resmî mezhebi olabilmesi için orada Şiiiliği yayacak âlimlere ve kadırlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu tür âlim ve kadırlar İran'da mevcut olmadığı için Safeviler mecburen ülke dışından âlimlerin İran'a gelmesini sağlamışlardır.⁴⁰⁸

Safevi devrine kadar nameşru sayılan siyasi otoritenin İran'da kurulan Safevilerle birlikte artık meşru devlete dönüşmesiyle birlikte İran'da bulunmayan ve halkın ihtiyaçlarını karşılayacak olan ulemanın eksikliği, Lübnan, Irak ve Bahreyn gibi yerlerden Şii âlimlerin davet edilmesine neden olmuştur. Böylece Safevi ülkesine iltica

⁴⁰⁷ Albert Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", Çev: Habib Kartaloğlu, *Usûl*, 23, (2015/1), s. 222.

⁴⁰⁸ Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", s. 220-222.

eden âlimler ve onların çocukları sadaret, şeyhülislam, kadı, tevliyet, pişnemazlık gibi görevlere getirilerek İran'da yeni bir ulema silsilesini oluşturmuşlardır. Toplum üzerinde derin etkiler bırakacak olan ulema önemli mevkileri elde ederek yeni bir dönemi başlatmışlardır. Bundan dolayı muhacir âlimler İran halkı arasında Şii akide ve pratiğin ılımlı ve sağlam bir şekilde yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Çünkü bu âlimler yüzyıllardır biriken Şii kültürünün taşıyıcısı idiler. Bu yüzden İran'da halk arasında Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırdılar.⁴⁰⁹

İran'a gelen Arap ulema birçok kitap telif ederek ve dinî ders havzaları oluşturarak mezhebin yayılması için gerekli olan öğrencileri yetiştirmeye başladılar. Toplumsal hayatta Şiiliğin yayılması için gerekli olan eserlerin yazılması özellikle türbe ziyaretlerinde okunan risalelerin yazılmasıyla halk arasında Şii mezhebi daha kolay yayılmaya başladı. Caferiyan'a göre Cebel-i Amil'den gelen âlimlerden bazılarının Safevi Devleti'nde resmî görev alma gibi bir amaçları yoktu. Meşhed'deki İmam Rıza türbesini ziyaret etmek de onların amaçlarındandı. Bazıları da Şii âlimlerin eserlerini tercümeyle uğraşarak mezhebin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin; Muhiddin bin Ahmed b.Taceddin Amilî Meşhed'de 1546-47 yıllarında Şehid-i Sanî'nin eserlerini üzerinde çalışmalar yapmıştır.⁴¹⁰

Devletin kurumsallaşması ve İmamiye Şiiliğinin yayılması için gerekli fikhî kitapların mevcut olmayışı nedeniyle İran'a gelen âlimler halkın ihtiyacı olan kitapların yazılması, cuma namazının yaygınlaştırılması, ziyaretgâhlarda okunan dinî risalelerin yazılması, halk arasında yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Tahmasb'ın emriyle Şii kültür ve öğretisini teşvik edici olan eserler telif edilmeye başlanmıştır. Tahmasb devri müelliflerinden Ali bin Hasan Zuvareî, İsa Erbilî'nin "*Keşfü'l Gümme fi Marifeti'l-Eimme*" adlı eserine "*Menakıb*" adını vererek Farsça'ya tercüme etmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Bakır Ali Adilfer-Rukiye Ferahani Ferd, "Galbidişinasi Şehr-i Kazvin der Devran-i Safevi", *Tahkikat-i Ulum-i İnsani*, Sal-ı Evvel, Şomere-i Düvvem, Paiz ve Zimistan, 139, s. 61.

⁴¹⁰ Resul Caferiyan, *The Immigrant Manuscripts: A Study of The Migration of Shi'i Works From Arab Regions to Iran in The Early Safavid Era*, **Society and Culture in The Middle East Studies on Iran in The Safavid Persia**, Ed: Andrew Newman, Boston, 2003 s. 357.

⁴¹¹ Seyyid Abbas Miri, "Persian-Writing Approached By 'Ulama' in The Safavid Age", Çev: Ali İbrahimi, *Iranian Studies*, 3-4, (2000), s. 14; www.wikishia.net/erişim tarihi:23.04.2017.

Din adamlarına Şiileştirme görevini veren Tahmasb, onları maddi açıdan destekleyerek devlet desteğini onlara hissettirmiş böylece Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Örneğin, Esterabad'da ikamet eden Seyyid Mir Cemalleddin hukuk alanında işgal etmesi için Şah tarafından 40 tümen değerinde emlak tahsis edilmiştir.⁴¹²

4.2.1. Muhakkık-ı Kerekî (Muhakkık-ı Sanî)

Safevi Devleti'nin en önemli destekçilerinden olan ve Şiiliğin topluma yayılmasına öncülük eden Muhakkık-ı Kerekî'nin asıl adı Ali bin İzzeddin Hüseyin Kerekî (Muhakkık-ı Sanî)'dir. 1465 yılında Lübnan'ın güneyinde yer alan Cebel-i Amil'in Kerek-i Nuh köyünde doğdu. İlk eğitimini memleketinde alan Kerekî sonra Şam'a giderek o bölgenin ulemasından ders aldı. Şehid-i Sanî'nin yanında Şeraitü'l-İslam ve Kavaid kitaplarını okudu. Daha sonra Mısır'a giderek ilim tahsiline Ehl-i Sünnet âlimlerinin yanında devam etti. Mısır'ın ardından Irak-ı Arap bölgesinde uzun müddet kalarak ilimde ileri derecelere ulaştı. Fıkıh, usul, riyazet gibi ilimlerde şöhret bulan Kerekî devrin meşhur hocalarından Ahmet bin Fahd, Ali bin Hilal-ı Cezayîrî ve Muhammed bin Hatun Amilî'den ders almıştır.⁴¹³

Safevi Devleti'nin Kuruluşu ile Şii âlimlerin Şah İsmail'in davetine icabet etmesiyle birlikte Kerekî de bu davete uyarak İran'a gelen âlimler arasındadır. Şiiliği İran'a yerleştirmeyi esas alan Şah İsmail, Kerekî'ye yılda 70 bin tümen tahsis ederek yetiştirdiği talebelere dağıtması için vermiştir. Kerekî, Şah İsmail döneminde Kızılbaş kabilelerin siyasi otoritesini gördüğü için Şiiliğe aykırı inançları olan Kızılbaşların devlet üzerindeki hâkimiyetini tehlikeli bularak ve kendisi için geniş bir alan bulamayarak İran'dan ayrılmıştır. Ahmet el-Katib'e göre Cebel-i Amil, Irak ve Bahreyn'den gelen Şii âlimler yeni kurulan Safevi Devleti'ni Şiiliğin yayılması için destekleyerek İran'a gitmişler ancak Şah İsmail'in yaptığı zulümleri gördükten sonra bazıları geri dönerek desteklerini çekmişlerdir. Kerekî de bu âlimlerden biridir. İran'a gidip bir müddet kaldıktan sonra Necef'e dönerek fakihlerin İmam Mehdi'nin naibliği olması meselesi ile uğraşarak bu konuyu temellendirmiştir.⁴¹⁴

⁴¹² Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 153.

⁴¹³ Kerim Uçar, *Şia Âlimleri*, C.I, İstanbul, 2012, s. 141.

⁴¹⁴ El Kâtip, *Şia'da Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, s. 429.

Kanaatimize göre Kerekî'nin İran'dan ayrılmasının sebebi Şah İsmail'in Şiiliği yayarken yaptığı katliamlar ve özellikle Sünnilere yapılan davranışlar olması muhtemeldir. Kerekî, Şah İsmail ve Kızılbaş askerlerinin Herat'a girdiğinde birçok müridi olan Seyfeddin Ahmed bin Yahya adlı Sünni âlimi öldürmelerine karşı çıkararak onlara şöyle demiştir: *“onu öldürmeniz yanlış bir iştir. Eğer öldürmeseydiniz. Ben ona delil getirerek ve konuşarak dostane bir şekilde Şiiliği anlatırdım ve böylelikle Maverâünnehir ve bütün civar memleketler de mezhebimize girerdi”* demiştir. Kerekî, bu davranışıyla Şah İsmail'in Şiiliği yayarken uyguladığı yöntemleri kabul etmediğini ve Safevi Devleti'nin hizmetine girmeyeceğini açıkça beyan etmiştir.⁴¹⁵

Şah İsmail'in ölümünden sonra Tahmasb'ın tahta çıkışı ile birlikte Şii Ulema için yeni bir dönem başlamıştır. Kerekî, Kızılbaşların müfrit uygulamalarını ortadan kaldırma kararı alarak İsnâaşeriyye Şiiliği'ni yayma kararı alan Tahmasb zamanında tekrar İran'a gelerek Safevi Devleti'ne gerekli olan desteği sağlamıştır.⁴¹⁶

Tahmasb, Kerekî'yi Necef'ten İran'a davet ederek ona dinî işleri vereceğini söylemiştir. İran'a gelen Kerekî'ye iltifat gösteren Tahmasb *“sen İmam'ın naibisin yönetime benden daha fazla layıksın ben ise senin memurlarından biriyim senin emirlerini ve yasaklarını uygularım”* demiştir. Kerekî ise Tahmasb'a bir mazbata vererek İran'ı yönetme yetkisi vermiştir.⁴¹⁷

Tahmasb, Kerekî'nin naibliğini kabul ettiği bir ferman yayımlayarak ülke çapında bütün dinî işleri onun uhdesine verdiğini ifade etmiştir. Fermanında bütün devlet memurlarının Kerekî'nin emirlerine uymasını emrederek Kerekî'ye büyük bir destek sağlamıştır. Ferman'da *“Bu zamanda hidayet İmamları makamı kendine has bulunana, İmam'ın naibine, yüce bir himmet ve sadık bir niyetle büyük efendilere, önden gelenlere önemli mevkileri bulunan eşrafa, büyük amirlere, vezirlere ve devletin bütün erkânına, adı geçene uymalarını, onu kabul etmelerini ona bağlılık göstermelerini ve emirlerine itaat edip yasaklarından sakınmalarını emrediyoruz. Devletin ve ordunun işlerini*

⁴¹⁵ M. Corfadakanî, *Ulema-yı Bozorg-i Şia: Ez Kuleyni Ta Humeyni*, Kum, Tarihsiz, s. 91.

⁴¹⁶ Çelenk, *16. ve 17. Yüyllarda İran'da Şiiliğin Seyri*, s. 170.

⁴¹⁷ Ahmet el Kâtip, *Şia'da Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, s. 432.

*yürüten kimselerden onun azletmek istediği herkesi azletmelerini, tayin etmek istediği herkesi tayin etmelerini de bir emir olarak bildirmiş bulunuyoruz” demiştir.*⁴¹⁸

Kızılbaş kabileler Tahmasb’ın yaşının küçük olmasından dolayı devlet üzerinde hâkimiyet kurarak Kerekî’nin tepkisini çekmiştir. Kerekî, Kızılbaşların siyasi ve dinî olarak tasfiyesinde Şah’a en büyük desteği veren Şii âlim sıfatını almıştır. Otoritesini zaman içerisinde kurarak Kızılbaşları siyasi olarak tasfiye eden Tahmasb, İran’da aşırı inançları tamamen kaldırarak mutedil Şiiliğin merkezi yapma kararı almıştır. Tahmasb’ın otoritesini kurmasıyla tekrar İran’a gelen Kerekî, Tahmasb tarafından büyük bir ihtiram görerek dinî otoritenin en üst makamına ulaşmıştır. Tahmasb H. 939 (1532) yılında Kerekî için çıkardığı fermanla ona “*Mukteda’l-Enam*” (halkın iktida/uyduğu kişi) ile “*Naibü’l-İmam*” sıfatını vererek devlet işlerinde geniş yetkiler vermiştir.⁴¹⁹

Tahmasb, Kerekî için “*Hatimü’l-Müçtehidin*” ve “*Naibü’l-Eimme-i Masumin*”, “*Varis-i ulum-seyyidi’l-mürselin*” şeklinde hitap ederek yıllık 800 tümen değerinde Suyurgal tahsis etmiştir. Ayrıca onun emrine muhalefet edenin mel’un olduğunu ve cezalandırılacağını ilan etmiştir.⁴²⁰

Kızılbaş sufilerin iktidarı ele geçirmek için birbirileri ile giriştikleri mücadeleyi gören Kerekî tasavvuf karşıtı akımın başlatıcısı olmuştur. Nasr’a göre Kızılbaş sufilerin siyasi ikbal ve dünyevilik peşinde koşmaları onlara karşı teolojik bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. Kerekî, Kızılbaşlara karşı başlatılan siyasi ve dinî tasfiye esnasında müteşerri Şiiliğin yürütücüsü olarak Kızılbaşların tepkisini çekmiştir.⁴²¹

Safevi Devleti’nin Şiiliği resmî mezhep olarak ilan etmesinden sonra İran’a gelen Şii Arap ulemadan Muhakkık-ı Kerekî, Safevi saltanatına meşruiyet kazandıran ve verdiği destekle İmamiyye Şiası’nın İran’da yayılmasına katkıda bulunan bir âlimdir.

⁴¹⁸ Ahmet el Kâtip, *Şia’da Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, s. 430-431.

⁴¹⁹ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, s. 126.

⁴²⁰ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 621-622.

⁴²¹ Nasr, *Makaleler II*, s. 70.

Kerekî'nin İran'a gelmesiyle Şiiliğin İran'da yayılışı hızlandığı gibi aynı zamanda teolojik olarak Şii öğretisinin merkezi haline gelmiştir.⁴²²

Kerekî, halkın fıkhi ihtiyaçlarının karşılanması için “*Düstur-ül Amel*” adlı eserini tedvin etmiştir. Tahmasb'ın emri ile bütün vilayetlere gönderilerek halkın günlük hayatında bu kitaba uymaları emredilmiştir. Ayrıca Kerekî cuma namazının nasıl kılınması gerektiği hakkında da bir düzenleme çıkararak halkın cuma namazını kılmasını teşvik etmiştir. Onun tavsiyesi ile Şah Tahmasb tarafından cuma namazının kılınması için Şah mescidine bir pişnemaz (cami İmamı) atanmıştır.⁴²³

Kerekî, “*Müçtehid-i Cami'ül Şerait*” kavramını kullanarak dinî işlerin uygulanması için çalışmaları başlatmış Şiiliğin halk tabanına yayılmasını kolaylaştırmıştır.⁴²⁴ Müçtehidlerin gaybet döneminde onun yetkilerini kullanması gerektiğini düşünen Kerekî, siyasi gücü arkasına alarak, cami imamlarının, kadıların ve diğer dinî yetkililerin atamalarını yapmaya başlamıştır. Hâkim güç olan Safevilerin otoritesini meşrulaştıran Kerekî, dinî kurumların hiyerarşik bir düzenle devlet'den ayrı bir güç haline gelmesini de sağlamıştır.⁴²⁵

Kerekî'nin dinî işlerin yürütülmesinden sorumlu olması gaybet döneminde Safevi Devleti'nin meşru hale gelmesini de sağlayarak Tahmasb'ın iktidarını güçlendirmiştir. Çünkü Şiiilerin siyasi tarihlerinde ilk defa İmamların varisi olduğna inanılan⁴²⁶ Tahmasb üzerinde büyük bir nüfusa sahip olan Kerekî, İran'da bugün de uygulanan birçok ritüelin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Onun tavsiyesi ile türbet (mühür) üzerine namaz kılma yaygınlaştırılmıştır. Kerekî yayınladığı bir emirle Horasan ve Irak-ı Acem'in mihraplarında değişikliğe gidilmesini de sağlamıştır. Kerekî'nin mihrapların yönünü değiştirmesi, cuma namazının kılınmasını yaygınlaştırması gibi uygulamaları devrin diğer âlimleriyle ihtilaf içerisine girmesine neden olmuştur.⁴²⁷

⁴²² Mirî, “Persian-Writing”, s. 2.

⁴²³ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 622

⁴²⁴ Resul Caferiyan, *Safeviyye Der Arsa-yı Din*, s. 121.

⁴²⁵ Gene R.Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev: Fethi Aytuna, İstanbul 2007, s.174; Kevseranî, *Fakih ve Sultan*, s. 166.

⁴²⁶ Juan Cole, *Sacred Space and Holy War; The Politics, Culture and History of Shi'ite Islam*, Newyork, 2002, s. 39-40.

⁴²⁷ Mir Ahmedî, *Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi*, s. 68.

Tahmasb döneminde Şii âlimlerin ihtilaflarında sürekli Kerekî'nin yanında yer alan Tahmasb'ın bu tavrının arkasında Kerekî'nin fetvalarıyla meşruiyetini sağlaması yatmaktadır. Bu yüzden Tahmasb'a ve Kerekî'ye muhalif olan ulema genellikle Sünnilikle itham edilerek halkın onlara teveccüh göstermesine engel olunmuştur. Bu durum Sünni olmanın bir suç veya günahmış gibi bir algılanmasına neden olduğu gibi Şiiliğin yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Kerekî'ye muhalif ulema gözden düşürülerek saltanat desteği kesilmiştir. Tahmasb, Kerekî'ye verdiği destekte oldukça ileri giderek vilayet hâkimlerine yazdığı emirde onu “*naib-i veli-yi asr*” olarak tanıtarak ve onun emirlerine muhalefet etmenin şirkin derecelerinden biri olduğunu söylemiştir. Masum imamların temsilcisi olan ve onların ilmi mirasının sürdürücüsü olduğuna inanılan Kerekî'ye muhalefet etmek günah olarak gösterilmiştir.⁴²⁸

1530 yılında Safevi sarayında Nimetullah Hillî ile ittifak içerisine giren bir grup ulema Kerekî'ye karşı cephe oluşturmuştur. Mevla Hüseyin Erdebilî, Kadı el-Musafir gibi âlimler Nimetullah Hillî'yi cuma namazı konusunda Kerekî'ye karşı cesaretlendirdiler. Şah Tahmasb'ın meclisinde İran kökenli büroatlardan mühürdar Mahmut Bey ve Mahmut Bey-i Hoyî'nin de desteğini de alarak Kerekî'nin otoritesini kırmak istediler. Ancak bu grup saltanatın sadık hizmetkârı olan Kerekî'ye karşı başarısız olmuştur.⁴²⁹

Kerekî karşıtı olan Gıyaseddin Şirazî'nin sadr makamından azledilip yerine Mir Muizeddin'in atanmasıyla birlikte Fars bürokrasisinin gücü ve Kerekî karşıtlarının tasfiye edilmesi süreci hızlanmıştır. Kendisine karşı olan zümreyi bertaraf eden Kerekî saltanatın tüm gücünü arkasına alarak Şiiliğin yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur.⁴³⁰

⁴²⁸ Menuçehr, Mehbi Hodayar, “Pişvayan-i Mezheb-i Şia”, *Edebiyat ve Zebanha*, Şomare 34, 1345, s. 864.

⁴²⁹ Rula Jurdi Abisaab, “History and Self-Image: The Amili Ulema in Syria and Iran (Fourteenth To Sixteenth Centuries)”, **Distant Relations: Iran and Lebanon in the last 500 years**, Ed: H.E. Chehabi, Newyork, s.78.

⁴³⁰ Abisaab, “History and Self-Image”, s. 79.

Safevi ordusu ile Özbeklere karşı yapılan savaflara da giden Kerekî, Safevilerin Sünni rakibi olan Özbeklere karşı galip gelmeleri için manevi destek sağlamıştır.⁴³¹ Fitne ve fesadın ortadan kaldırılması için manevi olarak saltanatın yanında duran Kerekî vefatına kadar Şah Tahmasb'ın en yakınında bulunmuştur. Bir gün Şah ile çevgan oyunu oynayan Mahmud Bey adlı bir kişinin fitne ehli olduğundan şüphelenen Kerekî bu kişiyi bertaraf etmek için dua ile meşgul olmaya başlayarak Mahmut Bey'in attan düşerek helak olmasını sağlamıştır.⁴³²

Şah İsmail ve Şah Tahmasb adına birçok eser yazan Kerekî, “*Risalet-ü fi ta'yin-i muhalifin-i an emirü'l-müminin*” adlı eserini Tahmasb'ın emriyle yazmıştır. Yine önemli fıkıh kitabı olan “*Cami'ül Makasid fi Şerhi'l-Kavaid*” adlı kitabı Tahmasb adına yazmıştır.⁴³³ Kâtip'e göre Kızılbaş kabilelerin tasfiyesinde Tahmasb'ın politikalarının arkasında yer alan Kerekî Kızılbaş karşıtı tavrından dolayı zehirlenerek öldürülmüştür.⁴³⁴

4.2.2. Nimetullah Hillî

Kerekî'nin öğrencilerinden olan Hillî, Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra İran'a göç eden âlimlerden biridir. Hillî, Tahmasb'ın âlimlere verdiği destekten yararlanarak sadr makamında Emir Gıyasüddin İsfahanî'nin yardımcısı olmuştur. İsfahanî'nin vefatından sonra sadaret makamına getirilen Hillî'nin yanına yardımcı olarak Gıyaseddin Mansur Deştakî verilmiştir. Kerekî'den ilim öğrenmiş olmasına rağmen Kadı Ahmet Kumî'ye göre adeta “nimete küfredersine” Hatemü'l-Müçtehidin olan Kerekî'ye karşı gelmiştir. Kerekî'yle ihtilaf içerisinde olan İbrahim Katiff ile işbirliği içerisine giren Hillî, Katiff ile yazdıkları bir risalede “yalan ve bühtan” ile Kerekî'ye “fısk u fücur” nispet etmiştir.⁴³⁵ Kerekî'nin, fakihin gaybet döneminde cuma namazı kıldırabileceği görüşüne karşı çıkan Hillî saltanat nezdinde saygınlığını yitirmiştir.⁴³⁶

⁴³¹ Akaçeri, *Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 101.

⁴³² Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 239.

⁴³³ Akaçeri, *Din u Devlet der Asr-ı Safevi*, s. 137.

⁴³⁴ El-Kâtip, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 432.

⁴³⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1223-1224.

⁴³⁶ Uyar, *Şif Ulema'nın Otoritesinin Temelleri*, s. 131.

Naibü'l-İmam olan Kerekî'ye karşı gelen âlimler Tahmasb tarafından teveccüh görmeyerek sert muameleye maruz kalmışlardı. Kerekî muhaliflerinin cezalandırılacağını yayınladığı bir fermanla belirten Tahmasb, Kerekî'nin görüşlerini kabul etmeyen Nimetullah Hillî adlı âlimin fesad çıkarmak istediğini ve bu bahaneyle Şeyh İbrahim Katifî ile beraber Kerekî'ye muhalefet ettiklerini söyleyerek Hillî'yi Sadaret makamından azledilerek Hille'ye sürgün edilmiştir. Tahmasb, Hillî'nin gözetim altında tutulmasını isteyerek Irak-ı Arap Daruğa'sına ve hâkimine verdiği emirle Hillî'nin İran tarafına yönelmemesine dikkat edilmesini istemiştir.⁴³⁷

4.2.3. İbrahim Katifî

Şeyh İbrahim bin Süleyman Katifî Bahreyn'in Katif nahiyesinde doğdu. H.913 (1507/1508) yılında Irak-ı Arap bölgesine göç etti. 1507 yılında Necef'e göç ederek ilmi tahsiline başladı. Daha sonra Hille'ye giderek Ali Cezayirî, Muhakkık-ı Kerekî Ali b. Cafer b. Ebi Sümeyt gibi büyük âlimlerin yanında ilim tahsil etti.⁴³⁸

Takva sahibi fazıl bir âlim olarak bilinen Katifî, Kerekî'nin aksine Safevi saltanatının güçlenmesi için gerekli olan konularda olumlu fetvalar vermediği için Tahmasb'la ilişkilerinde sıkıntı yaşamıştır. İmam'ın yokluğunda ortaya çıkan cair (zalim) sultanı İmam'ın makamını gasb eden bir durumda olduğunu söyleyerek Tahmasb'ı da cair sultan ile eşdeğer tutmuştur. Bu tutumuyla Safevi Devleti'ne meşruluk tanımayan Katifî, Safevilerin en büyük destekçisi olan Kerekî'nin tepkisini çekmiştir.⁴³⁹

Katifî'nin Tahmasb'ı cair bir sultan olarak gördüğünün en büyük delili ondan gelen hediyeleri geri çevirmesidir. Özellikle sultanlardan hediye kabul etmeyen ve Tahmasb'ın gönderdiği hediyeyi reddeden ve bu hususda kendisi ile tartışan Katifî'ye tepki gösteren Kerekî: “*Ne sen imam Hasan-ı Müçteba'dan daha faziletlisin, ne de Tahmasb Muaviye'den daha kötüdür*” diyerek Katifî'nin Tahmasb'a olan tavrını

⁴³⁷ Kumî, **Hülasetu't Tevarih**, s. 338; Ayrıca Bkz: Said Amir Arjomand “The Mujtahid of The Age the Mullabashi: An Intermediate Stage in The Insituationalization of Religious Authority in Shi'ite Iran” **Authority and Political Culture in Shiism**, Ed: S.Amir Arjomand, Newyork, 1988, s. 81.

⁴³⁸ Cengiz Kallek, “Şia Kamu Maliyesi Litaretürü”, s. 38.

⁴³⁹ Mazlum Uyar, “Safevi Döneminde (1501-1722) Devlet Ricali Ulema Münasebetleri”, *Türkiye Günlüğü*, 63, (Kasım-Aralık, 2000), s. 74.

eleştirmiştir. Saltanatın resmî fikirleri aleyhine hareket eden Katifî ve benzeri âlimler Tahmasb'ın saltanatı süresince layıkıyla bir muamele görmemişlerdir. Tahmasb, Katifî gibi âlimleri yanından uzaklaştırarak onları devlet desteğinden mahrum bırakmıştır.⁴⁴⁰

4.2.4. Hüseyin B. Abdussamed Harisî

Tahmasb devrinin bir diğer önemli âlimi Hüseyin bin Abdulsamed Harisî (H.918-984/1512-1577)'dir. Şehid-i Sanî'nin (ö. H. 966/1545) talebesi olan Harisî onun yanında ilim öğrenerek icazet almıştır. Şehid-i Sanî'nin İstanbul'a elçi olarak gönderildiği sırada onun yanında bulunmaktaydı. İsfahan'da ikamet ederken Şah'ın teveccühüne mazhar olarak başkent Kazvin'e davet edildi. Tahmasb'a ithafen "*Akaidü'l-Tahmasbi*" adlı eserini yazan Harisî, Meşhed Şeyhülislamlığı görevine getirildi. Daha sonra Tahmasb'ın emriyle Herat'da Sünnilerin sayısı arttığı gerekçesiyle Herat'a gönderildi. Herat Şeyhülislamı olan Harisî Şiiliği yaymak için çalıştı. Tahmasb, Herat civarında üç köyü Harisî'ye bağışladı. Harisî, sekiz yıl boyunca Caferiliğin yayılması için medrese öğrencileri yetiştirdi.⁴⁴¹

Uzun müddet saltanatın emrinde çalışan Harisî hac için izin alarak Mekke'ye gitmiştir. Hac sonrası Bahreyn'e giden Abdussamed Harisî İran'da bulunan oğluna yazdığı mektupta saltanatla olan ilişkisinden pişmanlık duyduğu anlaşılmaktadır. Oğluna hitaben: "*Eger dünyayı istersen Hind'e git, ahireti istersen Bahreyn'e gel, eğer ne dünya ne de ahireti istersen İran'da kal*" diye yazmıştır. Aynı zamanda medresede öğrenci yetiştiren Harisî'nin yanında Tahmasb'ın oğlu Mirza Muhammed Hudabende'nin her hafta Cuma namazına katılmasını ve ondan hadis öğrenmesini emretmiştir.⁴⁴²

Harisî, Tahmasb dönemindeki ilmi tartışmalara da katılarak Cuma namazının Gaybet döneminde kılınmasını vacib-i ayni olarak görmüştür. Tahmasb'ın Cuma namazı için yayınladığı fermanda Harisî'nin görüşleri etkilidir. Hac'a gitmek için izin isteyen

⁴⁴⁰ M. Corfadakanî, *Ulema-yi Bozorg-i Şia: Ez Kuleyni Ta Humeyni*, s. 93.

⁴⁴¹ Caferiyan, *Safeviyye: Der Arsa-yı Din*, s. 219.

⁴⁴² Akaçeri, *Din u Devlet asr-ı Safevi*, s. 153.

Harisî'nin yerine Şeyhülislamlık makamına oğlu Şeyh Behâf getirilmiştir. Şeyh Hüseyin Harisî hac dönüşü Bahreyn'e giderek orada vefat etmiştir.⁴⁴³

Tahmasb adına Şiiliğin yayılması ve halkın dinî hayatının kolaylaşması için eserler yazan Harisî'nin; *Tuhfe-i Ehl-i İman fi Kible-i Irak-ı Acem ve Horasan, Şerh-i Erbain Hadis der Ahlak, Er-Risaletü Tahmasbiye, El-Akaidül Tahmasbiye, El-Akaidül Hüseyniye, Risalet-i fi Ayinetü'l-Selatü Cuma, Şerh-i Kavaid* adlı eserleri mevcuttur.⁴⁴⁴

4.2.5. Mukaddes Erdebilî

Safevilerin kutsal kabul ettiği Erdebil şehrinde doğan âlimin asıl adı Ahmed bin Muhammed Erdebili'dir. Erdebil'de aldığı ilk eğitimin ardından Necef'e giderek orada Şehid-i Sanî'nin öğrencilerinden Seyyid Ali Saig'in yanında nakli ilimler ve fıkıh dersleri aldı. Daha sonra Şiraz'a giderek Cemalleddin Mahmud'un yanında akli ilimleri öğrendi. Takvası ile meşhur olan Erdebilî bu yüzden "Mukaddes" unvanına sahip oldu.⁴⁴⁵

Tahmasb devrinde yaşayan Erdebilî'nin Safevilerle ilişkisi sınırlı olmuştur. Tahmasb'a yazdığı mektubta ona birader diye hitap ederek saltanata olan tutumunun herhangi bir çıkar ilişkisi olmadığını kanıtlamak istemiştir. Tahmasb Mukaddes, Erdebili'ye duyduğu saygıdan dolayı mektubu ayakta okumuş daha sonrada mektubu saklayarak ölünce kefenine yerleştirilmesini emretmiştir. Tahmasb'ın bu tavrı Şii âlimlere ve ilme verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴⁶

4.2.6. Gıyaseddin Mansur Şirazî

Safevi Devleti'nde görev alarak Şiiliğin yerleşmesinde katkı sağlayan bir diğer âlim de Gıyaseddin Mansur Şirazî'dir. Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce tasavvufla ilgilenen ve bu konuda ünlü bir aileden gelen Şirazî Safevilerin Şiileştirme

⁴⁴³ Meryem Mirahmedi, s. 70; Akaçeri, *Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 156.

⁴⁴⁴ Akaçeri, *Münesebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 156.

⁴⁴⁵ Uçar, *Şia Âlimleri*, C.1, İstanbul 2012, s. 153.

⁴⁴⁶ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 624.

politikalarına destek vermiştir. Şah İsmail'in Şiiliği resmî mezhep olarak ilan etmesinden sonra ulemaya duyulan ihtiyaç sonucu Deşték seyyidlerinden olan Şirazî ailesi bürokraside görev almaya başlamıştır. Safeviler'e hizmet eden Emir Sadrettin Mahmud'un oğlu olan Gıyaseddin Mansur Tahmasb'a olan yakınlığı ile dikkat çekmiştir. Tasavvuf tarikatlarının Şiileştirilmesini başlatan ve teolojik eserler üreten Arap ulemaya karşı tavrı alan Şirazî ailesi Şii arap ulemanın tepkisini çekmiştir.⁴⁴⁷

Dinî bürokrasinin en üst sorumlusu durumunda olan Sadr makamındaki Mir Kıvamüddin Hüseyin vefat edince yerine Gıyasedin Mansur Şirazî getirilmiştir.⁴⁴⁸ Safevi saltanatının en önemli destekçisi olan Kerekî tasavvuf karşıtı tutumundan dolayı Sadr vazifesinde bulunan Gıyaseddin Mansur ile de karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Emir Gıyaseddin ile Kerekî fihhi konularda da anlaşamamıştır. Şirazî'nin tasavvuf kökenli bir aileden gelmiş olmasından dolayı Kerekî onu Sünnî olmakla suçlayarak ve cahil biri olarak görerek küçümsemiş ve Sadr makamından alınmasına yol açmıştır.⁴⁴⁹

Şirazî, Tahmasb'ın saltanatının en önemli destekçisi olan ve "*Müçtehidü'z Zaman*" unvanına sahip Kerekî ile ihtilaf içerisine girip onun eserlerini eleştirince gözden düşmeye başlamıştır. Sadr makamından ayrılıp Şiraz'a giden Deşteki'nin bu makamdan baskı ile mi ayrıldığı veya kendi isteği ile mi gittiği konusu tam olarak açık değildir. Safevi dinî bürokrasisinin Arap ulemanın etkisi altına girmesinden rahatsız olan Şirazî Şiraz'da Mensuriye medresesini tesis ederek ders vermeye başlamıştır. Vefat ettiğinde de oraya gömülmüştür. (ö. H. 948/1541-1542). Eserlerinden bazıları; "*İsbatu'l-vacib*", "*Ahlak-u mansuriye*", "*El Tasvifil el halık*", "*Ta'dil-i Mizan*", "*Cam-ı Cihan Nüma*"dır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, **Makaleler II**, s. 69-70; Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 296; Şiraz tasavvuf ekolünün temsilcisi olan Gıyaseddin Mansur Şirazî'nin ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: *The Place of the School of Isfahan in İslamic Philosophy and Sufism*, Ed: David Morgan, s. 5-6.

⁴⁴⁸ Şirazî, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 66.

⁴⁴⁹ Abisaab, "History and Self-Image: The Amili Ulema in Syria and Iran", s.78

⁴⁵⁰ Mirahmedî, **Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi**, s.69.

4.2.7. Şeyh Abdul'al

Şiileştirme politikaları doğrultusunda Şah Tahmasb'ın teveccüh gösterdiği âlimlerden bir diğeri de Şeyh Abdul'al'dir. İran'a yerleşerek Safevi Saltanatına önemli destek sağlayan Muhakkık-ı Kerekî'nin oğlu ve halefi olarak saltanata bağlı olan Şeyh Abdul'al hadis, kelim, fıkıh gibi ilimlerde ilerlemiştir. İctihad derecesine sahip bir âlim olarak devrin diğeri ilim ehli tarafından takip edilmiştir. Kaşan'da ikamet ederek vaktinin çoğunu vaaz ve talebe yetiştirmeye harcamıştır. Tahmasb'ın verdiği yetki ile özellikle kadıların tayini onun onayı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca kadıların aldığı kararların İslam şeriatına uygun olup olmadığını denetlemek için bizzat teftişe çıkarak onları denetlemiştir. Dergâh-ı Mualla'da Şah tarafından yüksek ihtiram ve ihsanlarla karşılanan Şeyh ilim erbabının önde gelenlerinden biri olarak Safevi Devleti'ne hizmet etmiştir.⁴⁵¹

Ders halkaları ile uğraşmasının yanı sıra halk arasında şeriatın yayılması için uğraşan Şeyh Abdul'al "İslah-ı beyen nas" ile de meşgul olarak toplumsal sorunların çözülmesinde etkili olarak Şiiliğin yayılmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁵²

4.3. Din Adamlarının Yaptıkları İlmi Tartışmalar

İmamın gaybeti döneminde genellikle muhalefet durumunda olan Şii âlimler iktidarın yetkisinde olan haraç, cizye gibi meseleler ile ilgili sessiz kalmışlardır.⁴⁵³ Ancak Safevilerin İran'da hâkimiyet kurmasıyla önlerinde geniş bir faaliyet alanı bulan Şii ulema toplumsal hayatta gereksinim duyulan konularda fikirlerini geliştirerek tartışmaya başlamıştır. Özellikle, ulemaya karşı sıcak davranan ve onlara yakınlık gösteren Tahmasb onları sürekli meclisinde bulundurur ve âlimler ilmi meseleleri bu mecliste tartışırdı. Şah Tahmasb ilmi meclislerde bulunarak âlimlerin fetvalarıyla hareket etmeye özen gösterirdi. Kızılbaş kabilelerin iktidar mücadelesi için verdiği savaş esnasında saltanatı tehlikeye girince İran'a gelen Arap ulemanın verdiği destekle saltanatını sağlamlaştıran Tahmasb, âlimlere verdiği maddi destek sayesinde onların

⁴⁵¹ Münşî, **Tarih-i Âlem aray-ı Abbasi**, s.154.

⁴⁵² Münşî, **Tarih-i Âlem aray-ı Abbasi**, s.154.

⁴⁵³ Kallek, Şia Kamu Maliyesi Litaretürü, s. 24.

ilmi tartışmalara girmelerini ve eserler yazmalarını sağlamıştır. Kadı Ahmet Kumi'ye göre Tahmasb yapacağı işlerden önce ulemaya danışarak onların fetvasını almadan herhangi bir meselede adım atmazdı. Ulema ve fazıllardan birçok kişi Şah'ın meclisinde her türlü ilmi konuyu tartışırdı.⁴⁵⁴

Gaybet döneminde halkın işlerinin yürütülmesi hakkında Şii ulemanın arasında yaşanan tartışmalarda çeşitli rivayetlerden bahsedilmiştir. İmam Cafer-i Sadık'a atfedilen bir hadis şöyledir: “*Resulullah (sav) buyurmuşlardır ki: fakihler dünyaya girmedikleri sürece resullerin güvenilir adamlarıdır.*” Dünya'ya girmeleri nedir diye sordular: Buyurdular ki: “*Sultana (yönetime) uymalarıdır. Bunu yaptıklarında dininiz hususunda onlardan sakının.*”⁴⁵⁵

İmam Cafer-i Sadık, Şiilerin kendilerinden olmayan yöneticilere işlerini bırakmamalarını söylemiştir. *Amr bin Hanzala'nın ne yapmalıyız sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Bizim sözlerimizi nakleden, helal ve haramımıza uyan ve hükümlerimizi bilen kişinin hükmüne razı olun zira size onu hüküm tayin ettim.*”⁴⁵⁶

Hz. İmam Cafer-i Sadık'tan gelen bir diğer hadise göre âlimler hakkında şöyle demiştir: “*Âlimler peygamberlerin vasileridir. Çünkü peygamberler miras olarak dirhem ve dinar bırakmamışlardır.*”⁴⁵⁷ İmamlardan gelen bu gibi rivayetler nedeniyle İmamiyye Şiası'nda İmam'ın gaybeti döneminde içtihad şartlarını taşıyan müçtehid, İmam'ın naibi olarak görülmüştür. Tam bir yetkiye sahip olarak aldığı kararlar ile İmamın mirasçısı konumundadır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 365.

⁴⁵⁵ Küleynî, **Usul-u Kâfi**, C.I, s. 159

⁴⁵⁶ Ahmet İshak Demir, “İsnaaşeriye'de İmamın Otoritesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3, (2013), s. 109-125.

⁴⁵⁷ Küleynî, **Usul-u Kâfi**, C.1, s. 131; İmamiyye Şiiliğine göre Peygamberin vefatından önce ilim ve şer'i hükümler Hz. Ali'ye öğretilmiş ve bu durum kendisinden sonra gelen imamlara devredilerek devam etmiştir. On ikinci İmamın gaybetinden sonra ilim imamların varisi olan ulemaya devrolmuştur. Böylece Peygamberden gelen bu silsileye göre imamların sözleri de hadis olarak algılanmıştır. Bu konuda İmam Cafer-i Sadık'a atfedilen “Benim hadisim babamın hadisi, babamın hadisi dedemin hadisidir” sözü ile gelen rivayetlerin peygambere kadar ulaştığı söylenmiştir. Bkz. Mazlum Uyar, **İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, İstanbul, 2000, s. 52.

⁴⁵⁸ E. Ruhi Fığlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, s.149, 1996; İmam Hasan'ın (a.s.) ulema ile ilgili rivayeti ise şöyledir: “Her kim kendine hâkim ve imanını hiçbir değere değişmeyen mal, mülk ya da iktidar gibi nefsanî heveslerin karşısında direnen ve diğerlerine aktardığı Allah'ın emirlerini kendi de

Şah Tahmasb'ın Şii ulema ile arasında olan birbirlerini destekleyici ilişki ulemanın dinî işlerinin yanı sıra örfî konularda da yetkilendirilip devlet otoritesine alternatif bir hiyerarşik yapılanmaya gidişinin de yolunu açmıştır. Tahmasb'ın din adamlarına verdiği önem neticesinde âlimler On İki İmam Şiiliği'nin ihtilafli konuları arasında bulunan haraç, cihad, Cuma namazı gibi konularda ilmi tartışmalar gerçekleştirerek İmam'ın gaybeti döneminde Şii âlimler arasında değişik görüşler ileri sürülen konuların çözümlenmesi için eserler yazmıştır. Şahrüh Ahavi'ye göre İmami Şiiliği'n İran'da resmî mezhep olarak kabul edilmesiyle Şii ulema ilk kez kamu düzeni kurmada ve hükümet otoritesi üzerinde Sünni ulemaya benzer bir konum elde etmiştir. İmamiye Şiiliği'nde sosyal hayatın her yönüyle din hukukuna girmesinden dolayı İmam'ın dönüşüne kadar bir rehberin bulunması zorunlu sayılmıştır. Bu yüzden şeriata hâkim ve içtihatla bulunan ulema toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli bir vazife üstlenmiştir.⁴⁵⁹

Tahmasb döneminde Şia âlimleri arasındaki cuma namazı, haraç, humus gibi konulardaki görüş farklılıkları Safevi saltanatına bakış açılarına göre değişmiştir. Gaybet döneminde cair sultanları ve her türlü siyasi iktidarı meşru görmeyen âlimler olduğu gibi Muhakkık Kerekî gibi Safevi saltanatını destekleyen âlimler de görülmüştür. Safevi saltanatının dinî yönden destekçisi olan Kerekî İmam'ın gaybeti döneminde humus, haraç gibi konuları fihhi olarak tartışmaya açmış ve saltanat lehine karar vermiştir. Kerekî'ye göre savaşta elde edilen topraklar kimsenin mülkiyetine tabi olamaz. Alınıp satılması caiz değildir. Ancak, İmam bu topraklardan elde edilen gelirleri harcayabilir. Ancak İmam gaybetde olduğu için ganimet topraklar Şiilerin elindeyse kullanılması helaldir. Kullanılması sorun teşkil etmez. Ancak Sünnilerin bu toprakları kullanması caiz değildir. Ayrıca Kerekî, cair (zorba) sultanın gayrimüslimlerden alınan haraçtan yararlanmasını da caiz saymıştır.⁴⁶⁰

tamamen yerine getiren fakihlerden olursa toplumun geneli onu taklid edebilir.” Bkz. Seyyid Ebu'l Fazl Musevi, “ Merciiin Görevleri ve Şartları” **Ulema ve Dini Otorite**, Çev: Kutlukhan Eren, İstanbul, 1995.

⁴⁵⁹ Şahrüh Ahavi, İran'da Din ve Siyaset s. 31-38.

⁴⁶⁰ Caferiyan, **Safeviyye : Der Arsa-yı Din**, s. 167-168.

Tahmasb devrinde görülen ilmi tartışmalar arasında en önemlisi Tahmasb'ın destekçisi olan ve İran'daki dinî işleri uhdesine verdiği Kerekî ile Şeyh İbrahim Katifi arasında yaşanmıştır. Devrin bu iki önemli âlimi arasında yaşanan tartışmalar diğer âlimlere de sirayet ederek İmam'ın gaybeti döneminde ihtilafli konular tartışmaya açılmıştır. Tahmasb'ın saltanatına meşruiyet kazandıran Kerekî, İmam'ın gaybetinde fakihlerin ceza hukukunu uygulaması, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma, cuma namazınının kılınması gibi konuların fakihlerin yetkisine dâhil olduğunu belirtmiştir. Gaybet döneminde fakihler olmadan cuma namazının kılınmayacağını söyleyen Kerekî “*El Caferiyye fi Ahkami's salât*” adlı eserinde cuma namazı hakkında görüşlerini belirtmiştir. Kerekî, fetva yetkisine sahip olan bir fakihin cuma namazını kıldırabileceğini söyleyerek Şia âlimleri arasında tartışma konusu olan önemli bir meselenin ulemanın yetkisi dâhilinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁶¹

Kerekî'ye bu konuda en büyük eleştiri İbrahim Katifi'den gelmiştir. Kerekî'nin saltanatla olan ilişkisine sıcak bakmayan Katifi “*Risalet-i fi selat-i Cum'a*” adlı eserinde gaybet döneminde cuma namazının kılınmasını haram saymıştır.⁴⁶²

Katifi, İmam'ın gaybeti döneminde fakihin zekât toplaması ve dağıtmasına da karşı çıkarak Şii ulemanın otoritesinin temel kaynağı olan bir uygulamaya destek vermemiştir. Kerekî ile Katifi arasında saltanata bakış ve ilişki konusunda da tartışmalar çıkmıştır. Katifi Kerekî'nin aksine cair sultandan alınan hediyelere de karşı çıkarak *zulmedenlere meyletmeyin sonra size ateşi dokunur*⁴⁶³ ayetine dayanarak İmam'ın yokluğunda ortaya çıkan herhangi bir otoriteyi meşru görmemiştir.⁴⁶⁴

İmam'ın gaybeti döneminde haraç alınıp alınmayacağı konusunda da yazdığı risale ile hüküm beyan eden Kerekî şöyle demiştir: “*Ehl-i Beyt kanalıyla gelen bilgilere göre Irak arazileri ve diğer kılıçla fethedilmiş yerlerde özel mülkiyet söz konusu olamaz. Zira bu topraklar Müslümanların ortak malıdır. Bu topraklardan haraç ve mukaseme alınır. Emirü'l-Müminin döneminde olduğu gibi dinin yayılması için harcanır.*” Masum

⁴⁶¹ Ahmet el-Katib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 429: Uyar, **Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, s. 128.

⁴⁶² Akaçeri, *Münesebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 141.

⁴⁶³ **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, 11/Hud Suresi, s. 233.

⁴⁶⁴ Cengiz Kallek, “Şia Kamu Maliyesi Litaretürü”, *Divan*, 2001/2, s. 44,

İmam'ın yönetimi olmadığı için Safevi Devleti'ne tam anlamıyla destek vermeyen Kerekî, Şiiğin yayılması ve güçlenmesi için bu devletin imkânlarından yararlanmayı gerekli görerek zekâtın Safevilere verilmemesini istemiş ve zekâtın fakihe verilmesinin daha yerinde olacağını belirtmiştir. Cihad'ın ise İmam'ın özel iznine bağlı olarak yapılabileceğini söylemiştir.⁴⁶⁵

Şii âlimlerden bazıları Tahmasb'ın iktidar ve güç uğruna yaptığı seferlerin İslam'a uygun olmadığını bildikleri için sefer konusunda ona destek olmamıştır. Ganimet ve cariye kaynağı olarak görülen bu seferlere âlimlerin desteği olmadan çıkmıştır. Ancak sadece, Safevi saltanatının destekçisi olan Muhakkık-ı Kerekî cihad ve gazaya bir şekil vererek bu konuda Tahmasb'ın destekçisi olmuştur.⁴⁶⁶

H.939 (1532/1533) yılında Emir Gıyaseddin Mansur ile Kerekî arasında kıblenin yönü konusunda çıkan ihtilafta Şah, Kerekî'yi desteklemiştir. Ayrıca cuma namazının kılınması konusunda da diğer âlimlere karşı Kerekî'nin tarafını tutmuştur. Kerekî'nin cuma namazının kılınması hakkındaki görüşlerini devrin önemli bir âlimi Şeyh İbrahim Katifi yazdığı "*Risalet-i fi Selati Cum'a*" adlı eserinde eleştirmiştir. Gaybet döneminde cuma namazının kılınmasının haram olduğunu söyleyerek Kerekî'ye muhalefet etmiştir. Yine, Katifi cuma namazında olduğu gibi haraç ve padişahın âlimlere hediye verip vermemesi gibi konularda da Kerekî'nin görüşlerini kabul etmemiştir. Tahmasb'ın gönderdiği hediyeleri katifi geri çevirirken padişahın verdiği hediyeleri helal sayan Kerekî bu tür ihsanları kabul etmiştir.⁴⁶⁷

Kerekî'nin gaybet döneminde ortaya çıkan sorunlarla ilgili görüşlerini devrin âlimlerinden bazıları desteklemeyerek farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Dönemin bir diğer önemli âlimi Şehid-i Sanî (911-966/1505-1558) özellikle Cuma namazı konusunda Kerekî'yi eleştirerek cuma namazının farz olduğunu belirterek hiçbir şarta tabi tutmamıştır. Kerekî'nin Cuma namazının yalnızca fakih tarafından kıldırılabilceğini söylemesini de eleştiren Şehid-i Sanî, fakihin humus toplanması esnasında özellikle İmam'ın payını almasına karşı çıkararak Kerekî'nin fakihin otoritesini

⁴⁶⁵ Ahmet El Kâtip, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 430-432.

⁴⁶⁶ Akaçeri, *Münesabat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 105.

⁴⁶⁷ Akaçeri, *Münesabat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 135-138.

arttırmasını eleştirir. Aynı zamanda gaybet döneminde cihat ilan etmek ve devlet kurma gibi meselelere değinmeyerek bu konuda görüş beyan etmekten kaçınmıştır.⁴⁶⁸

Şah Tahmasb devrinin önemli bir âlimi olan Şah'ın büyük saygı gösterdiği Mukaddes Erdebili de gaybet döneminde ortaya çıkan birçok mesele hakkında görüş beyan etmiştir. Cuma namazının farz-ı ayn olduğuna ve bunun için İmam'ın izninin gerekmediğine dair fetva vermiştir. Zekât'ın fakihe verilmesinin ise müstehab olduğunu söylemiş ancak fakihin naibliği meselesine sıcak bakmamıştır. Haraç konusunda da Kerekî ile ters düşerek haraçın haram olduğuna hükmetmiştir. Cihad konusunu ise İmam'ın iznine bağlayarak Tahmasb'a bu konuda istediği fetvayı vermemiştir.⁴⁶⁹

Şah'ın elinden hil'at giyerek saltanatın desteğini arkasına alan Harisî de Şeyhülislam görevine tayin edilmiştir. Kazvin'de görev yaptığı yıllarda, kılınması terkedilmiş olan Cuma namazının yeniden ihyası için çaba göstererek halk arasında yayılması için uğraş vermiştir.⁴⁷⁰

Cuma namazının kılınmamasının halk arasında olumsuz sonuçlar doğuracağı ve Şiilerin yayılmasını geciktireceği anlaşıldığı için Harisî yazdığı "Akide-i Tahmasbiye" adlı eserinde şöyle demiştir: "*Ehl-i sünnet karşısında müdafaamız için cuma namazı çok önemlidir. Çünkü onlar Şiilerin Allah ve Resulünün hilafına davranmakta olduklarına ve Şii ulemanın icmasıyla Cuma namazının terk edildiğine dair sözler söylemektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim ve Peygamberin Cuma namazı hakkında açık bir şekilde emirleri vardır. Bunun tevile ihtiyacı yoktur.*" Harisî bu fetvasıyla Sünnilere karşı açıkça bir tavır alarak cuma namazını yaygınlaştırmanın İran'daki Şiiler için bir moral kaynağı olacağını ve Şiiliğin yayılmasında önemli bir işlevi olacağını belirtmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Ahmet el Kâtip, **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi**, s. 434-435.

⁴⁶⁹ Ahmet el-Kâtip, **Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi**, s. 435.

⁴⁷⁰ Münşi, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 118

⁴⁷¹ Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din**, s. 242-243; Ehl-i Sünnete göre ise cuma namazı farz ayn'dır. Cuma suresi ile bu namaz esnasında alışveriş yasaklanarak Müslümanların tüm işlerini bırakarak namaza gelmeleri istenmiştir. Bkz. Kasım Kufralı, "Cuma", **İA**, MEB, C.3, İstanbul, 1987, s. 227; "Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." Bkz. **Kur'an-ı Kerim**, Cuma süresi, 62/11.

Gayrimüslimler üzerine çıkarılan seferlerin meşruiyeti de Şii fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Ehl-i Sünnet fikhının aksine gayr-i müslimlere yapılacak saldırıların İmamın gaybeti döneminde meşru olmayacağını söyleyerek fetva vermemişlerdir. Tahmasb'ın asıl maksadının cihat ve gazadan olmadığını onun amacının fetihlerden ganimet ve cariye toplamak olduğu için bu tür seferleri caiz görmemişlerdir.⁴⁷²

Kızılbaşların aşırı inançlarını ortadan kaldırmaya çalışan Tahmasb, saltanatını ve toplum nezdinde ulaşılmazlığını pekiştirecek ve Kızılbaş emirlerin itaatini sağlayacak bazı uygulamalara dokunmamıştır. Türkmenler arasında eski bir gelenek olan hükümdarlara secde etme anlayışı Tahmasb'ın devam etmesini istediği bir ritüeldir. Bu konuda Şii âlimlerden fetva almaya çalışarak otoritesini güçlendirecek girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Safevilerin düşmanı olan, sürekli savaş halinde oldukları Özbekler secde etme meselesinden dolayı Şiiliğin sapık inançlardan oluştuğunu söyleyerek insana secde etmeyi haram saymışlardır. Kızılbaşların Mürşid-i Kâmilî olan Şah'a gösterilen hürmetin bir neticesi olduğu için ona secde ederek af dilemeleri veya ona karşı sevgilerini göstermeleri yaygın bir anlayıştır.⁴⁷³

Kızılbaş kabileler üzerinde otorite kurma arayışı içerisinde olan Tahmasb "tazim secdesi" denilen bu uygulamayı saltanatı için kullanmış ancak otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra H.970 (1562/1563) yılında yayımladığı fermanla secde uygulamasını yasaklamıştır.⁴⁷⁴

Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirzanın isyan ettiği sıralarda Allah Kulu Sultan Gilan halkının Kandahar'a saldırısından sorumlu tutulmuştur. Bundan dolayı şahın gözünden düşerek devlethaneye giremeyen üç ay boyunca kar ve yağmur altında af dilemeyi af edilmeyi bekleyen Allah Kulu Sultan ramazan ayı geldiğinde seyyidlerin ve fakihlerin aracılığıyla "*Hazret-i Şah*" tarafından af edilmiştir. Allah Kulu Sultan Tahmasb'a secde ederek ona karşı bağlılığını bildirmiştir. Yine Tahmasb'ın Saltanatının ilk yıllarında Kızılbaş emirlerin çatışmaları sırasında da Tahmasb'a secde etme gündeme gelmiş,

⁴⁷² Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi*, s. 105.

⁴⁷³ Akaçeri, *Münasebat-ı Din u Devlet asr-ı Safevi*, s. 90.

⁴⁷⁴ Muhammed Taki, Meşkuriyan "Macera-i Secde-i ber Şah der Derbari Şah İsmail-i evvel (907-930) ve Şah Tahmasb-ı Evvel (930-984)", *Pejuhaşhay-i Tarih-i*, Devre-i Cedid, Şomare-i 2, Tabistan, 1388, s. 117.

geleneksel olarak mürşitlerine bağlılıklarını sürdüren Kızılbaş emirlerden Div Sultan, Köpek Sultan'a karşı giriştiği kavgadan sonra Tahmasb'a tazim secdesinde bulunarak itiaatini bildirmiştir.(*secde-i şehriyar-ı kamkar-ı kamyab müşerref şodend*). Müteşerri Şiiliğe⁴⁷⁵ aykırı olan bu davranış Şah Tahmasb'ın iktidarını sağlamlaştırıcı bir etkiye sahip olduğu için uzun yıllar etkisini koruyarak devam etmiştir. Şah'ın gücünün etkisi altında olan âlimler de bu uygulamayı desteklemiştir. Safevilere karşı düşmanlık besleyen Özbek Ubeydullah Han Şah'a bir mektup yazarak, Peygamberin haktan başkasına secde edenin küfr içinde olduğunu söylediğini belirtmiştir. Tahmasb ise Ubeyd Han'a yazdığı cevap'ta kendisine yapılan secdeyi şu şekilde açıklamıştır. “*Secde iki türlüdür. Birincisi ibadet niyetiyle Allaha yapılır. İkincisi de tazim secdesidir. Ki bu secde caizdir. Mesela Yusuf peygamberin kardeşleri ona secde etmiştir. Yine Allah (c.c) Hz.Adem'i yarattığında meleklerin ona secde etmesini emretmesi de bu tür secdedendir. Şeytan bunu yapmayınca lanete uğramıştır.*” diyerek kendisine yapılan secdenin tapınma maksadıyla olmadığını sadece tazim amacıyla yapıldığını söylemiştir.⁴⁷⁶

Şah Tahmasb'a yapılan secdeyi Şii âlimler kendi aralarında tartışarak şer'i olarak doğru olup olmadığı konusunda görüş belirttiler.⁴⁷⁷ Tahmasb'a yapılan secde konusunu devrin âlimlerinden Şeyh Hüseyin Bin Abdusamed Amilî de tartışmıştır. Yayınladığı fetva ile Tahmasb'a secdeyi şer'en caiz görmüştür. Padişahlara yapılan secdenin tapınma veya ibadet maksadıyla olmadığını ileri sürmüştür. Ancak Özbekler siyasi rakipleri olan Safevi hükümdarlarını secde konusunda eleştirerek özellikle Ehl-i sünnet âlimlerinden

⁴⁷⁵ Müteşerri Şiilik kavramının kullanılışı ve Safevi Devleti'nin bu yöndeki politikaları hakkında değerlendirmeler için Bkz. Ayfer Karakaya, “Yeni Kaynaklar Işığında Kızılbaş Hareketinin Oluşumu ve Anadolu'daki Kızılbaş/Alevi Topluluklarının Safevilerle İlişkileri”, **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık**, s. 84.

⁴⁷⁶ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet Asr-ı Safevi**, s.91; Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 47; Eski Türklerin dağları, tepeleri takdis ederek secde ettikleri, özellikle atalar kültü inancı, ölmüş atalara ve yaşlı insanlara karşı büyük saygı gösterildiği hakkında Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnaçlarının İslam Öncesi Temelleri**, İstanbul, 2000, s.62; Din adamlarına Türkler çok fazla saygı gösterirdi. Oğuzların tabiblerine secde ederlerdi (*Nemaz berend*). Gazneli Mesud ile savaşan Selçuklu Tuğrul ve Çağrı Beylere zafer kazanacaklarını müjdeleyen yıldız ilmi ile uğraşan bir İranlı'ya zaferden sonra secde etmişlerdir. Buna Türkçede “Yükünmek” denilmektedir. Bkz. Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, s. 8, Türklerin yükünmek dediği tazim secdesine İran'da “*Pabusi*” denilmektedir; Meşkuriyan, Macera-i Secde-i Ber Şah s.116.

⁴⁷⁷ Secde konusunda Şii âlimler arasında yapılan tartışmalar için bkz: Muhammed Taki Meşkuriyan, Macera-i Secde-i Ber Şah der derbarey-i Şah İsmail-i Evvel (H.907-930) ve Şah Tahmasb-ı Evvel (H.930-984), s.111-113.

alınan fetvalarla Şahların müridleri tarafından tanrı yerine konulduğunu söyleyerek Allah'tan başkasına secdeyi haram saymışlardır.⁴⁷⁸

Şah Tahmasb'ın otoritesi için kullandığı secde hususu Kızılbaşların geleneksel Buyruklarında da yer etmiştir. İnsana yapılan secdenin gerçekte Allah'a yapıldığı ifade edilerek Hz. Âdem'in yaratılışına dayandırılmıştır. Bu anlayışa göre Allah kendini insanın kalbinde gizlemiştir. Bu yüzden İnsana secde edildiğinde gerçekte Allah'a secde edilmiştir.⁴⁷⁹

Tahmasb'ın özellikle Kızılbaşları itaat altına almak için kullandığı tazim secdesi uygulamasına Safevi dönemi âlimlerinin genel olarak onay vermelerine rağmen İlhanlı dönemi âlimlerinden Allame Hillî tarafından da hoş görülmeyen bir davranıştır. İlhanlı hükümdarı Olcayto döneminde Sünni âlimlerle Şii âlimler arasında çıkan secde hususundaki tartışmalarda Sünni âlimler Hillî'ye Olcayto'ya secde etmediği için karşı çıkmışlardır. Allame Hillî de verdiği cevapta Hz. Muhammed'in kimsenin karşısında eğilmediğini söylemiştir. Allame Hillî Allah'tan başkasına rükû ve secde yapılmaz diyerek Sünni âlimlerin davranışlarını eleştirmiştir. Bu olay Safevi devrindeki âlimlerin Şii siyaset nazariyesi konusunda yararlandıkları Hillî'den bu konuda ayrı düşüklerini göstermiştir.⁴⁸⁰

Toplumdan Sünniliğin uzaklaştırılmasını devlet resmî politikası haline getiren Tahmasb Şii âlimlerin Sünni âlimlerle de ilmi tartışmalara girmesini desteklemiştir. Şiraz seyyidlerinden Şah Takiyeddin Mahmud'un Sünni âlim Mirza Cihan Şirazî ile girdiği ilmi tartışmada saltanat desteğini arkasında hisseden Şah Takiyeddin üstün gelmiştir.⁴⁸¹ Yine Esterabad seyyidlerinden Mir Muhammed Bakır, Dergâh-ı Muallâ'da ulemanın meclisinde bulunarak Tefsir ve hadis ilminde önemli dereceye ulaşarak İctihad rütbesini kazanmıştır. Şah'ın teveccühüne nail olarak onun huzurunda ilimi tartışmalara dâhil olmuştur.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Akaçeri, **Münasebat-ı Din u Devlet asr-ı Safevi**, s. 162-163.

⁴⁷⁹ Doğan Kaplan, **Buyruklara Göre Kızılbaşlık**, s. 159.

⁴⁸⁰ Hanifi Şahin, "Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcayto Sultan'ın Şiiliği", *Türk kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 64, (2012), s. 119.

⁴⁸¹ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 148.

⁴⁸² Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 147.

BÖLÜM 5: ŞAH TAHMASB'IN TEBAAASINA YÖNELİK TUTUMU

Safevilerin kuruluşundan sonra İran'da meydana gelen toplumsal değişimi değerlendirebilmek için siyasi, dinî ve kültürel arka plana bakmak gerekmektedir. Moğol istilasının getirdiği kargaşa ortamı, uzun süren savaşlar, Moğolların yaptıkları zulümler İran'da sosyal yapıyı olumsuz etkilemiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısında İran'da etkili olan güçlerin kabilesel önceliklerle birbirleriyle savaşmaları İran köylerini ve şehirlerini tahrip etmiş nüfus açısından da azalmalar görülmüştür. Aşırı vergi yüklenen köylüler yerel güç odakları arasında kalarak ezilmişlerdir. Bu vergiler köylülerin üretim kapasitelerini kısıtlayarak ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştır.⁴⁸³

Safevilerin kurulduğu süreçte İran'da var olan toplumsal yapıya baktığımızda savaş ve vergilerden yorgun düşen köylüler ve konar-göçer grupların oluşturduğu bir yapı görülmektedir. Anadolu coğrafyasından gelen kitlelerin Erdebil şeyhlerine karşı olan bağlılığı İran'ın siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Kızılbaş denilen Türkmen kabileler Safevi Devleti'nin kuruluşunun temel dinamiğini oluşturmuştur. Erdebil şehrinde kurularak etrafına toplanan binlerce insanla birlikte zaman içerisinde güçlenerek siyasi iktidarı ele geçiren Safeviyye tarikatı İran'ı bütünleştirerek yeni bir devletin yolunu açmıştır. Safeviler'in Kızılbaş Türkmen kabilelere dayanması devletin kurumsallaşma sürecinde karşısına çıkacak bir engel oluşturmuştur. Çoğunlukla Anadolu ve Suriye coğrafyasında göçebe vaziyette bulunan bu zümreler Safevilerle birlikte İran toplumunun ana mevkiine yerleşmiştir. Devleti kuran ve insan gücünü oluşturan bu kabileler İran'ın çeşitli bölgelerine yerleşerek göçebe Türkmen kültürünü ve inanç yapısını da beraberlerinde taşımıştır.⁴⁸⁴

Safevilerden önce İran'a hâkim olan Türk devletlerinin dayandığı kitlenin inançlarından ayrı bir durum arz eden göçebe Kızılbaşlar İran'ın yerel halkının da dönüşümünü sağlayan temel unsur olmuşlardır. Ancak sosyal antropologların dinî yapıları anlamada toplumların geldiği veya yaşadıkları ortamın çok önemli olduğunu söylemiştir.

⁴⁸³ Daryoush Navıdı, *Socio-Economic and Political Changes in Safavid Iran 16th and 17th Centuries*, Vanderbilt University, (PHD), Michigan, USA: 1977, s.20-22.

⁴⁸⁴ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, s. 123.

Toplumların dinî karakterini anlamak için “yaşanan” veya “uygulanan” dine bakmak gerekir. Bu durum hakkında Gustave Menshing halk dini ve evrensel din kavramlarını kullanarak şu şekilde bir görüş belirtmiştir: “Her türlü halk dininde halk dinin taşıyıcılarıdır. Halk dininin tanrıları yalnızca belirli bir halka bağlı olup hâkimiyet alanları halkla sınırlıdır. Onlar bu şekilde takdir edilirler.”⁴⁸⁵

Halk dininin taşıyıcıları olan göçebe Türkmen kitlelerinin Safevilere itaati ve koşulsuz desteğinde yönetenlerin yüksek kültürlü, katı din anlayışının yaşam tarzlarına uymaması önemli yer tutar. Vergi ve asker kaynağı olarak görülen göçebe aşiretler, çıkarlarını düşünen sultanların yerine, aşağı tabaka insanların koruyucusu olan ve mülkün gerçek sahibi olan Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi “Zillullah-ı fi’l-arz” olan İmamların destekçisi oldular. İran’da Emevilere karşı ortaya çıkan isyanlarda bu durum açıkça göze çarpmaktadır. Safevilerin ortaya çıkışı göçebe kesimlerin Ehl-i Beyt’e zulmeden Abbasi hilafetinin temsilcisi olan yerleşik düzenin otoritesine karşı bir hareket olarak şekillenmiştir. Şeyh Cüneyt’in İranda ortaya çıkıp Emeviler’e karşı isyan eden Ebu Müslim Horasanî’nin destanını anlatan Ebümüslimnameleri propaganda aracı olarak kullanması bunun güzel bir örneğidir. Ancak Kızılbaş kabilelerin temel unsur olmalarına rağmen İran’da mevcut olan çeşitli dinî grupların varlığı Safevi Devleti’nin kuruluşundan sonra resmî mezhep ilan edilen Şiiliğe aykırı olabilecek bir durum arz etmiştir. Bu yüzden Kızılbaşların hâkimiyetine dayalı olarak kurulan Safevilerin müteşerri Şiiliğe dönüşebilmesi için bilinçli bir şekilde var olan dinî doku değiştirilmeye çalışılmıştır. Safevilerin hâkim olduğu İran coğrafyası yüzyıllardır dinî çeşitliliğin birlikte yaşadığı bir mekân olmuştur. Sünni ve Şii kesimlerin yanı sıra İsnâaşeriyye Şia’sına aykırı olan gulat (aşırı) yapıların da mevcudiyeti Safevilerin oluşturmak istediği tek mezhepsel duruma aykırı bir durum arzetmiştir. Bu durumun mutedil Şiiliğe dönüştürülmesi için Tahmasb tarafından devlet bütün gücü kullanılmış, Arap ulemanın da desteği ile büyük bir başarı elde edilmiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Gustave Menshing, “Folk and Universal Religion”, in **Religion, Culture and Society: A Reader in The Sociology of Religion**, Ed: Louis Schneider, Newyork 1964, s.255-256, Aktr: Ali Murat Yel, “İslam’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, **Din, Toplum ve Kültür, Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş**, Haz: Ali Coşkun, İstanbul, 2005, s. 133-154.

⁴⁸⁶ İran’da var olan dini çeşitlilik hakkında Bkz. Tahir Harimî Balcıoğlu, **Türkler Arasında Şiilik Cereyanları**, Haz: Ali Birbiçer, İstanbul, 2017, s. 49-53.

5.1. Sünniler

Safevi Devleti'nin kuruluşuyla resmî mezhep olarak ilan edilen Şiilik mezhebinin siyasi otoritenin gücü ele geçirmesiyle birlikte baskı yöntemleri kullanılarak İran coğrafyasına kabul ettirilmeye çalışıldığı yaygın kanaattir. Ancak İran'da Safeviler döneminde Şiiliğin yayılışında önemli bir etkiye sahip olan ve onuncu yüzyıldan itibaren bu coğrafyada varlık gösteren sufi tarikatlar İran'ın Sünnilikten Şiiliğe geçişte manevi bir dayanak oluşturmuşlardır. Safeviler Devleti'nin kuruluşundan önce İran'daki tarikatların, türbelerin, tekkeler zaviyeler gibi yapıların varlığı ve Erdebil tekkesinin faaliyetleri İran'ı Şiiliğe uygun bir yer haline getirmiştir.⁴⁸⁷

On beşinci yüzyılın sonlarında İran'ın dinî-mezhepsel durumuna bakıldığında Sünnilerin yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Fars, Kum, Mazenderan ve Horasan'da bulunan Şii toplumun dışında, Doğu Horasan, Kürdistan ve Gilan bölgeleri yoğun bir şekilde Sünni nüfusuna dayanmaktaydı. Ancak Sünnilik ve Şiilik arasında bir geçişgenliğin olduğu İran'da Müslüman toplumu birleştiren tek unsur tasavvuf tarikatlarının varlığıydı.⁴⁸⁸

Bu tarikatlar aracılığıyla kültürel etkileşim yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu yüzden de Safevilerin uyguladığı baskı metodları toplu olarak Şiiliğe geçişi zorlaştırmış halkın Şiiliğe olan aşinalığı ise Safevilerin işini kolaylaştırmıştır. Ancak Safevilerin kuruluşuna kadar İran'ın çoğu bölgesinde varlıklarını sürdüren Ehl-i Sünnet inancına mensup halk Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurmasıyla birlikte düşmanlaştırılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Tebriz'in ele geçirilmesinden sonra On İki İmam Şia'sını resmî mezhep olarak ilanına Kızılbaş ümera halkın çoğunluğunun Sünnî olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. Ancak Şah İsmail Allah'ın ve masum imamların yardımıyla gerekirse kimseyi sağ bırakmayarak bunu gerçekleştireceğini söyleyerek emrine karşı gelecek olan herkesin öldürüleceğinin işaretini vermiştir. Şiiliği ilanında gaibten aldığı haberlerin etkili olduğunu iddia eden Şah İsmail gece rüyasında Hz.

⁴⁸⁷ S.Hüseyin Nasr, **Makaleler II**, s. 70; Safevilerin Şiiliği baskı ve zora dayalı yöntemlerle yaydığına dair görüşler için Bkz. Sayın Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, 2002.

⁴⁸⁸ Vecih Kevserani, **Fakih ve Sultan**, s. 15.

Ali'yi gördüğünü söyleyerek hutbede On İki İmam adına hutbe okutturmuştur. Böylece On İki İmam Şia'sı İran'da resmî mezhep olarak kabul edilmiştir.⁴⁸⁹

Safevi Devleti'nin kurulmasıyla İran topraklarında İslam ordularının fetihlerinden itibaren ilk kez birleştirici bir hamle ile siyasi egemenlik kurulmuştur.⁴⁹⁰ Şah İsmail, Şiiliği resmî mezhep ilan edince, toplumu Şiilik lehine dönüştürme adımları atılmaya başlanmıştır. Şah İsmail'in başlattığı Şiileştirme politikası Tahmasb döneminde de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Şah Tahmasb, Kızılbaş kabilelerin tasfiyesinin tamamlanıp siyasi gücü eline almasından sonra Şiileştirme politikasına devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırlarına yakın olan ve sürekli saldırılara açık olan Tebriz'den İran'ın iç bölgelerinde olan Kazvin'in başkent yapılmasında karar veren Tahmasb yeni başkent Şiileştirilmesini stratejik olarak da zorunlu görmüştür. Kazvinin başkent olmasından sonra Şafii ve Hanefi mezhebinden olan halk bölgeden uzaklaştırılmıştır. Şehirde bulunan camilerin duvarlarına Hz. Ali'yi öven şiirler yazdırılmıştır. Şair Hayretî'nin yazdığı binlerce beyit şiir imamlara methiyeler düzerek ve Ehl-i Beyt düşmanlarına karşı da teberrâ da bulunarak Sünnî halka yönelik Şiileştirme politikaları yürütülmüştür.⁴⁹¹

Ulemanın desteğini arkasına alarak Kazvin bölgesini Şiileştirmeyi kararlaştıran Tahmasb'a bir diğer destek de şairlerden gelmiştir. Kazvin'de yaşayan şair Hayretî İmamları metheden 1000 beyit yazmıştır. Şair Hayretî rubailerinden birinde Kazvin Sünnilerine lanet etmeyi Şiiler için bir vazife saymıştır:

Ber müflis u ber gani
Ber hord u ber bozorg
Sed la'net-i hak
Be Sünniyan-ı Kazvin⁴⁹²

⁴⁸⁹ Resul Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsay-i Din**, s. 22-24.

⁴⁹⁰ R.Savory, "Safawids, EI, C.8. Leiden 1995, s. 765; Ayrıca Bkz: Michael Axworthy, **A History of Iran Empire of the Mind**", Newyork, 2008. s. 132.

⁴⁹¹ Javanshir, **İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler**, s. 244; Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsay-i Din**, s. 29.

⁴⁹² Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsay-ı Din**, s. 30.

Türkçesi:

Zengin ve fakir

Küçük ve büyük

Hakkın yüz laneti

Kazvin Sünnilerine olsun

Yine bir diğer şair Kazvin'in Sünniliği üzerine ilgili mezhep taassubu ile hareket ederek hakaret içeren ifadeler kullanmıştır:

Kazvin çu be napaki mezhebi meşhur (Kazvin temiz olmayan mezhebiyle meşhurdur)⁴⁹³ Kazvin'e yakın bir şehir olan Kaşan da bu politika doğrultusunda Şiileştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Şafilerin yoğun olduğu bir şehir olan Kaşan Tahmasb döneminde aşama aşama Şiileştirilmeye başlanmıştır. Başkent'in Kazvin'e taşınmasıyla devlet bürokrasisinin buraya taşınması Kazvinle birlikte Kaşan'ın da Şiileşmesini hızlandırmıştır.⁴⁹⁴

Tahmasb İbn-i Bezzaz'ın hazırladığı *Safvetü's Safa* eserin Sünnilik ile ilgili kısımlarının çıkartılmasını emretmiş kendisi de eserin girişinde “*Muhalif ve münafiklardan biri (İbn-i Bezzaz) ki hilaf yolda (Sünnilik) idi. Hak İmami mezhebine muhalif, batıl Sünni mezhebine muvafık bazı kelimeler zikretmişti.*” diyerek Sünniliğin batıl olduğunu bu yüzden bu mezheple atalarının bir ilgisinin olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.⁴⁹⁵

İran coğrafyasının her tarafında Sünnilik adına var olan her şeyi temizlemeye çalışan Tahmasb Saltanatını destekçisi olan Şii ulemayı çeşitli görevlere getirerek onlara ihtimam göstermiş İran'da bulunan Sünni âlimleri ise tasfiye etme politikası izlemiştir. Din adamlarının bertaraf edilmesi Sünniliğin toplumdan uzaklaşmasını sağlayacak önemli bir adımdır. Sünni halkın din adamına olan ihtiyacını Şii âlimlere yönelerek onlardan faydalanması için ortam yaratılmıştır. Şii âlimlere mecbur olmaları için Sünnilik adına hizmet eden âlimlerin çeşitli metodlarla ortadan kaldırılmaları emri

⁴⁹³ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 400.

⁴⁹⁴ B.S. Amoretti, “Religion in the Timurid and Safavid Periods”, *The Cambridge History of İnan*, Volume 6, Ed: Peter Jackson, Cambridge, 1986, s. 641

⁴⁹⁵ Babak Javanshir, *İnan'da Türk Boyları*, s. 311.

verilmiştir. Örneğin, Mevlana Mirza Cihan Şirazi adlı âlim “Sünnilik şüphesi” (Güman-ı Tesennun) ile Şah’ın teveccühüne nail olamamış, toplumdaki itibarı zedelenmiştir.⁴⁹⁶

Mirza Şeref adlı şair ve Şah’ın yakın adamlarından olan bir kişinin de Sünni olduğu öğrenilince Tahmasb ondan uzaklaşmıştır.⁴⁹⁷ Tahmasb’ın döneminde Sünni karşıtı siyaset neticesinde Muhammed Hüseyin Nişaburî adlı âlim Sünni olduğu için Hindistan’a kaçmak zorunda kalmıştır. Sünni olmanın suç sayıldığı Tahmasb dönemi İran’ında Mir Yahya adlı bir kişi Sünnilik ithamıyla zindana atılmış orada hayatını kaybedince oğlu da aynı akibete uğramamak için Hindistana kaçmak zorunda kalmıştır.⁴⁹⁸

Müfessir, muhaddis ve oldukça dindar bir âlim olan Mirza Mahdum Şerifi adlı âlim de Kazvin’deki Haydariye mescidinde vaaz verirdi. Mescit’te vaazlarını dinleyenlerin sayısı artınca tehlikeli görülen Şerifi, Sünnilik ithamıyla (Töhmed-i Alud-u Tesennun) Şah’ın tepkisini çekerek halkla irtibat halinde olması engellenmiştir.⁴⁹⁹

Sünni olduğu için Şah’dan itibar görmeyen bu yüzden gözetim altında tutulan Mirza Mahdum Şerifi, 1580 yılında tamamlayarak Osmanlı padişahı III. Murad’a sunduğu “*Nevakid el-Ravafız*” adlı eserinde Tahmasb’ın İran’daki Sünnilere olan tutumu hakkında bilgiler verilmektedir. Mirza Mahdum’a göre Kazvin, Kaşan, Şiraz gibi şehirler Safevilerin buraları ele geçirmesine kadar Sünni nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerdi. Tahmasb bu bölgeleri Şiileştirmek için başkenti Kazvin’e taşıyarak halka baskıyla Şiiliği yerleştirmiştir.⁵⁰⁰

Halka yapılan korkutma ve sindirme metodlarıyla Sünnilerin toplumdan dışlandığını görüyoruz. Şerifi’ye göre, bir gün Sünni bir imama cuma namazında ilk üç halifeye Teberra etmesi için baskı yapıldı. Ancak o bunu kabul etmeyince Sünni olmak ve yasadışı Cuma namazı kıldırmak ile suçlandı. İki şahidin tanıklığıyla Şiiliğini kanıtlaması istendi. Şerifi kendisinin adama tanıklık ederek Şiiliğini ispatlamaya

⁴⁹⁶ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 155.

⁴⁹⁷ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 870

⁴⁹⁸ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 885.

⁴⁹⁹ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 148.

⁵⁰⁰ Stanfield, “Sunni Survival”, s. 126.

çalıştığını söylemektedir. Ancak Şah'ın emriyle adam dövülüp elbiseleri de Teberriyanlara verilmiştir.⁵⁰¹

Yine uzun yıllar devlete hizmet eden Aka Cemalî'nin oğlu nazır-ı buyutat⁵⁰² görevinde bulunan Aka Cemalî bazı uygunsuz davranışlarda bulunduğu gerekisiyle Şah'ın emri üzerine Seyid Ali Hatib-i Muhtesib tarafından dolandırıcı olan tüccara takılan “*tahta külah*” giydirilerek hakaret amacıyla çarşı ve pazarda dolaştırılmıştır.⁵⁰³ Ancak Aka Cemalî'nin Tahmasb'ın emriyle cezalandırılmasının asıl nedeni onun Sünni olmasıdır. Sünni olması hasebiyle Kürt kökenli Hınıslu oymağı ile birlikte “Mürted” (*kelime-i Ridde gofte budend*) olmakla suçlanan Aka Cemalî Alamut kalesine götürülerek Hınıslularla birlikte katl edilmiştir.⁵⁰⁴

Sünni âlimlere yapılan baskılar neticesinde birçok kişi katledilmiş veya sürekli işkenceye maruz bırakılmıştır. Bu âlimlerden biri olan Hacı Kilan Guryani H.943 (1536/1537) yılında Sünnilikte aşırı olduğu (*ez gulat-ı ehl-i sünnet*) gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Guryani'nin Şah'ın tepkisinin çekmesinde Özbek Ubeydullah Han'ın Guryan'a geldiği esnada bazı “*ebleh*”lerle onu karşılamaya gitmesi etkili olmuştur.⁵⁰⁵

Sünni olması hasebiyle Özbeklere destek olan Hoca Kilan Guryani, Özbeklerin istilas sırasında bazı ümera ile isyan edip Horasan halkına zulmederek İmamiyye Şiasından birçok kişiye işkenceler yapmıştır.⁵⁰⁶ Şah'ın emriyle Hoca Kilan yakalanarak boynuna zincir vurulup dergâha getirilmiş daha sonra da Sahibabad minaresinden aşağı atılarak katledilmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ Stanfield, “Sunni Survival” s.131.

⁵⁰² Saltanat kurumunun genel sorumlusu olarak görev yaptı. Mali işlerin genel denetleyicisi, saltanat kurumunun harcamalarının, Şah'ın giderlerinin, mallarının ve hazineye girip çıkan malların denetlenmesinden sorumluydu. Velieva, **Safevi Devlet Teşkilatı**, s. 162.

⁵⁰³ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.455.

⁵⁰⁴ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.455.

⁵⁰⁵ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s.1252.

⁵⁰⁶ Handmir, **İran Der Rüzgâr-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi**, s. 384

⁵⁰⁷ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 145.

5.1.1. Babürlüleri

İran, Hindistan ve Afganistan arasında önemli bir geçiş noktası olan Kandahar şehri de Babürlüleri, Özbekler ve Safeviler arasında sorun teşkil etmiştir.⁵⁰⁸ Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza Horasan hükümetinden lalası Şamlu Ağzıvar Han ile birlikte Tahmasb'ın izni olmadan Kandahar'a saldırmıştır. Tahmasb'ın müdahalesiyle Sam Mirza'nın Kandahar'ı ele geçirmesi önlenmiştir. Çoğunluk olarak Sünni nüfusa sahip olan Kandahar şehri Tahmasb'ın ilgisini cezbedince bu şehri alıp komşu devletlere karşı bir set oluşturmayı düşünmüştür. Herat üzerinde hâkimiyet kurma isteği Özbeklerle Safeviler arasında mücadeleye sebep olduğu gibi Kandahar da Safevi Devleti'nin sınır bölgelerini Şiileştirme isteği doğrultusunda Tahmasb'ın bu bölgeye saldırmasına sebep olmuştur. Kandahar'a yapılacak saldırının gerekçesi dinî bir şekilde büründürülerek fetih harekâtına meşruiyet aranmıştır. Şah Tahmasb'a ve ona yakın olan Uskuye seyyidleri ile ulema'ya bu şehrin fethinin gaybi haberinin ulaştığı söylenerek ordunun Kandahar'a hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu rüyalar Safevilerin Şiileştirme faaliyetlerini gaybi yardımlarla yaptığının da kanıtıdır.⁵⁰⁹

H.942 (1535/1536) yılında Özbekleri Herat'dan çıkarmak için bu bölgeye gelen Tahmasb Kızılbaş emirlerin de desteği ile 7-8 bin süvari ile 10 Zilkade 942 (1 Mayıs 1536) yılında Kandahar'a hareket etmiştir. Kandahar'ın ele geçirilmesinden sonra bu şehrin Şiileştirmesine özen gösterilerek Sünni halk Kızılbaş tacı giymeye zorlanmıştır. Bu bölgeyi Şiileştirmeyi Özbeklere karşı çok önemli gören Tahmasb, Kaçar Budak Han'ı Kandahar hâkimi olarak atamıştır. Kandahar fetihnemesi de Azerbaycan, Horasan ve Irak'a gönderilmiştir.⁵¹⁰

Kızılbaşların Kandahar şehrini ele geçirilmesinden sonra şehrin ayan ve eşrafından üç bin tebrizi tümen haraç alınarak ve Kızılbaş tacı giymeyi kabul ederek serbest kalmışlar, '*Hz. Ali'nin dinini kabul edenler*' sulha ulaşmıştır. Kandahar şehrinde bulunan

⁵⁰⁸Safeviler ile Babürlüleri ve Özbekler arasında yaşanan çatışmalarda sınır şehirlerinin önemi hakkında Bkz: Jos Gommans, **Mughal Warfare Indian Frontiers and High Roads to Empire (1500-1700)**, Newyork, 2002, s. 18-26.

⁵⁰⁹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 270.

⁵¹⁰ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 376.

camilerin minberleri de On İki İmam'ın adıyla süslenmiş Şiilik şehrin tamamına hâkim kılınmaya çalışılmıştır.⁵¹¹

Babasının vefatıyla Babür tahtına oturan Hümayun Şah, Afgan Şir Şah'a karşı başarısız olunca Tahmasb'in desteğini sağlamak istedi. Ancak Tahmasb'in desteğini alması Şii olmasını gerektiriyordu. Şiiliğe meyletmesinde en yakın adamı Karakoyunlu Türkmenlerinden olan Bayram Beg'in etkisi büyüktür. Bu kararın alınmasında önemli bir etken de Afgan Şir Şah'ın güttüğü Ehl-i Sünnet'i ihya siyasetidir. Onun İran'ı Kızılbaş Safeviler'den alarak Hac yolunu güvenli haline getirme niyeti ve Osmanlı Devleti ile ittifak arayışına dahi girişmeye kalkışması, Hümayun'u zorunlu olarak Şiiliği benimseyip Tahmasb'in desteğini aramaya itmiştir. Şir Şah'ın Osmanlı ile birlikte hareket etme ihtimali de Tahmasb'in Hümayun'a destek olmasına neden olmuştur⁵¹²

Bayram Bey'in tavsiyesi ile hareket eden Hümayun, Tahmasb'a bir mektup yazarak İran'a girmek için izin istedi ve Tahmasb'in iznini beklemeden Sistan'a girmişti. Bayram Bey de Şii olmasının verdiği güvenle Kızılbaş emirlere bir mektup yazarak onların desteğini almaya çalıştı. Sistan hâkimi Sultan Ahmet, Hümayun ve adamlarının Sistan'a gelmesinden haberdar olunca onu karşılamak için askerleriyle birlikte yola çıktı. Sultan Ahmet, Hümayun'u karşılayınca onun 50 kişiden az olan askerleriyle olduğunu, Horasan Emirü'l Ümerası Muhammed Han'a haber göndererek tehlike arz etmediğini bildirmiştir.⁵¹³

Tahmasb, Hümayun'un İran'a geldiğini duyunca bu durumdan oldukça memnun kalmış, Hümayun'a gönderdiği mektubunda ondan "*Mühibban-ı Haydar-ı Kerrar*" diye bahsetmişti. Hümayun'un İran'a gelişini Allah'ın kendisine bir hediyesi olarak değerlendiren Tahmasb bu durumu Şiiliğin Hindistan'da yayılması için bir fırsat olarak görmüştür.⁵¹⁴

Hümayun, İmam Ali b. Musa Rıza'nın türbesini ziyaret etmek amacıyla Meşhed'e gitmek istiyordu. Bu ziyaret için Şah'a gönderdiği mektup aracılığıyla müsaade istedikten sonra 1544 Mart ayının sonuna doğru Herat'tan ayrıldı. Şah, onun talebini

⁵¹¹ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 271.

⁵¹² Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, II. Cilt, Ankara, 1947. s. 55.

⁵¹³ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, C.3, s.1290-1292; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cihan Oruç-Mehmet Dağlar, "Tahmasb Hümayun İttifakında Şiilik'in Rolü", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6/3, (2016), s. 665-670.

⁵¹⁴ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s.418.

olumlu bularak ona izin verdi. Bunun üzerine Hümayun, Herat'tan Cam yoluyla Meşhed'e ilerledi.⁵¹⁵ Meşhed'e yaklaşınca Meşhed hâkimi ve ileri gelenleri onu karşılamaya gittiler. Meşhed'e ulaşan Hümayun burada kırk gün kaldı. Bu süre boyunca sürekli İmam Rıza'nın türbesini ziyaret ederek birçok bağışta bulundu, türbe görevlilerine hediyeler ihvan etti. Burada bulunduğu sürece Bayram Bey'in tavsiyesi ile Şiiliğe uygun hareket ederek Tahmasb'a yaklaşmanın yollarını aradı. Tahmasb ise Hümayun'a "*Binlerce tümen nakit para ve altın, değerli kılıç ve hançerler, kıymetli elbiseler*" hediye etti.⁵¹⁶

Hümayun Şah Hindistan'da iken Şiiliğe karşı meyli olmasına rağmen Sünni idi. Tahmasb Hümayun'un İran'a sığınmasından sonra ona Şiilik telkininde bulunarak ona şöyle demiştir: "*eğer Şia mezhebini kabul etmezsen ateşte yanarsın*"⁵¹⁷. Şah Tahmasb, Hümayun ve adamlarını Şiiliğe geçmeğe ikna ederek onlara Kızılbaş tacı takmış ve on dört masuma selam ve salâvat getirmeği kabul ettirmiştir. Hümayun ve adamları Osman, Ömer, Ebubekir'e ve yezide lanet etmişlerdi. Onlar, daha sonra Erdebil şehrine giderek Şeyh Safi türbesini tavaf etmişlerdi.⁵¹⁸

Hümayun ele geçireceği yerlerde Şiiliği yaymayı ve 12 imam adına hutbe okutmayı kabul etmiştir. Tahmasb da oğlu Murat'la birlikte onun lalası Budak Han'ı ve 10 bin kişilik atlı birliği Hümayun'a yardım için görevlendirmeyi kabul etti.⁵¹⁹ Şah Tahmasb, bu anlaşmadan sonra Hümayun'u Kandahar'a yollamaya karar verdi. İki hükümdarın anlaşmasına göre Kandahar alındıktan sonra burası Şah'ın oğlu Şehzade Murad'a bırakılacak, Hümayun ise Kabil ve diğer yerleri kendisi için alacaktı. Hümayun bazı Şii ziyaret yerlerini, Tebriz ve Erdebil'de Safevi türbelerini ve Şii mezhebi için önemli mekânlardan olan Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Kandahar'a doğru ilerlemiştir.⁵²⁰

Hümayun, Tahmasb'ın desteğini sağlayabilmek için Şiiliği kabul etmesinin yanı sıra Hindistan'a yeniden hâkim olursa İran'lı âlimlerin ve sanatkârların Hindistan'a

⁵¹⁵ R. İslam, **Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire And Iran**, Tahran, 1970, s. 28

⁵¹⁶ Şirazi, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 634

⁵¹⁷ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 449.

⁵¹⁸ Şirazi, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 93

⁵¹⁹ Bayur, **Hindistan Tarihi** s. 58

⁵²⁰ Gülbeden, **Hümayunname**, Çev: Abdürrab Yelgar, Ankara, 1987, s. 95

gönderilip İran kültürü ve Farsça'nın yayılmasını sağlayacağı sözünü vermiştir.⁵²¹ Hindistan'ın sınırlarını Kabil'den başlatan Babürler Kandahar üzerinde hâkimiyet kurarak bölgeyi Hindistan'a geçiş noktası yapmak istiyorlardı.⁵²²

Kandahar'ın ele geçirilmesinden sonra daha önce yapılan anlaşma gereğince Hümayun Kandahar'ı Şehzade Murad ve onun atalığı Budak Han'a bıraktı. Ancak kısa süre Murat Mirza'nın ölmesi üzerine Budak Han Kandahar'ı terk etti.⁵²³ Hümayun Kandahar'ı kendi kontrolüne aldı ve burayı Şii olduğu için Tahmasb'ın makul karşılayacağı Bayram Han'ın kontrolüne bıraktı.⁵²⁴

5.1.2. Özbekler

Şah Tahmasb'ın tahta geçtiği yıllarda Kızılbaş emirlerin hâkimiyet mücadelesinin on yıl gibi uzun bir süreye yayılması devleti doğuda Özbek tehdidine açık hale getirmiştir. İki siyasi rakip olarak hâkimiyet mücadelesi içerisinde olan Özbekler ve Safevilerin mücadeleleri karşılıklı düşmanlıkları ortaya çıkarmıştır. Şibani Han'ın Şah İsmail tarafından öldürülmesi ve Safevilerin Şiileştirme siyaseti çerçevesindeki tutumları Özbeklerin Safevilere karşı olan davranışlarını sertleştirmiştir. Özbekler, Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta geçen Tahmasb'ın küçük yaşta oluşunu fırsat bilerek Horasan bölgesine sürekli saldırılarda bulunan Özbekler ele geçirdikleri yerlerde Sünniliği ihya edici bir tutum izlemiştir. Kızılbaşların kâfirlerle eşdeğer tutulup yakalanıp öldürülmeleri Özbeklerin siyasetlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Safeviler ise sürekli savaş içerisinde buldukları komşu ülkelere karşı olan tutumunu Şiilik üzerinden şekillendirmiştir. Siyasi düşmanlık zaman içerisinde mezhepsel düşmanlığı beraberinde getirdiği için iki devlet de birbirini tekfir edici şekilde düşmanlaştırmıştır. Özbekler, Hz. Hüseyin'i şehid eden Emevi halifesi Yezid'le bir tutularak Sünni düşmanlar ve yoldan sapmış insanlar olarak görülmüşlerdir. Siyasi rakibini dinî yönden de alt etmeye çalışan Safeviler Özbekleri; “*Özbekan-ı Hunriz*” (*kan dökücü Özbekler*)⁵²⁵, “*Özbekan-ı Bed Nihad*” (*kötü temelli Özbekler*)⁵²⁶, “*Hariciyan-ı gomrah*”

⁵²¹ Abdurıza Hoşenk Mehdevi, **Tarih-i Revabit-ı Harici-i İran (1500-1945)**, Tahran, 1364, s. 36

⁵²² Jos Gommans, **Mughal Warfare Indian Frontiers and High Roads to Empire (1500-1700)**, London, 2002, s. 21.

⁵²³ Bayur, **Hindistan Tarihi**, s. 58

⁵²⁴ İslam, **Indo-Persian Relations** s. 44

⁵²⁵ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 93.

(yoldan çıkmış hariciler). Ayrıca Özbek Han'ı Ubeydullah Han da “*fasid itikâldı*” ve “*Ubeyd-i Harici*”⁵²⁷ olarak tanımlanmıştır⁵²⁸

Safevilerle Özbekler arasında meydana gelen birçok savaşta iki tarafta birbirini suçlayıcı ifadeler kullanarak düşmanlaştırmıştır. Tahmasb'ın Özbeklere karşı Müslümanların refahı için uğraştığını söylemesine karşılık Ubeydullah Han da Şah'a yazdığı bir mektubunda “*Özbek hanlarının tek gayesi, İslam ehlini refaha ve adalete kavuşturmadır.*” diyerek Horasan'dan vazgeçmeyeceğini söylemiştir.⁵²⁹

İki taraf arasında meydana gelen savaşlarda halkın zarar görmesi Safeviler ve Özbekler tarafından birbirlerinin aleyhine kullanılmışlardır. Tahmasb, Ubeydullah Han'a yazdığı mektupta sizin dört mezhebınızdan hangisinde Müslümanların kanı ve malı helal sayılarak çocukları ve kızları esir edilmiş, malları yağmalanmıştır.⁵³⁰

Safevilerin Özbeklere karşı olan savaşlarında Şiiliğinin etkisi görülmektedir. Tahmasb, Özbeklere karşı başarılı olup olmayacağını tezkiresinde şu şekilde açıklamıştır. “*Hz. Allah'ın her şeyden münezzehe olan zatına tevekkül ettim ve ilahi emanetlerden olan düşkün ve yoksulların huzurları için fitne ve kargaşa ortadan kalkar ve barış gerçekleşir diye hareket ettim*”. Tahmasb bu tutumuyla Özbekleri fitne ve fesadın kaynağı olarak görüp onlarla savaşarak huzuru sağlayacağını belirtmiştir.⁵³¹

Tahmasb, Özbek Ubeydullah Han'a yazdığı mektupta Özbek saldırılarının Horasan'ı viraneye çevirdiğini ve Horasan halkın mezhebini değiştirdiğini söyleyerek kendilerinin ise Müslümanların emniyet ve afiyeti için uğraştıklarını söylemiştir.⁵³² Ubeydullah Han ise Özbek ordusundan “*leşker-i İslam*” şeklinde bahsederek Horasan halkının “*Ehl-i Bid'at ve Rafizî*” olduklarını bu nedenle Özbeklerin bu bölgeye saldırarak Rafizîlerden temizlediğini öne sürmüştür.⁵³³

⁵²⁶ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1139.

⁵²⁷ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 212.

⁵²⁸ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 187.

⁵²⁹ Karadağ, *Safevi-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, s. 70

⁵³⁰ Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 206.

⁵³¹ Şah Tahmasb, *Tezkire*, s. 36.

⁵³² Kumî, *Hülasatü't Tevarih*, s. 292.

⁵³³ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 77.

Özbeklerle Safeviler arasında sorun teşkil eden Doğu Horasan bölgesinin çoğunlukla Sünni nüfusa sahip olması Tahmasb'ın bu bölgeye özel önem vermesini sağlamıştır. Özbeklerin de buraya olan ilgisi artınca Herat bölgesi sürekli el değiştirmiştir. Bu bölgenin Sünni olan halkı Safeviler tarafından zulme maruz kaldığı gibi Şii olanlar da Özbeklerin kötü muamelesine uğramıştır. Özbek Abdullah Han'ın Meşhed'e saldırısında birçok Şii âlim öldürülmüştür. Özbeklerin Meşhed'e girmesiyle Molla Abdullah Şüşteri adlı âlim esir edilerek Buhara'ya götürülmüştür. Burada Şafii mezhebinden görünerek takiye yapan Molla Abdullah, Ehl-i Sünnet âlimlerinin onun takiye yaptığını ısrar etmeleriyle birlikte Buhara meydanına götürülerek öldürülmüş ve cesedi yakılmıştır. Özbeklerin bu saldırısında Şii halktan 5700 kişi katledilmiş malları da yağmalanmıştır. Ayrıca, Şeyh Ali, Şeyh Fazlullah, Şeyh Hasan gibi birçok Şii âlim öldürülmüştür.⁵³⁴

Safeviler de aynı şekilde kendi mezheplerinden olmayan Sünni halka Özbeklerden farksız bir şekilde zulûm yapmışlardır. Herat'ı muhasara eden Şamlu Hüseyin Han Şiilikle ilgisi olmayan halkın ve diğer alt tabakadan olan kişilerin Herat'dan kovulmasını ve ellerindeki erzaklara el konulmasını emretmiştir. Kovulan halk şehrin kapısından çıkarken izdiham yaşanmıştır. Kapıdan çıkanların elbiseleri dahi çıkarılarak para ve diğer kıymetli şeyler dâhil bütün eşyaları yağmalanmıştır. Bazı ailelerden 150 Tebrizi Dinar alınarak şehirde kalmalarına müsaade edilmiştir. Bu baskılar neticesinde şehir o kadar boşalmıştır ki yerli halktan neredeyse kimse kalmamıştır. Şehrin yağmalanması sonucu tuz gibi temel ihtiyaç maddelerine bile ulaşamamıştır. 1 men tuz 360 miskal olan Herat taşına satılırken 300 tebrizi dinara satılmaya başlanmıştır. Buna rağmen bir miktar tuz bile bulunamamıştır. Çok zengin olanlar dahi bir avuç tuza muhtaç duruma düşmüştür.⁵³⁵

Herat halkının çoğunun Şii olmadığını anlayan Şamlu Hüseyin Han, Sünni halkın şehirden çıkarılmasını istemiş Sünniler gulat (aşırı) olmakla suçlanarak çoluk çocuk demeden bütün Sünnileri Kalantarların yardımıyla Herat'dan çıkarmıştır. Herat'ı istila

⁵³⁴ Caferiyan, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din**, s. 62.

⁵³⁵ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 177.

eden Kızılbaşlar “*evsat’u nas ve edani*”nin (en aşağı ve orta kesimden insanların) Şii olmadığını anlayınca bu insanların şehirden sürgün ettiler.⁵³⁶

Özbek-Safevi savaşlarında iki ordunun arasında ulema da bulunmaktaydı. Cam savaşında Özbek ordusunda bulunan 40 tane Sünni âlim Özbeklerin savaşı kazanması için sürekli dua etmiştir. Aynı durum Safevi ordusu için de geçerlidir. Kerekî, Özbeklerle yapılan savaşlarda Kızılbaş ordusunun zaferi için orduyla birlikte bulunarak dua etmiştir. Ulemanın gücünden yararlanma düşüncesi iki devlet için de savaşın meşruluğu açısından önemli bir etkidir.⁵³⁷ Özbek Ubeydullah Han’ın yenilgisinden sonra devrin bir şairi Tahmasb’ın gaybi yardımıyla galip geldiğini ima ederek şöyle demiştir:

Behamdullah ki Lütfi ilahi
Zi âlem fitne ve aşub şod kem
Şod ez yumnu sipah-ı Şah-ı âlem
Dil-i merdum helas ez leşkeri ğem
Be guş u huş-i men ez âlem-i gayb
Nida amed ki “feth-i Şah-ı âlem”.⁵³⁸

Türkçesi:

Allah’ın lütfüne hamdolsun
Âlemden fitne ve kötülük eksildi
Cihan’ın Şahı’nın askerlerinin uğuru ile
Gam askerinden halkın yüreği kurtuluşa erdi
Bu bana gayb âleminden gelen bir haberdi.
Ses geldi ki “ feth-i Şah-ı âlem”

Mezhep eksenli yürütülen Safevi-Özbek savaşları esnasında iki devlet de ele geçirdikleri yerlerde kendi mezheplerinden olmayan halka zulm etmiştir. Ubeydullah

⁵³⁶ Rumlu, **Ahsenü’t Tevarih**, s. 1145.

⁵³⁷ Abbas Kulu Gaffariferd, **Revabit-ı Safeviyye ve Özbekan**, Tahran, 1997, s. 167; Kazvinî, **Cevahirü’l Ahbar**, s. 159.

⁵³⁸ Kumî, **Hülasatü’t Tevarih**, s. 188.

Han Horasan'ı ele geçirince özellikle Teberriyanları öldürttürmüştür. Ubeyd Han'ın emriyle her gün Şii oldukları gerekçesiyle 4-5 kişi öldürülmüştür. “*Hain şehirliler ve dinsiz köylüler*” kadı'ya giderek Şiileri şikâyet ederek katledilmelerine sebep olmuştur.⁵³⁹

Özbeklerle yapılan Cam savaşından sonra da Meşhed'e saldıran Ubeydullah Han Herat şehrini ele geçirince Şii halktan yakalanan bazı kişiler Özbekler tarafından Kadı'nın yanına götürerek sahabeye lanet ettikleri gerekçesiyle yargılanmaları istenmiştir. Sünnilik adına hareket eden Kadı olayı tahkik etmeden iki kişinin şهادetiyle öldürülmelerine karar vermiştir. Bu olaydan sonra halk komşularını Şiilik ithamıyla ihbar ederek onların mallarını yağmalamaya başlamıştır. Mevlana Hilalî Özbeklerin bu tavrını eleştiren bir rubaisinde şöyle demiştir:

Garet koni ve mal-i musılman bıbori
Kâfir başım eger musılman başı⁵⁴⁰

Türkçesi:

Müslümanların mallarını yağmalayarak götürüyorsun
Eger sen Müslümansan ben kâfirim.

H. 934 (1527/1528) yılında Özbeklerin Herat'ı kuşattığı sırada şehrin Şii halkına karşı çeşitli zulümlerde bulunarak bölgenin Şii nüfusu değiştirilmeye çalışılmıştır. Herat kuşatması esnasında bir adamın bir miktar tuz ile şehre girdiğini gören Özbekler Ubeydullah Han'ın emriyle hakaretler ederek adamı katletmiştir.⁵⁴¹

Özbek ordusunun Meşhed kuşatması esnasında ise yapılan anlaşma sonucu şehirdeki Şiiler Herat'dan çıkarak Sistan taraflarına gönderilmiştir. Daha sonra Herat'a giren Özbekler sahabeye lanet ettikleri isnadıyla birçok Şii'yi katletmiştir. Hasan Rumlu'ya

⁵³⁹ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1244.

⁵⁴⁰ Gaffariferd, *Revabıt-ı Safeviyye ve Özbekan*, s. 169.

⁵⁴¹ Rumlu, *Ahsenüt Tevarih*, s. 1163.

göre bölgenin mutaasıb Sünni halkı Şiiilerin mallarını yağmalamak için yalancı şahitlik yaparak aleyhlerine ifade vermiştir.⁵⁴²

Sünni oldukları için düşmanlıklaştırılan ve Sünni Özbeklerin halka zulmettiği için zulüm görecekları belirtilen, Özbeklerin namaz kılma şekli ile ilgili devrin şairi hakaret içeren bir şiirinde şöyle demiştir:

Adine be bazar şodem vakt-i nemaz
Didem köbeki nişiste ber sine-i baz
An köpek hemi goft be avaz-i diraz
Her kes ki sitem koned u sitem bined baz⁵⁴³

Türkçesi:

Cuma günü pazardaydım namaz vakti
Gördüm ki bir köpek bağdaş kurarak oturmuş
Bu köpek sürekli bağıyor uzun uzun
Kim ki zulüm işlerse zulüm görür.

Şah Tahmasb'ın Şii taassubuna karşılık koyu bir Sünni taassubuna sahip olan Özbek hükümdarı Ubeydullah Han bir gün karşısına getirilen bir seyyidin muhtemelen Şii olduğu gerekçesiyle ölüm fermanını vermiştir. Etrafindakilerin onun seyyid olduğunu ve günahsız olduğunu söylemelerine rağmen Ubeydullah Han idamdan vazgeçmemiştir.⁵⁴⁴

Tahmasb sürekli savaş halinde bulunduğu Özbek Ubeyd Han'ı tezkiresinde şöyle anlatmıştır: *“O çok zalim bir adamdı. Kâfir ve Müslüman onun nezdinde aynıydı. Bir gün önüne getirilen bir adamın ölüm fermanını verir. Cemaaatdekiler bu şahıs seyyidtir. Ve günahsızdır dediler. Ancak o şöyle der: Zaten onu seyyid ve âlim olduğu için öldürüyorum.”* Ayrıca onun meclisinde *‘kimde Hz.Emirül müminine (a.s) bir arpa miktarı buğz yoksa o Müslüman değildir’* denildiğinde o mel'un elinde bir narenci vardı

⁵⁴² Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1181-1182

⁵⁴³ Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 250.

⁵⁴⁴ Gaffariferd, **Revabıt-ı Safeviyye ve Özbekan**, s. 190.

ve dedi ki: “Elhamdülillah ben kalbimde o hazrete bu narenci miktarı kadar buğz taşıyorum.”⁵⁴⁵

Herat’ın yerli halkı Safeviler ve Özbekler arasındaki savaşıardan olumsuz etkilenmiştir. Ehl-i Sünnet’in savunuculuğunu yapan Özbekler Herat’ı ele geçirdiklerinde Şiilerin bölgeden çıkarılmaları için çaba sarfetmiştir. Şii olduğu için öldürülen kişilerden biri de meşhur Şair Mevlana Hilalî’dir. İki rakib devletin birbirlerine karşı olan siyasi düşmanlıkları dönemin psikolojik ortamını da ortaya koymuştur. Özellikle Sünnilerin Hz.Hüseyin’i şehid eden Emevi halifesi Yezid’le özdeşleştirilmesi yaşanan durumu kanıtlar niteliktedir. Bu kargaşa ortamında Şii şair Mevlana Hilalî Herat muhasarasında Ubeydullah Han’ı hiciv ettiği için işkence edilerek öldürülmüştür. Herat’ın Özbeklere teslimi sırasında teslim anlaşmasını yapan Safevi Şeyhülislamı Hâce İshak hakkında

Ubeyd Han şöyle bir şiir yazmıştır:

Ey Herat halkı avam ve havasınız

Şahınız ve dilenciniz

Bilirim ki sonunuz kötü olacaktır

Bizim ordumuzdan

Hâce İshak sulha gelmiştir kimdir ki o

Sizin Şeyhülislamınızdan daha iyisi

Bizim mezhebimizdedir.⁵⁴⁶

Ubeyd Han’ın bu şiirine karşılık Mevlana Hilalî de şöyle cevap vermiştir:

Ey o kimse ki adınız zulümle anılmakta

Şah ile dilenciniz

Ali’nin evladlarını

Ekmek ve tuz’dan mahrum ettiniz

Tıpkı Yezid kavmi gibi

Allah sizin İslamınıza yüz kere lanet etmiştir

Bizim mezhebimizde⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Şah Tahmasb, **Tezkire**, s. 20-21.

⁵⁴⁶ Kumî, **Hülasetü’t Tevarih**, s. 192.

⁵⁴⁷ Kumî, **Hülasetü’t Tevarih**, s. 192.

Şii şair Hilalî'nin Özbekleri Yezid'e benzetmesi iki kesim arasındaki düşmanlığın geldiği boyutu yansıtmaktadır. Bu düşmanlık Sünni ve Şii halk arasında yaşanan gerginliği göstermektedir. Hâkim otoritenin nüfuzuna giren halkın tutumu toplumsal çatışmaları da kaçınılmaz hale getirmiştir.⁵⁴⁸ Sünni olan Özbekler Yezidle eşit tutulduğu için onlarla yapılan savaşlarda “*Ya Ali*” ve *Allah Allah*” sesleriyle savaşarak galib gelmeyi amaçlamışlardır.⁵⁴⁹

Şah Tahmasb Özbeklerin saldırı yapacağı haberini işitince Ubeyd Han'a mektup yazarak dört mezhepten hangisinde Müslümanların öldürülmesi helaldir diye yazmıştır.⁵⁵⁰ Özbekler ise Ubeyd Han'ın H.936 (1529/1530) yılında Herat'ı ele geçişi ve ardından burayı terk edişiyle Kızılbaşların Herat'daki mescidleri şaraphaneye çevirerek halkı ekmeğe muhtaç hale getirdiğini söylemiştir. İki hükümdarın da Müslümanların afiyeti ve huzuru için sefer düzenlediklerini iddia etmeleri sebebiyle birbirlerini suçladıkları ve halka zulmettikleri isnadında bulduklarını görüyoruz. H.939'da (1532/1533) Tahmasb'ın Horasan'a asker çıkarması ve Ubeyd Han'ın burayı terke edişi sırasında Şah Tahmasb Ubeydullah Han'a şu şekilde seslenerek onun İslam davası gütmeyeceğini söylemiş ve haksız olduğunu kanıtlamak istemiştir:

Eger Padişahî be meydan derayi
Zema her kera mülk behşed hodayi
Çonin est ayini şehinşehan
Ki geh aşikâr u geh nehan
Tu dav'ayi İslam u din mikoni
Ne İslam başed ki ki in mikoni⁵⁵¹

Türkçesi:

Eğer padişahsan meydana çıkıver
Allah her birimize mülk verecektir

⁵⁴⁸ Bu durumun XVI. Yüzyılda Anadolu'da yaşanan örneklerine rastlanmıştır. Özellikle Rafizîlik ithamıyla devletin takibatına maruz kalan kişiler görülmüştür. Bkz. Saim Savaş, **XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik**, Ankara, 2013, s. 16-18.

⁵⁴⁹ Natanzî, **Nekavetü'l Asar**, s. 14, Esterabadî, **Tarihi Sultani**, s. 79.

⁵⁵⁰ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 206.

⁵⁵¹ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 226

Şehinşahların ayinleri böyledir
Bazen aşikâr bazen gizlidir
Sen İslam ve din davası güttüğünü söylersin
Oysaki senin yaptığın İslam değildir.

5.1.3. Şirvanşahlar

Şah Tahmasb döneminde Hristiyanlar üzerine çıkılan gaza ve cihada benzer şekilde Sünnilerin yoğun olduğu yerlere de seferler düzenlenerek bu bölgelerin halkının katliama maruz bırakıldığını görüyoruz. Safevi tarikatının başında bulunan Şeyh Cüneyd'in 1460'ta Şirvan üzerine çıktığı seferde Şirvan Şah Halil'e yenilerek öldürülmesi ve oğlu Şeyh Haydar'ın 1488'de ikinci Şirvan seferinde öldürülmesi nedeniyle Şirvan bölgesi hedef haline gelmiştir. Şah İsmail atalarının intikamını almak için bu bölgeye yaptığı seferde Bakü ve Şemahı'yı ele geçirilerek çok sayıda Sünni'yi öldürmüştür.⁵⁵²

Tahmasb'ın tahta çıkmasından sonra da Sünni olan Şirvanşahlar, Şiiliği resmî mezhep olarak kabul eden Safevilerin düşmanı olmaya devam etmiştir. Tahmasb, Osmanlı Devleti ile Sünnilik üzerinden bağlantı halinde olan Şirvan'ı Safeviler'e bağlayarak bu bölgenin Şiileşmesini hedeflemiştir. Şirvan'ı oluşturan topraklardan Kür ırmağının sağında bulunan Gence, Karabağ, Nahçıvan, Çukursa'ad ve Eran bölgeleri Safevilere bağlı ve Kızılbaşların yoğun olduğu bölgelerdi. Kür ırmağının sol tarafındaki Şirvan ve Dağıstan ise Sünnilerin yoğun olduğu bölgelerdi.⁵⁵³

Şirvanşahların Erdebil şeyhlerine karşı izledikleri Ehl-i Sünnet'i müdafaa siyaseti Şirvan ve civarında Şiiliğin yayılımını engellemiş, Safevi Devleti'nin kuruluşuyla da siyasi açıdan iki düşman rakip haline gelmişlerdir.⁵⁵⁴

Şirvanşahlar, 1535 yılında II. Halilullah'ın vefat etmesi üzerine kardeşi Şahruh'u Şamahı'da tahta çıkarmıştır. Şahruh'un yaşının küçük olmasından istifade eden Şirvan

⁵⁵² Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, s. 41.

⁵⁵³ Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara 1998, s.168

⁵⁵⁴ Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, Haz: Mehmet Kanar, İstanbul, 2003, s. 81.

ayanları yönetimi ellerine alarak halka zulmetmeye başlayınca bu duruma itiraz eden Kalenderîler 1538’de Mahmutabad ve Saliyan’da isyan çıkarmasına rağmen başarılı olamamıştır.⁵⁵⁵ Şirvandaki kargaşalı durumu öğrenen Tahmasb kardeşi Elkas Mirza’yı on bin askerle Şirvan’daki “*Taife-i Gomrah*”⁵⁵⁶ (*yolunu kaybetmiş topluluk*) üzerine göndermiştir. Baykard kalesinde sıkışan Şahruh Sultan ve diğer ayan’a karşı başarılı olamayan Elkas’ın yerine Şirvan’a hareket ederek kaleyi fetheden Tahmasb kaledekilerin çoğu teslim olmasına rağmen onları katlederek mallarına ve kadınlarına el koymuştur.⁵⁵⁷

Şah Tahmasb, 27 Eylül 1538’de Şirvan hükümdarı Şahruh’u da tahttan indirerek Şirvanşah Devleti’ne son vermiş ve bu bölgeyi tamamen Safevi hâkimiyeti altına almıştır. Kardeşi Elkas Mirza’yı da oraya vali olarak tayin etmiştir. Tebriz’e götürülen Şahruh ise Tahmasb’ın emriyle 1539’da öldürülmüştür.⁵⁵⁸ Şirvan seferinde fitne ve fesad içinde bulunan Azerbaycan ümerasının kadın ve çocukları da esir alınarak götürülmüştür.⁵⁵⁹

Sünni nüfusun yoğun olduğu Şirvan bölgesi Osmanlı Devleti’nin müttefiki olduğu için Safevilere karşı çıkarılan isyanlarda önemli bir tehdit arz etmekteydi. Bu yüzden bu bölge üzerine önemle duran Tahmasb, Şirvan ayanı Şahruh’un askerlerinin halka zulmettiğini ve oradaki emirlerin namus perdesini kaldırdığını ve askerlerin istedikleri her şeyi halka yaptıklarını, şer’i kaidelerin kaldırılıp güçlülerin zayıf halkı ezdiğini söyleyerek Şirvana bir ordu göndermiştir. Elkas Mirza, Menteşe Sultan, korucubaşı Afşar Sündek Bey, Ustacalu Bedirhan Bey, Kaçar Yakup Sultan ve Karabağ askerleri Şirvana yönelerek bölgede büyük bir katliama giriştiler. Bu sefer esnasında da Şirvan halkından onlarca kız ve erkek esir edilmiştir.⁵⁶⁰

Şirvan’a gönderilen Ustacalu Abdullah Han orayı istila eden Burhan’ı o sırada vefat etmiş olmasına rağmen, cesedini mezarından çıkararak başını gövdesinden ayırmıştır.

⁵⁵⁵Şahî Ahmadov, Azerbaycan’da Şiiliğin Yayılma Süreci, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 110.

⁵⁵⁶ Rumlu, **Ahsenü’t Tevarih**, s.1263,

⁵⁵⁷ Hüseyinî, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, s. 144.

⁵⁵⁸ Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, s. 49.

⁵⁵⁹ Hüseyinî, **Tarihi İlçi-yi Nizamşah**, s. 212.

⁵⁶⁰ Kumî, **Hülasetü’t Tevarih**, s. 278.

Abdullah Han'a karşı koyan Şirvanlılarla önce anlaşma yolu aranmış ancak Şirvanlılar bunu kabul etmeyince Kızılbaş askerleri tarafından katedilmişlerdir. Abdullah Han'ın Sünni Şirvan halkına yönelik tutumu yıllardır var olan nefretin devam ettiğinin göstergesidir.⁵⁶¹

5.1.4.Kürtler

Safevi Devleti'nin kuruluşu esnasında Kızılbaş Türkmen kabileleri ile birlikte devlete katkıda bulunarak destek veren bazı Kürt kabileleri Sünni oldukları gerekçesiyle Tahmasb döneminde takibata uğrayarak cezalandırılmışlardır. Tahmasb'ın İran'da bulunan Sünnilere karşı düşmanca tutumundan Osmanlı müttefiki olan Kürtler olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı padişahı Kanuni'nin İran'a yaptığı seferlerde Osmanlı ordusuna yardım eden Kürtler Tahmasb'ın gazabına uğramıştır. H.946 (1539-1540) yılında Kürdistan bölgesinde Behram Mirza ve Kaçar Gökçe Sultan'ı yaptıkları akınlarla Sünni olan Kürtler katledilerek birçok at, koyun ganimet olarak ele geçirilmiştir.⁵⁶²

H. 954 (1547/48) senesinde Kanuni'nin fermanıyla ümeray-ı Kürdistan 5 bin atlı ile Urmiye'ye geldiler. Bu bölgenin hâkimi 300 kişi ile hisar'dan çıkarak Kürdistan askerleri üzerine yürüdü. Birinci saldırıda çoğunu katletti. Kürdistan ümerası geri çekilmek zorunda kaldı. Dullkadir Veli Sultan o "*Bed ehtar*" kavmin peşine düşerek hepsini katletti. Başlarını Dergâh-ı Muallâ'ya gönderdi.⁵⁶³

Osmanlı Devleti ile sınır bölgesinde bulunan Kürtler aynı zamanda Sünni olmaları hasebiyle Tahmasb'ın düşmanlığını kazanmıştır. Şah Tahmasb Kürtler üzerine Dulkadir Veli Sultan H.957 (1550/51) yılında da Şah Kulu Halife, Masum Beg-i Safevi, Tekelü Ali Sultan gibi emirleri göndererek onları cezalandırmıştır. "*Kürdan-ı bi iman*" (*İmansız Kürtler*)" üzerine sefere çıkan Kızılbaşlar bu kavmin birçoğunu katletmiştir.⁵⁶⁴ Yine Korucubaşı Afşar Sevindik Bey ve İsmail Mirza "*Ekrad-ı bed nihad*" (*kötü temelli Kürtler*)'in üzerine gönderilerek katil ve yağmaya tabi tutulmuşlardır.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ Kumî, *Hülasetü't Tevarih*, s. 341.

⁵⁶² Kumî, *Hülasetü't Tevarih*, s. 344.

⁵⁶³ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1310.

⁵⁶⁴ Rumlu, *Ahsenü't tevarih*, s. 1337.

⁵⁶⁵ Münşî, *Tarih-i Âlem Ara*, s. 77.

H.960 (1554) yılındaki Kanuni'nin dördüncü İran saldırısından önce de Hüseyin Mirza ve Behram Mirza Osmanlı yanlısı olan Sünni Kürtleri ezmek ve gözdağı vermek için Kürdistan taraflarına gönderilmiştir. Osmanlı taraftarlığından vazgeçmeyen Sünni Kürtler Safevilerin sürekli tehdit ve zulmüne uğrayarak Sünni olmalarının ve Osmanlı yanlısı olmanın cezasını çekmişlerdir.⁵⁶⁶

5.2. Gayrimüslimler

Şah Tahmasb'ın İran'da bulunan gayrimüslim tebaa ile ilişkisi de Osmanlı ile yapılan savaşlara göre şekillenmiş ayrıca mutaaasib Şii olan Tahmasb özellikle Hristiyanlara karşı sert tutumuyla dikkat çekmiştir. İran'ın dinî çeşitliliği içerisinde Sünni Müslümanlara nazaran daha az bir nüfusa sahip olan gayrimüslimlerin bir tehdit arzetmemiş olmasına rağmen dindar bir kişiliğe sahip olan Tahmasb onlara yönelik baskı ve şiddet içeren bir yöntem izlemiştir. Tahmasb saltanatının başlarında dış siyasetinin bir parçası olarak gayrimüslimlere tavır almıştır. Selçuklu ve Moğol idaresi döneminde İran'ın yerli halkı olarak kuzey bölgelerinde yaşayan Ermeniler özellikle Tebriz'de yoğun olarak yaşıyorlardı. Osmanlı akınlarına karşı stratejik olarak İran'ın iç bölgelerine göç ettirilerek farklı bölgelere dağıtıldılar. 1533-1536 yılları arasında Tebriz civarından yaklaşık 30 bin kişi İran içlerine sürgün edilmiştir. İpek ticaretini ellerinde tutan Ermeni tüccarlar Şah'ın oluşturduğu merkezî yapıya dâhil edildiler. Kızılbaş kabilelerin askeri ve siyasi gücünü kırmak için kullanılan ve bir denge vazifesi gören Hristiyanlar Şah'a sadakatile hizmet ederek yeni bir güç unsuru oluşturdular.⁵⁶⁷

Şah Tahmasb sürekli hareket halinde bulunan Kızılbaşları Hristiyanlar üzerine gaza ve cihada sevk ederek onları ganimet ve köle konusunda tatmin edici bir politika izlemiştir. Genel olarak taassubkar bir şekilde Şia mezhebine bağlı olduğu içinde "kâfirler" üzerine çıkılacak seferler onun iç politikada gücünü korumasına yardım etmiştir. Hristiyanlara karşı düşmanlık besleyen Tahmasb'ın Hristiyan Gürcülere karşı olan tavrını resmî kaynaklarda geçen ifadelerden anlamaktayız Gürcüler tarif edilirken

⁵⁶⁶ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 538.

⁵⁶⁷ Ina Baghdiantz McCabe, *The Shah's Silk For Europe's Silver The Eurasian Trade of Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)*, Pennsylvania, 1999, s. 43.

kullanılan “Müşrikan-ı Düşmen-i Hoda” (Allah düşmanı müşrikler), seg sıfatın (köpek suratlı) gibi ifadeler Tahmasb döneminin gayrimüslimlere bakışını yansıtmaktadır.⁵⁶⁸

Tahmasb’ın Kızılbaş kabilelerin ganimet ihtiyacını karşılamak ve servet kanağı olarak görülen Gürcistan’a sefere çıkmak istemesinin bir diğer nedeni de Gürcü cariyelere olan tutkusuydu. Tezkiresinde sürekli Gürcü cariyeleri rüyasında gördüğünü şöyle anlatmıştır: “*Rüyamda uykudan uyandığımı gördüm, kızkardeşim evin dört köşesine döşekler sermişti. Etrafta her bir döşekte selvi boylu çok güzel kadınlar vardı. Süslenmemişlerdi. Buna rağmen âdemoğullarının arasında çok güzellerdi. Bunların kim olduğunu sorduğumda onları senin için Gürcistan’dan getirdik dediler.*”⁵⁶⁹

Şah Tahmasb, Kızılbaş kabilelerin iktidar çatışmalarının sonunda başlattığı Kafkasya seferleri iç savaş halinde olan Kızılbaşlar üzerinde gücünü kanıtlayıcı bir işlev de görmüştür. 1540-1551 arasında dört kez yapılan seferlerde Kızılbaşlara karşı kullanılabilir olan binlerce Ermeni, Çerkes, Gürcü köle ele geçirilerek İran’a getirilmiştir.⁵⁷⁰

1541-1546 yılları arasındaki ilk seferlerde Gürcistan’da tüm Kartli ülkesi ele geçirilerek yapılan idari düzenleme ile Güney Kafkasya toprakları merkezi Tiflis olan Kartli-i Gürcistan, merkezi Şemahı olan Şirvan, merkezi gence olan Karabağ ve merkezi Revan olan Çukursa’ad eyaletleri teşkil edilmiştir.⁵⁷¹

Kahet kralı I. Levan’ın Safevilerin Şeki valisini öldürmesi üzerine Tahmasb ikinci Gürcistan seferine çıkarak Kahet ve Kartli bölgesi Safevilere bağlanmıştır. Bu seferlerle Kafkasya’daki Safevi hâkimiyeti, Kür Nehri ağzından, Hazar Denizi’nin batı kıyısındaki Derbend’in kuzeyine kadar genişlemiştir.⁵⁷²

⁵⁶⁸ Rumlu, **Ahsenü’t Tevarih**, s. 1420.

⁵⁶⁹ Şah Tahmasb, **Tezkire**, s. 69.

⁵⁷⁰ Bakır Ali Adilfer-Rukiye Ferahaniferd, Adilfer Bakır Ali-Rukiye Ferahani Ferd, “Galbidişinasi Şehr-i Kazvin der Devran-i Safevi”, *Tahkikat-i Ulum-i İnsani*, Sal-ı Evvel, Şomere-i Düvvem, Paiz ve Zımistan, 139, s. 59.

⁵⁷¹ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, s. 49.

⁵⁷² Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, s. 50.

Gürcistandaki iç çekişmelerden de faydalanan Tahmasb, I. Luarsab'ın (1535-1538) oğulları Simon ve David'in birbirleriyle savaşmaları esnasında onlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Tahmasb da Müslüman olması koşuluyla David'e yardım etmeyi kabul etmiştir. Gürcü David'in ismi değiştirilerek 1569 yılında Davut Han unvanıyla Gürcistan valisi olarak gönderilmiştir. Simon ise Tahmasb tarafından tutsak edilerek Alamut kalesinde tutuklu kalmıştır.⁵⁷³

Safeviler için köle kaynağı olarak görülen Kafkasya 1553 yılındaki üçüncü seferle birlikte toplam 30 bin esirin toplanması sağlamıştır. Bu esirlerin çoğunluğu başkent Kazvin'e getirilerek devlet hizmetine alınmış ve "gulaman-ı ser kar-i hasa-i Şerife" adı altında Safevilere tabi kılınmışlardır. Tahmasb'ın emriyle bu esirlerin eğitimine özel önem gösterilerek sadece askeri yönden değil aynı zamanda yazı ve sanatsal yönden de eğitilmelerine önem verilmiştir.⁵⁷⁴

Tahmasb'ın yürüttüğü Kafkasya seferleri esnasında Hristiyan esirler "*Lailahe illallah Muhammedun Resulullah ve Aliyen Veliyullah*" deyince canları bağışlanarak eman bulurlardı. Ayrıca Gürcistan seferlerinde teslim olan Gürcüler, *Allah dilediğini doğru yola iletir*⁵⁷⁵ deyince eman bulup canları bağışlanırdı. Müslüman olan Hristiyanlardan aynı zamanda Hz. Ali'nin velayetini kabul etmelerini istemeleri Safevilerin gayrimüslimleri Müslümanlaştırmanın yanı sıra aynı zamanda onların Şii olmaya da zorladıklarının belirtileridir.⁵⁷⁶

Gürcistan üzerine çıkılan seferlerde her tarafın yakılıp yıkılması emrini veren Tahmasb özellikle Kiliselerin yıkılması, Hristiyanlar için kutsal kabul edilen dinî sembollerin parçalanması emrini vermiştir. Tahmasb din adamlarına da acımayarak 22 nefer yaşlı keşiş de katledilmiştir.⁵⁷⁷ Bu seferlerde Hristiyanlar için kutsal sayılan kiliselerdeki

⁵⁷³ Jean Chardin, **Chardin seyahatnamesi (1671-1673,)** Çev: Ayşe Meral, Ed: Stefanos Yerasimos, İstanbul, 2014, s. 212-213.

⁵⁷⁴ Adilfer-Ferahani Ferd, "Şehr-i Kazvin Der Devran-i Safevi", s. 59-60.

⁵⁷⁵ **Kur'an-ı Kerim ve Açıklama Meali**, Nur Süresi, 24/46, s. 355.

⁵⁷⁶ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1275.

⁵⁷⁷ Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s.294-351; Leşker-i İslam gürüh gürüh mahpeyker oğlan çocuklarını esir etti. Bkz. **Hülasetü't Tevarih**, s.350; Dindar ve şeriatperver padişah Tahmasb Gürcistan üzerine din-i mübinin mücahitleri ile "*napak gebran*" ve "*gürciyan-ı biiman*" kâfir gürcüler üzerine seferlerinde çok sayıda kız ve erkek esir toplandı. Bkz. **Tarih-i Âlem Ara**, s. 84-85; Gürcü seferlerinde Hristiyan keşişler "*Şimşir-i Ateşbar*" ile katledildi. Bkz. Kumî, **Hülasetü't Tevarih**, s. 86.

ikonlar ve heykeller Kızılbaş ordusu tarafından parçalanarak çok sayıda ganimet ele geçirilmiştir.⁵⁷⁸ Seferlerin birisinde 70 menn maden ve altınla kaplı olan kilise çanları parçalanmış altın olan kısımları ayrılarak hazine-i amireye gönderilmiştir. Ustacalu Bedir Han her birinde 60 menn mum olan 4 adet kandil ve 2 tane yakut ele geçirilmiş bunların her biri 50 tümen değerindedir. Ele geçirilen tüm değerli ganimetler Şah Tahmasb'a gönderilmiştir.⁵⁷⁹

Yapılan katliamlardan kurtulabilmek için bazı Gürcü beyleri de Müslüman olarak canlarını kurtarmışlardır. 14 Ramazan 950 (11 Aralık 1543) tarihinde Erivan ve Karabağ taraflarına hareket eden Kızılbaş ordusu Tiflis'e girerek katliama girişmiştir. Kızılbaş ordusunun katliamından kurtulmak isteyen Gürcüler "*İslamla şereflenerek*" canları selamete ulaşmıştır.⁵⁸⁰ Müslüman olan Gürcüler "*şirk pisliğinden arınarak temizlenmiştir.*"⁵⁸¹

Gürcü seferlerinde Müslüman olanların canları bağışlanmış Safevi ordusuna karşı koyanlardan ele geçirilenler ise katliama tabi tutulmuştur. Gürcistan hâkimi Somavan Tiflis üzerine yürüyünce Şahverdi Sultan Gence'den çıkarak Karabağ askeriyle "*imansız gürcüler*" üzerine harekete geçmiştir. İsyen edenlerden 1000 kişi katledilmiş geri kalanları ise Şah'a gönderilmiştir. Gürcülerden birçok ganimet de elde eden Şahverdi Sultan Gence'ye dönmüştür.⁵⁸²

İran'daki Gürcülerin çoğu Safevilerin Gürcistan'a 1540-41 yılları ile 1553-54 arasında yaptıkları 4 sefer sırasında tutsak alınanlardı. 1553-54 de İran'a getirilen tutsakların sayısı 30 bine ulaşmıştır.⁵⁸³ Aynı şekilde Gürcü Levend Han'ın oğlu İsa Han da Müslüman olmuştur. Şah Tahmasb Meşhed valisi İbrahim Mirzaya yazdığı mektubta bu durumdan şöyle bahsetmiştir: "*İsa Han'ı hak dine davet ettim o da 200 adamıyla birlikte Müslüman oldu.*" Ancak İsa Han şarap içme ve domuz eti yeme gibi eski alışkanlıklarından vazgeçmemiş ve fırsat bulunca da firar etmiştir. Ancak H.970 (1562-

⁵⁷⁸ Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 76-78.

⁵⁷⁹ Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, s. 1346.

⁵⁸⁰ Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 74.

⁵⁸¹ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 87.

⁵⁸² Kumî, **Hülasatü't Tevarih**, s. 422

⁵⁸³ R.Savory, "Safevi İrani", **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, s. 411.

1563) yılında Müslüman oluşundan üç yıl sonra yakalanarak yaptığı davranışlarından dolayı hapsedilmiştir.⁵⁸⁴

17. yüzyılda İran'a seyahat eden Chardin, Müslüman olan Gürcülerin görünüşte bu dine inadıklarını asıl amaçlarının Şah'ın sarayında görev alarak makam ve para peşinde koşmak olduğunu yazmıştır. Bu yüzden Gürcüler, Müslüman toplumla tam olarak uyum sağlayamamışlar Tahmasb'ın ölümüyle birlikte iktidarı ele geçirmek için Gürcü annelerden doğan şehzadelerin tahta çıkması için savaşmışlardır.⁵⁸⁵

Gayrimüslim toprakların bir ganimet ve cariyeye kaynağı olarak görülmesinin dışında Tahmasb İslam dinine bağlılığı doğrultusunda ⁵⁸⁶ *إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ* (müşrikler ancak necistirler) ayetine dayanarak Hristiyanları necis olarak görmüştür. Tahmasb, Müslüman olmayanları necis görmesinde Lübnan, Bahreyn gibi yerlerden gelen ulemanın etkisi büyüktür. 1546-56 yılları arasında ticaret yapmak için Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz tüccar Antony Jenkinson 12 Mayıs 1557'de Moskova şirketi'nin genel direktörlüğüne atanmıştı. Rus Çarı IV. İvan'dan izin alarak Hazar Denizi civarında ticaret yapmak isteyen Jenkinson Ürgenç, Buhara ve Semerkant taraflarında İranlı tacirlerin yanında bulunan ham ipeğ'i görünce İran ile ticaret yapmak istedi. 1560'ta İngiltere'ye giderek İngiltere Kraliçesi I.Elizabeth (1558-1603) tarafından Şah Tahmasb'a yazılmış bir mektupla Moskova şirketi adına Tahmasb'dan İran topraklarında ticaret yapma yetkisi elde etmek için görevlendirilmiştir.⁵⁸⁷

20 Kasım 1562'de Kazvin'de Şah Tahmasb ile görüşmek isteyen Jenkinson adlı İngiliz tacirin İngiltere kraliçesi Elizabeth'in mektubunu getirdiğini öğrenen Tahmasb bu kişiye ayakkabı göndererek onları giyip Müslümanların sarayını kirletmemesini söylemiştir. Tahmasb'ın kafirmisin yoksa Müslümanmısın sorusuna Jenkinson benim itikadıma göre İsa peygamber bütün peygamberlerden üstündür diye cevap verince İngiliz tüccarı kâfirlerin yardımına ihtiyacım yoktur (*ey kâfir mara hiç hacet u niyaz be küfar nist*) diyerek azarlamış ve huzurundan kovmuştur. Jenkinson'un saraydan çıkışının ardından

⁵⁸⁴ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 395-397.

⁵⁸⁵ **Chardin Seyahatnamesi**, s. 224.

⁵⁸⁶ **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Tevbe Süresi, 9/ 28, s. 190.

⁵⁸⁷ Özer Küpeli, "Safevi Ülkesi'nin İngiliz Konukları", s. 375-376.

onun ayak bastığı yerlerin necis olduğunu söyleyerek toprak dökülmesini emretmiştir. Ancak onun bu siyasetinin altında Osmanlılarla yapılmış olan barış anlaşmasının neden olduğu da söylenmektedir. Hristiyanlara karşı göstereceği aşırı tepkilerle Kanuni'ye hoş görünmek ve yapılan Amasya antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin İran'a yapacağı seferlerin önünü kesmek Tahmasb'ın davranışlarını şekillendirmiştir.⁵⁸⁸

Jenkinson, Tahmasb'ın kendisine bu şekilde davranışında İngilizlerle ticaretin olumsuz etkileyeceği Osmanlı ve Venediklerin ipek ticaretini ellerinde tutulan Ermeni tüccarların Şah'ı etkilemesinin payı olduğunu bu yüzden de Şah'ın olumsuz yanıt verdiğini söylemiştir.⁵⁸⁹

Tahmasb'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak tekliflerinde bulunan Hristiyan devletlere olan tavrı da Müslümanlıktaki taassubunu ortaya koyar. Osmanlı ile barış içinde olan Tahmasb otoritesini kurmuş olmasına ve gücünün zirvesinde olmasına rağmen ittifak tekliflerini kabul etmemiştir. Mesela; Portekiz kralı Sabestiyân'ın hediyelerle elçi gönderip anlaşma tekliflerini Osmanlı ile savaş halinde olmasına rağmen kabul etmemiştir. 1574'te tekrar 50 kişilik bir heyet gönderen Sabestiyân'ın tekliflerini Portekiz'in İslam âleminde camileri yakıp Müslümanlara zarar verdiğini söyleyerek kabul etmemiş ve Hristiyanlara karşı olan olumsuz tutumuna devam etmiştir.⁵⁹⁰

1571'de Hristiyan ittifakının Osmanlılara karşı kazandığı zaferden sonra Papa Pius (V) Şah Tahmasb'a yazdığı mektupta Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Ancak İran'ı ziyaret eden Vincentio D'Alessandri Şah'ın 11 yıldır inzivaya çekildiğini kadın ve parayla zaman geçirdiğini savaş arzusunda olmadığını yazmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Akaçeri, **Münesebat-ı Din u Devlet**, s. 99-100; Yusuf Şerifi, **Derd-i Ehl-i Zimme: Nigarişi Der Zindegi-i İçtimai Ekaliyetha-i mezhebi der Evahir-i Asr-ı Safevi**, Losangeles, 1387, s. 246.

⁵⁸⁹ Kùpeli, " Safevi Ülkesi'nin İngiliz Konukları", s. 375-376.

⁵⁹⁰ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 744-745.

⁵⁹¹ Laurence Lockhart, "European Contacts With Persia 1350-1736", **The Cambridge History of Iran**, Volume 6, s. 384.

5.3. Gulat-ı Şia

Arapça'da ölçüyü kaçırmak, haddi aşmak gibi anlamlara gelen 'Gulat' kelimesi itidalden uzak olan gruplar için kullanıldığı gibi aynı zamanda İslam dini ile bağdaşmayan Hz. Ali hakkında aşırı görüşlere mensup olanları kapsayanlar için de kullanılmıştır. Gulat, zaman içerisinde kendini Şia olarak ifade eden ancak aşırı düşüncelere sahip olan grupların genel adı olarak kullanılmıştır.⁵⁹²

Şii âlimlerin de Gulat olarak adlandırdığı kişilerin görüşlerine bakıldığında benimsedikleri aşırı düşünceler olan ilahi ruhun Hz. Peygamber'e ve sonra da Hz. Ali ve evlatlarına geçtiği (Hulül), Allah'ın kula kulun da Allah'a benzediği (Teşbih), Allah'ın bir şeyi bilmezken daha sonra bilmesi veya bir şeyin iyi veya kötü olacağını bildirmişken başka bir şeklinin ortaya çıkması (Beda), imamet anlayışının zamanla Peygamberlik gibi bir makama dönüşeceği, imamların gaybı bildikleri ve bir kısmının ölmeyip gözden uzaklaştığı daha sonra geri geleceğine (Rec'at) olarak sıralanabilir.⁵⁹³

Gulat, Kuran-ı Kerim'i tevil ederek Allah'ın varlığı üzerine yaptığı tartışmalarla mutedil Şiiliğin tepkisini çekmiştir. Allah'ın özünün kendini değişik biçimler ve varlıklar olarak ortaya koyan Tanrısal ruh veya ışık olduğunu bu Tanrısal öz'ün başta imamlar olmak üzere insan vücuduna girebildiğine inandılar. İmamlara saygıda aşırılığa gidenler için kullanılan Gulat tabiri zamanla On İki İmam Şiiliği'nin red ettiği Şii gruplar için de kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁹⁴

İmamlara hülul yoluyla tanrısal ruhun tecelli etmesinin yanısıra ruhun bedenden başka bir bedene geçmesi (Tenasüh) gibi inanışları da vardı.⁵⁹⁵ Bu tür inançların dışında bazı haram fiillerin helal sayılması ve ibadetlerin gereksiz görülmesi, şarap içme, zina gibi İslam dininin haram kabul ettiği şeyleri de helal saymışlardır. Bu yüzden mutedil Şiiler açısından bu gibi fikirlere uzaklaşmak ve onların düşüncelerini reddetmek aşırılığın zamanla genel kitleden kopmasına neden olmuştur.⁵⁹⁶

⁵⁹² Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, s. 217.

⁵⁹³ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, İstanbul 2011, s. 81.

⁵⁹⁴ Farhad Daftary, *Muhallif İslam'ın 1400 Yılı İsmaililer, Tarih ve Kuram*, Çev: Ercüment Özkaya, Ankara 2001, s. 93-94.

⁵⁹⁵ Daftary, *Muhallif İslam'ın 1400 Yılı İsmaililer*, s. 95.

⁵⁹⁶ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, s. 218.

Mutedil Şiiğin kurumsallaşması ile birlikte dinî hükümlere karşı kayıtsız kalan kişi ve gruplar Şii âlimlerin tepkisini çekmiştir. Bu tepkilerin hedefi Gulat fırkaları kapsadığı gibi tasavvufi akımları da içerisine almıştır. Şiilikle ortak tarafları olmasına rağmen On İki İmam Şiiği'ne mensup âlimlerden bazıları Sufileri de eleştirerek onlara karşı şiddetli bir tavır almıştır. Onuncu asırda Şeyh Müfid (ö.1022) Hallac-ı Mansur'u fasık ve zındık olarak görmüştür. On ikinci asırda bir diğer Şii âlim Cemalleddin er-Razî ise tüm tasavvuf fırkalarını bidatçı ve sapkın saymıştır. Ancak Moğolların İran'ı istilas ve Alamut kalesininin yıkılmasının ardından Safevilerin ortaya çıkışına kadar geçen sürede On İki İmam Şiiği'ne mensup bazı âlimlerin tasavvufa meylettikleri görülmüştür. Bu dönemde Haydar Amulî (ö.1385) Şii inançlarını tasavvuf ile yakınlaştırmaya çalışmış ve zahir ile batın arasında denge kurmaya çalışarak İsmailîler gibi aşırı fikirli olan Şiiileri sapkın olarak görmüştür.⁵⁹⁷

Alamutun düşüşüyle birlikte Safevilerin devletleşmesine kadar geçen süre içerisinde aşırı Şii gruplar ve On İki İmam Şiiği'ni benimseyenler tasavvuf tarikatları aracılığıyla İran'a yayıldılar. Ehlibeyt'e sevgi besleyen bu tarikatlar Teşeyyuy-i Hasen (Şiiliğe ılımlı yaklaşım) olarak adlandırılan bir Şii-Sünnî geçişkenliği içerisinde İran'ın şiiileşmesine zemin hazırladılar.⁵⁹⁸

Safevi Devleti'nin kuruluşu ile sufi tarikatlerin resmî ideolojiyi tanınmasını isteyen Şah İsmail gulûv geleneğinin kendilerinden başka farklı hâkimiyet iddialarını benimsemiş potansiyeli taşımalarından dolayı Safevi Devleti'ne karşı tehlikeli düşmanlar olarak gördüler. Müslümanlarla gayrimüslimler ve Sünnilerle Şiiiler arasındaki ayrımların yanısıra; Safevi toplumu bazıları mesiyaniğin inançlara sahip Müslüman fırkalardan oluşan farklı bir toplumdur. Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce İran'da Şiiğin yayılmasına öncülük eden bu tasavvufi tarikatlar ve mesiyaniğin akımlar devletin kurumsallaşmasıyla birlikte resmî mezhebe aykırı sayılarak hedef haline gelmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Farhad Daftary, **Muhallif İslamın 1400 yılı İsmailîler**, s. 494.

⁵⁹⁸ A. Bausani, "Religion Under The Mongols", **The Cambridge History of Iran**, Ed: J.A. Boyle, London, 1968, s. 549; Zahide Ay, **Ortaçağ İrani'nde ve Anadolu'sunda Şiiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmailîliği (13-15. Yüzyıllar)**, İstanbul, 2012, s. 94-96.

⁵⁹⁹ Douglas E. Streusand, **Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlümler**, Çev. Bahar Fırat, İstanbul, 2013, s. 164-167.

Safevi Devleti'nde Şiiliğin resmî mezhep oluşuyla birlikte Şii âlimler Razi'nin görüşlerini esas alarak sufilere karşı bir duruş göstermiştir. Bu dönemde tasavvuflu eleştiren eserler yazılmaya başlanarak bu tür oluşumlarla mücadele edilmeye başlanmıştır.⁶⁰⁰

Şah İsmail'in İsnâaşeriye Şiiliği'ni resmî mezhep olarak kabulünden sonra Safevilerin tehdit unsuru olarak görüp İran'dan çıkarmaya çalıştığı Sünnilerin yanısıra mutedil Şiiliğe geçişe önem veren Tahmasb için aşırı gruplar da bir tehlike arz etmiştir. Tahmasb'ın aldığı karar neticesinde bu gruplar tasfiye edilmeye başlanmıştır. Safevilerin kuruluşu İran'daki aşırı Şii gruplara rahat bir ortam yaratmış gibi görünse de devletin kurumsallaşması ve On İki İmam Şiiliği'nin toplumsal tabakada yerleşmeye başlamasıyla aşırı tehlike olarak görülerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Şiiliğe göre dönüştürülmeye başlanan İran toplumunda yüzyıllardır bulunan çeşitli dinî zümrelerin ortadan kaldırılması ve bunun yerine Safevi saltanatını destekleyecek grupların ikame edilmesi uzun bir süreç almıştır. Bu süreçte Tahmasb'ın en büyük destekçisi Arap coğrafyasından gelen fakihlerdir. Fakihlerin Müteşerri Şiiliğe aykırı gördükleri tasavvufî zümreler, tarikatlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Tahmasb'ın gulat ve tasavvufî hareketlere karşı acımasız tutumunda saltanatının en önemli destekçisi Muhakkık-ı Kerekî'nin fikirleri yatar. Kerekî Şiileştirme hareketinin asıl yürütücüsü olduğu için tasavvufî hareketleri reddeden eserler yazmıştır. Kerekî "*El meta'inü'l-mücrimiyye fi Reddi's Sufiyye*" adlı eserinde tasavvuf karşıtı görüşlerini beyan etmiştir. Kerekî'nin görüşleri doğrultusunda hareket eden Tahmasb, On İki İmam Şia'sına aykırı olan tüm hareketleri sert bir biçimde ortadan kaldırmaya başlamıştır.⁶⁰¹

Kerekî'nin Şii olmayanlara karşı sert tutumu daha önce yaşamış olan Şii ulemadan farklı olarak geniş kapsamda tutulmuştur. Cihadın kime karşı yapılacağı konusunda Şiileştirme politikaları doğrultusunda fikirler geliştirmiştir. İmammiyye Şiası olmayan

⁶⁰⁰ Nasrullah Pürcevani, "On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet", Çev: Abdullah Kartal, *Uluudağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1, (2002), s. 234-241.

⁶⁰¹ Mazlum Uyar, **İmammiyye Şiasında Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, İstanbul, 2000, s. 149.

kâfirlere karşı da cihadın yapılabileceğini söyleyerek Tahmasb'ın Sünnilerin yanısıra rakip Şii oluşumları ortadan kaldırmasının yolunu açmıştır.⁶⁰²

İran'ın tamamından “*zındık ve mülhid*”leri sürerek mutedil Şiiliği yaymaya çalışan Tahmasb, ülkenin her yanına emirler vererek Şiiliğe aykırı davranan kişilerin bildirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Save, Kazvin, Kaşan, İsfahan, Kuhpaye ve Nain'de bulunan “*dinsiz mülhitler*”i ve halkı “*sapıklık*”a düşürmeye çalışarak onları doğru yol olan İnaşeriyye Şiiliği'nden ayırmaya çalışanlar Tahmasb'a bildirilmiştir. Şah, Muhammed Kadı Bidgolî ve Mevlana Kasım Kupalî gibi mülhidlerin öncülerinin yakalanmasını emretmiştir. Şah'ın emriyle yakalanan bu kişilerin gözleri çıkartılmış ve işkence altında öldürülmüştür. Böylece “*dünya onların necis varlıklarından arındırılmış*” geriye kalan mülhidler ise inzivaya çekilerek “*korku ve zillet*” içinde yaşamışlardır. Tahmasb, Sünni halka uygulan korkutma ve sindirme yöntemlerini Şii kökenli olan ancak Safevilerin istediği ve yaymaya çalıştığı Şiiliğe uygun davranmayan kesimlere de ugalayarak İran topraklarının genelinde aynı mezhebin varlığını dayatmıştır.⁶⁰³

Şah, tasavvufî akımları da İnaşeriyyeye aykırı bulduğu için onlarında takibat altına alınmasını istemiş bu akımları korku yoluyla sindirmeye çalışmıştır. Böylece Gulat fırkaların yanı sıra sufi gruplar da aşırı kesimlerle eşdeğer görülerek sürekli takibata uğramış ve baskı altında tutulmuşlardır. Mevleviler gibi ılımlı anlayışlarıyla bilinen kesimler dahi bu takibattan geri kalmamıştır. Şiilik dışındaki tüm Şii ve Sünni akımlara tahammülsüz davranan Tahmasb, Mevlevileri de baskı altına almıştır. İran coğrafyasından sürülen Mevleviler sıkı bir şekilde denetime tabi tutulmuştur. Bir kişinin evinde Mevlananın “*Mesnevi*” adlı eserini bulundurması bile tehlikeli hale gelmiştir.⁶⁰⁴

Tahmasb'ın kurumsal Şiiliğe aykırı saydığı Kızılbaşlardan uzaklaşması da onların inançlarının düşmanlaşmasına neden olmuştur. Kızılbaş kabilelerin tasfiyesi sürecinde Safevilerden kaçarak Osmanlı'ya sığınan Tekelü Ulama Sultan'ın ordusuna aldığı

⁶⁰² Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, s. 129.

⁶⁰³ Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 515.

⁶⁰⁴ J.Rypka, *History of Iranian Litareture*, Dordrecht 1968, s.292, Akt: Hüseyin Mircaferi, “Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesi”, s. 113.

Tebriz civarında yaşayan, kendilerine ilhad ve ahlaksızlık itham edilen, birbirleriyle serbestçe cinsel ilişkiye girdikleri iddia edilen Sarulu taifesine karşı da Tahmasb'ın emriyle mücadele edilerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Mutedil Şiiliğe aykırı inançlarının yanısıra Tahmasb'ın bu taifeyi ilhadla suçlayarak ortadan kaldırmaya çalışmasının asıl nedeni Osmanlı'ya sığınan Ulama Sultan'a destek vererek ordusuna katılmalarıdır. Tahmasb'ın müteşerri Şiiliği yaymak için çaba göstermesi sonucu İran'da faaliyet gösteren bütün sufi meşrepli ve Şiiliğe aykırı akımlar sürekli takibat altına alınarak ortadan kaldırılıp Şiileştirilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetler yürütülürken Tahmasb Şii gruplara Sünnilerden daha acımasız davranmıştır. Kanaatimizce bunun sebebi mesiyane iddialar taşıyan Şii eğilimli akımların Tahmasb'ın iktidarı için çok daha tehlikeli olabilme ihtimalidir.⁶⁰⁵ Ayrıca, saltanatını yeni tesis eden Tahmasb, tasavvufi akımların dinî konulara olan ilgisizliğini ve düzensiz tavırlarını da iktidarı için tehlikeli saymıştır. Müteşerri Şiiliğin İran'a yerleşmesiyle birlikte tasavvufi olarak yapılan tek uygulama Şeyh Safi'nin mezarındaki merasimlerin ihyasıdır.⁶⁰⁶

5.3.1. Noktevîler

Tahmasb döneminde İran'da yaşayan ve büyük kitlelere ulaşmayı başarmış olan Şii kökenli aşırı bir hareket de Noktevîlerdir. Tenasüh ve hülul gibi aşırı inançlara mensup olan Noktevîler İmamiyye Şiiliği'ne aykırı fikirlere inanıyorlardı. Noktevîlerin kurucusu olan Gilanlı Mahmud Pesihanî (ö.1427/28) yaradılışın nedenini toprakla irtibatlandırarak “nokta” adını verdiği bir fikir geliştirmiş onun ölümünden sonra da bu inanış İran'a yayılarak müridleri aracılığıyla yaşamaya devam etmiştir.⁶⁰⁷

İmamiyye Şiiliği'ne aykırı bir hareket olan Noktavilik, İsmaililikle bağlantılı olarak şekillenen Hurufilikten ayrılarak gelişmiştir. Hurufiliğin kurucusu olan Fazlullah Esterabadî'nin taraftarlarından olan Mahmud Pesihanî'nin geliştirdiği Noktavilik tarikatı mensupları Safevi İran'ında özellikle Kazvin ve Kaşan civarında inançlarını

⁶⁰⁵ Şirazi, **Tekmiletü'l Ahbar**, s. 72.

⁶⁰⁶ Abdülhüseyin Zerrinkub, **Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu**, İstanbul, 2014, Çev: Nurcan Altun, s. 64-65.

⁶⁰⁷ İsmail Aka, **X. yüzyıldan XX. yüzyıla Kadar Şiilik**, s. 96; Noktevîlerle ilgili olarak Ayrıca Bkz: Abbas Amanat, “The Nuqtawi Movement of Mahmud Pisikhani and His Persian Cycle of Mystical-Materialism”, **Medieval İsmaili History and Thought**, Ed: Farhad Daftary, Cambridge University Press, 1996, s. 281-297.

yayarak devletin kuruluş yıllarında aşırı Şiiliğin bir örneğini oluşturmuştur. Şah Tahmasb, Gulat fırkaları İsnaaşeriyye Şiiliği'ne dönüştürmek için Noktevilere karşı baskı yoluyla mücadele etme kararı almıştır.⁶⁰⁸

Devlet içerisinde bulunan görevliler ve halk arasında Nokteviligi yayan kişiler sıkı bir şekilde takip altına alınmıştır. Tahmasb döneminde Ebu'l-Kasım adlı Noktevi "Mülazemet-i Şah" rütbesiyle İran'da bulunan Haremeyn-i Şerifeyn vakfının sorumlusuydu. Ayrıca kardeşi Ebu Turab da güzel yazı ustası ve kimya ilminde ilerlemişti. Ebu'l-Kasım ve Ebu Turab ilhad ve Noktevilik isnadıyla gözlerine mil çekilerek kör edildiler. Kalan ömürlerini bu şekilde geçirirken Noktevililerin 1590'da isyana kalkışması üzerine Ebu'l-Kasım yakalanarak zindana atılmıştır. Şiraz ulemasının mühlidlik suçlamasına maruz kalan Ebu Kasım halk tarafından zindanda öldürülmüştür.⁶⁰⁹

Şah Tahmasb'ın Noktevilere karşı yürüttüğü etkin politikaya rağmen 1573 yılında saltanatının sonlarına doğru Kaşan'da bir Noktevi imamet iddiasında bulunarak isyan etmiştir. Hemedan Hâkimi Musullu Emir Han üç gün boyunca isyancıları takip ederek çoğunu öldürmüş ve mallarına el koymuştur.⁶¹⁰

Yaptığı bütün işlerde olduğu gibi Noktevileri de ortadan kaldırırken Arap ulemadan fetva almıştır. Tebrizde H.981 (1573/74) yılında çıkan Noktevi isyanını bastırmaya çalışan Tahmasb başarılı olamayınca ulemadan yardım istedi. Ulemanın isyancıların katline fetva vermesi üzerine isyancılar katledilmiştir.⁶¹¹

Tahmasb'ın emriyle Noktevililer sürekli takip altına tutularak ileri gelenleri zindana atılmış böylece bu tarikatın halka arasında yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Kazvin bölgesinin Şiileşmesinde yazdığı şiirlerle saltana verdiği destekle tanınan şair Hayretî Tahmasb'ın güçlenmesi ile birlikte gözden düşmeye başlamış ve ilhad ile suçlanmıştır. Şair Mevlana Hayretî Kaşan'da yakalanarak hapsedilmiştir. Şiraz'da 2 sene hapiste

⁶⁰⁸ Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, s. 527.

⁶⁰⁹ Mirahmedî, *Din ve Devlet Asr-ı Safevi*, s. 95.

⁶¹⁰ Mirahmedî, *Din ve Devlet Asr-ı Safevi*, s. 95.

⁶¹¹ Akaçeri, *Münesebat-ı Din u Devlet*, s. 126.

kalan Hayretî 1578'de serbest bırakılınca Hindistana giderek orada tebliğine devam etmiştir. Tahmasb'ın gücünü sağlamlaştırdığı yıllarda sıkı bir şekilde gözetim altında tutularak faaliyetleri yasaklanan Noktevîler Tahmasb'ın iktidarının son dönemlerinde tekrar güçlenmeye başlamıştır. Kazvin'de Noktevî liderlerinden Hüsrev Kazvinî tebliğlerine devam etmiştir. Şah İsmail (II) döneminde Hüsrev Kazvinî'nin Osmanlı saldırılarından da yararlanarak tarikatını güçlendirdiği görülmektedir.⁶¹²

Noktevîler, Tahmasb'ın şiddetli bir şekilde aşırı fırkalara baskı uygulaması ve mutedil Şiiğin yayılmaya başlaması neticesinde toplumsal hayattan uzaklaşmaya başladılar. Takibatlardan kaçabilmek için diğer Şii tarikatların içlerinde gizlenerek yaşamlarını sürdürdüler. Noktevîler İmamiyye Şiiği'ne aykırı görülmeyen Nurbahşiyye tarikatına sızarak onların arasında yaşamaya devam ettiler. Ancak Nurbahşilerin de sıkı bir şekilde takibata uğraması nedeniyle orada da tutunamayarak halkın içine karışıp On İki İmam Şiiği'ni benimsediler.⁶¹³

5.3.2. Kalenderîler

İran ve Anadolu coğrafyasında sürekli gezgin halde dolaşan gezgin gruplar için kullanılan Kalenderî tabiri, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını traş ederek farz ibadetleri yerine getirmekte yavaş davranan, toplumsal kurallara uymayan kişiler için kullanılmıştır.⁶¹⁴

On İki İmam Şiiği'nin İran'a yerleştirilebilmesi için aşırı görüşlere sahip olan bütün kesimlerin ortadan kaldırılması kararını alan Şah Tahmasb mesiyantik inançlara sahip olan Kalenderlere yönelik de bu tavrı benimsemiştir. Siyasi iktidarlara mesafeli olan toplumsal kurallara riayet etmeyen ve dinî ibadetlere karşı da ilgisiz olan Kalenderîlerin Tahmasb'a olan saygısı ve ona mehdilik isnadında bulunmaları Safevi Hanedanı'nın İran'da gördüğü teveccühü gösterir. Ocak'a göre Kalenderîlerin Safevileri desteklemesinin nedeni, Osmanlı Sünniliğine muhalif olmaları nedeni ile II. Bayezid'in

⁶¹² Mirahmedî, **Din ve Devlet Asr-ı Safevi**, s. 96.

⁶¹³ Colin P. Mitchel, **The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Reticence**, London, 2012, s. 101.

⁶¹⁴ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul, 2016, s. 219.

takibatına uğramaları ve bu siyasetin sonucu olarak da merkezi idarenin kendi aleyhlerine döndüğünü anlamalarıdır. Osmanlı Devleti'nin takibatına uğrayan Kalenderîler kendilerine yeni bir siyasi dayanak aramaya başlayarak Safevi destekçisi olmuşlardır.⁶¹⁵

Mutedil Şiiliğe aykırı olarak Şah'a Gaib İmam Mehdi olduğunu söyleyen Kalenderîlere teveccüh etmeyen Tahmasb, Şiiliğin yayılması için engel gördüğü Kalenderîlerin ortadan kaldırılmasını emretmiştir. H.962 (1554/1555) yılında Sultaniye'nin Surlak yaylasında Şah Tahmasb'ın yanına gelen Kalenderîler ona Mehdeviyet iddiasında bulunarak "Hazret-i Sahibü'l-asr ve Zaman" ile "İmamü'l-Asr" diye hitap ettiler. Şah onların bu inançlarının fesatlık ve şeriata aykırı olduğunu söyleyerek bundan vazgeçmelerini istedi. Tahmasb'ın Mehdi olduğunda ısrar eden Kalenderîler yakalanarak Şah'ın emriyle idam edildiler.⁶¹⁶

Kalenderîlere etkili bir şekilde karşı duran Safevi Devleti tekrar ortaya çıkmamaları için de önlemler alarak onlarla mücadeleye girişmiştir. Safevi Devleti'nin kuruluşunda büyük katkısı olan Kızılbaşların Afşar kabilesinden Sadıkî Bey'in Mevlana Muzaffer Ali'den nakkaşlık sanatını öğrenerek Şah'a hizmet etmesine rağmen daha sonra bu sanatını icradan vazgeçerek Kalenderîlere katıldığını görüyoruz. Kalenderîlerle seyahat etmeye başlayan Afşar Sadıki Bey, Hemedan hâkimi Musullu Emir Han tarafından Kalenderîlerle birlikte olduğu görülünce ondan bu davranışından vazgeçmesi istenmiştir. Kalenderî elbisesini çıkaran Sadıki Bey Emir Han'ın emrine girerek onun mülazımı olmuştur.⁶¹⁷

⁶¹⁵ A.Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler**, Ankara, 1992, s. 216

⁶¹⁶ Esterabadî, **Tarih-i Sultanî**, s. 80; Hülagü (1256-1265), Saç ve sakalları traş edilmiş ve yarı çıplak halleriyle dolaşan bekâr ve gezgin dervişler olan Kalenderileri Suriye seferi sırasında ilk defa görünce acayip tavırlı insanların kim olduğunu sorması üzerine yanında bulunan Şîî âlim Nasîrüddin Tusî Kalenderileri şöyle tanımlamıştır: "Bunlar âlemin fazlasıdır. Zira dünyada insanlar; beğler, tacirler, sanaatkarlar ve çiftçiler olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Hâlbuki bunlar bu dört sınıftan hiçbirine mensup değildir." Bu söz üzerine Hülagü kalenderilerin idamını emretmiştir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Kalenderiler ve Bektaşilik, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul, 2011, s. 134-139; Kalenderilerde tenasüh, hulül vb gibi Şiiliğe aykırı inançlar bulunması nedeniyle On İki İmam'ı takdis etmelerine rağmen Şiilikle ilgilileri yoktur. Bkz. A.Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğun'da Marjinal Sufilik: Kalenderiler**, Ankara 1992, s. 156.

⁶¹⁷ Münşî, **Tarih-i Âlem Ara**, s. 175.

5.3.3. İsmailîler

İslam'ın İran'a girişiyle birlikte çeşitli zümre ve meşrepten akımlar bu coğrafyada kök salmaya başlayarak yeni dinin yayılışını kolaylaştırmıştır. Ancak Hz. Ali evlatlarına karşı olan muhabbet ve destek İslam'ın yayıldığı ilk dönemlerden itibaren İran'da Şii temelli İslam'ın yayılışını hızlandırmıştır. İran'ın coğrafi yapısının elverişli olması nedeniyle kuzey bölgelerinde yayılmaya başlayan İsmailîlik, İmamiyye Şiiliği'nde altıncı İmam olarak tanınan Cafer-i Sadık'ın vefatının ardından onun oğlu İsmail'in imametine inanarak İmamiyye Şiiliği'nden farklı bir inanış ortaya koymuştur.⁶¹⁸

İsmailîlerin İmamiyye Şiiliği'nden ayrılmasının esas nedeni hulul ve tenasüh inaçlarını bünyelerinde bulundurmalarıdır. İmamiyye'nin benimsemediği Allah'ın insan bedeninde tecelli etmesi, insan ruhunun başka bir insanda bedenleşmesi gibi konular İsmailîlerin inanç esaslarını oluşturmuştur.⁶¹⁹

İsmailîler "Cibal" denilen Rey, Kum, Kaşan, ve Hemedan gibi bölgeleri içine alan orta batı ve kuzeydoğu İran'da yayılmış olan bir mezheptir.⁶²⁰ İsmailîler Moğolların 1256'da İran'ı işgaliyle birlikte İran'a yayılmış Sufi tarikatlerin içerisinde takiyye yaparak inançlarını koruyarak yaşamaya devam ettiler.⁶²¹ Özellikle Deylem'de Lahican'ın güneyinde bulunan Sefidrud'un doğusunda faaliyetlerini sürdüren İsmailîler batınî tevil anlayışını benimsedikleri için tasavvufi hareketlerin içerisine sığınarak yaşamlarını sürdürdüler.⁶²²

İsmailîler, İran'da Safevilerin iktidarı ele geçirmesine kadar sufilik kisvesi ile yaşamaya devam ettiler. Sufi tarikatların Hz. Ali'ye olan bağlılıkları İsmailîlerin takiyye yaparak bu tarikatlar içerisine kolayca gizlenmelerini sağlamıştır. İsmailîlerin İran topraklarında

⁶¹⁸ Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik Kolları**, s.77.

⁶¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevilik ve Nizari İsmaililiği", **Yeni Çağlar Anadolu'sunda İslamın Ayak izleri Osmanlı dönemi**, İstanbul, 2012, s. 31.

⁶²⁰ Daftary, **Muhaliif İslamın 1400 Yılı**, s. 152.

⁶²¹ Farhad Daftary, "İsmaili-Sufi Relations in Early Post-Alamut and Safavid Persia", Ed, D. Morgan, s. 276.

⁶²² Daftary, **Muhaliif İslamın 1400 Yılı**, s. 490-493.

yayıllığı takiye yaparak gizlenmelerini sağladığı gibi tasavvuf tarikatların da İsmailîlik'ten etkilenmelerini sağlamıştır.⁶²³

İmamiye Şiiliği'ni İran'da hâkim kılmak için çaba gösteren Tahmasb diğer Şii akımları bertaraf etmeye başlamıştır. Moğolların İran'ı istilası ve Alamut'un yıkılması ile birlikte İsmailîler tasavvufî hareketlerin içerisinde gizlenerek varlıklarını devam ettirmişler Şii tarikatlar içerisinde takiye içerisinde yaşamışlardır. Safevi Devleti kurulmadan önce Anadolu ve İran sahasında taraftar toplayan Şah İsmail, İsmailîlik'ten etkilenmiş olan kesimleri yanına çekmek için bu inançtan yararlanmaya çalışmıştır.⁶²⁴

Tasavvuf tarikatları içerisinde yaşayan varlıkları sürdüren İsmailîlerin Kasımşahlı kolunun 35. İmamı Abuzer Ali, Tahmasb'ın ailesinden biriyle evlenmiştir. Tahmasb İsmailîliği evlilik yoluyla devlete bağlayarak On İki İmam Şiiliği'ni benimseyen Safevi Devleti'ne yönelebilecek herhangi bir Şii oluşumu bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak Kasımşahlı İsmailîlerin 36. İmamı Murad Mirza döneminde İsmailîler tekrar harekete geçerek devlet için tehlike oluşturmuştur. İsmailîlerin imamlık iddiasının başlaması Tahmasb'ı İsmailîlere karşı harekete geçirmeye mecbur etmiştir. İmamlığını ilan eden Murad Mirza'ya bağlı Encudan'daki İsmailîler ağır baskılara maruz kalmıştır. Kaşan ve civarında faaliyet gösteren Murad Mirza takibe alınarak hapsedilmiştir. Murad Mirza'nın yakalanması bir süreliğine İsmailî tehlikesini ortadan kaldırmasına rağmen İsmailî imamının bir devlet görevlisi olan Muhammed Mukim'in yardımıyla hapisten kaçması İsmailî hareketini tekrar canlandırmıştır. Kandahar taraflarında yandaşlarının yardımıyla gizlenen Murad Mirza daha sonra yakalanarak idam edilmiştir.⁶²⁵

İsmailîye mezhebinin takipçileri Hemedan'ın nahiyelerinde de takibata uğramış bu mezhebin mensupları yakalanarak katledilmiş ve mallarına da el konulmuştur.⁶²⁶ Tahmasb'ın Şiileştirme politikası doğrultusunda Şii ve Sünni kökenli bütün hareketlere

⁶²³ Farhad Daftary, "Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali'nin Yeri" **Tarih'ten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2014, s. 73; Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunlu Döneminde Faaliyet Gösteren Şii Hareketler", **Ortaçağ Anadolusunda Bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın**, Ed. Ahmet Taşgün, İstanbul, 2014, s. 240.

⁶²⁴ Zahide Ay, Siyaset ve Teoloji: Ortaçağ İsmailî Teolojisinin Oluşmasında Siyasi Gelişmelerin Rolü, *İstem*, 11/ 21, (2013), s. 158-159.

⁶²⁵ Daftary, **Muhallif İslamın 1400 Yılı**, s.507; Daftary, *İsmail-i Sufi Relations*, s.287

⁶²⁶ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 837.

uygulanan baskılar İsmailîlere de uygulanarak faaliyet yürütmeleri engellenmiştir. Hindistanda oturan İsmailîlerin her yıl nezir olarak İran'daki reislerine para gönderdikleri haberi Tahmasb'a ulaşınca bir ferman yayınlayarak Hemedan hâkimi Emir Han'a göndermiş ve İsmailîlerin katledilmesini, mallarına el konulmasını emretmiştir.⁶²⁷

5.3.4. Diğer Şii Gruplar

İsnaaşeriye Şiliğini İran'ın tamamına yerleştirmek için çaba gösteren Tahmasb Şiiliğın kollarından olan Zeydilere de devlet otoritesine karşı geldikleri gerekçesiyle saldırmıştır. Şah Tahmasb, Rüstendar ve Keçur civarında hükmeden Zeydi mezhebinden Melik Cihangir'in Şiilik aleyhtarı hareket içerisinde bulunduğu gerekçesiyle Türkman Ahmet Bey'i ve Kızılbaş emirleri ile birlikte Melik Cihangirin üzerine gönderdi. Melik Cihangir Larican'a sığındı. Kaleyi kuşatan Kızılbaş emirleri Zeydi Melik Cihangir'in egemenliğine son vererek Zeydileri Safevi Devleti'ne bağladılar.⁶²⁸

Safevilerin kuruluş yıllarında Hazar Denizi ile Elburz dağları arasında bulunan Gilan topraklarında hüküm süren Emir Dibac lakablı Muzaffer Sultan, İshak nebinin soyundan olduğunu iddia ederek hüküm sürüyordu. Şah İsmail'e destek vererek Safevilerin destekçisi olan Muzaffer Sultan Şah İsmail'in kızıyla evlendi. Ancak 933 (1526/27) yılında eşinin vefat etmesi ve küçük yaşta tahta çıkan Tahmasb'ın durumundan faydalanmak üzere isyan halinde olan Kızılbaş emirlere destek oldu. Ustacalu Köpek Sultan Gilan'a sığınarak Muzaffer Sultandan yardım istemiştir. Köpek Sultan'ın ölümünden sonra da Menteşe Sultan Reşt'e giderek Muzaffer Sultan'a sığınmış ve ondan yardım istemiştir. Tarum yoluyla Gilan'a ulaşan Ustacalulara Gilan hâkimi Muzaffer Sultan 4 bin asker ile yardım göndermiştir. Şah Tahmasb'ın aleyhine rakip Kızılbaş emirlerle işbirliğine giren Muzaffer Sultan merkezi otoritenin tepkisini çekmiştir.⁶²⁹

⁶²⁷ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 890.

⁶²⁸ Parsadust, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, s. 518.

⁶²⁹ Hüseyinî, **Tarih-i İlçiy-i Nizamşah**, s. 90.

Kızılbaş emirlere yardım eden Muzaffer Sultan Şah Tahmasb'ın yaşının küçük olmasından faydalanmak isteyerek Safevilerin siyasi rakibi olan Osmanlı Devleti ile haberleşmeye başlamıştır.⁶³⁰ Gilan hâkimi Muzaffer Sultan Tahmasb Horasanda Özbeklerle mücadele ederken Kanuni ile görüşmek için Tebrize gitmiştir. Kanuni'nin Muzafer Sultan'a teveccüh göstermemesi nedeniyle pişman olan Muzaffer Sultan vilayetine dönmeye karar vererek Gilan nahyelerinden Kütüm'e ulaşmıştır. Bu şehrin hâkimi Muzaffer Sultan'ın birçok adamını katledip, hazinesini ve malını yağmalatmıştır. Tahmasb aleyhine ittifak arayışına Muzaffer Sultan başarılı olamayarak perişan halde memleketine ulaşmıştır.⁶³¹

Gilan'ın diğer kısmında ise başka bir Şii hanedan hüküm sürmüştür. Karkiya Hasan'ın ölümüyle oğlu Ahmet, Tahmasb tarafından 1533 yılında Gilan'ın doğusundaki Lahican'a gönderilmiştir. Han Ahmet zaman içerisinde Gilan'ın batı taraflarına da hâkim olunca Tahmasb'ın emriyle tutuklanarak on yıl hapiste kalmıştır. Safevi Devleti aleyhine Özbeklerle ittifaka girişen Han Ahmet Tahmasb'ın tepkisini çekmiştir.⁶³²

Gilan Hanedanı'nın Zeydi olması İmamiyye Şiiliği'nin yayılmasına engel teşkil ettiği için Tahmasb'ın düşmanlığına neden olmuştur. Han Ahmed'i İmamiyye Şiiliği'ne davet ederek devlete biat ettirmek isteyen Tahmasb beklediği karşılığı göremeyince ona düşman olmuştur.⁶³³

Tahmasb Kızılbaş ordusunu Gilan'a göndererek baskı ile itaat altına almaya çalışmıştır. 965 (1557/1558) yılında Mustafa Mirza, Emir Han ve Ustacalu Nezer Sultan, İbrahim Sultan Ziyadoğlu, Masum Bey-i Safevi, Han Ahmet'le savaştılar. Kızılbaş ümerası "Haydar-ı kerrar" (Hz. Ali)'in yardımıyla galip geldi. Han Ahmet eman dileyince sadr Mevlana Abdurrezak kendisini Şah'ın dergâhına göndererek af dilemesini sağlamıştır. Han Ahmet'in Tahmasb'a boyun eğmesiyle bu bölgenin Zeydi halkı da Şiileştirme politikasına maruz kalmıştır.⁶³⁴

⁶³⁰ Mirahmedî, **Din ve Devlet Asr-ı Safevi**, s. 90-91.

⁶³¹ Hüseyinî, **Tarihi İlçi-yi Nizamşah**, s. 131-132.

⁶³² Cihat Aydoğmuşoğlu, "Gilan Sorunu ve Osmanlı-Safevi Devletleri Arasındaki Yazışmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49, (Mart 2011), s. 2-3.

⁶³³ Klaus Michael, **Nizam-i Eyalet-i Devre-i Safeviyye**, s. 144.

⁶³⁴ Esterabadî, **Tarih-i Sultani**, s. 83.

BÖLÜM 6: ŞAH TAHMASB'IN TARİKATLARA KARŞI POLİTİKASI

Büveyhilerin yıkılışından sonra ilk kez İran'da Şii bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Safevi Devleti'nin ŞahTahmasb ile birlikte yaşadığı mezhepsel dönüşümün tam olarak aydınlatılabilmesi için Şiiliğin nasıl ortaya çıktığını ve İran'a yayıldığını anlamak ve Safeviler kurulana kadar İran'da görülen Şii temelli hareketlerin nasıl bir gelişme kaydettiğine bakmak gerekmektedir. Şah Tahmasb'a gelene kadar İran'ın yaşadığı mezhepsel dönüşüm Şiiliğin İran'da yayılışını ne derece etkilemiştir ve bu durum İran'daki tarikatlarla ne derece nüfuz etmiştir. Bu konuların aydınlatılması Safeviler döneminde Şiiliğin yayılışını anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yerine geçecek olan kişinin nasıl belirleneceği konusunda ortaya çıkan ihtilaflar İslam dünyasını derinden etkilemiştir. İmam/Halife'nin kim olacağı konusu tarihi süreç içerisinde çeşitli akımların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Fırkalaşmaların yaşanması mezhep eksenli çatışmaları tetikleyerek Müslüman toplumlar arasındaki ayrılıkları körüklemiş, siyasi çıkarlar için dinin kullanılması da ayrılıkları derinleştirmiştir. Hz. Muhammed'in kendisinin yerine kimin geçeceğini önceden belirlemediğini, ilk dört halife'nin seçimle belirlendiğini savunan görüşlere karşılık Hz. Ali'nin diğer sahabelerden üstün olduğunu ve onun soyundan gelen imamların da imametini inananların ortaya attığı görüşler uzun yıllar devam edecek olan ayrılıkların doğmasına zemin hazırlamıştır. Hz. Ali ve Ehlibeyt'i halifelik için diğerlerine nazaran daha layık olarak kabul eden ve Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri de meşru gören topluluğa Şia denilmiştir. Şiilik zamanla Hz. Ali'nin imametini nass ve vasiyetle gerçekleştirdiğini savunanların ve Ehlibeytin Müslümanların rehberliğini yapması gerektiğine inananların genel adı olmuştur.⁶³⁵

⁶³⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, Tebliğler**, 13-15 Şubat 1993, İstanbul, s. 33-34; İslam tarihinin ilk dönemlerinde görülen ayrılıkların yaşanmasından sonra İmamiyye Şiiliği Cafer-i Sadık döneminde sistemleştirilmiştir. Bu dönemde ismet inancı güçlendirilip imamlar hata ve günahlardan arındırılmış, imamet Hasan ve Hüseyinden sonra Allah ve Peygamber tarafından kesin olarak atanmak anlamında nassa dayandırılmıştır. Bu suretle İmametinin babadan oğula intikali sağlanarak, imamı tanıma ve ona itaat etme inanan her şii için zaruri hale gelmiştir. Bkz. Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, s. 78.

Ehlibeyt taraftarlığını güden bazı kişilerin H.680 yılında Hz Hüseyin'in Kerbela'da katledişinin intikamını almak üzere birleşen ve onun yardımına gidemedikleri için pişmanlıkla tövbe ederek kurdukları hareket olan tevvabun (tövbe edenler), Şiiilerin İslam tarihinde birlik halinde hareket etmesinin ilk örneğini oluşturur.⁶³⁶

Halifeliği saltanata dönüştüren Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara karşı tutumları Abbasilerin iktidara gelmesini sağlamış ancak onların da yerine iktidarlarını korumak adına yaptıkları faaliyetler Şii siyaset teorisini masum imamlar dışında tüm otoritelere karşı tavrı almaya getirmiştir. İmamın olmadığı iktidarlara karşı sürekli bir muhalefet içerisinde olma durumunu Şiiilikle özdeşleştirmenin yolunu açmıştır. Emevilerin Araplarla eşit saymadığı İranlı Müslümanlar Hz. Ali taraftarlarının yanlarında yer alarak Ehlibeyt imamlarını eşitlik sembolleri olarak görmüşlerdir. Bu dönemde Müslümanlar arasında eşitliği savunan “*ehlu't tesviye*” (eşitlik taraftarları) İran'da görülerek Ehl-i Beyt imamlarının destekçisi olmuştur.⁶³⁷

İran, peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan siyasi durumda Hz. Ali'nin takipçilerine ev sahipliği yaparak çeşitli dinî ve siyasi akımların etkisine girmiştir. H. 3.yüzyıldan itibaren İran'ın halifeliğin temsil ettiği İslam anlayışına karşı muhalefete başladıkları görülmüştür. Şiiiliğin kolları olan Keysaniyye, Zeydiyye, İsmailiyye, Karmatiyye gibi mezhepler İran coğrafyasında yayılmaya başlamıştır.⁶³⁸

H. Ömer döneminde yapılan savaşlarla Sasani imparatorluğundan alınarak İslam devletinin sınırlarına katılan İran, Emeviler döneminde merkezi İslam devletine karşı sürekli isyan hareketlerinin görüldüğü bir yer haline gelmiştir. Babek, Mukanna, Ebu Müslim Horasanî gibi Ehlibeyt taraftarlığı güden isyancıların İran coğrafyasının her tarafında yayılması sonucu İran, Hz. Ali taraftarlarının mekânı olmuştur. İranlı mevalinin çoğunluğu Hz. Ali-Muaviye mücadelesinde Hz. Ali'nin tarafında yer almıştır. Ebu Müslim Horasanî'nin Emevilere karşı başlattığı isyan hareketine karşı

⁶³⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, 8. Baskı, Ankara, 1996, s. 120.

⁶³⁷ Kevseranî, **Fakih ve Sultan**, s. 145.

⁶³⁸ Meryem Mirahmedi, **Din ve Devlet Asr-ı Safevi**, s. 13.

Horasan Valisi Nasr'ın karşı koyamaması Ehlibeyt davasını güdenlerin Horasan'a tamamen hâkim olmasını sağlamıştır.⁶³⁹

Emevi karşıtlığı Horasan Bölgesi'nde İsmailîye, Zeydiyye gibi Şii fırkaların yayılmasını kolaylaştırmıştır.⁶⁴⁰ 740 yılında Zeyd bin Ali'nin isyanından sonra taraftarlarının İran'a getirdiği oğlu Yahya'nın, 743 yılında, Emevi takibi sonucu öldürülmesi Şii kökenli hareketleri geliştirmiştir. Ebumüslimin etrafında oluşturulan menkıbeler de Ehlibeyt sevgisi ve taraftarlığını yaşatan bir iklim oluşturmuştur. Ayrıca Kum ve Meşhed şehirlerindeki nakiblerin teşvikleriyle İran Şiiliğe eğilimli bir yer durumuna gelmiştir.⁶⁴¹

Emevi ve Abbasi halifelerinin Ehlibeyt taraftarlarına yönelik baskıcı tutumları peygamber soyundan gelenlerin ve onların taraftarlarının İran'ın çeşitli bölgelerine göç etmesine sebep olmuştur. İran'a gelen bu insanlar çeşitli fırkaların ve tarikatların içinde yaşayarak Hz. Ali sevgisini İran coğrafyasının her tarafına yaymışlardır. Bu nedenle İran'daki tarikatların Ehlibeyt'e olan muhabbeti sayesinde İran'ın Şiileşmesi kolaylaşmıştır. Abbasi hilafetinin zayıflamasıyla birlikte İran kökenli mahalli hanedanlardan Büvehiler Şii muhalefetinin canlı tutulmasını sağlamıştır.⁶⁴²

Hazar Denizi'nin güneybatı sahilinde bulunan Deylem'e hâkim olan Büveyhiler, Abbasileri İran'dan uzaklaştırmıştır. Abbasilerden kaçan seyyidlerin sığındığı yer olan Deylem, özellikle Zeydiyye gibi Şii akımların kök saldıdığı bir bölge olmuştur.⁶⁴³ Selçukluların İran'da yayılmasından önce sufi akımlar içerisinde yoğun olarak Şii etkiler görülmeye başlamış ve bazı Sünni tarikatların bile bu durumun etkisinde kaldığı görülmüştür.⁶⁴⁴

Selçukluların Abbasi Halifeliğinin koruyucusu olarak Büveyhileri mağlup etmesinden sonra İran'ın birçok bölgesinde seyyidlerin, imamzadelerin mezarların gördüğü

⁶³⁹ Osman Çetin, "Horasan", **TDVİA**, C.18, İstanbul 1998, s. 236.

⁶⁴⁰ Çetin, "Horasan", s. 238.

⁶⁴¹ M. Saffet Sarıkaya, **Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı XI-XIII. Asırlar**, İstanbul 2012, s. 100.

⁶⁴² Özgüdenli, "İran-Fetihten Safevilere Kadar", **TDVİA**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 396.

⁶⁴³ Özgüdenli, İran-Fetihten Safevilere Kadar, s. 397; Osmangazi Özgüdenli, "Taberistan", **TDVİA**, C.39, İstanbul, 2010, s. 322.

⁶⁴⁴ Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, s. 45-46.

teveccüh ve bu türbelere yapılan bağışlar Safevi öncesi İran'da Şiiliğin yerleşmeye başladığını göstermektedir.⁶⁴⁵

İran'da Sünni ve Şiilerden oluşan toplumun ortak paydasını tasavvuf oluşturmuştur. Moğol istilasından sonra Safevilerin ortaya çıkışına kadar geçen sürede insanların dinî hayatına etki eden tasvufî tarikatlar mezhepler üstü bir konum arz etmiştir. Minberlerde anlatılan İbrahim Ethem, Hallac-ı Mansur, Ebu Said Ebu'l-Hayr gibi meşhur sufilerin menkıbeleri Safevilerin iktidara gelmesiyle Şii Ravzahanilerin yaygın olarak anlattıkları hikâyelere dönüşmüştür. Böylece Safevilerin etkisiyle İran'da tasavvuf Şiiliğin etkisine girerek yeni bir şekil almıştır.⁶⁴⁶

Şeriatî tasavvuf tarikatlarının Şiileşmesini şu şekilde açıklamıştır: “*Safeviler gelince Şii ravzaları sufi ravzaların yerine geçirdi. Safeviler tasavvufu da zayıflatarak Şiiliği onun yerine geçirdi. Şia mezhebi milliyet duygusu, sufi bir renkle Moğollar döneminin sonlarından başlayarak Timurlular döneminde iyice belirginleşir. Timurlulara karşı serbedariyye, muşa'şiyeye gibi Şii akımlar mevcuttu. Dolayısıyla Safeviler İran Şiiliğinin sonucudur. İran Şiiliği, Safevi hareketinin sonucu değildir. İran'da ortaya çıkan isyanların amacı İslam'ı ihya etmek ve yönetimi Ehlibeyte bırakmaktır. Halk kitlesi savaşını Şiilik adıyla sürdürdü. Şia, Arap egemenliği karşısı İslam anlayışı olarak İran halkının hükümetlerle savaşının bayrağı oldu. Muhtar'ın İmam Hüseyin'in intikamı için kıyâmı ve İranlı bir kesimin muhtarın hareketiyle iş birliği yapması İranlılar için meydana getirilen boğucu ortama Şianın nüfuz ettiğini ve Safevi hareketinin de bu ağacın meyvesi olduğunu göstermektedir.*”⁶⁴⁷

Moğol istilası sonrasında Sünnilikten Şiiliğe doğru olan ilginin bir göstergesi de Vefailiktir. Tarikatın ilk dönemlerinde Sünniliğin etkisi baskın olmasına rağmen 13. yüzyılda Moğol istilasından sonra Şiiliğin belirgin şekilde artmıştır. Bu tarikatın Şiiliğe olan eğilimi İran coğrafyasında halkın çektiği sıkıntılar sonucu Şiiliğe olan teveccühünü göstermektedir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Farhad Daftary, **Şii İslam Tarihi**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, 2016, s. 98.

⁶⁴⁶ Ali Şeriatî, **İran ve İslam**, Çev: Kenan Çamurcu, Ankara, 2012, s. 76.

⁶⁴⁷ Şeriatî, **İran ve İslam**, s. 61-78.

⁶⁴⁸ Ayfer Karakaya Stump, “Vefailik, Bektaşilik ve Anadolu'da “Heterodoks” İslam'ın Kökenleri Meselesi: Köprülü Paradigmasını Yeniden Düşünmek”, s. 193.

İran'a hâkim olan İlhanlıların Sünniliğe nazaran Şiiliğe daha çok meyletmeleri de Safevi öncesinde Şiiliğin İran'da temellerinin atılmasını sağlamıştır. Şiiliğe meyilli tasavvuf tarikatlarının rahat bir ortama kavuşmaları Şiiliğin yayılmasını hızlandırmıştır. Daftary bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Moğol sonrası-Safevi öncesi İranın'da yayılan Şiilik basitçe var olan Şii mezheplerinden birinin güçlenmesi şeklinde değil, bütünüyle yeni bir tarzdaki Şiiliğin gelişmesi şeklindedir. Halk tipi ve tasavvuf tarzındaki bu yeni Şiilik Safevi Şiiliğiyle doruğa ulaşmıştır. Ehl-i Beyt sevgisinin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Sünni-Şii senkretizmi ile halkın çoğunluğunun Şiiliği benimsemesinin alt yapısı oluşmuştur.*”⁶⁴⁹

Moğol istilasını ile birleşerek yeni bir şekle bürünen sufilik, tasavvufi tarikatların içinde var olan Şii anlayışları ortaya çıkararak daha belirgin bir hale getirmiştir. Safevilerin kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde toplumun sığındığı yerler olan sufi hankahlar Şiiliğin temellerinin sağlamlaşmasına zemin hazırlamıştır. Moğol istilasının getirdiği kargaşa ortamını İran toplumunu tasavvuf tarikatlarına karşı ilgiyi arttırması sağlamış böylece Şii eğilimli olan bu tarikatlar Safeviler döneminde Şiileşmenin hızlanmasına katkıda bulunmuştur.⁶⁵⁰

XVI. yüzyıl başlarında İran'da göçebeler arasında görülen Şiiliğe karşı eğilim Safevilerin kuruluşuna giden süreçte önemli bir etki oluşturmuştur. Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah'ın Şii âlimlere karşı teveccühü sayesinde bu dönemdeki medreselerde Hz. Ali ve diğer imamların sözlerinin okutulmasını sağlamıştır. Ayrıca Cihânşah'ın seyyidlere karşı olan tutumu ve onlara gösterdiği sevgi Şiiliğin bu dönemde rahat bir ortama kavuştuğunun göstergesidir.⁶⁵¹

Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce İran'a hâkim olan tasavvufi tarikatlar Şiiliğe geçişi sağlayan en önemli sebebi teşkil etmişlerdir. Aynı zamanda Moğol istilasının getirdiği kargaşa ortamında halkın dirlik ve düzeninin sağlanmasında önemli bir unsur

⁶⁴⁹ Daftary, **Muhallif İslamın 1400 Yılı**, s. 498.

⁶⁵⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, **Tasavvufi Makaleler**, Çev: Sadık kılıç, İstanbul, 2002, s. 128-129; M. Çelenk, **16. ve 17.Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri**, s. 195.

⁶⁵¹ Ayşe Atıcı Arayancan, **Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi**, s.336.

olmuşlardır. Tasavvuf hankahlarının mevcudiyeti birçok insanın buralarda toplanarak tarikat şeyhlerini manevi mürşid kabul etmelerini ve içtimai hayatın dıştan gelecek olan sıkıntılarına karşı korunmalarını sağlamıştır.⁶⁵²

Tasavvuf ve Şiiilikte aynı derecede görülen Ehlibeyt sevgisi, tarikat silsilelerinin imamlara bağlanması, insan-ı kâmil anlayışı, Mehdi'yi bekleme düşüncesi, mürşid-mürid ilişkisi, imam ve imamzadelerin mezarlarının ziyaret edilmesi, türbe ziyaretine verilen önem gibi benzerlikler İran'ın Şiileşmesinde tasavvufi zümrelerin kolaylaştırıcı etkisini gösterir.⁶⁵³

Safevilerin siyasi iktidarı ele geçirmeleri üzerine İran'a göç eden Şii ulema bu tarikatların yerine geçerek itikadi meseleleri İmamiyye Şiiiliği'ne göre düzenlemeye başlamıştır. Şii Arap ulemanın etkisiyle tasavvufun İmamiyye Şiiiliği'ne aykırı görülmesi Tahmasb'ın Şiiileştirme politikalarını bu kesimlere karşı da göstermesine neden olmuştur. Safeviler döneminde varlıklarını koruyan bu tarikatların incelenmesi ve Tahmasb devrinde yaşadıkları dönüşümün anlaşılması adı geçen dönemin dinî hayatını anlamamızı kolaylaştıracaktır.⁶⁵⁴

6.1. Muşa'salar

Şah Tahmasb'ın İranı Şiiileştirme politikası devletin resmî olarak uyguladığı bir sistem dâhilinde sürdürülmüştür. Şiiilik dışı akımların yanısıra İsnâaşeriyye Şiiiliği'ne aykırı olan akımlara da göz açtırılmayarak devlete bağlı hale getirilmeleri için çalışılmıştır. Muşa'salar, 1437 yılında Timurlular devrinde Huzistan'da Gulat-ı Şia'dan Seyyid Muhammed Fellah tarafından kurulmuştur. Hille'de Ahmed bin Fahd'dan Şii mezhebinin usulu derslerini alan Fellah, Safevi tarikatının devletleşmesinden önce Kufe ve civarında etrafına topladığı müridleri ile Mehdi olduğunu iddia etmiştir. Ahmed bin Fahd müridinin Mehdilik iddiaları üzerine bir fetva ile onu lanetlemiştir. Hakkında çıkan idam kararından kurtulan ve Hüveyze civarında tebliğine devam ederek bu

⁶⁵² Muhsin Keyanî, **Hankahların Tarihi**, Çev: Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut, İstanbul, 2013, s. 198-200.

⁶⁵³ Mehmet Çelenk, **16. ve 17. Yüzyıllarda İran'da Şiiiliğin Seyri**, s. 198.

⁶⁵⁴ Mazlum Uyar, "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar*, 3, (1999), s. 124.

bölgeye yerleşen Muhammed Fellah kendi devletinin kuruluşunu ilan ederek faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶⁵⁵

Hulul inancı gibi aşırı akideleri benimseyen Muşa'şalar kendi hanedanlarını teşkil ettikten sonra Şiraz taraflarına asker çıkardılar. Karakoyunlu şehzadesi İsfend Bey ile yaptıkları savaşı kaybettiler. Hüveyze'de kendi devletlerini ilan eden Muşa'şalar Ahvaz'dan Hille'ye kadar olan bölgeyi istila ederek 1454 Şiiler için kutsal kabul edilen Necef şehrini de ele geçirdiler. Muhammed Felah'ın oğlu Mevla Ali Bağdat'ı da ele geçirerek devletin sınırlarını genişletti.⁶⁵⁶

Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurarak İran'a hâkim olmasıyla birlikte eski güçlerini kaybeden Muşa'şalar Safeviler'e tabii oldular. Huzistan valileri Muşa'şa seyyidlerinden seçilerek devlete bağlılıkları sağlandı. Ancak Tahmasb döneminde iktidar'a karşı isyan etmeye başlayan Muş'aşalar, 1541 yılında başkaldırdılar. Raş'ani valisine karşı harekete geçen Tahmasb, Dizful'a geldiğinde Muş'aşa Badran bin Falah Tahmasb'a itiaatini bildirince Hüveyze valisi olarak atandı.⁶⁵⁷

Tahmasb devrinde Muş'aşa hanedanından Alaüdevle 1544 yılında Safevilere karşı tekrar isyan başlattı. Tahmasb onu ortadan kaldırmak için Huzistana yöneldi. Alaüdevle'nin Bağdat'a kaçmasıyla o bölgenin hükümeti Şücaeddin Muşa'şi'ye verilerek devlet otoritesi sağlanmış oldu. Muşa'şalara yönelik siyasi yöntemler kullanan Tahmasb doğrudan İmamiyye Şiiliği'ni telkin etmek yerine devlet otoritesini sağlayıcı tedbirler alarak iktidarını korumaya çalışmıştır.⁶⁵⁸

6.2. Nimetullahiler

Nimetullahiye tarikatının kurucusu olan Şah Nimetullah-ı Veli 1330 yılında Halep'te doğdu. Tasavvufa ilgi duyarak Mekke, Mısır, Azerbaycan ve Semerkant'ı dolaştı.

⁶⁵⁵ Meryem Mirahmedi, **Din u Devlet Der Asr-ı Safevi**, Tahran, 1369, s. 87; V. Minorsky, *Muşaşalar*, **İ.A.**, C.8, MEB, İstanbul, 1979, s. 839.

⁶⁵⁶ Mirahmedi, **Din u Devlet Der Asr-ı Safevi**, s. 88.

⁶⁵⁷ Ayşe Atıcı Arayancan, "Tarihi Süreçte Muşa'şalar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 72/2014, s. 185.

⁶⁵⁸ Mirahmedi, **Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi**, s. 89.

İran'da bulunduğu sıralarda Timurun emriyle sürgün edilen Şah Nimetullah Mahan'a yerleşti.⁶⁵⁹ Şah Nimetullah-ı Veli Kadiriyye, Rıfaiyye, Şazelliyye gibi Sünni tarikatlardan etkilenmiş olmasına rağmen tarikatı zaman içerisinde Şiiliğe meyletmiştir. Şah Nimetullah'ın soyunun İmam Cafer'e dayanması da tarikatın Şiileşmesini kolaylaştırmıştır.⁶⁶⁰

Şah İsmail'in Safevi Devleti'nin kuruluşunu ilan etmesine kadar geçen süreçte İlhanlılar ve Timurluların İran'a hâkimiyeti döneminde dinî durum tarikatların elindeydi. Şahruh döneminde Nimetullahiler İran'ın güneyinde yerleşmeye başladılar. Safevilerin kuruluşuyla sufilerin Şiiliğe geçmeye zorlanmaları Nimetullahiye tarikatını da etkilemeye başladı.⁶⁶¹

Safevi öncesi İran'ı Şiiliğe hazırlayan tarikat olan Nimetullahilik on beşinci yüzyılda Meşhed ve Herat'da yaygın olarak görülmüştür. Nimetullahiler, Kirman, Yezd ve Horasan gibi farklı şehirlere de yayılmıştır. Seyyid Nimetullah'ın On İki İmam Şiiliği'ne karşı sempati beslediği ve 12 dilimli yeşil taç taktığı görülmüştür.⁶⁶²

Safeviler'den önce İran'da Şiiliğe olan meylin artmasında ve Hz. Ali'ye karşı olan bağlılığın yayılmasında önemli bir etkiye sahip olan Nimetullahiye tarikatı, Safevilerin kuruluşuyla birlikte tamamen Şiiliğe geçmiştir. Tarikat, Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurmasından sonra devletle işbirliği içine girerek Şiileşmiştir. Şah İsmail'e verilen destek ile rahat bir ortama kavuşan Nimetullahiye tarikatından Mir Nizamettin Abdulkaki, Şah İsmail tarafından "Sadr" olarak tayin edilmiştir.⁶⁶³

Şah Tahmasb döneminde gerçekleştirilen Şiileştirme politikaları çerçevesinde Nimetullahilerle akrabalık bağı kurularak devlete bağlılıkları arttırılmıştır. Tahmasb'ın On İki İmam Şiiliği'ni ülkeye tamamen hâkim kılma isteği doğrultusunda

⁶⁵⁹ Farhad Daftary, **Muhallif İslamın 1400 Yılı İsmaililer: Tarih ve Kuram**, Ankara 2001, s. 501.

⁶⁶⁰ Mahmut Erol Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", **TDVİA**, C.33, İstanbul, 2007, s. 134.

⁶⁶¹ Terry Graham, "The Ni'matullahi Order Under Safavid Suppression and in Indian Exile", Ed: David Morgan, s. 165; Beatrice Forbes Manz, **Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din**, Çev: Dilek Şendil, İstanbul, 2013, s. 91

⁶⁶² İsmail Aka, "X. yüzyıldan XX. yüzyıla Kadar Şiilik", **Milletler Arası ve Tarihte Şiilik Sempozyumu**, 13-15 Şubat 1993, İstanbul, 1993, s. 86.

⁶⁶³ Mahmut Erol Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", **TDVİA**, C.33, İstanbul, 2007, s. 134; Hamid Algar, **Ni'mat-Allahiya**, EI, Volume VIII, Leiden, 1995, s. 44-48.

Nimetullahiye tarikatı da bu doğrultuda tamamen Şiileşmiştir. Tarikatla kurulan aile bağları ve ileri gelenlerine verilen görevler neticesinde Nimetullahiler Safevi bürokrasisine alınmıştır. Tahmasb'ın kız kardeşi Haneş Begüm ile evli olan Şah Nimetullah (III) 968 (1561) yılında Şah'ın emri ile Yezd idaresine ve Nakiblik makamına getirilmiştir.⁶⁶⁴

6.3. Mar'aşiler

Mar'aşi hareketinin kurucusu olan Seyyid Kıvamüddin Mar'aşi dördüncü imamın torunu Seyyid Ali Mar'aşinin çocuklarından. Kıvamüddin, Şeyh Hasan Curî, Seyyid İzzeddin Suğendî gibi âlimlerden ders alarak Serbedarî hareketinin fikirlerini benimsemiştir. Mazenderan ve Sari halkının irşadıyla ilgilenen Kıvamüddin On İki İmam Şiiliği'ni tasavvuf ile harmanlayarak etkili olmaya başlamıştır. Emr-i maruf ve nehy-i münkeri dinin usullerinden sayarak siyasi işleri oğullarının uhdesine vermiş böylece Mazenderan'da Mar'aşi Devleti'nin temellerini atmıştır. Timur tarafından ortadan kaldırılan Maraşi Devleti daha sonra tekrar güçlenmeye başlamıştır.⁶⁶⁵

Devleti tek bir mezhep etrafında birleştirmeye çalışan Tahmasb'ın Şii hareketlere karşı tutumu onların devlete intisab ettirilerek herhangi bir rakip oluşum içerisine girmelerine engel olmaktan ibarettir. Bu doğrultuda bürokraside istihdam edilerek devlet açısından tehlike arz etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. H.942 (1535/1536) yılında Mir Mazulledin İsfahanî sadaret makamından azledilince yerine Mar'aşilerden Mir Esedullah Maraşi Şuşterî getirilmiştir.⁶⁶⁶

6.4. Nurbahşiyye

Tasavvufi tarikatlar içerisinde İsmailî inançları devam ettiren aşırıları olduğu gibi İmamiyye Şiiliği'ni esas alan mutedil yapılanmalarda görülmüştür Şiiliğin İran'da yayılışında önemli rol oynayan Nurbahşiyye tarikatı, Ahmed bin Fahd'ın öğrencisi

⁶⁶⁴ Graham, "The Ni'matullahi Order Under Safavid Suppression and in Indian Exile", s. 191.

⁶⁶⁵ Cemşid Sadri, "Timurlular Dönemi Horasan'da Etkili Tarikatlar" *İ.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 4/2 (Güz 2013) Çev: Mustafa Altunkaya, s. 235; Hamidreza Muhammednejad, Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset ilişkisinde Yeni Dönem, *TAD*, 34/57, s. 108.

⁶⁶⁶ Esterabadî, *Tarih-i Sultani*, s. 66.

Seyyid Muhammed Nurbahş'ın takipçilerinin oluşturduğu bir tarikattır. Bahreynden Kuhistan'a göç eden On İki İmam Şiiliği'ne mensup bir ailenin oğlu olarak 1393'te doğan Nurbahş, genç yaşta Kübreviliğe girmiştir. Kübrevi şeyhinin vefatıyla da onun yerine geçerek Nurbahşiyye tarikatını kurmuştur. Seyyid Muhammed Nurbahş, nübüvvet ve imamet'in kendisinde mazhar olduğunu bu yüzden de dönemin padişahlarının kendisine biat etmelerini söyleyerek mehdilik iddiasında bulunmuştur. Tarikat, Hüseyin Baykara zamanında Nurbahş'ın oğlu Kasım Feyzbahş tarafından devam ettirilmiştir.⁶⁶⁷

Seyyid Muhammed Nurbahş'ın oğlu Seyyid Şah Kasım Feyzbahş'ın gayretleri ile Nurbahşiyye tarikatı İran, Horasan, Azerbaycan havalisinde Şiiliği ihya etmiş ve Safevilerin kuruluşundan önce İran'da Şiiliğin yayılması için gereken manevi havayı oluşturarak önemli bir işlev görmüştür.⁶⁶⁸

Şah Kasım Feyzbahş, İran'da yaydığı fikirler ile Safevilerin Şiiliği resmî mezhep ilan etmesinde önemli etkisi olmuştur. Ancak Nurbahşiler devletleşmeye paralel olarak dünyevi iktidar arzusu içine girmeye başlayarak Safevi iktidarı için tehlike oluşturmuştur. Nurbahşiler, Şah İsmail zamanında isyan ettikleri için Safeviler tarafından takibat altına alınmıştır. Tahmasb, Nurbahşilerin bu durumunu öğrenince kendi saltanatına karşı bir harekete girişmelerinden çekinerek onlara karşı tavrı almıştır. Nurbahşi tarikatından Şah Kıvamüddin Nurbahşi'nin isyan hazırlığı içerisinde bulunduğu asker ve silah toplamaya başladığı Tahmasb tarafından işitilince ortaya çıkabilecek bir harekete karşı önlem almaya karar vermiştir. Tahmasb'ın kendisini Saraya davet ederek konuşmak istemesini kibirli bir şekilde rededen Kıvamüddin Nurbahşi dervişlik sınırlarını aşarak sultanlığa heveslendiği gerekçesiyle gözetim altına alınmıştır.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ Sadri, Timurlular dönemi Horasan'da Etkili Tarikatlar", s. 240-241, Daftary, **Muhaliğ İslam**, s. 499; Kübrevilik ve Nurbahşiyye arasındaki ilişki için Bkz. Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübra", **TDVİA**, C.32, İstanbul 2006, s. 503-504.

⁶⁶⁸ Fuat Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, İstanbul, 2003, s. 79.

⁶⁶⁹ Said Amir Arjomand, **The Shadow of God and The Hidden Imam: Religion, Political Order and Societal Change in Shi'ite Iran From Beginning to 1890**, London, 1984. s. 115.

H.948 (1541/1542) yılında sadr makamında bulunan Şah Kıvamüddin Nurbahşi fitne ve fesada sebep olduğu gerekçesiyle yakalanarak Tebriz'in Encuk kalesine hapsedilmiş ve daha sonra da işkence ile katledilmiştir. Tahmasb'ın bu tutumunda Kızılbaş emirlerin iktidar mücadelesinde otoritesinin zedelenmesinin verdiği zararların tekrar ortaya çıkmasını önlemenin yanı sıra Şii Arap ulemanın tasavvuf karşıtı fikirleri de etkili olmuştur.⁶⁷⁰

Şah Kıvamüddin Nurbahşi'nin isyan hazırlığından sonra tarikatların faaliyetlerine daha fazla dikkat edilmeye başlanmıştır. Tahmasb'ın emriyle sıkı bir şekilde kontrol altına alınan tarikatlar rahat hareket etme imkânı bulamamıştır. 1550 yılından itibaren Nurbahşi tarikatı üyeleri otoritesinin zirvesinde bulunan Tahmasb'ın emriyle devletten dışlanmaya başlanmıştır. Kıvamüddin Nurbahşi'nin katledilmesinden sonra Nurbahşilerden sadece Şah Abdulali'ye görev verilerek Yezd şehrine kadı olarak atanmıştır.⁶⁷¹

Devlet takibatı altında bulunan Nurbahşiler bu tarihten itibaren faaliyetlerini Bedehşan, Keşmir gibi yerlere göç ederek sürdürmeye devam etmiştir. Nurbahşilerin tasfiyesinden sonra onların yerine Mazenderan ve Esterabad'dan gelen seyyidler Tahmasb'ın nezinde önem kazanarak devlet kademelerinde yükselmeye başlamıştır.⁶⁷²

Safevi Devleti'nin baskıları neticesinde Nurbahşiler faaliyetlerine Keşmir'de devam etmiştir. Kasım Feyzbahş'in haliflerinden Şemseddin Irakî (ö.932/1526) el-Fıkhü'l-ahvat adlı eserini Keşmir hâkimi Mirza Muhammed Haydar Duğlat tarafından Hindistan âlimlerine gönderilip hakkında fetva istenmiştir. Âlimler bu kitabın zındıklarla ilgili olduğunu söyleyince Irakî istediği desteği görememiştir.⁶⁷³

6.5. Nakşibendiyye

Tahmasb, Şiileştirme politikası doğrultusunda Sünni tarikatlara da baskı uygulayarak toplumdaki uzaklaştırılmalarını veya Şiileşmelerini hedeflemiştir. Tebriz ve Kazvin

⁶⁷⁰ Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, s. 1284.

⁶⁷¹ Arjomand, *The Shadow of God and The Hidden Imam*, s. 115.

⁶⁷² Mitchel, *The Practice of Politics*, s. 101-107.

⁶⁷³ Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *TDVİA*, C.33, İstanbul, 2007, s. 249; Hamid Algar, "Nurbakhsiyya", *EI*, Volume VIII, Leiden, 1995, s. 136.

arasındaki bölgeye yerleşen Nakşibendîler Safevilerin bu bölgeyi Şiileştirmeleri sırasında engel teşkil etmiştir.⁶⁷⁴

Kazvin bölgesinin Şiileşmesine önem veren Tahmasb, Nakşibendî tarikatının etkisini kırmak için başkentin Tebriz'den buraya taşınmasıyla Şeyh Safi tekkesine bağlı Sufileri Kazvin'e yerleştirerek onlar aracılığıyla Şiileştirmeyi gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁵

Tahmasb'ın resmî mezhep olan Şiiliğe tehdit olarak gördüğü âlimlerden birisi de Nakşibendî tarikatına mensup Sunullah efendinin oğlu Ebu Said Efendidir. Safevilerin Şiiliği ilan etmesiyle baskı altına aldığı Sünni tarikatlardan Nakşibendîler de nasibi aldığı için hac yapma bahanesiyle Anadolu'ya kaçmak isterken yakalanmıştır. Tahmasb'ın emriyle hapsedilen Ebu Said'den 10 bin altın dinar istenmiştir. Cezasını ödemek için bütün malını satan Ebu Said daha sonra kaçarak Erdebil'de bulunan Şeyh Safi Asitanesi'ne sığınarak canını kurtarmıştır. Ebu Said Efendi, 1548 yılındaki İran seferinde Osmanlı ordusuna sığınarak, önce Halep'e daha sonra da İstanbul'a gitmiştir.⁶⁷⁶

Safevi öncesi İran'ın batısında yoğunlaşan Nakşibendîler, Safevilerin devletleşmesiyle Şebister ve Hemedan'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Tahmasb'ın sürekli takibat altında tuttuğu, Mevlana Hüseyin Kazvinî, Abdulgaffar Savecî, Abdolvahhab Hemedanî gibi âlimler Merv ve Buhara gibi şehirlere göç etmiştir.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Hamid Algar, "Naqshbandisand Safavids", **Safavid İnan and Her Neighbors**, Ed.Michel Mazzoui, University of Utah Press, 2003, s. 7.

⁶⁷⁵ Muhsin Keyani, **Hankahların Tarihi**, Çev: Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut, İstanbul, 2013, s. 251.

⁶⁷⁶ Algar, "Naqshbandisand Safavids", s.15-16.

⁶⁷⁷ Algar, "Naqshbandisand Safavids", s.23-24.

SONUÇ

1524 yılında Safevi tahtına çıkan Şah Tahmasb, iktidarının ilk on yılını Kızılbaş emirlerin iktidar mücadelesi ile geçirmiştir. Devlet üzerinde hâkimiyetini kurduktan sonra Osmanlı Devleti'nin İran üzerine gerçekleştirdiği seferlerle uğraşmak zorunda kalarak Osmanlılarla bir meydan savaşına girmekten kaçınmıştır. Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman'ın İran'a açtığı seferler esnasında onların geçtiği yolları tahrip etmiştir. Bu seferlerden sonra 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması ile İran Safevi Devleti'nin varlığını resmi olarak Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeyi başarmıştır.

Tahmasb saltanatının ilk yıllarında Kızılbaş kabilelerle uğraşırken doğu sınırlarında Özbek tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Şibani Devleti'nin Horasan bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi Özbeklerle Safevileri karşı karşıya getirmiştir. Özbeklerle yapılan savaşlar neticesinde başarılı olan Tahmasb, Horasan üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Komşu devletlerle mücadeleleri onun uzun saltanatı süresince iç politikada Şiiliği yaymasını engellememiştir. 52 yıllık saltanatında Kızılbaşlıktan Şiiliğe doğru yapılan icraatlarıyla İran'da Şiiliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Şah İsmail'in İran'da Şiiliği resmî mezhep ilan etmesinin ardından başlayan Şiileştirme hareketi onun vefatının ardından başa geçen oğlu Tahmasb tarafından devam ettirilmiştir. Tahmasb'ın yaşının küçük olması Şiileştirme faaliyetlerini bir müddet sekteye uğratmasına rağmen zaman içerisinde iktidarını sağlamlaştırarak babasının yolunu sürdürmüştür. Şah İsmail'in devleti kurduktan sonraki kurumsallaşma adına yaptığı hataları tekrar etmemeye çalışan Tahmasb, öncelikle Kızılbaş kabilelerin devlet üzerindeki hâkimiyetini kırarak işe başlamıştır.

İran coğrafyasına gelerek Safevilere katılan Kızılbaş Türkmen kabileler siyasi otorite için sürekli tehdit arzemiştir. Tahmasb'ın tahta çıkmasıyla kabile asabiyeti ile hareket etmeye başlayan bu kabilelerin devlet kademelerinin önemli mevkilerini ele geçirmek için yaptıkları girişimlerin yanısıra inanç durumları da resmî mezhep olan Şiiliğe

aykırılık içermeye başlamıştır. Tahmasb'ın saltanatının ilk on yıllık süresi boyunca devlet üzerinde hâkimiyet kurmaları dönüm noktası olmuştur.

Şah İsmail'in ölümünden sonra Tahmasb'ın yaşının küçüklüğü Kızılbaş Rumlu kabilesinin iktidarının yolunu açmıştır. Mezkûr kabilenin reisi olan Div Sultan'ın devlet üzerindeki hâkimiyeti diğer kabilelerin de aynı güce ulaşmak için harekete geçmelerine neden olmuştur. Div Sultan'ın yardımcısı konumunda bulunan Ustacalu kabilesinden Mustafa Sultan'ın bertaraf edilmesiyle bu kez Tekelü Çuha Sultan Div Sultan'ın yanında yer almıştır. Ancak kabile asabiyetinin Kızılbaşlar arasında başlattığı fitne ve fesad Tahmasb'ın küçük yaşında devlet işlerinde önemli bir tecrübe kazanmasını sağlamıştır. Kızılbaşlardan Rumlu, Tekelü, Ustacalu, Afşar, Şamlu gibi önemli kabileler devlet işlerinde güçlerini arttırmıştır. Tahmasb iktidarını sağlamlaştırdıkça bu kabileleri birbirlerine karşı kullanmıştır. Saltanatının ilk on yılının sonunda Kızılbaşların çatışmalarının sonlandırılmasıyla birlikte devlet kademesinde Emirü'l-Ümera denilen görevliye artık rastlanmamıştır. Kızılbaşların sadakatının azalması ile birlikte gayrimüslimlerden devşirilen askerler ön plana çıkarak Şah Tahmasb'ın yanında bulunmaya başlamıştır.

Babası Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'nda aldığı yenilgiyi Kızılbaşların içki içmesine bağlayan Tahmasb, Kızılbaşların geleneklerini ortadan kaldırmayı düstur edinmiştir. Bir yandan Osmanlı Devleti ile bir meydan savaşı yapmaktan kaçınırken, bir yandan da hem bu devlete hem de diğer komşu devletlere Şii Safevi Devleti'ni kabul ettirmeye çalışan Tahmasb'ın bu mücadelede en büyük destekçisi İran'a gelen Şii Arap ulema olmuştur. Arap ulemanın desteğini arkasına alarak tüm ülkede resmî mezhep ilan edilen Şii'liği yaymayı hedeflemiştir. Öncelikli olarak Kızılbaşların siyasi ve dini tasfiye sürecini başlatan Tahmasb iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra bürokrasinin her kademesini Şii'liğe uygun bir şekilde teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran üzerine açtığı seferleri engellemek de Tahmasb'ın yaptığı önemli faaliyetlerdendir. Bunun için Osmanlı ulemasının tepkisini çeken Kızılbaş geleneklerinin kaldırılmasını sağlamıştır. Özellikle İslam dinine uygun davranmaya çalışan Tahmasb, şarap içme, sakal kesme, Cem törenlerine katılma gibi geleneksel

Kızılbaş adetlerini ortadan kaldırmaya çalışmasına rağmen, yüzyıllardır uygulanan tazim secdesi ve sahabilere lanet etme gibi aşırı uygulamalara dokunmamıştır. Bu tür uygulamaları iç politikada iktidarını sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Kızılbaşlar üzerinde kurulan baskılar neticesinde Kızılbaşların devlet üzerindeki gücü kırılarak Tahmasb'a itaatleri sağlanmıştır.

Tahmasb'ın Kızılbaş geleneklerini yasaklama kararını almasında en önemli etken tövbe edişidir. Yapacağı icraatlara özellikle uhrevi kişileri rüyasında gördükten sonra başlayan Tahmasb, böylece hem toplum nezdinde itibarını arttırmış hem de meşruiyetini sağlamlaştırmıştır. Tövbe ettikten sonra şarap içmeyi bırakan Tahmasb daha dindar bir kişiliğe bürünmüştür. Ayrıca İslam dinince yasaklanan zina, livata, kumar gibi kötü fiillerin yapılmasını yayımladığı fermanlarla menetmiştir. Ülke çapında başlatılan uygulamalarla devlet adamları dâhil herkesin emredilen yasaklara uyması istenmiş, bu yasaklara uymayanlar ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Tövbe etmesinden sonra Şiilikte taassubkar düzeyde davranmaya başlayan Tahmasb halka yönelik yaptığı hayır faaliyetleriyle de iktidarını güçlendirmeyi başarmıştır. İslam'a aykırı olan fiillerin yasaklanmasından sonra bozahane, kumarhane, fuhuş yapılan yerler, güvercin oynatılan yerler kapatılarak bu gibi yerlerden alınan vergiler de defterlerden silinmiştir.

Taassubkar düzeyde Şiiliğe bağlanan Tahmasb halkı Şiiliğe ısındırmak için İran'da mukaddes kabul edilen İmam ve İmamzade türbelerine yönelik attığı adımlarla Şiiliğin yayılışını kolaylaştırmıştır. Bu mekânların bakım ve tamiratı için oluşturulan Tevliyet makamına sağladığı maddi yardımlarla mübarek türbelere gerekli her türlü kolaylığı sağlamıştır. Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce de İran'da kutsal sayılan Erdebil, Kum, Meşhed gibi şehirlerdeki türbelerin bakımını sağlayarak bu şehirlerin korunmasına özen gösterilmişti. Başta Meşhed'de bulunan İmam Rıza Türbesi ve Kum şehrindeki Hz. Masume Türbesi Şiiliğin yayılışını kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur. Bu türbelerin Şiiler için kutsallığının farkında olan Tahmasb, halkın teveccühünü sağlamada önemli fırsatı değerlendirerek bu şehirlere önem vermiştir. Erdebil'deki Şeyh Safi Asitanesi'ne de gerekli ilgi ve alakayı göstererek atalarının yadigârına saygı göstermiştir. Erdebil'e gösterdiği ilgi ile Kızılbaşlarla olan bağını koparmamaya da çalışmıştır.

Şah Tahmasb'ın Şiiliği yayarken kullandığı bir diğer yöntem de Aşura merasimlerine bizzat katılarak halka öncülük etmesidir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesini anmak Şiiliğin halk arasında yayılmasını kolaylaştırmıştır. Tahmasb döneminde İran'a gelen Membré'nin gözlemleri Aşura etkinliklerinin halk arasında yaygın olduğunu kanıtlamıştır. Geleneksel Şii anlayışı olan matem havasının yaşatılması bu dönemde görülmeye başlanarak hızla yayılmıştır.

Tahmasb'ın devleti Şiileştirmesi esnasında en büyük destekçisi Arap coğrafyasında Şiilerin merkezi olan Hille, Necef, Kerbela ve Lübnan gibi yerlerden İran'a gelen ulema olmuştur. Bu fakihlere verilen görevler ile Şii kültürü ve anlayışı İran'ın her tarafına yayılmaya başlamıştır. Tahmasb'dan önce var olan Sadaret, İhtisab, Halife gibi makamlar Mutedil Şiiliği yaymak için kullanıldığı gibi yeni teşkil edilen Nikabet ve Tevliyet gibi makamlar ile devletin tüm gücü Şiiliğin yayılmasına harcanmıştır.

Teşkil edilen dinî makamlara İran'a gelen Arap ulema getirilerek Şiiliğin yayılması sağlanmıştır. Ayrıca yeni mezhebin yayılmasını sağlayacak en iyi yöntem olan medreseler devlet eliyle ihya edilerek müderrislere rahat bir ortamda görevlerini yapmaları imkânı verilmiştir. Âlimlerin Tahmasb'dan aldığı maddi yardımlar ve iktidarla kurulan bağlar Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra da İran'da ulema-iktidar ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Safevilerin fakihlere verdiği destekler sayesinde ulemanın özerk bir yapı kazanması da sağlanmıştır. Ulemanın gittikçe artan gücü İran siyasetini etkileyerek halk arasındaki, çeşitli zümrelerle ilişkilerini geliştirmiştir.

Tahmasb döneminde İran'da bulunan Şii âlimler saltanat için gerekli olan dini tartışmalarda bulunarak Şiilik için gerekli olan konuların öğrenilmesini ve öğretilmesini kolaylaştırmıştır. Şii fikhinin konusu olan Cuma namazının kılınması, haraç, tazim secdesi, kıblenin tayini, sultanlardan hediye kabul edilmesi gibi meseleler ve halkın ihtiyacı olan fihhi bilgiler Şah'ın da desteği ile âlimler arasında tartışılmıştır. Şah Tahmasb yapacağı işlerde etrafında bulunan âlimlere danışarak meşruiyetini arttırmaya çalışmıştır.

Şii Arap fakihlerin Şah İsmail tarafından İran'a davet edilmesi Tahmasb döneminde de devam etmiştir. Tahmasb, bazı âlimlerin İran'a gelmesini sağlamasına rağmen Arap âlimlerin çoğu Safevi Devleti'ne teveccüh göstermemiştir. İran'a gelen az sayıda Arap âlim Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak bu âlimlerin yetersiz kalması neticesinde Tahmasb tarafından İranlı seyyidlere devlet kademesinde yer verilmeye başlanmıştır. Özellikle sadaret makamına getirilen seyyidler Tahmasb'ın saygısını kazanmıştır. Toplum nezdinde meşriyetini sağlamak için seyyidlerin sosyal konumuna özen göstererek halk arasında itibarlarını korumaya çalışmıştır. Seyyidlere yaptığı maddi yardımlar ve Şiiler arasında önemli dini gereklilik olan humusun seyyidlere verilmesini sağlamıştır. Tahmasb kendi soyunun da seyyid olduğunu kanıtlamaya çalışarak otoritesini arttırmıştır.

İran'a gelen Arap ulemeden Kerekî Tahmasb'ın en büyük destekçisi olmuştur. Halkın ihtiyacı olan pratik bilgilerin yayılmasını sağlamıştır. "Müçtehid-i Camiü'l-Şerait" kavramını uygulamaya koyarak dini işleri başlatmıştır. Kerekî'yi önemli yetkilerle donatmıştır. Saltanatın gücünü arkasına alan Kerekî Şiiliği yaymak için gerekli emirleri vererek özellikle dini makamlara yaptığı atamalarla görevler üstlenmiştir. Ayrıca, Harisî, Hillî, Şirazî gibi âlimler de Şah'ın yanında yer almıştır. Ancak Şah'ın teveccühüne nail olmanın şartı Kerekî'nin emirlerine aykırı davranmamaktır. Onun görüşlerine karşı çıkan ulema Şah'tan alaka ve hürmet görmemiştir. Bunun en önemli göstergesi Katifi ile Kerekî arasında yaşanan tartışmada Şah'ın Kerekî'yi desteklemesidir. Şah'ın desteğini kazanmanın bir diğer ölçüsü de Şii olma şartıdır. Özellikle Sünni âlimlere karşı acımasızca hareket ederek halkın onların etrafında toplanmaları engellenmiştir.

Tahmasb Şii ve Sünni tarikatlara da göz açtırmamıştır. Sünni tarikatlar olan Nakşibendîlerin yanısıra Şii tarikatlar olan, Muş'şalar, Mar'aşiler gibilerine de baskı uygulanarak İmamiyye Şiiliği'ni benimsemelerine çalışılmıştır. Ayrıca Şii Gulat akımlar da Tahmasb'ın Şiileştirme politikalarından etkilenmiştir. Tahmasb'ın sert davranışları sonucu bu akımlardan İsmailîler, Noktevîler, Kalenderîler ortadan kaldırılarak İmamiyye Şiiliği ülke çapında yayılmıştır.

Tahmasb, Şiileştirme politikaları doğrultusunda Sünnilere karşı genellikle savunmacı bir politika izlemiştir. Sünni Özbekler, Şirvanlılar ve Kürtlere yönelik düşmanca bir tutum sergileyerek Sünniler “yolunu kaybetmiş sapkınlar” olarak nitelendirilmiştir. Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı Kandahar ve Herat gibi sınır şehirlerin Şiileştirilmesine daha çok önem vererek bu bölgelerin halkı zorla Şiileştirilmiştir. Bu bölgelerde Şiiilerin azaldığı gerekçesiyle İran’a gelen Arap âlim Harisî önemli görevler üstlenmiştir. Hristiyanlara yönelik de taassubkar davranarak onları necis saymıştır. Gürcü seferlerinde “Lailahe illallah Resullullah Aliyen veliyullah” diyenlere eman verilerek zorla Şiiiliği kabul etmeleri istenmiştir.

Tahmasb, toplumsal hayatın Şiiiliğe göre düzenlenmesi için gerekli olan görevlilerin atanmasına da dikkat etmiştir. Muhtesiblik vazifesinin güçlendirilmesiyle Şiiiliğin yayılması kolaylaşmıştır. Muhtesib suç işleyen kişileri cezalandırarak şer’i hükümlere riayet edilmesini sağlamıştır. Muhtesib’in “tahta külah” denilen uygulaması halk arasında korku salarak yasak fiillerin yapılmasını engellemiştir. Halife adı verilen görevliler de Şiileştirme sürecinde önemli görevler üstlenmiştir. Tahmasb Safevi davasının yayıcısı konumunda olan Halifelere verdiği emirlerle insanların namaz kılmaya teşvik edilmesini, dini merasimlerin düzenlenmesini, mescid, medrese gibi yerlerin bakımlarının yapılmasını istemiştir.

Müderrişlere verdiği destekle de İran’da bulunmayan fıkıh kitaplarının telif edilmesini veya meşhur Şii âlimlerin eserlerinin Farsçaya çevrilmesini emretmiştir. Medreselere atanacak kişilerin Şii olmasına özen göstererek Sünni âlimlerin medreselerde bulunmasına izin vermemiştir. Mirza Cihan Şirazi adlı âlim Sünni olduğu gerekçesiyle medreselerde çalışmasına müsaade edilmemiştir.

Şiileştirme politikasında Tahmasb’ın en büyük destekçisi seyyidler olmuştur. Seyyidlere önemli görevler vererek haklarının gözetilmesi için nkabet makamını teşkil etmiştir. Özellikle Sadaret makamında görevlendirilen seyyidler Tahmasb üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Kızılbaşların tasfiyesinden sonra Uskuye seyyidleri Tahmasb’ı Şiileştirme politikalarında desteklemiştir.

Saltanatının ortalarına doğru çıkardığı kanunda Şiilikte taassubkar olduğunu kanıtlamıştır. Bu kanunda âlimlere saygı gösterilmesinin zorunluluğunu, öksüz ve yetimlerin himayesini halkın terbiyesine önem verilmesini emretmiştir. Ayrıca kadınların sosyal hayat içerisinde Çador denilen geleneksel giysiyi giymelerini emretmiştir. İlk tövbesini bozduktan yıllar sonra tekrar tövbe ederek 500 tümen değerindeki sarhoşluk veren macunların yok edilmesini istemiştir. Şiile için kutsal kabul edilen on dört masumun hayrı için özellikle seyyidlere sadaka verilmesini ve yetimlerin himayesini emretmiştir.

Haram fiillerin yasaklanması Osmanlı Devleti'nin İslama aykırı olduklarını iddia ettikleri Safevilerin bu davranışlarından vazgeçtiklerini kanıtlamaları olarak algılanmıştır. Tövbe edişi ile bağlantılı olarak haram fiileri işleyen yerlerin kapatılması sağlanmış, bu mekânlardan elde edilen 12.000 tümen vergi kaldırılmıştır. Kızılbaşların sakal kesmeleri ve müzik aletlerinin çalınması da yasaklanmıştır. Mesela; saz çalma, şarap içme gibi geleneksel Kızılbaş ritüellerini yapmaya devam eden Afşar Mehdi Kulu Sultan 1540 yılında öldürülmüştür.

Kızılbaş inançlarında var olan Mürid-Mürşid ilişkisini çok iyi kullanan Tahmasb, otoritesini güçlendirmek için Kızılbaş geleneklerinden yararlanmıştır. Seyyid olduğunu kanıtlamaya çalışarak takiye yöntemiyle atalarının Sünni olduğunu gizlemiştir. İmamın yokluğunda ortaya çıkan iktidar boşluğunu seyyidlik iddiaları üzerinden doldurmaya çalışmıştır. Seyyid olması hasebiyle imamlarla rüya yoluyla irtibat kurduğunu söyleyerek meşruiyetini sağlamlaştırmıştır. İmamların yolundan gittiğini mühründe kullandığı “Bende-i Şah-ı Velayet Tahmasb” ifadesiyle ispat etmeye çalışmıştır.

Tahmasb'ın Şiileştirme faaliyetlerinden bir diğeri de Kızılbaşların Caferi fikhını öğrenmeleri için emirler vermesidir. Kızılbaş emirlerin fikhî kitaplar okumaları için uğraşmıştır. Ayrıca hanedan mensubu olan Şahzadelerin de bu kitapları okumalarını emretmiştir. On dört masumun doğum günlerinin yaygınlaştırılması ve bu mübarek günlerde Meşhed, Kum, Kazvin gibi şehirlerde bulunan seyyidlere sadakalar gönderilmesini sağlamıştır. Halkın üzerinde ağır bir yük olan yaklaşık 30 bin tümen

tutan tamga vergisi kaldırarak buradan gelen gelecek olan sevabı masum imamların ruhlarına bağışlamıştır.

Tövbe edişi ile birlikte başlattığı İslam dininin temel kaidelerinden olan emr-i maruf nehy-i münkere önem vermeye başlayarak İslam'a aykırı davranan Kızılbaş emirlerini cezalandırmıştır. Mesela; Yasavul Kasım Bey, Şekeroğlu, Melik Sultan Mahmud gibi devlet adamları İslam'a aykırı davranışları nedeniyle ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Şiiliğe uygun olmayan Kızılbaş tacının takılması, şarap içilmesi, saz çalma, semah dönme gibi gelenekler emr-i maruf nehy-i münker uygulaması doğrultusunda yasaklanmıştır.

İmami ulemanın etkinliğinin artmasıyla birlikte Kızılbaşların yüzyıllardır kullandığı *Ebumüslimname* adı verilen hikâyelerin okunması da yasaklanmıştır. Bu tür hikâyelerin yerine imamları öven, Ehlibeyt'in faziletlerini ön plana çıkaran şiirlerin yazılması sağlanmıştır. Bu doğrultuda Kaşanî ve Hayretî gibi şairler binlerce beyitlik şiirler yazarak Şiileştirmeye katkıda bulunmuştur.

Safevi Devleti'nin kurulmasından önce de İran'da bulunan İmam ve İmamzade türbeleri de Şiiliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Rey'de bulunan İmamzade Abdulazim'in türbesini sık sık ziyaret eden Tahmasb, türbenin onarılmasını emrederek bir eyvan inşa ettirmiştir. Meşhed'de bulunan İmam Rıza Asitanesi'ni de ziyaret ederek buranın korunmasını ve bakımını istemiştir. 250 tümeni sadaka olarak Meşhed'deki âlimlere dağıtmıştır. Bu dönemde Şiiler arasında İmam Rıza'yı ziyaret etme yaygınlaşarak nafile hac sevabı kazandıklarına inanmışlardır. Türbede bulunanlara tahsisat ayıran Tahmasb günlük 5 tümenin orada bulunanlara yemek yapılması için verilmesini emretmiştir.

İmam Rıza türbesinin bulunduğu Meşhed şehrinin korunmasına ihtimam göstererek Özbek saldırılarına karşı şehrin surları güçlendirilmiştir. Meşhed şehrine atanacak olan görevlilerin mutaassıb Şii olmasına özen göstererek bu bölgede mazlumların korunması ve şer'i ahkâmın uygulanmasına riayet edilmesini emretmiştir.

Şiiliği yaymak için Sünnilerin saygı gösterdiği sahabelere lanet etme anlayışını yaygınlaştırarak Sünnilere baskı yapmıştır. 400 kişilik Teberriyan topluluğunu teşkilatlandırarak bu geleneği Şiiler arasında yaygınlaştırmıştır.

Şeyh Safi Asitanesine de gereken önemi göstererek buraya bir Darü'l-Hadis inşa ettirmiştir. Başkent'in Kazvin'e taşınması da Tahmasb'ın Şiileştirme politikaları ile ilgilidir. Başkent yapılmasından önce buraya bir bahçe yaptırarak İmam Cafer'e atfen Caferabad adını vermiştir. Kum'da bulunan Hz. Masume türbesinde de 6 hafız görevlendirerek Kur'an-ı Kerim okumalarını emretmiştir.

Tahmasb'ın uzun saltanatı süresince yapılan Şiileştirme adımları başarılı olarak İran'da İmamiyye Şiiliği'nin kurumsallaşması sağlanmıştır. Sünnilere uygulanan baskı yöntemleri sonucu Sünni halk Şiileşmeye veya ülkesini terk etmeye zorlanmıştır.

Tezimizde Sosyal Bilimler alanında bir araştırma yapılarak bundan sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Safevi çalışmaları açısından gerekli olan bir boşluk tamamlanmaya çalışılarak bu alanda ortaya çıkabilecek yeni bulgular gelecek çalışmalara daha aydınlatıcı katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

A.VAKAYİNAMELER

ABD-İ BEG-İ ŞİRAZÎ, **Tekmiletü'l Ahbar**, Neşr: Abdülhüseyin Nevai, , Tahran: Neşr-i Ney, 1369.

ANONİM, **Tezkiretü'l Mülük**, neşr: Seyyid Muhammed Debirsiyakî, Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir, 1378.

BUDAK MÜNŞİ-İ KAZVİNÎ, **Cevahirü'l Ahbar**, Neşr: Muhsin Behram Nejad, Tahran: Vezaret-i Ferhengi ve İrşad-ı İslami,1378.

HANDMİR EMİR MAHMUD, **Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi (Zeyli-Habib'ü-s Siyer)**, Neşr: M.Ali Cerahi, , Tahran: Neşr-i Güstare 1370.

HASAN-I RURLU, **Ahsenü't Tevarih**, Cild-i Süvvem, Neşr: Abdülhüseyin Nevai, Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1389.

HURŞAH BİN KUBAD EL-HÜSEYNÎ, **Tarih-i İlçi-yi Nizamşah**, Neşr: Muhammed Rıza Nasırı-Koiçi Haneda, Tahran: Çap-ı Umur-u Fenni, 1379.

KADI AHMED EL-KUMÎ, **Hülasatü't Tevarih**, Cild-i Evvel, Neşr: İhsan İşraki, Tahran: İntişrat-ı Danişgah-ı Tahran, 1383.

MÜNŞÎ İSKENDER BEG, **Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi**, Cild-i Evvel ve Nim-i Ez Cild-i Düvvem, Neşr: İrec Afşar, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1387.

MUHAMMED MUHSİN MÜSTEVFÎ, **Zübdetü't Tevarih**, Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tehran, 1375.

MUHAMMED B. HİDAYETULLAH AFUŞTE-İ NATANZÎ, **Nekavetü'l Asar**, Neşr: İhsan İşrakî, Tahran:1373.

MİRZA REFİA, **Düsturu'l Mülük**, Neşr: Muhammed İsmail Marçinkufski, Trcm: Ali Kürdabadî, Tahran: Merkezi Esnad ve Tarih-i Diplomasi, 1385.

SEYYİD HASAN ESTERABADÎ, **Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)**, Neşr: İhsan İşrakî, Tahran: İntişarat-ı İlmi 1366.

ŞAH TAHMASB BİN İSMAİL SAFEVÎ, **Tezkire-i Şah Tahmasb**, Tahran: İntişarat-ı Şark, 1363.

TETEVÎ KADI AHMED- KAZVİNÎ ASAF HAN, **Tarih-i Elfi**, Neşr: Seyyid Al-i Davud, Tahran: 1378.

B-KİTAPLAR VE MAKALELER

ABBASLI, Mirza “Safevilerin Kökenine Dair”, *Belleten*, XL/158, (Nisan 1976), Ankara, 277-329.

ABDULKERİMÎ, Şehin, “Şayestefer Mihnaz-Hezayi Muhammed, “Ber Resi Caygah-ı İçtimai-i Zenan ve Kudekan Der Devre-i Şah Tahmasb-ı Safevi (930-983) Ber Esas-i Tatbik-i Nigerehay-i Nush-i Şahname-i Tahmasbi ve Heftevreng-i Cami”, *Zen-i der Ferheng ve Hüneri*, Devre-i 6, Şomere-i 2, (Tabistan 1393).

ABİSAAB, Rula Jurdi, “History and Self-Image: The Amili Ulema in Syria and Iran (Fourteenth To Sixteenth Centuries)”, **Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years**, Ed: H.E. Chehabi, Newyork, . 62-96.

ADİLFER Bakır Ali-FERD, Rukiye Ferahani, “Galbidişinasi Şehr-i Kazvin der Devran-ı Safevî”, *Tahkikat-i Ulum-i İnsani*, Sal-ı Evvel, Şomere-i Düvvem, Paiz ve Zımistan, 139, Tarihsiz, 51-70.

AHAVÎ, Şahruh, **İran’da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri**, Çev: Selahaddin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.

- AHMADOV, Shahı, **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)Ankara: 2005.
- AKA, İsmail, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik”, **Milletler Arası ve Tarihte Şiilik Sempozyumu, (13-15 Şubat 1993)**, İstanbul: İsam Yayınları, 1993, 69-103.
- AKA, İsmail, **Mirza Şahrüh ve Zamanı**, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- AKAÇERİ, Seyyid Haşim, **Mukaddeme-i Ber Münasebat-ı Din u Devlet Der İran Asr-ı Safevi**, Tahran: İntişarat-ı Tarh-ı Nu, 1389.
- AKÇA, Gürsoy-İNCE Yunus, **Klasik Osmanlı Çağında Tarih, Meşruiyet ve Rüya**, Konya: Palet Yayınları, 2015.
- AKOĞLU, Muharrem, “Büveyhilerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine”, *Bilimname*, XVII /2, (2009), 123-138.
- AKYOL Taha, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul: Doğan Kitap, 2010.
- ALBAYRAK, Nurettin, “Ebu Müslim Destanı”, **TDVİA**, C.10, İstanbul: 1994. 195-196.
- ALGAR Hamid, “20. Yüzyıl İranın'da Ulema'nın Muhalif Rolü” **Modern Çağda Ulema**, Ed: Ebubekir A. Bagader, Çev: Osman Bayrak, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, 275-312.
- ALGAR Hamid, “Naqshbandis and Safawids” **Safawid Iran and Her Neighbors**, Ed. Michel Mazzoui, Universty of Utah Press, USA: 2003, 7-48.
- ALGAR, Hamid, “İran-Kültür ve Medeniyet-” **TDVİA**, C.22, İstanbul: 2000, 409-413.
- ALGAR, Hamid, “Necmeddin-i Kübra”, **TDVİA**, C.32, İstanbul: 2006, 498-506.
- ALGAR, Hamid, “ Ni'mat-Allahiyya”, **EI**, Volume VIII, Leiden: E:J. Brill, 1995. 44-48.

- ALGAR, Hamid, “ Nûrbakhshiyya”, **EI**, Volume VIII, Leiden: E:J. Brill, 1995. 134-136.
- ALLOUCHE, Adel, **Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)**, Çev: Ahmed Emin Dağ, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- AMANAT, Abbas, “The Nuqtawi Movement of Mahmud Pisikhani and His Persian Cylcle of Mystical-Materialism”, **Mediavel İsmailî History and Thought**, Ed: Farhad Daftary, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 281-297.
- AMULÎ, Cevad, “İslam’da Yöneticilik Üzerine Notlar”, *Ehl-i Beyt Dergisi*, 5/19, (Temmuz-Eylül 1998).
- AMORETTİ, B.S, “Religion in The Timurid and Safavid Periods”, **The Cambridge History Of Iran**, Volume 6, Ed: Peter Jackson, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 610-656.
- ANASIRÎ, Cabir , “Ferman-ı Şah Tahmasb be Valiy-i Darü’l İrşad-ı Erdebil ve Merdum-i an Şehr, *Mecelle-i Vahid*, Şomare-i Nühem, Sal-ı Pencum, Tarihsiz, 846-850
- ANONİM, **Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşıyye)**, Trcm: Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, “Karakoyunlu Döneminde Faaliyet Gösteren Şii Hareketler”, **Ortaçağ Anadolunda Bir Türkmen Şeyhi Dede Garkın**, Ed: Ahmet Taşğın, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014, 239-260.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, “Tarihi Süreçte Muşa’şalar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 72, (2014), 175-188.
- ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, **Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür) 1438-1467**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: 2010.

ARJOMAND, Said Amir , “The Mujtahid of The Age the Mullabashi: An Intermediate Stage in The Insitutionalization of Religious Authority in Shi’ite Iran” **Authority and Political Culture in Shiism**, Ed: S. Amir Arjomand, Newyork: State University of Newyork Press, 1988.

ARJOMAND, Said Amir, “Two Decrees of Shah Tahmasb Concerning Statecraft and The Authority of Shaykh Ali-al Karaki”, **Authority and Political Culture in Shiism**, Ed. S.Amir Arjomand, Newyork: State University of Newyork Press, 1988, 250-262.

ARJOMAND, Said Amir, **The Shadow of God and The Hidden Imam: Religion, Political Order and Societal Change in Shi’ite Iran From Beginning to 1890**, Ed: Richard L. Chambers, Chicago: Publications of The Center For Middle Eastern Studies, 1984.

AXWORTY, Michael, **A History of Iran Empire of the Mind**, Newyork: A Member of The Perseus Books Group, 2008.

AY, Resul, “Bizans’tan Osmanlı’ya Anadolu’da Heteredoks İnanışlar: ‘Öteki’ Dindarlığın Ortak Doğası Üzerine (650-1600)”, *Otam*, 31/, (Bahar, 2012), 1-39.

AY, Zahide, **Ortaçağ İrani’nda ve Anadolulusu’nda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmailliği (13-15. Yüzyıllar)**, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.

AY, Zahide, “Siyaset ve Teoloji: Ortaçağ İsmailî Teolojisinin Oluşmasında Siyasi Gelişmelerin Rolü”, *İstem*, 11/21, (2013), 149-162.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Gilan Sorunu ve Osmanlı-Safevi Devletleri Arasındaki Yazışmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49/XXX, (Mart 2011), 1-12.

BABAYAN Kathryn, “Abu Müslim: Victim of The Wanning of The Qızılbaş”, **Mystics, Monarchs and Messiahs, Mystics, Monarchs and Messiahs, Cultural**

Landscapes of Early Modern Iran, Cambridge: Harvard University Press, 2002, 121-159.

BABAYAN, Kathryn, “Mirroring The Safavi Past: Shah Tahmasb’s Break With His Messiah Father”, **Mystics, Monarchs and Messiahs, Cultural Landscapes of Early Modern Iran**, Cambridge: Harvard University Press 2002, 295-347.

BABAYAN, Kathryn, “Sufis, Dervishes and Mullas: The Controversy Over Spritual and Temporal Dominion in Seventeenth Century Iran”, **Safavid Persia: The History and Politics of an İslamic Society**, Edited by Charles Melville, London: I.B.Tauris, 2004, 117-138.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louis, “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler”, **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul, 1991, 205-219.

BARTHOLD, W, KÖPRÜLÜ, F, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: Alfa yayınevi, 2014.

BARTHOLD, W, **İslam’da İktidarın Serüveni: Halife ve Sultan**, Çev: İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.

BALCIOĞLU, Tahir Harimi, **Türkler Arasında Şîlik Cereyanları**, Haz: Ali Birbiçer, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.

BAUSANİ, A. “Religion Under The Mongols”, **The Cambridge History of Iran**, Volume V, Ed: J.A. Boyle, Cambridge: Cambridge University Press, 1968, 538-549.

BAUSANİ, A, “ **Selçuklu Döneminde Din**, Trcm: Ali Ertuğrul, C. Ü, İlahiyat Fak. Dergisi, XI/2, (2007), 441-465.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, II. Cilt, Ankara: TTK, 1947.

BİLGE, Sadık Müfit, **Osmanlı Çağında Kafkasya (1454-1829)**, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2012.

BİTLİSİ, Şerefhan, **Şerefname**, Çev: Osman Aslanoğlu, Nübihar Yayınları, , İstanbul 2014.

BOZAN, Metin, **İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul: İsam Yayınları, 2009.

BOZKUŞ, Metin, **Büveyhiler ve Şiilik**, Sivas: Vizyon Yayıncılık, 2003.

CAFERİYAN, Resul, **Safeviyye: Der Arsa-yı Din, Ferheng ve Siyaset**, Cild-i Evvel, , Kum: Pejuheşgah-ı Hevza ve Danişgah, 1391.

CAFERİYAN, Resul, “The Immigrant Manuscripts: A Study of The Migration of Shi'i Works From Arab Regions To Iran in The Early Safavid Era”, **Society and Culture in The Middle East Studies on Iran in The Safavid Period**, Ed: Andrew J. Newman, Boston: E. J. Brill, 2003.

CAFERİYAN, Resul, “Emr-i Maruf nehy-i ez Münker der Devre-i Safeviyye”, *Keyhan-ı Endişe*, Şomare, 82, Behmen ve İsfend , (1377). 66-96.

CAFERİYAN, Resul, “Safevilerin Kuruluşunda Dini Islah ve İtidal-Gali Tasavvufi Şiilikten Fıkhi Şiiliğe Geçiş-”, **Safeviler ve Şah İsmail**, Ed: Ahmet Taşğın, İstanbul: Önsöz Yayınları, 2014, 87-95.

CALMARD, J. “Shah Abd-al Azim al-Hasani”, **EI**, C.9, Leiden: 1997, 191-192.

CALMARD, Jean “Popular Literature Under The Safavids”, **Society and Culture in The Early Modern Middle East: Studies on Iran in The Safavid Period**, Ed: Andrew Newman, Leiden: Brill, 2003, 315-339.

CALMARD, Jean, “Shii Rituals and Power II: The Consolidation of Safawid Shiism Folklore and Popular Religion”, **Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society**, Edited by Charles Melville, London: I.B.Tauris, 2004, 139-190.

- CELÂL-ZÂDE, Mustafa, **Selim –Nâme**, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- CEMŞİD Sadri, “Timurlular dönemi Horasan’da Etkili Tarikatlar” *İ.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*,4/2, (Güz 2013), Çev: Mustafa Altunkaya, 227-251.
- CHARDİN, Jean, **Chardin Seyahatnamesi (1671-1673)**, Çev: Ayşe Meral, Ed: Stefanos Yerasimos, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- CHERAGHİ, Abazar “İran’da Kerbela-Taziye ve Mersiye”, **Çeşitli Yönleri ile Kerbela**, C.III, Ed: Âlim Yıldız-Ali Aksu, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010, 233-237.
- CORFADAKANÎ, M, **Ulema-yı Bozorg-i Şia: Ez Kuleyni Ta Humeyni**, Tarihsiz, Kum: İntişrat-ı Maarif-i İslam.
- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- COLE, Juan, **Sacred Space and Holy War: The Politics, Culture and History of Shi’ite Islam**, Newyork: I.B.Tauris Publishers, 2002.
- ÇELENK Mehmet, **16-17. Yüzyıllarda İran’da Şiîliğin Seyri**, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- ÇELENK, Mehmet, “Safevilerin Din Politikası ve İran’ın Şiîleşme Seyri”, , *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, 2014, 7-35.
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, **TDVİA**, C.18, İstanbul: 1998, 234-241.
- ÇINAR, Gülay Karadağ, **Safevi-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630)**, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Afyonkocatepe, 2011.
- DAFTARY, Farhad, **Muhelif İslam’ın 1400 Yılı İsmailîler, Tarih ve Kuram**, Çev: Ercüment Özkaya, Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001.

DAFTARY, Farhad, “Klasik İsmailî İnancında Hz. Ali'nin Yeri”, **Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK, 2014, 53-75.

DAFTARY, Farhad, “ Isma'ili-Sufi Relations in Early Post-Alamut and Safavid Persia”, **The Heritage of Sufism: Late Classical Persinate Sufism (1501-1750): The Safavid and Mughal Period**, Ed: David Morgan-Leonard Lewisahn, Oxford: Oneword Publications, 1999, 275-289.

DAFTARY, Farhad, **Şii İslam Tarihi**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

DALKIRAN, Sayın “İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, (2002),

DEMİR, Ahmet İshak, “İsnaaşeriye'de İmamın Otoritesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3, (2013), 109-125.

DIYANET, Ali Ekber, **İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Musalahası), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Basılmamış Doktora Tezi)**, 1971.

EFENDİYEV, Oktay, “Şah Tahmasb'ın Şahsiyetine Dair”, **Türkler**, C.6, 2002, Ankara, 920-924.

EFENDİYEV, Oktay, **Azerbaycan Safeviler Devleti**, Bakü: 2007.

EKİNCİ, Mustafa, **Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.

EKİNCİ, Mustafa, “Safeviler Tarikatı ve Türkmenler üzerindeki Rolü”, **Anadolu'da Aleviliğin Dünü Bugünü**, Ed: Halil İbrahim Bulut, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010, 143-174.

EL KÂTİP, Ahmet, **Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe**, Çev: Mehmet Yolcu, Ankara: Kitabiyat, 2005.

- EL-KÂTİP, Ahmet, **Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık: Sünnilik-Şiilik**, İstanbul: Mana Yayıncılık, 2015.
- EL-KULEYNÎ, MUHAMMED BİN YAKUB, **Usul-u Kâfi**, C.1, çev: Abdullah turan-S. Seccat Karakuş, İstanbul: Darü'l Hikem Yayınları, Tarihsiz.
- EL-KHAMÎS, Ulrike, “Şiiliğin Şampiyonu olarak Hüsrev Perviz? Edinburgh Kraliyet Müzesindeki Erken Dönem Safevi Minyatür Tasvirine Yakından Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev: Hayrunnisa Çakmakçı, 29, (2010), 293-312
- EMECEN, Feridun, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I: Bayezid (II), Yavuz, Kanuni**, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- ERAVCI, Mustafa H, “Safevi Hanedanı”, **Türkler**, C.6, Ankara: 2002, 882-891.
- ERÖZ, Mehmet, **Türkiye’de Alevilik Bektaşilik**, İstanbul: Ötüken, 2014.
- FELEK, Özgen, **Kitabü'l Menamat: Sultan Üçüncü Murat’ın Rüya Mektupları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- FERUĞİ, Asğar , “Karkerdi Merasim-i Sugevari Aşura der Resm-i Şodeni Mezhebi Şii Der Zeman-ı Safeviyye”, *Ulum-u Kur’an ve Hadis*, Zemistan, 81, (1382) 63-75.
- FETTAH, İrfan Abdulhamid, **İmamiyye Şiası’nda Velayet-i Fakih Teorisi, Araştırma: Tahlil, Tenkit**, Çev: Seyid Bahçivan, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- FIĞLALI, E. Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- FIĞLALI, E. Ruhi, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu**, Tebliğler, (13-15 Şubat 1993), İstanbul: İsam Yayınları, 1993, 33-46.

- FLOOR, Williem, **Safawid Government Institutions**, California: 2001,
- GAFFARİİFERD, Abbaskulu, **Revabıt-ı Safeviye ve Özbekan (H.913-1031),
Vezaret-i Umur-ı Harici**, , Tahran: Müessese-i Çap ve İntişarat, 1376.
- GARTHWAİTE, Gene R, **İran Tarihi**, Çev: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2007.
- GOMMANS, Jos, **Mughal Warfare Indian Frontiers and High Roods to Empire (1500-1700)**, Newyork: Routledge Press, 2002.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, “Kızılbaş”, **İ.A**, C.6, İstanbul: MEB, 1977, 789-795.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, **Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik**, İstanbul: Der Yayınları, 1979.
- GRAHAM, Terry, “The Ni’matullahi Order Under Safavid Suppression and in Indian Exile”, **The Heritage of Sufism: Late Classical Persinate Sufism (1501-1750): The Safavid and Mughal Period**, Ed: David Morgan-Leonard Lewisahn, Oxford: Oneword Publications, 1999, 165-200.
- GRAMMONT, Jean Louis Bacque, “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler”, **Bekir Kütükoğluna Armağan**, İstanbul: 1991.
- GÜLEÇYÜZ, Ayşegül Damla, “Safevi Hanedanının Temsiliyet alanı olarak Şeyh Safi türbesi”, *Toplumsal Tarih*, 220, (Nisan 2012), 22-30.
- GÜLBEDEN, **Hümayunname**, Çev: Abdürrab Yelgar, Ankara: TTK, 1987.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Şah İsmail”, **TDVİA**, C.38, İstanbul: 2010. 253-255.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Şah”, **TDVİA**, C.38, İstanbul: 2010, 248-250.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Tahmasb”, **TDVİA**, C.39, İstanbul: 2010, 413-415.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Safeviler”, **TDVİA**, C.35, İstanbul: 2008. 451-457.

- GÜNDÜZ, Tufan, **Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- GÜNDÜZ, Tufan, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.
- GÜNDÜZ, Tufan, **Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
- HAIDER, A.F. , **The Administrative Structure of The Safavid Empire**, Patna: Khuda Bakhsh Oriental Public Library: 2000.
- HAKYEMEZ, Cemil, **Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şîî İttifakı**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- HASAN-I RUMLU, **Ahsenü't Tevarih**, Çev: Cevat Çapan, Ardıç Yay, Ankara: 2004.
- HEFFENING, “Mürted”, **İ.A.**, C. 8, İstanbul: MEB, 1979, 812-814.
- HİNZ, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyıl'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, Çev: Tefik Bıyıklıoğlu, , Ankara: TTK, 1948.
- HİNZ, Walther, **İslam'da Ölçü Sistemleri**, Çev: Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1990.
- HOCA SAADETTİN, **Tacü't Tevarih**, C.4, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- HOURANİ, Albert, “Cebel-i Amil'den İran'a”, Çev: Habib Kartaloğlu, *Usûl*, 23, (2015/1), 213-226.
- ISLAM, R, **Indo-Persian Relations: A Study of The Political and Diplomatic Relations Between The Mughal Empire And Iran**, Tahran: Ripon Printing Press, 1970.

- JAVANSHİR, Babak, **İran'daki Türk Boyları ve Boy mensubu Kişiler (Safevi Dönemi I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/1576)** Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: 2007.
- KALLEK, Cengiz, “Şia Kamu Maliyesi Litaretürü”, *Divan*, 2, (2001), 23-57.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T, **Tanrının Kuraltanmaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)**, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- KAZVİNÎ, Abdullatif, **Safevi Tarihi**, Çev: Hamidreza Mohemmed Nejad, Ankara: Birleşik yayınları, 2011.
- KESİK, Beyhan “Kanuni'nin Şah Tahmasb'ın Gazeline Cevabı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, (Mart 2015), 203-210.
- KEVSERANÎ, Vecih, **Fakih ve Sultan: Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev: Ramazan Yıldırım, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2006,
- KEYANÎ, Muhsin, **Hankahların Tarihi**, Çev: Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- KILIÇ, Mahmut Erol, “Nimetullah-ı Veli”, **TDVİA**, C.33, İstanbul: 2007, 133-135.
- KILIÇ, Remzi, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Anadolu'da İslamiyet**, Haz: Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- KUFRALI, Kasım, “Cuma”, **İA**, C. 3, İstanbul: MEB, 1987, 227-229.

- KUR'ÂN-I KERÎM VE AÇIKLAMALI MEÂLÎ**, Haz: Heyet, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa S, “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, 2009, 87-129.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir , “Şah Tahmasb”, **Vekayinüvis Makaleler**, İstanbul: 1994.
- LAPIDUS Ira, **İslam Toplumlari Tarihi**, Çev: Yasin Aktay, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- LOCKHART, Laurence, “European Contacts With Persia (1350-1736)”, **The Cambridge History Of Iran**, Volume 6, Ed: Peter Jackson, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 373-409
- LEVY, R, “Muhtesib”, **İ.A.**, , C.8, İstanbul: MEB, 1979, s.532;
- MANZ, Beatrice Forbes, **Timurlu İrann'da İktidar, Siyaset ve Din**, Çev: Dilek Şendil, İstanbul: 2013,
- MCCABE, Ina Baghdiantz, **The Shah's Silk For Europe's Silver The Eurasian Trade of Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)**, Pennsylvania: 1999.
- MÉLIKOFF, İrené, **Türk-İrann Geleneği İçinde Horosan Teberdarı Ebu Müslim**, Çev: Armağan Sarı, Ankara: 2012.
- MÉLIKOFF, İrené, **Uyur İdik Uyardılar**, Çev: Turan Alptekin, İstanbul: 2009.
- MEMBRÉ Michele, **Mission to The Lord Sophy of Persia (1539-1542)**, Translated with Introduction and Notes by A.H. Morton, London: Published by The School of Oriental and African Studies, University of London, 1993.
- MEMBRÉ Michele, “Relazione di Persia”, Haz: Mahmut Şakiroğlu, *Belleten*, XXXVI/141, (Ocak 1972), 107-115.

MEHBİ HODAYAR, Menuçehr, “Pişvayan-i Mezheb-i Şia”, *Edebiyat ve Zebanha*, Şomare 34, 1345, 858-865.

MEHDEVİ, Abdürrıza Hüşnek, **Tarih-i Revabıt-ı Haric-i İnan**, Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1377.

MENSCHİNG, Gustave, “Folk and Universal Religion”, in Religion, **Culture and Society: A Reader in The Sociology of Religion**, Ed: Louis Schneider, Newyork: 1964.

MEŞKURİYAN, Muhammed Taki, “Macera-i secde-i ber Şah der derbari şah İsmail-i evvel (907-930) ve Şah Tahmasb-ı Evvel (930-984)”, *Pejuhaşhay-i Tarihi*, Devre-i Cedid, Şomare-i 2, Tabistan, 1388, 107-125.

MİNORSKY, V, “Müşaşalar”, **İ.A**, C.8, İstanbul: MEB, 1979, 839-843.

MİR CAFERİ, Hüseyin-ERDAKANİ, Mecid Haşimi, “Ferman-ı Şah Tahmasb-ı Safevi Be Mevlana Razieddin Mahmud”, *Ber Resihay-i Tarihi*, Hordad ve Tir, (1353), Şomere 51, 95-110.

MİR CAFERİ, Hüseyin, “Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim”, *Sufi Araştırmaları*, III/5, (2012), 107-114.

MİRAHMEDİ, Meryem, **Din ve Devlet Der Asr-ı Safevi**, Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1369.

MİRÎ, Seyyid Abbas, “Persian-Writing Approached By ‘Ulama’ in The Safavid Age”, Çev: Ali İbrahimi, *Iranian Studies*, 3-4, (2000), 1-43.

MİTCHEL, Colin P, **The Praticce of Politics in Safavid Iran: Power, Religion And Retic**, London: 2012.

MİTCHELL, Colin P, **The Sword and The Pen Diplomacy in Early Safavid Iran (1501-1555)**, (PHD), Canada, 2002.

- MORGAN, David, **Medieval Persia (1040-1797)**, London: 1998.
- MOHAMMESNEJAD, Hamidreza, “Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset ilişkisinde Yeni Dönem”, *TAD*, 34/57, (2015), 99-120.
- MUSEVİ, Seyyid Ebu’l Fazl, “ Merciin Görevleri ve Şartları” **Ulema ve Dini Otorite**, Derleme, Çev: Kutlukhan Eren, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, 23-28.
- MUTAHHARİ, Murtaza, **Altı Makale**, Çev: M.Said Okumuş, İstanbul: Akademi Yayınları, 1992.
- MUTAHHARİ, Murtaza, **Hz. Hüseyi’nin Emr-i Maruf ve Nehy-i Münkeri**, Çev: Hasan Almaz, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- NASR, Hossein, Religion in Persia”, *Iranian Studies*, 7/1-2, (1974), 271-286
- NASR, Seyyid Hüseyin, **Makaleler I**, Çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- NASR, Seyyid Hüseyin, **Makaleler II**, Çev: Şehabeddin Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- NASR, Seyyid Hüseyin, **Tasavvufi Makaleler**, Çev: Sadık Kılıç, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- NAVIDI, Daryoush, **Socio-Economic and Political Changes in Safavid 16th and 17th Centuries**, Varderbilt University, (Phd), Michigan, USA: 1977.
- NESİBLİ, Nesib, “Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan”, **Türkler**, C. 6, Ankara: 2002, 893-898.
- NEWMAN, Andrew J, **Rebirth of a Persian Empire**, Newyork: 2009.
- OCAK, A. Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğun’da Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllar)**, Ankara: TTK, 1992.

- OCAK, A. Yaşar, “Osmanlı İmpratorluğu’nda Din, 14-17.Yüzyıllar ”, **Yeniçağ Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi, Makaleler-Araştırmalar**, İstanbul: Kitap Yayınları, 2012, 84-146.
- OCAK, A. Yaşar, “Kalenderîler ve Bektaşilik”, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar: Makaleler-İncelemeler**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, 120-133.
- OCAK, A. Yaşar, “Alevilik Tarihinin Temel Bir Problemi: Alevilik ve Nizari İsmailîliği”, **Yeni Çağlar Anadolu’sunda İslamın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi, Makaleler-Araştırmalar**, İstanbul: Kitap Yayınları, 2012, 23-35.
- ORUÇ Cihan - DAĞLAR Mehmet, “Tahmasb Hümayun İttifakında Şiilik’in Rolü”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6/3, (2016), 665-670
- ÖZ, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, **TDVİA**, C.10, İstanbul: 1994, 498-501.
- ÖZ, Mustafa, “İmamzade”, **TDVİA**, C.22, İstanbul: 2000, 209-210.
- ÖZ, Mustafa, “Meşhed” **TDVİA**, C.29, İstanbul: 2004. 363-365.
- ÖZ, Mustafa, “Niyabet” , **TDVİA**, C. 33, İstanbul: 2007, 164-165.
- ÖZ, Mustafa, “Şah Abdulazim”, **TDVİA**, C.38, İstanbul: 2010, 250.
- ÖZ, Mustafa, “Humus-Şia’da Humus-”, **TDVİA**, C.18, İstanbul: 1998, 369-370.
- ÖZ, Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011,
- ÖZGÜDENLİ, Osmangazi, “Taberistan “, **TDVİA**, C.39, İstanbul: 2010, 322-323.
- ÖZGÜDENLİ, Osmangazi, “İran-Fetihten Safevilere Kadar”, **TDVİA**, C.22, İstanbul: 2000, 395-400.
- PARSADUST, Menuçehr, **Şah Tahmasb-ı Evvel**, Tahran: Şirket-i Sihami, 1391.
- PAYDAŞ, Kazım, “Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, *Bilig*, 39, (Güz /2006), 195-218.

PEÇEVİ, İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz: Bekir Sıtkı Baysal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

PÜRCEVADİ, Nasrullah “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”, Çev: Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1, (2002), 233-242.

RİZVİ, Kishwar, “Sites of Pilgrimage and Objects of Devotion”, **Shah Abbas The Remaking of İran**, Ed: Shclia R. Canby, London: British Museum Press, 2009.

ROEMER, R. Hans, “Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları”, Çev: Harun Yıldız, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 38, (2006), 81-92.

RÖHRBORN, Klaus Michael, **Nizam-i Eyalet-i Devre-i Safeviyye**, Trc: Keykavus Cihandarî, Tahran, Tarihsiz.

RYPKA, J, **History of İranian Litareture**, Dordrecht:1968.

SARIKAYA, M.Saffet, **Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)**, İstanbul: 2012.

SARWAR, Gulam, **History of Shāh Isma’il Safawi**, Aligarh: Published By The Author, Muslim University Aligarh: 1939.

SAVAŞ, Saim, **XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik**, Ankara: TTK, 2013.

SAVORY, Roger “Safevi İrani”, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, C.I, Çev: Mehmet Maksudoğlu, İstanbul:1998, 399-428.

SAVORY, Roger, “Safawids”, **EI**, Volume IX, Leiden: 1995, 765-774.

SAVORY, Roger, “Tahmasp”, **EI**, Volume X, Leiden: 2000, 108-110

SAVORY Roger, “The Office of Sipahsalar (Commander-in Chief) in The Safavid State” , **Proceeding of The Second European Conference of Iranian Studies**, Edited

- by Bert G. Fragner, Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, 1995. 597-615.
- SAVORY, Roger, "The Principal Offices Of The Safawid State During The Reign of Tahmasb I (1524-1576)", **Studies On The History Of Safawid İran**, London: 1987, 65-85.
- SAVORY, Roger, "The Consolidation of Safawid Persia", **Der Islam**, 41, Berlin 1965, 71-94.
- SAVORY, R, "The Office of Khalifat Al-Khulafa Under The Safawids", **Journal of The American Orient Society**, 85, Newhaven: 1965, 497-502.
- SAVORY, Roger, "The Safavid Administrative System", **The Cambridge History Of Iran**, Volume 6, Edited By Peter Jackson, Newyork 1986.
- SAVORY, Roger, **Iran Under the Safawids**, Newyork: 1980.
- STANFIELD-JOHNSON, Rosemary, "Sunni Survival in Safavid Iran: Anti-Sunni Activities During The Reign of Tahmasb I", *Iranian Studies*, Volume 27, Number 1-4, (1994), 123-133.
- STANFIELD-JOHNSON Rosemary, "The Tabarra'ıyan and Early Safavids", *Iranian Studies*, Volume 37, Number I, (March 2004), 47-71
- STRECK, M, "Meşhed", **İ.A.**, C.8, İstanbul: MEB, 1979, 145-158.
- STREUSAND, Douglas E, **Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler, Babürlüler**, Çev. Bahar Fırat, İstanbul: 2013.
- STUMP-KARAKAYA, Ayfer, "Alevi Dede Ailelerine Ait *Buyruk* Mecmuaları", **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 65-78.

STUMP-KARAKAYA, Ayfer, “Vefailik, Bektaşilik ve Anadolu’da “Heterodoks” İslam’ın Kökenleri Meselesi: Köprülü Paradigmasını Yeniden Düşünmek”, **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 185-206.

STUMP-KARAKAYA, Ayfer, “Kızılbaş Hareketinin Oluşumu ve Anadolu’daki Kızılbaş/Alevi Topluluklarının Safevilerle İlişkileri”, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, **Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık: Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 79-112.

SÜMER, Faruk, **Safevilerin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü**, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

ŞAHİN İlhan-EMECEN Feridun, “ Amasya Antlaşması”, **TDVİA**, C.3, İstanbul: 1991, 4-5.

ŞAHİN, Hanifi, “Sebepler ve Sonuçları Bakımından Olcayto Sultan’ın Şiiliği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 64, (2012), 115-128.

ŞAHİN, Hanifi, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

ŞAHİN, Kaya, **Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası**, Çev: Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014,

ŞAYESTEFER, Mihnaz, “Safevi ve Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde Dini Değerler”, *Misbah*, 1,(2010), 175-194.

ŞAYESTEFER, Mihnaz, HEZAYİ, Muhammed, ŞEHİN, Abdülkerimi, “Ber resi Caygah-ı İçtimai-i Zenan ve Kudekan Der Devre-i Şa Tahmasb-ı safevi (930-983) Ber Esas-i Tatbik-i Nigerehay-i Nush-i Şahname-i Tahmasbi ve Heftevreng-i Cami”, *Zen-i Der Ferheng ve Hüneri*, Devre-i 6 Şomere-i 2, Tabistan, (1393), 189-208.

- ŞERİATÎ, Ali, **İran ve İslam**, Çev: Kenan Çamurcu, Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- ŞERİATÎ, Ali, **Şia**, Çev: Hicabi Kırlangıç, Ankara, Fecr Yayınları, 2013.
- ŞERİFÎ, Yusuf, **Derd-i Ehl-i Zimme: Nigarişi Der Zindegi-i İçtimai Ekaliyetha-i mezhebi der Evahir-i Asr-ı Safevi**, Losangeles: 1387.
- TABATABAÎ, Allame, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia**, Çev: Kadir Akaras, İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2009.
- TAŞĞIN, Ahmet, “Şah İsmail Erkânı: Alevi Toplulukların Ortak Bir Program Etrafında Toparlanma Süreci”, **Safeviler ve Şah İsmail**, Ed. Ahmet Taşğın-Ali Yaman-Namiq Musalı, İstanbul: Önsöz Yayınları, 2014.
- TOPALOĞLU, Fatih “Şia'da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbela Sempozyumu**, C.1, Ed: Âlim Yıldız, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2010. 501-511.
- TOSUN, “Nurbahşiyye”, **TDVİA**, C.33, İstanbul: 2007, 248-249.
- TURNER, C.P, “Sadr-‘In the Safawid Period’-”, **EI**, Leiden: 1995, 750-751.
- UÇAR, Kerim, **Şia Âlimleri**, C.I, İstanbul: 2012,
- ULRIKE, El-Khamis, “Şiiliğin Şampiyonu olarak Hüsrev Perviz? Edinburgh Kraliyet Müzesindeki Erken Dönem Safevi Minyatür Tasvirine Yakından Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, 2010, 293-312.
- USTA, Aydın, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Samaniler Devleti (874-1005)**, İstanbul: 2007.
- UYAR, Mazlum “Safevi Döneminde (1501-1722) Devlet Ricali Ulema Münasebetleri”, *Türkiye Günlüğü*, 63, (Kasım-Aralık, 2000), 66-74.
- UYAR, Mazlum “Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı”, *Akademik Araştırmalar*, 3, (1999), 121-137.

- UYAR, Mazlum “Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi”, *Dini Araştırmalar*, 2/5, (Eylül-Aralık, 1999), 299-315
- UYAR, Mazlum, **İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri: Ahbarilik**, İstanbul: Ayışığı Yay, 2000.
- UYAR, Mazlum, **Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul: Kaknüs Yayları, 2004.
- ÜZÜM, İlyas “Kızılbaş”, **TDVİA**, C.25, İstanbul: 2002.
- ÜZÜM, İlyas, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İstanbul: 2012.
- VELİEVA, Zülfiye, **Safevi Devleti Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e Göre)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- YAKUT, Esra, **Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, İstanbul: Kitap Yayınları, 2005.
- YAZICI, Tahsin “Şah İsmail”, **İ.A**, C.11, İstanbul: MEB, 1979, 275-279.
- YEL, Ali Murat, “İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”, **Din, Toplum ve Kültür, Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş**, Haz: Ali Coşkun, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Ebu Müslim-i Horasani”, **TDVİA**, C.10, İstanbul: 1994, 197-199.
- YILMAZ, Hüseyin, “İran'dan Sünni Kaçışı ve Osmanlı Devleti'nde Safevi Karşıtı Propagandanın Yaygınlaşması: Hüseyin B. Abdullah El-Şirvaninin Mesihyanik Çağrısı”, **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar Sempozyumu**, Ed: Ömer Mahir Alper, İstanbul: 2016, 299-309.
- YUVALI, Abdulkadir, “Daruga”, **TDVİA**, C.8, 1993, 505-506.

YÜKSEL, Musa Şamil, **Timurlularda Din-Devlet İlişkisi**, Ankara: TTK, 2009.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, **Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu**, Çev: Nurcan Altun, İstanbul: 2014.

C-) İNTERNET KAYNAKLARI

www.wikishia.net

EKLER

EK 1: Şah Tahmasb'ın Babürlü Devleti Hükümdarı Hümayun Şah'ı Karşılması

EK 2: Hümayun ve Tahmasb Avda

EK 3: Tahmasb Tebriz'de (1535)

EK 4: İmam Rıza Türbesi (Meşhed)

EK : 5 Hz. Masume Türbesi (Kum)

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Dağlar, 01.11.1983 tarihinde Şanlıurfa'da doğdu. Öğrenim hayatına Şanlıurfa Ahmet Erseven İlköğretimokulu'nda başladı İlk ve ortaokulu burada tamamladı. Mütakiben 2001 yılında Şanlıurfa Davut Zeki Akpınar Lisesi'nden mezun oldu. 2003 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde başladığı yükseköğrenimini 2007 yılında tamamladı. Daha sonra Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansını bitirdi.

2007 yılından itibaren çeşitli Eğitim Kurumlarında Tarih ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği yapmaktadır. Mehmet Dağlar 2012 yılında evlenmiştir.